

Χώρος αειχώρας

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

2011

15

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσημας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΔΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίο Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 – 74388

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα
Special Issue

**Ζητήματα Αστικής
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
στον ελληνικό χώρο**

Επιμέλεια

Γιάννης Ψυχάρης

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Ανακοίνωση

Από το τεύχος 12 άλλαξε η αρίθμηση του περιοδικού αειχώρος. Καταργείται η αναφορά σε τόμο και τεύχος τόμου, και καθιερώνεται η αναφορά σε αύξοντα αριθμό τεύχους (από την αρχή της έκδοσης του περιοδικού).

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα — Παναγιώτης Πανταζής

Λαγού: Παναγιώτης Πανταζής

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς — Παναγιώτης Πανταζής

Εκτύπωση: Ευαγγελία Ξουράφα

Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

	Ψυχάρης Γ.	4
Εισαγωγή: Ζητήματα ανάπτυξης στον ελληνικό χώρο		
	Παπαδασκαλόπουλος Α., Χριστοφάκης Μ.	8
Αναπτυξιακά πρότυπα και αστικά κέντρα στον ελληνικό περιφερειακό προγραμματισμό μετά το 2000		
	Αρτελάρης Π., Καλλιώρας Δ., Πετράκος Γ.	42
Εισοδηματικές ανισότητες μεταξύ των ελληνικών νομών, 1995-2005: Διερεύνηση της ύπαρξης σύγκλισης κατά ομάδες		
	Καλογήρου Σ.	68
Χωρικές ανισότητες και ερμηνευτικοί παράγοντες της γεωγραφικής κατανομής του δηλωθέντος εισοδήματος στην Ελλάδα		
	Θεοδωρά Γ., Λουκάκης Π.	102
Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας		
	Αρβανιτίδης Π.Α., Δωρής Γ.	130
Λειτουργικές Αστικές Περιοχές: Μια προσπάθεια προσδιορισμού της οικονομικής επιρροής των ελληνικών αστικών κέντρων		
	Τριανταφυλλόπουλος Ν.	152
Οι νέες "προνομιακές" σχέσεις της αγοράς ακινήτων με την αστική ανάπτυξη και τον πολεοδομικό σχεδιασμό		
ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ		
	Ψυχάρης Γ.	182
Συνέδρια της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA/RSAI) την περίοδο 2010-2012		
<i>50^ο Συνέδριο ERSA 2010, Jönköping, Σουηδία</i>		
<i>51^ο Συνέδριο ERSA 2011, Βαρκελώνη, Ισπανία</i>		
<i>52^ο Συνέδριο ERSA 2012, Μπρατισλάβα, Σλοβακία</i>		
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ		
	Βλάμης Π.	186
Arthur O'Sullivan (Μετάφραση) (2011) <i>Αστική Οικονομική, 7^η έκδοση</i>		
	Πυλαρινός Δ.	190
Ελένη Μπαστέα (Μετάφραση) (2008) <i>ΑΘΗΝΑ 1834-1896: Νεοκλασική πολεοδομία & ελληνική εθνική συνείδηση</i>		

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ

Εισαγωγή: Ζητήματα ανάπτυξης στον ελληνικό χώρο

Γιάννης Ψυχάρης

*Αναπλ. Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Πρόεδρος, Ελληνικό Τμήμα ERSA/RSAI*

Η Περιφερειακή Επιστήμη τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη. Χαρακτηριστικές εκδηλώσεις αυτού του γεγονότος αποτελούν τα συνέδρια της Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI), όπου προσελκύουν μεγάλο αριθμό επιστημόνων από κάθε γωνιά του πλανήτη. Οι επιστημονικές εκδόσεις που αφορούν στα θέματα της περιφερειακής επιστήμης αυξάνουν χρόνο με το χρόνο, με πιο χαρακτηριστική την έκδοση του νέου επιστημονικού περιοδικού της RSAI *Regional Science: policy and practice*. Παράλληλα, δημιουργούνται νέες σειρές σχετικών βιβλίων από τους πλέον καταξιωμένους εκδοτικούς οίκους, με πιο χαρακτηριστικούς τους Edward Elgar και Springer. Η διεπιστημονικότητα και ο πλουραλισμός που χαρακτηρίζουν την Περιφερειακή Επιστήμη δίνουν την δυνατότητα σε επιστήμονες από διαφορετικά επιστημονικά πεδία να συμμετέχουν και να εμπλουτίζουν το διάλογο που διεξάγεται στο εσωτερικό της.

Η τάση αυτή που καταγράφεται διεθνώς αντανακλά και στην ανάπτυξη του επιστημονικού διαλόγου στη χώρα μας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα τελευταία συνέδρια του ελληνικού τμήματος παρουσιάζονται περί τις 100 επιστημονικές εργασίες που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών αντικειμένων και συμμετέχει ένας μεγάλος αριθμός επιστημόνων από ΑΕΙ, ερευνητικά κέντρα, από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς της χώρας. Στα συνέδρια αυτά συμμετέχουν επίσης νέοι επιστήμονες, μεταπτυχιακοί φοιτητές και υποψήφιοι διδάκτορες που έχουν την δυνατότητα να παρουσιάσουν την έρευνά τους και να ανταλλάξουν χρήσιμες απόψεις για την πορεία της έρευνάς τους.

Η διάχυση των αποτελεσμάτων της έρευνας αποτελεί ένα βασικό μέλημα της Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης. Τα μέσα που έχουν χρησιμοποιηθεί μέχρι

σήμερα για αυτό το σκοπό αφορούν στην ηλεκτρονική επεξεργασία και δημοσίευση των εργασιών που παρουσιάζονται στα συνέδρια, στην έκδοση τόμων που περιλαμβάνουν τις εισηγήσεις των συνεδριών, καθώς και σε ειδικά αφιερώματα σε επιστημονικά περιοδικά. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται να τροφοδοτηθεί ο επιστημονικός διάλογος και η αλληλεπίδραση ανάμεσα στους επιστήμονες του χώρου. Ο *Αειχώρος* έχει φιλοξενήσει ανάλογα αφιερώματα στο παρελθόν ενώ παρουσιάζει συστηματικά ενημερωτικά κείμενα για τις εκδηλώσεις του ελληνικού και του ευρωπαϊκού τμήματος της ERSA.

Το τεύχος αυτό περιλαμβάνει μια συλλογή άρθρων που παρουσιάστηκαν σε πρώτη μορφή στο 8^ο συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης με θέμα "*Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση: Τάσεις και Προοπτικές*". Τα άρθρα που παρουσιάζονται εδώ αφορούν στην αστική ανάπτυξη και πολιτική αλλά σχετίζονται απολύτως και με την περιφερειακή ανάπτυξη. Η σχέση αυτή, που ήταν ανέκαθεν ισχυρή, τείνει να ισχυροποιηθεί ακόμη περισσότερο σήμερα. Πολύ συχνά ο ρυθμός ανάπτυξης μιας περιφέρειας προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη δυναμική του αστικού πόλου ή των αστικών συγκεντρώσεων εντός της περιφέρειας. Οι περιφερειακές ανισότητες επηρεάζονται από τις αστικές συγκεντρώσεις στο χώρο. Κατά συνέπεια η περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αστική ανάπτυξη και πολιτική.

Τα άρθρα που συγκεντρώθηκαν σε αυτό το τεύχος αφορούν σε επιστημονικές συνεισφορές από διάφορα επιστημονικά πεδία όπως των οικονομικών, του φυσικού σχεδιασμού και της χωρικής ανάλυσης. Τα άρθρα αυτά έχουν θεωρητική θεμελίωση και εμπειρική ανάλυση που βρίσκεται σε αντιστοιχία με τις σύγχρονες εξελίξεις της επιστήμης. Πρόκειται για πρωτότυπες επιστημονικές εργασίες που για την δημοσίευσή τους υπεβλήθησαν σε διαδικασία κρίσης όπως και κάθε άρθρο που υποβάλλεται στο περιοδικό.

Στο άρθρο των Παπαδασκαλόπουλου και Χριστοφάκη παρουσιάζεται και αξιολογείται η νέα στρατηγική αστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα στο πλαίσιο του περιφερειακού προγραμματισμού, όπου αναδεικνύονται οι αδυναμίες σχεδιασμού και εφαρμογής πολιτικής αστικής ανάπτυξης, ενταγμένης στον περιφερειακό προγραμματισμό. Το άρθρο καταλήγει με την διατύπωση προτάσεων πολιτικής για την ανάπτυξη του ελληνικού οικιστικού χώρου, στη βάση του συνδυασμένου προτύπου πολιτικής-ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Το δεύτερο κατά σειρά άρθρο (Αρτελάρης, Καλλιώρας, Πετράκος) αναφέρεται στη διερεύνηση της διαδικασίας σύγκλισης των νομών της χώρας κατά ομάδες, ένα θέμα που έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτενούς ανάλυσης στην σχετική βιβλιογραφία. Αντίθετα με ότι έχει συχνά παρατηρηθεί να συμβαίνει σε πολλές χώρες ή σε ενότητες χωρών τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης δεν επιβεβαιώνουν για την Ελλάδα τάσεις ύπαρξης εισοδηματικής σύγκλισης κατά ομάδες μεταξύ των νομών της χώρας. Το συμπέρασμα αυτό

δημιουργεί την ανάγκη επανεξέτασης των πολιτικών που θα έχουν ως αποτέλεσμα την περιφερειακή σύγκλιση.

Το τρίτο άρθρο (Καλογήρου) αφορά στις γεωγραφικές ανισότητες του δηλωθέντος εισοδήματος στην Ελλάδα. Η ανάλυση γίνεται σε επίπεδο Καποδιστριακών δήμων της χώρας και χρησιμοποιούνται σύγχρονες μέθοδοι χωρικής ανάλυσης. Τα αποτελέσματα τεκμηριώνουν τις μεγάλες ανισότητες εισοδήματος μεταξύ των ΟΤΑ, ενώ το μορφωτικό επίπεδο αναδεικνύεται ως ο κύριος προσδιοριστικός παράγοντας των εισοδηματικών ανισοτήτων.

Τα νέα δεδομένα του αστικού χώρου στην Ελλάδα και ο αστικός προγραμματισμός αποτελούν το αντικείμενο του τέταρτου άρθρου (Λουκάκης, Θεοδωρά). Με βάση τα δεδομένα αυτά το άρθρο επανεξετάζει τα ζητήματα της αστικοποίησης και της αστικής πολιτικής, τους νέους πόλους ανάπτυξης, τον αστικό σχεδιασμό και τα μέσα της αστικής πολιτικής.

Το επόμενο άρθρο (Αρβανιτίδης, Δωρής) αφορά σε ένα πολύ ειδικότερο αλλά εξαιρετικά επίκαιρο θέμα της διεθνούς βιβλιογραφίας που σχετίζεται με τις λειτουργικές αστικές περιοχές. Με το παρόν άρθρο γίνεται μια απόπειρα οριοθέτησης λειτουργικών αστικών περιοχών στην Ελλάδα και ειδικότερα προσδιορισμού των λειτουργικών ορίων των πρωτεύουσών των νομών της Ελλάδας με βάση την μετακίνηση για εργασία. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι η εικόνα των λειτουργικών αστικών περιοχών είναι πολύ διαφορετική από αυτή που προκύπτει με βάση τα διοικητικά όρια των πόλεων και αυτό έχει σημαντικές συνέπειες στην διαμόρφωση κατάλληλων πολιτικών αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης.

Η σχέση της αγοράς ακινήτων με την αστική ανάπτυξη και πολιτική είναι το αντικείμενο του τελευταίου –έκτου- άρθρου του αφιερώματος (Τριανταφυλλόπουλος). Η αγορά ακινήτων με τη ραγδαία ανάπτυξή της τα τελευταία χρόνια έχει μεταβάλει τα δεδομένα της αστικής ανάπτυξης και του αστικού σχεδιασμού. Το άρθρο κλείνει με πολύ ενδιαφέροντα ερωτήματα σχετικά με τον ρόλο των χρηματοπιστωτικών κεφαλαίων στην ανάπτυξη των πόλεων.

Τα άρθρα αυτά είναι αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της επιστημονικής συζήτησης πάνω σε θέματα αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα από ένα ευρύτερο αριθμό εισηγήσεων που παρατίθενται στο συλλογικό τόμο που εκδόθηκε από το ελληνικό τμήμα της ERSA και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας με τίτλο *"Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση: Τάσεις και Προοπτικές"*.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε το περιοδικό για την φιλοξενία των άρθρων της ERSA θεωρώντας με ότι με αυτό τον τρόπο συμβάλλει για μια ακόμη φορά στην αναβάθμιση του διαλόγου για τα θέματα της χωρικής ανάπτυξης και πολιτικής στην Ελλάδα.

Αναπτυξιακά πρότυπα και αστικά κέντρα στον ελληνικό περιφερειακό προγραμματισμό μετά το 2000

Αθανάσιος Παπαδασκαλόπουλος

*Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
Διευθυντής, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης*

Μανώλης Χριστοφάκης

*Επικ. Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
Επιστημονικός Συνεργάτης, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης*

Περίληψη

Με την έναρξη της νέας χιλιετίας, παρατηρείται μια εντεινόμενη τάση στην Ελλάδα για επαναξιοποίηση στον αναπτυξιακό προγραμματισμό για τα αστικά κέντρα του προτύπου της πολιτικής ανάπτυξης και διάχυσης, που στοχεύει πρωταρχικά στην ενδυνάμωση της ανταγωνιστικότητας και εξωστρέφειας των πόλεων, καθώς επίσης και στην ενίσχυση της χωρικής συνοχής της χώρας, παράλληλα βέβαια με την εφαρμογή ενός προτύπου ολοκληρωμένης-τοπικής-ενδογενούς ανάπτυξης, που θα προωθήσει την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των ενδο-αστικών ανισοτήτων και την ενίσχυση της συνοχής του αστικού χώρου. Το παρόν άρθρο προσπαθεί αρχικά να σκιαγραφήσει τη νέα στρατηγική αστικής ανάπτυξης στον αναπτυξιακό προγραμματισμό και κατόπιν να παρουσιάσει τα ανακλύπτοντα προβλήματα, αλλά και να διαγνώσει τις διαφαινόμενες δυνατότητες και προοπτικές στην πρακτική εφαρμογή του προτύπου της πολιτικής και της ολοκληρωμένης – τοπικής ανάπτυξης. Στο πλαίσιο αυτό, αφού αναλύονται το περιεχόμενο και τα θεμελιώδη στοιχεία της περιφερειακής αναπτυξιακής στρατηγικής, αποτυπώνονται οι βασικές κατευθύνσεις των θεωρητικών προσεγγίσεων για την πολιτική και για την ολοκληρωμένη-τοπική-ενδογενή ανάπτυξη και για το σχετικό ρόλο των πόλεων και κέντρων ανάπτυξης στην αναπτυξιακή διαδικασία. Σκιαγραφείται η στρατηγική για την εξειδίκευση του αναπτυξιακού ρόλου των αστικών κέντρων, όπως διαμορφώθηκε στο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης της περιόδου 2000-06 και πρόσφατα στο Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς της νέας περιόδου προγραμματισμού 2007-13, καθώς επίσης και στο νέο πλαίσιο του Χωροταξικού

Σχεδιασμού. Επιχειρείται συγκριτική ανάλυση των δύο προγραμματικών περιόδων ως προς τα στοιχεία και τα μέσα της αναπτυξιακής στρατηγικής για την ενεργοποίηση του αναπτυξιακού ρόλου των αστικών κέντρων της Ελλάδας στον περιφερειακό αναπτυξιακό σχεδιασμό. Τέλος, γίνεται προσπάθεια αποτίμησης των πολιτικών και διαμορφώνονται προτάσεις για τη βελτίωση και την αποτελεσματικότερη εφαρμογή της στρατηγικής αυτής, ενώ τίθενται επίσης ορισμένα σημαντικά ζητήματα προς περαιτέρω διερεύνηση και προβληματισμό.

Λέξεις κλειδιά

Πολική ανάπτυξη, ολοκληρωμένη-τοπική ανάπτυξη, περιφερειακός προγραμματισμός, αστική ανάπτυξη, Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 2000-2006, Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς 2007-2013, Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης.

Development Patterns and Urban Centers in Greek Regional Planning after 2000

In the beginning of the new millennium an intensifying tendency regarding the exploitation of the growth pole strategy is observed in Greek regional and spatial development policy. This development model aims fundamentally to the intensification of competitiveness and extraversion of the cities, as well as to the territorial cohesion of the whole country, in parallel of course with the implementation of the integrated – local development strategy that faces, with an effective way, the intra-urban inequalities and the problems of urban spatial cohesion.

Consequently, through the recent basic programming texts for the periods 2000-2006 and 2007-2013, the growth poles strategy has once again been exploited as part of the general development programming. Within this framework, the present paper attempts initially to describe the new growth poles strategy through the aforementioned programming texts, and then to present the ensuing problems, as well as to outline the emerging capabilities and potential of planning regarding the growth poles strategy in combination with the integrated - local development strategy in Greece. For the needs of the research the theoretical background along with the relevant policies application in the national and international context are considered.

Keywords

Growth Poles Strategy, Integrated-Local Development Strategy, Regional and Spatial Planning, Urban Development, Community Support Framework, National Strategic Reference Framework, General Framework for Spatial Planning and Sustainable Development.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του χωροταξικού και περιφερειακού αναπτυξιακού προγραμματισμού της Ελλάδας τα τελευταία χρόνια, είναι η προσπάθεια επαναξιοποίησης του προτύπου της πολιτικής ανάπτυξης και διάχυσης για τη διαμόρφωση και εφαρμογή μιας αποτελεσματικής στρατηγικής αστικής ανάπτυξης. Η προσπάθεια αυτή στοχεύει πρωταρχικά στην ενδυνάμωση της ανταγωνιστικότητας και εξωστρέφειας των πόλεων, καθώς επίσης και στην ενίσχυση της χωρικής συνοχής της χώρας, που προωθείται βέβαια παράλληλα με την εφαρμογή ενός προτύπου ολοκληρωμένης-τοπικής-ενδογενούς ανάπτυξης.

Το παρόν άρθρο προσπαθεί αρχικά να σκιαγραφήσει τα κυρίαρχα πρότυπα χωρικής ανάπτυξης και μέσω αυτών, τη νέα στρατηγική αστικής ανάπτυξης στον αναπτυξιακό προγραμματισμό και κατόπιν, να παρουσιάσει τα ανακύπτοντα προβλήματα, αλλά και να διαγνώσει τις διαφαινόμενες δυνατότητες και προοπτικές στην πρακτική εφαρμογή της στρατηγικής αυτής στην Ελλάδα.

Το άρθρο αποτελείται από τέσσερις κύριες ενότητες. Σε μία πρώτη ενότητα, πέραν της παρούσας εισαγωγής, αναλύονται το περιεχόμενο και τα θεμελιώδη στοιχεία της περιφερειακής αναπτυξιακής στρατηγικής. Κατόπιν, αποτυπώνονται οι βασικές κατευθύνσεις των θεωρητικών προσεγγίσεων για τα πρότυπα της πολιτικής και της ολοκληρωμένης-τοπικής-ενδογενούς ανάπτυξης και για το σχετικό ρόλο των πόλων και κέντρων ανάπτυξης στην αναπτυξιακή διαδικασία. Στη δεύτερη ενότητα, γίνεται συνοπτική παρουσίαση της διαχρονικής εξέλιξης του αναπτυξιακού προτύπου στην Ελλάδα, ενώ στην τρίτη ενότητα σκιαγραφείται η στρατηγική για την εξειδίκευση του αναπτυξιακού ρόλου των αστικών κέντρων, όπως διαμορφώθηκε στο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης της περιόδου 2000-06 και στο Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς της νέας περιόδου προγραμματισμού 2007-13, καθώς επίσης και στο νέο πλαίσιο του Χωροταξικού Σχεδιασμού. Επίσης, στην ενότητα αυτή επιχειρείται συγκριτική ανάλυση των δύο προγραμματικών περιόδων ως προς τα στοιχεία και τα μέσα της αναπτυξιακής στρατηγικής για την ενεργοποίηση του αναπτυξιακού ρόλου των αστικών κέντρων στον περιφερειακό αναπτυξιακό σχεδιασμό. Τέλος, στην ενότητα των συμπερασμάτων επιχειρείται μία συνοπτική αποτίμηση των αναφερόμενων προγραμματικών προσπαθειών και διαμορφώνονται προτάσεις για τη βελτίωση και την αποτελεσματικότερη εφαρμογή της αναπτυξιακής στρατηγικής για τα αστικά κέντρα, ενώ τίθενται επίσης ορισμένα ζητήματα προς περαιτέρω διερεύνηση και προβληματισμό.

2. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΤΥΠΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Συστατικό στοιχείο της στρατηγικής περιφερειακής ανάπτυξης είναι η επιλογή του προτύπου περιφερειακής ανάπτυξης και στη βάση αυτού, ο προσδιορισμός των χωρικών και των κλαδικών προτεραιοτήτων παρέμβασης. Στη διεθνή πρακτική δύο είναι τα κυρίαρχα πρότυπα. Το πρότυπο της πολιτικής ανάπτυξης και της διάχυσης και το πρότυπο της ολοκληρωμένης-ενδογενούς ανάπτυξης. Η πρώτη αντίληψη αναφέρεται στην προσέλκυση δραστηριοτήτων και στη συγκέντρωση της ανάπτυξης σε πολιτικά σημεία, απ' όπου τελικά αναμένεται η διάχυση της ανάπτυξης στην περιβάλλουσα περιφέρεια. Η δεύτερη αναφέρεται στην ολοκληρωμένη (χωρικά και κλαδικά) ανάπτυξη, που στηρίζεται στην αξιοποίηση του ενδογενούς δυναμικού των περιφερειών. Το κάθε ένα από αυτά τα πρότυπα έχει κυριαρχήσει σε κάποιες περιόδους, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις εφαρμόζονται παράλληλα και σε διάφορους συνδυασμούς (Παπαδασκαλόπουλος, 2008). Η αποτελεσματικότητα των προτύπων εξαρτάται από την οικονομική συγκυρία και το επίπεδο ανάπτυξης και τεχνολογικής προόδου, κάθε χώρας ή περιφέρειας (Barquero, 1991).

Ήδη από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, τα περισσότερα κράτη, κυρίως τα ανεπτυγμένα, άρχισαν να εφαρμόζουν αναπτυξιακά μοντέλα σχεδιασμένα και κατευθυνόμενα από την κορυφή της πολιτικής και διοικητικής πυραμίδας, με κύριο μέλημα την ενίσχυση των πόλεων, έτσι ώστε να λειτουργήσουν ως πόλοι έλξης βιομηχανικών δραστηριοτήτων. Η στρατηγική αυτή, που στηρίχθηκε στο πρότυπο της πολιτικής ανάπτυξης, κυριάρχησε από τις αρχές του 20ου αιώνα σε παγκόσμιο επίπεδο και κυρίως μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, αποτέλεσε "δόγμα" στην αναπτυξιακή πορεία των οικονομιών. Στην πλειονότητά τους, οι θεωρίες και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης αυτής της περιόδου στηρίχθηκαν στη βασική υπόθεση της απόλυτης σχεδόν ταύτισης της εκβιομηχάνισης με τη μεγέθυνση και την ανάπτυξη. Το βασικό μέλημα ήταν η αύξηση του βιομηχανικού προϊόντος και η συγκέντρωση της ανάπτυξης σε ορισμένα σημεία στο χώρο, που δεν ήταν άλλα από τα μεγάλα αστικά κέντρα – πόλους ανάπτυξης, τα οποία έχουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις (υποδομές, εξωτερικές οικονομίες, εργατικό δυναμικό, αγορά κ.λπ.) για την προσέλκυση και λειτουργία των μεγάλων βιομηχανικών συγκροτημάτων-προωθητικών βιομηχανιών (Perroux, 1955). Κυριαρχεί έτσι η αντίληψη ότι η "εκ των άνω" παρέμβαση, δηλαδή η κεντρική κρατική παρέμβαση (με κύρια μέσα της περιφερειακής πολιτικής τις υποδομές, τις επιχορηγήσεις, τα φορολογικά και πιστωτικά κίνητρα), πρέπει να είναι έντονη, έτσι ώστε να υποβοηθείται η διαδικασία συγκέντρωσης και διάχυσης της ανάπτυξης από τον πόλο στις υπόλοιπες περιοχές (Χατζημιχάλης 1992, Χριστοφάκης 2001).

Σε θεωρητικό επίπεδο, η θεωρία για την ερμηνεία των περιφερειακών ανισοτήτων του Myrdal (Σωρευτική Αιτιότητα) και οι θεωρίες συγκέντρωσης και διάχυσης, με κύριους εκφραστές τους Christaller (κεντρική θέση), Perroux (πόλοι μεγέθυνσης) και Boudeville

(πόλοι ανάπτυξης), στήριξαν σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωση του προτύπου της πολιτικής ανάπτυξης και της διάχυσης. Ειδικά η εργασία του Perroux (1955), θεωρείται η σημαντικότερη ίσως συμβολή στη θεωρία της πολιτικής ανάπτυξης και διάχυσης, κυρίως μέσα από τη σύνδεση του πόλου ανάπτυξης με τη λειτουργία της "προωθητικής" δραστηριότητας. Ειδικότερα, ο Perroux καθόρισε τον πόλο μεγέθυνσης ως προωθητική δραστηριότητα ή ένα σύνολο προωθητικών δραστηριοτήτων, που ασκούν θετικές επιδράσεις στον περιβάλλοντα χώρο. Μια δραστηριότητα (π.χ. μία μεταποιητική επιχείρηση, μία μονάδα του τριτογενή τομέα ή ένα μεγάλο έργο υποδομής) μπορεί να ορισθεί σαν προωθητική όταν μέσω των ροών των προϊόντων και των εισοδημάτων που προέρχονται από αυτήν, ευνοεί την ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων, που βρίσκονται σε τεχνική σχέση μ' αυτήν, ευνοεί την πρόοδο του τριτογενή τομέα, μέσω των εισοδημάτων που δημιουργεί και αυξάνει το περιφερειακό εισόδημα, προκαλώντας μια προοδευτική συγκέντρωση νέων δραστηριοτήτων, που προσελκύονται από την προοπτική διευκολύνσεων στην παραγωγή (Παπαδασκαλόπουλος, 2008). Η εγκατάσταση των προωθητικών δραστηριοτήτων σε ορισμένα σημεία που γίνονται πόλοι ανάπτυξης, εξαρτάται από την ύπαρξη φυσικών και επίκτητων πλεονεκτημάτων. Συνήθως, οι προωθητικές αυτές μονάδες συγκεντρώνονται σε κεντρικές πόλεις ή σε επαρχιακά αστικά κέντρα, όπου υπάρχουν κρατικές υπηρεσίες, ανεπτυγμένο εμπόριο και υπηρεσίες του τριτογενή τομέα, επαρκής υποδομή και κοινωνικές εξυπηρετήσεις και πολιτιστική δραστηριότητα. Σε γενικές γραμμές, οι κύριες προϋποθέσεις για τη λειτουργία ενός αστικού κέντρου ως πόλου ανάπτυξης, είναι το επαρκές πληθυσμιακό μέγεθος, οι στρατηγικές υποδομές, οι προωθητικές δραστηριότητες και οι εξωτερικές οικονομίες. Τα κέντρα και οι πόλοι ανάπτυξης, τα μητροπολιτικά κέντρα και οι άξονες ανάπτυξης είναι οι κύριες μορφές πολιτικών συγκεντρώσεων.

Σε μεταγενέστερη εργασία του, ο Perroux (1961) όρισε τον πόλο μεγέθυνσης ως μία προωθητική μονάδα σ' έναν προσδιορισμένο χώρο, προσπαθώντας έτσι να ενσωματώσει με συστηματικό τρόπο τη γεωγραφική διάσταση στη σχετική θεωρία. Βέβαια, η γεωγραφική διάσταση ενσωματώνεται πλήρως στη θεωρία και στην πολιτική των πόλων ανάπτυξης λίγο αργότερα (Parr, 1999), βάσει της αρχικής εργασίας του Boudeville (1966), ο οποίος όρισε τον πόλο ανάπτυξης ως μία ομάδα προωθητικών βιομηχανιών που εγκαθίστανται σε μία αστική περιοχή προκαλώντας την περαιτέρω ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας σε όλη τη ζώνη επιρροής του. Στη λογική αυτή ο Boudeville (1968) προσδιόρισε και την "πολική περιφέρεια", η οποία αποτελεί βασικό εργαλείο περιφερειακής (πρωταρχικά ενδο-περιφερειακής) ανάλυσης και πολιτικής (μαζί με τους άλλους δύο τύπους περιφερειών, που είναι η "ομοιογενής περιφέρεια" και η "περιφέρεια προγραμματισμού"). Ο Richardson (1975) αναπτύσσει σειρά επιχειρημάτων για το ρόλο και τη χρησιμότητα της πολιτικής ανάπτυξης στη χάραξη της περιφερειακής πολιτικής, δίνοντας έμφαση στις

εξωτερικές οικονομίες, στις υποδομές και στις δικτυώσεις. Θεωρεί επίσης (Richardson, 1978) ότι απαντά στο δίλλημα αποτελεσματικότητα ή ισότητα, αφού η πολιτική αυτή μπορεί να συμβάλλει παράλληλα στη δημιουργία ανταγωνιστικών πόλων (εξωστρέφεια-αποτελεσματικότητα) και στην ανάσχεση της υποβάθμισης περιμετρικών περιφερειών με την ενίσχυση τοπικών πόλων ή κέντρων ανάπτυξης (ισότητα), θωρακίζοντας επιπλέον τις περιφέρειες αυτές από τα απομυζητικά αποτελέσματα των κεντρικών πόλων.

Σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής, η περίοδος μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970, μπορεί να χαρακτηριστεί ως περίοδος αποκλειστικής σχεδόν εφαρμογής της στρατηγικής των πόλων ανάπτυξης τόσο στις αναπτυγμένες, όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες (Friedmann και Weaver, 1979·Barquero, 1991· Χατζημιχάλης 1992).

Προς τα τέλη όμως της δεκαετίας του 1970, η κορύφωση της κρίσης άσκησε σημαντικούς κλυδωνισμούς στο κυρίαρχο αναπτυξιακό πρότυπο. Τόσο σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όσο και σε αναπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης αλλά και στις ΗΠΑ, αναπτύχθηκε έντονη συζήτηση για τις επιπτώσεις της εφαρμογής της πολιτικής ανάπτυξης και τον χαρακτήρα που είχαν οι μέχρι τότε περιφερειακές πολιτικές. Στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές οι συνθήκες και η ποιότητα ζωής δεν βελτιώθηκαν όσο αναμενόταν, ενώ στα μεγάλα αστικοβιομηχανικά συγκροτήματα οι εντεινόμενες τάσεις συσσώρευσης πληθυσμού και δραστηριοτήτων δημιουργούσαν έντονα προβλήματα κορεσμού, υποβάθμισης του περιβάλλοντος και αρνητικών εξωτερικών οικονομιών. Τα προβλήματα αυτά ενισχύθηκαν ιδιαίτερα με την εμφάνιση της παγκόσμιας κρίσης των βιομηχανικά αναπτυγμένων κρατών, η οποία κατανεμήθηκε άνισα ανάμεσα στους κλάδους της βιομηχανίας. Οι επιπτώσεις της ήταν εντονότερες σε κλάδους της βαριάς βιομηχανίας (μεταλλουργία, υφαντουργία και βαμβακοβιομηχανία, χημική βιομηχανία, βιομηχανία παραγωγής μηχανών και οχημάτων), που λειτούργησαν προωθητικά, καθορίζοντας την αναπτυξιακή πορεία κρατών και περιφερειών και ιδιαίτερα των μεγάλων αστικοβιομηχανικών πόλεων και των μητροπόλεων του αναπτυγμένου δυτικού κόσμου (Κομνηνός, 1993). Η ένταση βέβαια των προβλημάτων ποικίλει από πόλη σε πόλη και από περιοχή σε περιοχή. Ωστόσο, οι εκδηλώσεις είναι οι ίδιες: μεγάλα ποσοστά μακροχρόνιας και διαρθρωτικής ανεργίας, μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες, και ανισότητες στο επίπεδο εκπαίδευσης, ανεπάρκεια των συλλογικών υπηρεσιών, αύξηση των διαφορών στην κατάσταση υγείας, άνοδος του ποσοστού εγκληματικότητας, κοινωνικός αποκλεισμός και γκετοποίηση, με τη δημιουργία αστικών θυλάκων με μεγάλο αριθμό μεταναστών και εθνικών μειονοτήτων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1998). Παράλληλα, βασικό χαρακτηριστικό πολλών παραδοσιακών βιομηχανικών κέντρων είναι η απαξίωση των τεχνικών και βιομηχανικών υποδομών. Επιπλέον, την κρίση της απασχόλησης και των εισοδημάτων στα κέντρα αυτά συνοδεύει η περιβαλ-

λοντική κρίση και η καθολική υποβάθμιση της ποιότητας ζωής (Καυκαλάς και Κομνηνός, 1993).

Οι εξελίξεις αυτές δρομολόγησαν μια στροφή στις κυρίαρχες αντιλήψεις περιφερειακής ανάπτυξης, με βασική συνισταμένη την απομάκρυνση από το γνωστό "δόγμα" των πόλων ανάπτυξης, η οποία βέβαια δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, αντίθετα μετεξελίχθηκε, γιατί η ίδια η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης ενισχύει διαφόρων ειδών συγκεντρώσεις στο χώρο (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004). Σ' αυτή άλλωστε την παραδοχή στηρίχθηκαν και οι θεωρητικές προσεγγίσεις της "νέας οικονομικής γεωγραφίας", δίνοντας έμφαση στις αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας εξαιτίας της γεωγραφικής συγκέντρωσης (Krugman, 1998, 1999), στην επίδραση των μεταφορών και στο ρόλο των κόμβων για τη δημιουργία δυναμικών αστικών κέντρων (Fujita και Mori, 1996), στη βιομηχανική χωροθέτηση και στις οικονομίες συγκέντρωσης (Krugman και Venables, 1996) και στο ρόλο των πόλεων και αστικών δικτύων στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και στις διεθνείς εμπορικές σχέσεις (Fujita κ.ά., 1999). Οι προσεγγίσεις αυτές, παρά τη δυσκολία της συστηματικής προσαρμογής τους στο εθνικό και περιφερειακό επίπεδο χωρικού αναπτυξιακού σχεδιασμού, προσδίδουν νέα στοιχεία στην ερμηνεία και στη δυναμική της οργάνωσης του χώρου, που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στα αναπτυξιακά σχέδια (Clinch και O' Neill, 2008).

Στο νέο αυτό πλαίσιο διερεύνησης και προβληματισμού, παράλληλα με το πολιτικό πρότυπο, διαμορφώνονται επίσης θεωρίες και πρακτικές στη βάση του προτύπου της ολοκληρωμένης ανάπτυξης (Χριστοφάκης, 2001). Το πρότυπο αυτό οδήγησε σε σημαντικές προσαρμογές και τελικά στη διαμόρφωση μιας νέας στρατηγικής περιφερειακής ανάπτυξης, αυτής της τοπικής – ενδογενούς ανάπτυξης. Οι προσαρμογές αφορούσαν στην οργάνωση της παραγωγής, στη διασύνδεσή της με την Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, στη διανομή, στις διαδικασίες κατάρτισης, στην ανάπτυξη νέων σχέσεων μεταξύ επιχειρήσεων και τοπικών φορέων και τελικά στη δικτύωση σε όλους τους παραπάνω τομείς. Η δικτύωση και η συνεργασία δεν αναφέρεται μόνο στο εσωτερικό μιας χωρικής ενότητας. Άλλωστε, όπως τονίζουν οι Coffey και Polese (1985: 86), στην προσπάθεια αποσαφήνισης του περιεχομένου της τοπικής ανάπτυξης: "Οι περιφέρειες εξ ορισμού είναι ανοιχτές οικονομίες και συνεπώς οι εξωτερικοί παράγοντες πρέπει απαραίτητως να θεωρούνται σημαντικοί". Προς την κατεύθυνση αυτή, οι διάφοροι οικισμοί και κυρίως οι δυναμικές πόλεις, δεν λειτουργούν μόνο ανταγωνιστικά, αλλά και συνεργατικά με στόχο την ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα τους, αλλά και την ευημερία των περιφερειών και των χωρών όπου ανήκουν (Μεταξάς και Πετράκος, 2006). Βασική διαφοροποίηση των προσαρμογών αυτών από το πρότυπο της ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι η εστίαση σε ένα συγκεκριμένο τόπο (ή μικροπεριφέρεια), καθώς και η ανάδειξη και αξιοποίηση δυναμικών δραστηριοτήτων, παράλληλα με τη δημιουργία εξωτερικών οικονομιών σε επίπεδο μικροπερι-

φέρειας-στοιχεία σαφώς δανεισμένα από το πολιτικό πρότυπο (Ακαδημία Αθηνών 2004· Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2006). Στη βάση αυτή, αναπτύχθηκαν επίσης διάφορες θεωρητικές απόψεις, που ομαδοποιούνται σε τέσσερις διαδοχικές προσεγγίσεις: στις αναλύσεις της Ιταλικής Σχολής για τους Βιομηχανικούς Τόπους (Beccatini, 1990· Brusco, 1990· Paniccia, 2002), στην αντίληψη, που αναπτύχθηκε πρωταρχικά από τη Γαλλική και Αμερικάνικη Σχολή, για τα Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα (Scott και Storper, 1989· Harrison και Storper, 1991· Markusen, 1996· Benko κ.ά., 1997· Garofoli, 2002), στις προωθημένες απόψεις για τα "Συστήματα Καινοτομικού Περιβάλλοντος" (Milieu Innovateur), όπου η τοπική ανάπτυξη προκύπτει ως αποτέλεσμα καινοτόμων δράσεων και συνέργειας (Gouttebel, 2001) και τέλος στην εξέλιξη της ιδέας του Καινοτομικού Περιβάλλοντος με τη διαμόρφωση του "Δημιουργικού Περιβάλλοντος" (Creative Milieu), στο οποίο η περιφέρεια-αναπτυξιακό περιβάλλον δεν αρκεί να ενσωματώνει καινοτόμες δράσεις και προσαρμοσμένη τεχνολογία, αλλά να βοηθά τις τοπικές επιχειρήσεις και τους τοπικούς φορείς να παράγουν καινοτόμες ιδέες (Maier και Obermaier, 2001). Ο κοινός τόπος των παραπάνω προσαρμογών του προτύπου της τοπικής – ενδογενούς ανάπτυξης, είναι ότι η ανάπτυξη παράγεται κατά ένα μεγάλο μέρος ενδογενώς (Grosjean και Crevoisier, 2003). Η εφαρμογή του προτύπου αυτού αναφέρεται σε διάφορες χωρικές κλίμακες και περιπτώσεις. Με διάφορες προσαρμογές μπορεί να προσανατολισθεί τόσο στην ανάπτυξη της υπαίθρου, όσο και στην ανάπτυξη του αστικού χώρου.

Τα δύο αυτά κυρίαρχα αναπτυξιακά πρότυπα (βλ. Σχήμα 1), πολιτικής και ολοκληρωμένης – τοπικής - ενδογενούς ανάπτυξης, όπως έχει ήδη αναφερθεί, λειτουργούν στην πράξη όχι ανταγωνιστικά, αλλά συμπληρωματικά και σε διάφορους συνδυασμούς, στη βάση ενός "μεικτού" προτύπου ανάπτυξης, που καθορίζεται από τα ειδικά χαρακτηριστικά και την αναπτυξιακή φάση που διέρχεται κάθε χώρα, από τη διεθνή συγκυρία και από τις κοινωνικοοικονομικές επιλογές των κυβερνήσεων (Παπαδασκαλόπουλος, 2008).

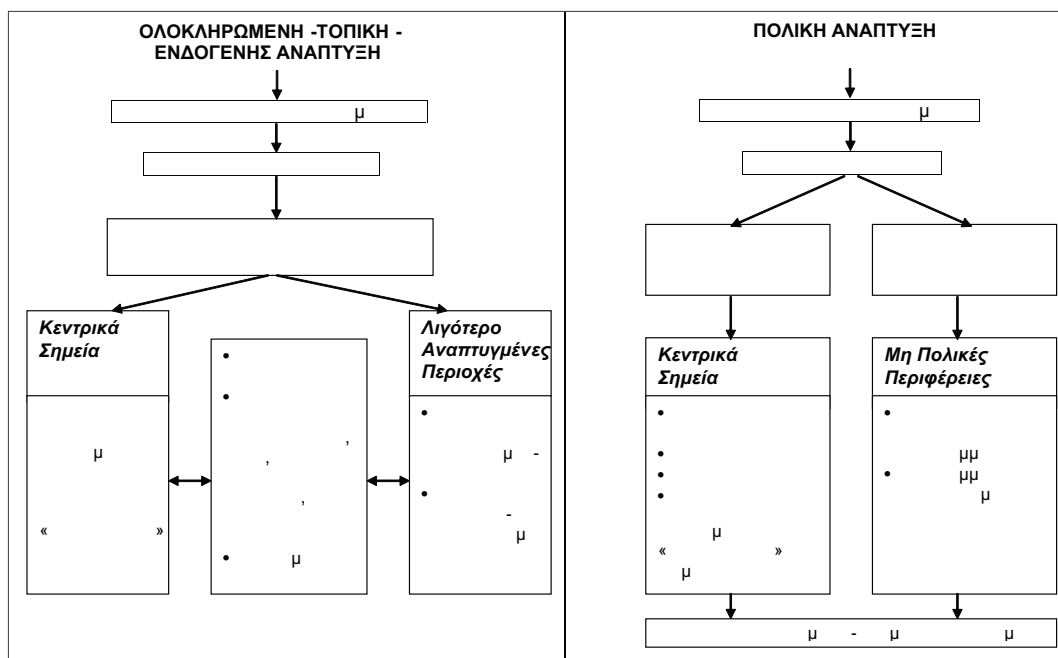
Από την προηγηθείσα ανάλυση, γίνεται κατανοητό ότι η ολοκληρωμένη και ισόρροπη ανάπτυξη έχει ιδιαίτερη σημασία όχι μόνο μεταξύ των οικισμών των διαφόρων περιοχών, αλλά και στο εσωτερικό του αστικού χώρου και κυρίως των μεγαλύτερων αστικών κέντρων. Στο πλαίσιο αυτό, οι νέες τάσεις στον αναπτυξιακό σχεδιασμό των πόλεων προσδιορίζονται από την εφαρμογή του προαναφερθέντος μεικτού προτύπου πολιτικής και τοπικής – ενδογενούς ανάπτυξης (βλ. Πίνακα 1). Το πρότυπο της πολιτικής ανάπτυξης, μέσω σχετικά μεγάλης κυρίως κλίμακας παρεμβάσεων στοχεύει στην αξιοποίηση και ενίσχυση του αναπτυξιακού ρόλου των αστικών κέντρων, στην ενίσχυση των προωθητικών τους δραστηριοτήτων, στην επέκταση της εμβέλειάς τους και στη δικτύωσή τους τόσο με την υπαίθρο, όσο και με τα υπόλοιπα αστικά κέντρα – πόλεις σε εθνικό και διακρατικό επίπεδο, καθώς και στην ενίσχυση των υποδομών και υπερδομών τους. Παράλληλα, το

πρότυπο της τοπικής – ενδογενούς ανάπτυξης, που κατευθύνει την αναπτυξιακή διαδικασία "εκ των κάτω", με την ενεργοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης, των κοινωνικών και οικονομικών φορέων, καθώς και άτυπων ομάδων, στο πλαίσιο μιας έντονης εταιρικής σχέσης σε τοπικό επίπεδο, αποσκοπεί στον προσδιορισμό τοπικών ζωνών μικρής κλίμακας στον αστικό χώρο στις οποίες επικεντρώνονται πολλαπλές και συνεκτικές δράσεις μικρής κλίμακας για την αναζωογόνηση και αναβάθμιση της περιοχής. Συνεπώς, οι βασικές προϋποθέσεις για τη δρομολόγηση και εφαρμογή του προτύπου της τοπικής ανάπτυξης στον αστικό χώρο και οι στρατηγικοί στόχοι που τίθενται είναι (Χριστοφάκης, 2001):

- Η οριοθέτηση αστικών μικροπεριφερειών προγραμματισμού.
- Η ενεργοποίηση των τοπικών φορέων και η διαμόρφωση της εταιρικής σχέσης σε τοπικό επίπεδο – οικοδόμηση κοινωνικής συναίνεσης.
- Η διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου Σχεδίου Δράσης και η εφαρμογή πολλαπλών και συνεκτικών δράσεων κατά αστική μικροπεριφέρεια.

Τα τελευταία χρόνια, έχει γίνει προσπάθεια να ενσωματωθεί το πρότυπο αυτό, στον ελληνικό περιφερειακό αναπτυξιακό σχεδιασμό.

Σχήμα 1. Τα Πρότυπα Περιφερειακής Ανάπτυξης

Πηγή: Ακαδημία Αθηνών (2004)

Πίνακας 1. Πρότυπα και κατευθύνσεις Στρατηγικής για τα Αστικά Κέντρα

Πρότυπο ανάπτυξης	Στρατηγικές κατευθύνσεις	Κατευθύνσεις δράσεων
Πολική Ανάπτυξη	<ul style="list-style-type: none"> - Προσδιορισμός και ενίσχυση της ζώνης επιρροής και της δυναμικότητας του αστικού κέντρου - Προσδιορισμός και εξειδίκευση του αναπτυξιακού ρόλου του αστικού κέντρου – δικτύωση 	<ul style="list-style-type: none"> - Ενίσχυση των υποδομών και των υπερδομών, με παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας (π.χ. Λιμάνια, Αεροδρόμια, Οδικοί Άξονες, ΒΕΠΕ, Πανεπιστήμια, Ερευνητικά Κέντρα, ανάδειξη της ταυτότητας της πόλης κ.λπ.) - Προσδιορισμός προωθητικών δραστηριοτήτων για κάθε Αστικό Κέντρο - Διαμόρφωση πολιτικής προσέλευσης, εγκατάστασης και στήριξης των προωθητικών δραστηριοτήτων
Ολοκληρωμένη-Τοπική – Ενδογενής Ανάπτυξη	<ul style="list-style-type: none"> - Οριοθέτηση αστικών μικροπεριφερειών προγραμματισμού - Ενεργοποίηση των τοπικών φορέων και διαμόρφωση της εταιρικής σχέσης σε τοπικό επίπεδο – οικοδόμηση κοινωνικής συναίνεσης. - Διαμόρφωση ολοκληρωμένων Σχεδίων Δράσης και εφαρμογή πολλαπλών και συνεκτικών δράσεων κατά αστική μικροπεριφέρεια 	<ul style="list-style-type: none"> - Επέκταση, διαφοροποίηση και ευελιξία της τοπικής οικονομίας - Ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και της τοπικής απασχόλησης - Οργάνωση του αστικού χώρου - Ανάπτυξη αστικών υποδομών μικρής κλίμακας και τεχνολογίας - Αειφόρος αστική ανάπτυξη

Πηγή: Χριστοφάκης, 2001

3. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η αναπτυξιακή διαδικασία και οι πρακτικές που ακολουθήθηκαν μεταπολεμικά στον ελληνικό, αλλά και στο διεθνή χώρο, είχαν ως αποτέλεσμα την υπερσυγκέντρωση πληθυσμού και συντελεστών παραγωγής, την υπερεκμετάλλευση ορισμένων φυσικών πόρων και την αδρανοποίηση άλλων, οδηγώντας στη διαμόρφωση ανισοτήτων, που εκφράστηκαν με έμφαση στο χώρο. Βέβαια, στην περίπτωση της Ελλάδας, πέραν της αναπτυξιακής διαδικασίας καθουτής κι άλλοι παράγοντες έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση και εξέλιξη των ανισοτήτων, όπως οι έντονοι φυσικοί περιορισμοί (ορεινότητα του εδάφους, κατακερματισμός του χώρου), η σταδιακή συγκρότηση του ελληνικού κράτους, οι μεγάλες περιόδους πολιτικής και εθνικής αστάθειας (τουρκική κατοχή, πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, βαλκανικοί πόλεμοι, μικρασιατική καταστροφή και εισροή προσφύγων από τη Μικρά Ασία, δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, εμφύλιος πόλεμος, δικτατορία), τα κλειστά σύνορα με τα Βαλκάνια μέχρι το 1989, το σύστημα διοίκησης της χώρας κ.ά.

Έτσι, στη χώρα μας όπου η οικονομία της, ιστορικά πολύ πρόσφατα, πέρασε σε ένα όχι και τόσο ισχυρό βιομηχανικό τομέα και σε μία διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών, σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές της ιδιαιτερότητες και το σχετικά συγκεντρωτικό διοικητικό σύστημα, επήλθε η ανεξέλεγκτη γιγάντωση της Πρωτεύουσας, ενώ μόλις μετά το 1960 η Θεσσαλονίκη μετασχηματίζεται σταδιακά σε ένα δεύτερο μητροπολιτικό πόλο και από τη δεκαετία του 1970 ορισμένες πόλεις μετασχηματίζονται επίσης σε αστικά κέντρα περιφερειακής εμβέλειας (Πάτρα – Λάρισα – Βόλος – Ηράκλειο – Ιωάννινα – Καβάλα), δημιουργώντας ένα χωρικό "αναπτυξιακό S". Από αυτά τα περιφερειακά κέντρα εξαρτήθηκαν ευρύτερες περιοχές ως οικονομικοί χώροι "εθνικής και διεθνούς εμβέλειας", ενώ σημαντικές περιοχές παρέμειναν "γωνιακές" χωρίς ουσιώδεις ενδοπεριφερειακές αλληλεξαρτήσεις από κάποιον περιφερειακό πόλο ανάπτυξης. Τέτοιες "γωνιακές" περιοχές στον ηπειρωτικό χώρο είναι οι Νομοί Μεσσηνίας και Λακωνίας (στην Πελοπόννησο), ο νομός Θεσπρωτίας (στην Ήπειρο), οι νομοί Ροδόπης και Έβρου (στη Θράκη) και φυσικά τα περισσότερα νησιωτικά συμπλέγματα (Λουκάκης, 2004).

Στο πλαίσιο αυτό, οι χωρικές ανισότητες πήραν τη μορφή πολλαπλών σχημάτων, συνήθως δυαδικών, με διαφορετικές αφετηρίες και κριτήρια (πόλη – ύπαιθρος, παράκτιες - ορεινές περιοχές, νησιωτικός - ηπειρωτικός χώρος). Αποτέλεσμα αυτών είναι η αναζήτηση τις τελευταίες δεκαετίες της ανάδειξης και αξιοποίησης στρατηγικών και δράσεων που οδηγούν σε πιο ολοκληρωμένες χωρικές ενότητες (Κόνσολας, 1997).

Στις διάφορες περιόδους που προσδιορίζουν την πορεία της περιφερειακής πολιτικής της Ελλάδας, η εξέλιξη του αναπτυξιακού προτύπου δείχνει μια σταδιακή τάση μετάβασης από το πρότυπο της πολιτικής ή εκ των άνω ανάπτυξης στο πρότυπο της ολοκληρωμένης – ενδογενούς ή από τη βάση ανάπτυξης, για να καταλήξουμε τελικά στις μέρες μας στο συνδυασμό των δύο αυτών προτύπων (Χριστοφάκης, 2001).

Το πολιτικό αναπτυξιακό πρότυπο ήταν το κυρίαρχο στην Ελλάδα μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970. Την περίοδο αυτή οι δυναμικοί κλάδοι συγκεντρώνονται αρχικά στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και λίγο αργότερα στη Θεσσαλονίκη και στα αστικοβιομηχανικά συγκροτήματα κατά μήκος του κύριου αναπτυξιακού άξονα της χώρας, που αποτυπώνεται, όπως αναφέρθηκε ήδη, με το λεγόμενο αναπτυξιακό "S", το οποίο οριοθετείται από τα δυναμικά αστικά κέντρα της ηπειρωτικής χώρας. Οι περιφέρειες που είναι γύρω από τα παραπάνω συγκροτήματα παρουσιάζουν κάποια τοπικά αναπτυξιακά πλεονεκτήματα (Konsolas κ.ά., 1993).

Ειδικότερα, από το μονοπολικό σύστημα της περιόδου 1950-60, όπου η Πρωτεύουσα κυριαρχούσε στο οικιστικό δίκτυο της χώρας, περνάμε στο διπολικό σύστημα Πρωτεύουσας – Θεσσαλονίκης την περίοδο 1960-70. Μετά το 1970 ωστόσο και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας 1971-81, προωθείται η συστηματοποίηση της πολιτικής προσέγγισης, που

εκφράζεται με την προσπάθεια ανάπτυξης ενός ολιγοπολικού συστήματος περιφερειακών αστικών κέντρων και με τον προσδιορισμό κατηγοριών οικιστικών κέντρων (Λουκάκης, 1994). Στο πλαίσιο αυτό διακρίνονται οι εξής κατηγορίες οικιστικών κέντρων:

1. Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
2. Κέντρα Εντατικών Προγραμμάτων Ανάπτυξης (ΚΕΠΑ). Αυτά ήταν: Λάρισα-Βόλος, Πάτρα - Αίγιο, Κοζάνη - Πτολεμαΐδα, Ηράκλειο, Καβάλα, Ιωάννινα.
3. Αστικά Οικιστικά Κέντρα (ΑΣΤΚ, τα οποία ήταν οι πρωτεύουσες των Νομών.
4. Αγροτοβιομηχανικά Οικιστικά Κέντρα (ΑΓΡΟΚ).

Έτσι και την πρώτη περίοδο μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα, κυριάρχησε το πρότυπο της πολικής ανάπτυξης. Πέρα από τους δύο βασικούς πόλους, της Αθήνας και Θεσσαλονίκης, βασικός στόχος της περιφερειακής πολιτικής της περιόδου αυτής ήταν η ενδυνάμωση των "αντιπάλων πόλεων" (η ελληνική "έκδοση" των γαλλικών "μητροπόλεων ισορροπίας"), για τη συγκράτηση της ελκτικής δύναμης κυρίως της Αθήνας, αλλά και της Θεσσαλονίκης και τη δημιουργία δυναμικών κέντρων στην ελληνική περιφέρεια. Ωστόσο, φαίνεται μία μικρή στροφή στο πρότυπο της ολοκληρωμένης χωρικά ανάπτυξης, μέσω της προσπάθειας ενίσχυσης των δυναμικών αγροτικών κέντρων ανάπτυξης, χωρίς βέβαια να μειώνεται ακόμα σημαντικά η κυριαρχία του πολικού προτύπου. Άλλωστε, αυτό αποτελεί ουσιαστικά τη βάση για το νέο πρότυπο χωρικής ανάπτυξης.

Η στροφή αυτή γίνεται εντονότερη στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όπου οι δυναμικά αναπτυσσόμενες περιφέρειες και τα τοπικά πλεονεκτήματα παρουσιάζονται και σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, σε περιορισμένο όμως βαθμό, αφού δεν έχουν δημιουργηθεί ικανοποιητικές συνθήκες διάχυσης της ανάπτυξης από τα δυναμικά αστικά κέντρα στην υπόλοιπη περιφέρεια. Ταυτόχρονα, διαρθρωτικά προβλήματα εμφανίστηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα, ειδικότερα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και στα άλλα αστικοβιομηχανικά κέντρα, μαζί με τοπικά μειονεκτήματα, τα οποία οδηγούν σε μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης. Αυτές οι αλλαγές είναι παράλληλες και στους υπόλοιπους αναπτυσσόμενους τομείς (Konsolas κ.ά., 2001). Έτσι, παράλληλα με την προσπάθεια αντιμετώπισης των προβλημάτων αυτών, βασικός στόχος της χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής, που προωθείται κυρίως μέσα από την Επιχείρηση Πολεοδομική Ανασυγκρότηση (ΕΠΑ), είναι η κάλυψη των αναγκών του πληθυσμού όπου και αν βρίσκεται. Αυτό σημαίνει αντιμετώπιση των ανισοτήτων με την εξασφάλιση στην ελληνική περιφέρεια υπηρεσιών ίσης ποιότητας με εκείνες των αστικών περιοχών, γεγονός που δρομολογεί μια μερική μεταστροφή στις κυρίαρχες μέχρι τότε πρακτικές. Πρόκειται ουσιαστικά για μια πρώτη προσέγγιση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης, σε συνδυασμό βέβαια με το ισχύον πρότυπο της πολικής ανάπτυξης. Για το σκοπό αυτό, σε χωροταξικό επίπεδο, υιοθετείται η αρχή της πολυκεντρικής δομής σε κάθε επίπεδο. Η νέα χωροταξική - οικιστική πολιτική που είχε

στη βάση της την ΕΠΑ προωθούσε όλα εκείνα τα μέτρα και προγράμματα που αναβαθμίζουν και ισχυροποιούν τα μικρά οικιστικά κέντρα. Χαρακτηριστικό της ΕΠΑ είναι ο προσδιορισμός κατηγοριών οικιστικών κέντρων και οικιστικών ενοτήτων που είναι γνωστές ως "ανοικτές πόλεις" (Λουκάκης, 1994). Ωστόσο, σε επίπεδο εφαρμογής, η ανάλυση της υπάρχουσας οικιστικής διάρθρωσης της χώρας προσδιορίζει τη μεγάλη έλλειψη στην ελληνική ύπαιθρο δυναμικών οικιστικών κέντρων, επαρκούς πληθυσμιακού μεγέθους (2-10 χιλιάδων κατοίκων), ικανών να εξυπηρετήσουν την αγροτική ενδοχώρα, μέσω της λειτουργίας τους ως τοπικά κέντρα ανάπτυξης και παροχής υπηρεσιών (Χριστοφάκης, 2001).

Συμπερασματικά, σε σχέση με την εφαρμοζόμενη πολιτική, το κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης στην Ελλάδα είναι το πολικό. Το πρότυπο αυτό υιοθετήθηκε κυρίως την πρώτη περίοδο της μεταπολίτευσης και συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1974-1981, παρά τη μερική έλλειψη αποφασιστικότητας που χαρακτήρισε την εφαρμογή του. Η στρατηγική των αντιπάλων πόλων, που είχε αντικειμενικό σκοπό τη συγκράτηση της ελκτικής δύναμης των δύο μεγάλων Μητροπολιτικών Κέντρων, της Αθήνας και Θεσσαλονίκης και τη δημιουργία δυναμικών κέντρων στην περιφέρεια, δεν εφαρμόστηκε ουσιαστικά. Από το 1981 και μετά, η έμφαση μετατοπίστηκε στην ενίσχυση του προτύπου της τοπικής ανάπτυξης ή ανάπτυξης "από τα κάτω". Αυτή η πολιτική αναπτύχθηκε κάτω από την επιρροή της κρίσης και την απότομη στροφή των άλλων ευρωπαϊκών χωρών προς παρόμοιες πολιτικές και προς τη μεγαλύτερη διασπορά των αρμοδιοτήτων σε διοικητικό επίπεδο (Χριστοφάκης, 2001). Έτσι, προωθείται η συγκρότηση της Περιφερειακής Διοίκησης, η αναδιοργάνωση του συστήματος προγραμματισμού, με την εισαγωγή περισσότερο συμμετοχικών διαδικασιών μέσω του λεγόμενου "Δημοκρατικού Προγραμματισμού", η ίδρυση της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης ως Δεύτερου Βαθμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενώ γίνονται συστηματικές προσπάθειες για την ανασυγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης και την περαιτέρω αποκέντρωση, προσπάθειες που συνεχίζονται μέχρι και σήμερα.

Σε αντίθεση με τις απόψεις που επικρατούσαν την περίοδο πριν το 1981, ότι η έντονη διασπορά στο χώρο δεν προάγει την περιφερειακή ανάπτυξη κατά έναν αποτελεσματικό τρόπο και άρα είναι αναγκαία η ενίσχυση των τάσεων προς τη συγκέντρωση, η επικρατούσα άποψη μετά το 1981 ήταν αυτή της ανάπτυξης "από τα κάτω" και της σταδιακής στροφής προς την ολοκληρωμένη χωρική ανάπτυξη. Στο τέλος της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές του νέου αιώνα, στο πλαίσιο της εφαρμογής του Γ' ΚΠΣ 2000-2006 και του ΕΣΠΑ 2007-2013, επιχειρείται ο συνδυασμός των δύο αναπτυξιακών προτύπων.

Ειδικότερα, η πρώτη περίοδος εφαρμογής της Διαρθρωτικής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης 1986-1993 (ΜΟΠ, πρώτο ΚΠΣ), χαρακτηρίζεται για την Ελλάδα από μια στρατηγική επιλογή που δίνει έμφαση στο κριτήριο της χωροταξικής ισοότητας

(equity), η οποία προωθείται μέσω μιας περιφερειακής πολιτικής διασποράς μικρών έργων υποδομής σε όλη την επικράτεια της χώρας. Οι βασικοί λόγοι που επέβαλαν την πολιτική αυτή σχετίζονται με την ανάγκη μείωσης της υστέρησης των αγροτικών περιοχών της χώρας, όσον αφορά βασικές υποδομές και υπηρεσίες βελτίωσης του επιπέδου ζωής και της στήριξης της οικονομικής δραστηριότητας. Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρήθηκε ο προσανατολισμός των πόρων σε μικρά και ημιτελή έργα χαμηλής προστιθέμενης αξίας (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004). Η πορεία αυτή διαφοροποιείται στην επόμενη προγραμματική περίοδο 1994-1999, με την έναρξη του δεύτερου ΚΠΣ. Η έμφαση μετατοπίζεται από την ισότητα στην οικονομική αποτελεσματικότητα (efficiency), που προωθείται μέσα από τη συγκέντρωση των πόρων σε συγκεκριμένες, μεγάλης κλίμακας, παρεμβάσεις. Τα μεγάλα έργα, εθνικής και υπερεθνικής εμβέλειας, κυρίως στις μεταφορές, αποτελούν το μείζον χαρακτηριστικό της δεύτερης προγραμματικής περιόδου. Η περαιτέρω ανάπτυξη των προβληματικών περιοχών κρίνεται πλέον ως άμεσα συνδεδεμένη με τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της εθνικής οικονομίας συνολικά. Γίνεται επίσης ορατή η επιστροφή της προσοχής στα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα στην Αθήνα, όπου η υστέρηση της κοινωνικής υποδομής και η ταχεία επιδείνωση των κυκλοφοριακών και περιβαλλοντικών συνθηκών, απαιτούσαν άμεσες παρεμβάσεις (Konsolas κ.ά., 2001).

Στην περίοδο του τρίτου ΚΠΣ, 2000-2006, είναι σαφές ότι τα έργα εθνικής και υπερεθνικής εμβέλειας παραμένουν σε βασική προτεραιότητα, αν και η κυριαρχία των νέων μεγάλων έργων περιορίζεται αισθητά. Βέβαια, παρότι τα νέα μεγάλα έργα είναι ολιγάριθμα, σημαντικότετοι πόροι δεσμεύονται για τη λειτουργική ολοκλήρωση των έργων της περιόδου 1994-99. Παράλληλα όμως, στην περίοδο αυτή το ενδιαφέρον στρέφεται στα έντονα προβλήματα που προκαλούν οι ισχυρές και χρόνιες ενδοπεριφερειακές ανισότητες, ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές και στο νησιωτικό χώρο. Επίσης, μία επιπλέον διάσταση του περιφερειακού προβλήματος της Ελλάδας, αναφέρεται στις ενδοαστικές ανισορροπίες, με έμφαση στα δύο μητροπολιτικά κέντρα της χώρας και χρήζει ειδικής αντιμετώπισης. Την περίοδο αυτή, για πρώτη φορά δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση σε μεγάλη έκταση, στη διαμόρφωση προτύπου και στρατηγικής στο πλαίσιο του περιφερειακού προγραμματισμού (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2002). Στο Σχέδιο Ανάπτυξης 2000-06 για την εφαρμογή του τρίτου ΚΠΣ διαμορφώθηκε ειδικό Σχέδιο Ανάπτυξης για τα Μητροπολιτικά Κέντρα και τέθηκαν συγκεκριμένοι στόχοι για την ανάδειξη του αναπτυξιακού ρόλου των αστικών κέντρων της χώρας, με τον προσδιορισμό ειδικών κατηγοριών δράσεων ανά τύπο αστικής συγκέντρωσης. Η τάση αυτή φαίνεται να συνεχίζεται και στην τέταρτη προγραμματική περίοδο, με την εφαρμογή του ΕΣΠΑ 2007-2013, καθώς επίσης και στο νέο πλαίσιο χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης, όπου διαφαίνεται μία προσπάθεια προώθησης ενός "μεικτού" προτύπου πολιτικής-ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Στην ουσία, επαναξιοποιείται στον αναπτυξιακό προγραμματισμό το πρότυπο της πολιτικής ανάπτυξης και διάχυσης, για την αξιοποίηση των οικονομιών κλίμακας και χωρικής συγκέντρωσης, την ενδυνάμωση της ανταγωνιστικότητας και εξωστρέφειας, καθώς επίσης και την ενίσχυση της συνοχής της χώρας, μέσα από την ενεργοποίηση του αναπτυξιακού ρόλου των αστικών κέντρων της Ελλάδας στον περιφερειακό αναπτυξιακό σχεδιασμό.

4. ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΣΕ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Η στρατηγική της πολιτικής ανάπτυξης, αναφερόμενη σε πόλους, μητροπόλεις, άξονες, τεχνολογικά πάρκα, κέντρα ανάπτυξης, αποτελεί αναπόσπαστο σκέλος της σύγχρονης πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στη Γαλλία, μια χώρα με μεγάλη παράδοση στην εφαρμογή πολιτικών για την προώθηση της πολιτικής αναπτυξιακής στρατηγικής, τα τελευταία χρόνια προωθείται μία ολοκληρωμένη στρατηγική πολιτικής ανάπτυξης, που περιλαμβάνει 15 μητροπόλεις, 71 πόλους ανταγωνιστικότητας και 379 πόλους αγροτικής αριστείας (CIADT, 2003).

Συγκεκριμένα, η CIADT (Comite Interministeriel de l'Aménagement et du Développement du Territoire) διαμόρφωσε και πρότεινε στις 13/12/02 μια εθνική στρατηγική για τις γαλλικές μητροπόλεις στην ΕΕ. Η στρατηγική αυτή, που διαμορφώθηκε στο πλαίσιο της Στρατηγικής της Δισσαβόνας και στην προσπάθεια ενίσχυσης της Γαλλίας στην ευρωπαϊκή και διεθνή σκηνή, έχει τους ακόλουθους άξονες (DIACT, 2006):

- Ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης με τη δημιουργία επιχειρηματικών περιοχών, την προσέλκυση εδρών πολυεθνικών επιχειρήσεων, την αναβάθμιση του κέντρου των μητροπόλεων, την ενίσχυση δραστηριοτήτων σχετικών με διεθνή συνέδρια και εκθέσεις, την εγκατάσταση περιοχών logistics διεθνούς ενδιαφέροντος.

- Ενίσχυση της έρευνας και της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, προσέλκυση ξένων ερευνητών και φοιτητών, έμφαση στην ιατρική έρευνα.
- Προβολή και ενίσχυση των πολιτιστικών και καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων, αναβάθμιση μουσείων, δημιουργία δικτύων.
- Εγκατάσταση δημοσίων υπηρεσιών, δημιουργία κέντρων λήψης αποφάσεων, προσέλκυση ευρωπαϊκών και διεθνών οργανισμών.
- Ενίσχυση της προσπελασιμότητας, με έμφαση στις υποδομές και υπηρεσίες που αφορούν τραίνα υψηλής ταχύτητας, αεροδρόμια, διευρωπαϊκά δίκτυα και ιδίως ενίσχυση της σύνδεσης των γαλλικών με τις ευρωπαϊκές μητροπόλεις, καθώς και των διασυνοριακών κέντρων συνεργασίας και ανάπτυξης.

Βασική αρχή της στρατηγικής αυτής, είναι ότι η ενίσχυση της εξωστρέφειας και της ανταγωνιστικότητας των γαλλικών μητροπόλεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει στη διάχυση της ανάπτυξης από τις μητροπόλεις αυτές στην περιβάλλουσα περιφέρεια τους.

Στο πλαίσιο αυτό, στρατηγική προτείνει 15 μητροπόλεις με διττό στόχο. Να γίνουν ανταγωνιστικές σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο και παράλληλα, να λειτουργούν προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των περιφερειακών οικονομιών. Οι βασικές κατευθύνσεις της στρατηγικής για την επίτευξη αυτού του στόχου αναφέρονται:

- α. στις ανώτερες μητροπολιτικές λειτουργίες και στην κατοχύρωση μητροπολιτικού ρόλου στον ευρωπαϊκό χώρο, για κάθε μητροπολιτικό κέντρο,
- β. στην κλαδική του εξειδίκευση και ανάπτυξη, και
- γ. στη δικτύωσή του με μεσαίες πόλεις που το περιβάλλουν.

Παράλληλα με τις μητροπόλεις, προτείνεται η δημιουργία 71 πόλων "ανταγωνιστικότητας" (poles de competitivite), που αναφέρονται σε ένα συγκεκριμένο χώρο, με βασικά χαρακτηριστικά τη συνέργια και συνεργασία επιχειρήσεων, ερευνητικών κέντρων και οργανισμών κατάρτισης, με σκοπό τη σύνδεση της έρευνας με την παραγωγή, την ανάπτυξη εφαρμοσμένης R&D και τη δημιουργία φορέων καινοτομίας στην περιφέρεια. Στην ουσία οι πόλοι αυτοί αποτελούν μία νέα μορφή τεχνολογικών συγκροτημάτων. Το κύριο όμως χαρακτηριστικό κάθε πόλου ανταγωνιστικότητας, είναι η αποκλειστική εξειδίκευση σ' ένα τομέα αιχμής, όπως π.χ. αεροναυπηγική, αγροτρόφιμα, μικροηλεκτρονική, αθλητισμός και η αναψυχή, ιατρικά-φάρμακα, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας κ.ά. Στόχος είναι η ενίσχυση της απασχόλησης, της καινοτομίας και γενικότερα της ανταγωνιστικότητας της περιφερειακής οικονομίας και της ελκυστικότητας των γαλλικών περιφερειών. Τέτοιοι πόλοι ανταγωνιστικότητας έχουν δημιουργηθεί και σε άλλες χώρες, όπως στη Γερμανία, Δανία, Φινλανδία, Μεγάλη Βρετανία, Σουηδία, Ελβετία, στον Καναδά και στο Ισραήλ (Ministere de l'Economie de l' Industrie et de l'Emploi en France, 2009).

Τέλος, η πληθυσμιακή μετακίνηση από τις πόλεις, προς περιαστικές και αγροτικές περιοχές, η γενίκευση του αστικού τρόπου ζωής και η αναζήτηση καλύτερης ποιότητας ζωής, καθώς και η διαπίστωση ότι οι αγροτικές περιοχές, πέρα από τις δυνατότητες κατοικίας και αναψυχής, προσφέρουν στρατηγικούς οικονομικούς πόρους στο πλαίσιο μιας αειφόρου ανάπτυξης, οδήγησαν τη γαλλική κυβέρνηση το 2006 να οργανώσει τη δημιουργία 379 "πόλων αγροτικής αριστείας" (poles d'excellence rurale). Η οργάνωση των πόλων αγροτικής αριστείας αναφέρεται σε τέσσερις περιοχές εξειδίκευσης (Republique Francaise, 2006):

- Πολιτισμός και παράδοση – οικονομική αξιοποίηση – ενίσχυση ελκυστικότητας.
- Καινοτόμες υπηρεσίες στα νέο-εγκαθιστάμενα νοικοκυριά –ανταπόκριση στην επιθυμία για τη διατήρηση ενός αστικού τρόπου ζωής.

- Αγροτικοί πόροι και αειφόρος ανάπτυξη.
- Μικρομεσαίες επιχειρήσεις, βιοτεχνία και εμπόριο για την ενίσχυση της απασχόλησης.

Βασικοί στόχοι της λειτουργίας των πόλων αγροτικής αριστείας είναι η τοπική ανάπτυξη και η προσέλκυση πληθυσμού και δραστηριοτήτων, η υποστήριξη καινοτόμων σχεδίων διαρκούς ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών, η νέα τοπική περιφερειακή παραγωγική δυναμική, με έμφαση σε κλάδους όπως η παράδοση, ο τουρισμός, ο πολιτισμός, η παροχή υπηρεσιών στον πληθυσμό, η αντιμετώπιση της ελκτικής δύναμης των μεγάλων αστικών κέντρων, η αξιοποίηση των πόλων αγροτικής αριστείας στη δημόσια δράση για την οργάνωση του χώρου.

Στην Αγγλία, παρόμοια προσπάθεια καταβάλλεται για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των εθνικών πόλων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με έμφαση σε 8 ανταγωνιστικούς πόλους – κέντρα, μέσα από μακροχρόνιο σχεδιασμό. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή την προσπάθεια έχουν οι 9 Εταιρείες Περιφερειακής Ανάπτυξης και οι ειδικές υπηρεσίες των Υπουργείων για τη σύνδεση των επιμέρους σχεδίων με την συνολική οικονομική ανάπτυξη. Παράλληλα, έχουν συσταθεί 21 εταιρείες αστικής αναγέννησης (Urban Regeneration Companies). Οι βασικές αρχές της στρατηγικής είναι οι εξής (CIADT, 2003):

- Η ανταγωνιστικότητα της χώρας και των περιφερειών της είναι συνυφασμένη πρωταρχικά με την ανταγωνιστικότητα των Αγγλικών μητροπόλεων.
- Η συνέργια εθνικής, περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης.
- Η ένταξη των πόλεων σε ευρωπαϊκά και παγκόσμια δίκτυα.
- Η διαρκής προσαρμογή των θεσμικών οργάνων και των οργανισμών στη δυναμική των περιφερειών.

Στην Ολλανδία, υιοθετήθηκε το 1998 μια πολιτική ενίσχυσης 25 αστικών κέντρων μέσα από ένα σχέδιο ολοκληρωμένης ανάπτυξης και με υπογραφή συμφωνίας με την κυβέρνηση, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων (CIADT, 2003):

- Την ανάπτυξη μιας οπτικής συνεπούς με το μέλλον των πόλεων.
- Τη δημιουργία αναπλάσεων και εξυγιάνσεων.
- Τη συνέπεια με την περιφερειακή ανάπτυξη.
- Τις συμμετοχικές διαδικασίες.
- Το σαφή προσδιορισμό στόχων και την ετήσια αξιολόγηση σχετικά με την πρόοδο της επίτευξής τους.

Επιπλέον, προβλέπεται η σαφής εξειδίκευση των επενδύσεων των πόλων και των συνεργασιών, μέσα από τον προσδιορισμό σχετικών δεικτών.

Στη Γερμανία, το Υπουργείο Χωροταξίας προωθεί από το 1997 ολοκληρωμένο σχέδιο για την ενίσχυση του οικιστικού δικτύου της χώρας, το οποίο περιλαμβάνει 11 διασυνδεό-

μενες μητροπολιτικές περιοχές, καθώς επίσης, δύο μικρότερες ομάδες αστικών κέντρων. Μία ομάδα κεντρικών θέσεων με λειτουργίες υψηλής τάξης και μία ομάδα μικρότερων κέντρων με ειδικές λειτουργίες. Ο στόχος του συστήματος αυτού είναι η ενίσχυση της διαδικασίας ενοποίησης και της συνοχής της χώρας, η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της δικτύωσης των μητροπόλεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η οικονομική αναδιάρθρωση, με έμφαση στην καινοτομία και στις νέες τεχνολογίες (Walter-Rogg, 2004).

Αλλά και σε νεοεισερχόμενες στην Ευρωπαϊκή Ένωση χώρες, εφαρμόζονται στρατηγικές πολιτικής ανάπτυξης. Για παράδειγμα, στη Ρουμανία (Rotileanu, 2008), που συγκροτείται από 8 περιφέρειες επιπέδου NUTS-2 (εκ των οποίων οι 7 κατατάσσονται μεταξύ των 15 φτωχότερων περιφερειών της Ένωσης), γίνεται προσπάθεια ενίσχυσης των 8 περιφερειακών πρωτεύουσών, οι οποίες εξειδικεύονται σε έναν ή περισσότερους οικονομικούς κλάδους, μέσω της αναβάθμισης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Παράλληλα, η σχετική ομοιομορφία στην κατανομή του αγροτικού πληθυσμού, που διαχέεται γύρω από τα περιφερειακά αυτά κέντρα, δημιουργεί τις βασικές προϋποθέσεις για την αναβάθμιση έκαστου κέντρου και τη μετατροπή του σε δυναμικό πόλο ανάπτυξης, με σημαντική ενδοχώρα και ζώνη επιρροής. Η στρατηγική προσανατολίζεται σε ένα μείγμα περιφερειακής ισότητας και οικονομικής αποτελεσματικότητας, με κύριες κατευθύνσεις την αναδιάρθρωση σε όλες τις περιφέρειες, τη διοχέτευση των πόρων σε επενδύσεις με μεγαλύτερη προστιθέμενη αξία και την επέκταση των επιδράσεων. Παράλληλα, προτείνεται και εδώ η διαρκής αξιολόγηση και η διαμόρφωση μιας ευρύτερης πολιτικής συμφωνίας για τη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας και της βιωσιμότητας της στρατηγικής.

Εκτός από τους 8 βασικούς πόλους (7 και ένας της πρωτεύουσας του Βουκουρεστίου), που αναφέρονται στις περιφερειακές πρωτεύουσες και θα αποτελέσουν σε πρώτη φάση το αντικείμενο παρέμβασης της πολιτικής, αναγνωρίζεται η δυνατότητα και άλλων αστικών κέντρων να λειτουργήσουν επίσης ως πόλοι ανάπτυξης, οι οποίοι θα πρέπει να εξειδικευθούν.

Σε θεσμικό επίπεδο η στρατηγική προωθείται με τη λειτουργία μιας διυπουργικής ομάδας εργασίας υπό την καθοδήγηση της Εθνικής Επιτροπής Συντονισμού και με τη συνεργασία των 7 περιφερειακών επιτρόπων–διευθυντών (managers), έναν για κάθε περιφέρεια και με βασικό εθνικό στρατηγικό συντονιστή το Υπουργείο Ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο αυτό, οι τοπικές αρχές (περιφέρειες) διαμορφώνουν ολοκληρωμένα αναπτυξιακά σχέδια, που προσανατολίζονται μεταξύ άλλων στην αξιοποίηση και ενίσχυση των προωθητικών δραστηριοτήτων και στα αποτελέσματα διάχυσης στον ευρύτερο χώρο.

5. ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 2000

5.1. Προγραμματική Περίοδος 2000-2006: Σχέδιο Ανάπτυξης και Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης ΙΙΙ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στην προγραμματική περίοδο 2000-2006 δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση για πρώτη φορά σε μεγάλη έκταση, στην διαμόρφωση αναπτυξιακού προτύπου και στρατηγικής, στο πλαίσιο του περιφερειακού προγραμματισμού στην Ελλάδα. Ως νέα στοιχεία στο τρίτο ΚΠΣ, μπορούν να εντοπισθούν (ΙΠΑ, 2000· Konsolas κ.ά., 2001):

- Η προσπάθεια ενίσχυσης της εξωστρέφειας της οικονομίας των περιφερειών.
- Η εξειδίκευση του αναπτυξιακού ρόλου των αστικών κέντρων σε περιφερειακό, εθνικό και διακρατικό επίπεδο, μέσω της ενίσχυσης των στρατηγικών υποδομών τους και της ανάδειξης των προωθητικών δραστηριοτήτων του κάθε αστικού κέντρου.
- Ο σχεδιασμός ένταξης των δυναμικών αστικών κέντρων στα διευρωπαϊκά δίκτυα και δημιουργία αξόνων ανάπτυξης εθνικής και υπερεθνικής σημασίας.
- Η αξιοποίηση της Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης, της προσαρμοσμένης τεχνολογίας και της πολιτικής για την καινοτομία, στην αναπτυξιακή διαδικασία.
- Η ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων, πρώτον με την προσπάθεια διασύνδεσης των ενισχυόμενων κλάδων με συμπληρωματικές δραστηριότητες και δεύτερον, με την καλύτερη δυνατή ένταξη των δραστηριοτήτων στο φυσικό και αστικό περιβάλλον.
- Η προώθηση της ενδογενούς ανάπτυξης, στηριγμένης σε τοπικούς φυσικούς, επιχειρηματικούς, ανθρωπίνους και πολιτιστικούς πόρους, με έμφαση στις ορεινές και στις νησιωτικές περιοχές.
- Η ενίσχυση της προσπάθειας μείωσης των διαπεριφερειακών ανισοτήτων στις ευκαιρίες για ανάπτυξη, επιχειρηματική δραστηριότητα, επενδύσεις, απασχόληση, επαγγελματική σταδιοδρομία, περίθαλψη, εκπαίδευση.

Στο πλαίσιο της διαμόρφωσης του προτύπου πολιτικής ανάπτυξης, υιοθετήθηκε στο σχεδιασμό της περιόδου συγκεκριμένη ιεράρχηση αστικών κέντρων που περιελάμβανε τις ακόλουθες κατηγορίες, σύμφωνα με το Σχέδιο Ανάπτυξης 2000-2006 (ΥΠΟΙΟ, 1999):

- **Μητροπολιτικά κέντρα:** Μείζονες αστικές συγκεντρώσεις της χώρας, που έχουν κυρίαρχο αναπτυξιακό ρόλο σε εθνικό επίπεδο, αλλά και δυνατότητες να διαδραματίσουν διεθνή οικονομικό, συγκοινωνιακό και πολιτιστικό ρόλο. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη.

- **Πύλες- Κόμβοι των Διευρωπαϊκών Δικτύων:** Αστικά κέντρα που λειτουργούν ως πύλες εισόδου και εξόδου στη χώρα και τα οποία μπορούν να αξιοποιήσουν την κομβική τους θέση επί των διευρωπαϊκών δικτύων και να εξειδικεύσουν έναν διεθνή αναπτυξιακό ρόλο. Στην κατηγορία αυτή μπορούν να ενταχθούν η Πάτρα, η Ηγουμενίτσα, η Αλεξανδρούπολη κ.ά.
- **Πόλοι Ανάπτυξης:** Η λειτουργία ενός πόλου προϋποθέτει επαρκές πληθυσμιακό μέγεθος, που συνήθως είναι της τάξεως των 100.000 κατοίκων και άνω, τις αναγκαίες υποδομές και κυρίως την λειτουργία μιας ή περισσοτέρων προωθητικών δραστηριοτήτων, που έχουν την δυνατότητα προσέλκυσης συμπληρωματικών δραστηριοτήτων και τη διαμόρφωση δυναμικού αναπτυξιακού κλίματος. Στην κατηγορία αυτή μπορούν να ενταχθούν η Πάτρα, η Λάρισα, ο Βόλος, το Ηράκλειο, κ.ά.
- **Πόλοι Διασυνοριακής Συνεργασίας:** Παραμεθόρια αστικά κέντρα, τα οποία βρίσκονται κοντά σε βασικούς άξονες μεταφορών και διαθέτουν χαρακτηριστικά πόλων ανάπτυξης. Τέτοια αστικά κέντρα είναι τα Γιάννενα, η Κοζάνη, η Καβάλα, η Δράμα, η Ξάνθη, η Κομοτηνή, η Αλεξανδρούπολη, κ.ά.
- **Κέντρα Ανάπτυξης Παραμεθόριων ή Νησιωτικών Περιοχών:** Οι παραμεθόριες ηπειρωτικές ή νησιωτικές περιοχές έχουν ανάγκη από την ανάπτυξη των αστικών κέντρων, που λειτουργούν ως τόποι συγκέντρωσης παραγωγικών δραστηριοτήτων και παροχής υπηρεσιών. Η λειτουργία τέτοιων κέντρων, με εξειδικευμένο αναπτυξιακό ρόλο, έχει τεράστια σημασία για την ισόρροπη ανάπτυξη και τη συνοχή του ελληνικού χώρου. Ως τέτοια κέντρα, θα μπορούσαν να είναι η Αλεξανδρούπολη, η Μυτιλήνη, η Χίος, η Ρόδος, η Σύρος, η Κάλυμνος, η Κως κ.ά.
- **Ενρύτερες Αστικές Συγκεντρώσεις:** Ιδιαίτερος σχεδιασμός πρέπει να γίνει για τις υπάρχουσες ευρύτερες αστικές συγκεντρώσεις, που διαμορφώθηκαν τα τελευταία χρόνια και οι οποίες δεν απεικονίζονται στην τελευταία απογραφή, όπως η περίπτωση της Χαλκίδας-Οινοφύτων – Σχηματαρίου, ή του τριγώνου Δράμας – Καβάλας – Ξάνθης (του λεγόμενου αναπτυξιακού "ν"). Απαιτούν ιδιαίτερο σχεδιασμό για τις υποδομές τους και για την αξιοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων τους. Το φαινόμενο αυτό πρέπει να διερευνηθεί στο σύνολο της χώρας, δεδομένου ότι ο πληθυσμός των μεγάλων αστικών κέντρων είναι κατά πολύ μεγαλύτερος του απογραφέντος, ενώ **Αξονικές και Ενρύτερες Αστικές Συγκεντρώσεις** παρατηρούνται ήδη κατά μήκος πολλών βασικών οδικών αξόνων, ενώ εν δυνάμει τέτοιες συγκεντρώσεις διαφαινονται στο απώτερο μέλλον, κυρίως μετά την ολοκλήρωση και λειτουργία των μεγάλων μεταφορικών αξόνων της χώρας (π.χ. Εγνατία Οδός, Δυτικός Άξονας).

- **Κέντρα Περιφερειακής, Νομαρχιακής και Τοπικής Ανάπτυξης:** λοιπά δυναμικά περιφερειακά αστικά κέντρα, πρωτεύουσες νομών και τοπικά κέντρα ανάπτυξης, στηριζόμενα από τον περιφερειακό αναπτυξιακό σχεδιασμό.

Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στο ζήτημα της ενίσχυσης των μητροπολιτικών κέντρων και των αξόνων ανάπτυξης. Διαπιστώθηκε ότι σε διεθνές επίπεδο, η Αθήνα μπορεί να μετεξελιχθεί σε πολιτιστικό και πνευματικό κέντρο πανευρωπαϊκής και παγκόσμιας εμβέλειας. Ως οικονομικό, εμπορικό και συγκοινωνιακό κέντρο, μπορεί να διαμορφώσει ζώνη επιρροής στην Νοτιοανατολική Ευρώπη και στη Μεσόγειο. Η Θεσσαλονίκη, με τον κατάλληλο αναπτυξιακό σχεδιασμό, μπορεί να λειτουργήσει ως οικονομικό εμπορικό, συγκοινωνιακό και πολιτιστικό κέντρο του ευρύτερου Βαλκανικού και Παρευξείνιου Χώρου. Η συμμετοχή των ελληνικών μητροπολιτικών κέντρων στην ανάπτυξη μπορεί να προωθηθεί μέσω (ΙΠΑ, 2000):

- Της εξειδίκευσης του ρόλου των ελληνικών μητροπολιτικών κέντρων στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, με τον προσδιορισμό των ζωνών λειτουργικής επίδρασης και αναπτυξιακής συνεργασίας.
- Της συστηματικής αξιοποίησης της θέσης των ελληνικών μητροπολιτικών κέντρων στα διευρωπαϊκά δίκτυα, καθώς και των στρατηγικών υποδομών στους τομείς μεταφορών, ενέργειας και τηλεπικοινωνιών.
- Της ενίσχυσης της εξωστρέφειας των οικονομιών των ελληνικών μητροπολιτικών κέντρων, με την επιλογή και τη στήριξη δυναμικών και προωθητικών δραστηριοτήτων.
- Της δημιουργίας αξόνων ανάπτυξης στον εθνικό και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Οι άξονες ανάπτυξης είναι οδικοί ή σιδηροδρομικοί άξονες ταχείας κυκλοφορίας που συνδέουν παραγωγικές συγκεντρώσεις, αγορές και οικονομίες, και κατά μήκος τους φιλοξενούν αναπτυξιακές δραστηριότητες. Η διαμόρφωση αξόνων ανάπτυξης από τη Θεσσαλονίκη προς τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάδειξη της πόλης σε μητροπολιτικό κέντρο.
- Της ένταξης των ελληνικών μητροπολιτικών κέντρων σε κοινοτικά, βαλκανικά, ανατολικοευρωπαϊκά, μεσογειακά και παρευξείνια δίκτυα πόλεων.

Παράλληλα, για τα λοιπά αστικά κέντρα, η αναπτυξιακή στρατηγική προσανατολίζεται σε τρεις βασικές κατευθύνσεις, που είναι οι ακόλουθες (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2002):

- Ενίσχυση των "νέων" επιχειρηματικών υποδομών των αστικών κέντρων (ΒΕΠΕ, Τεχνολογικά και Επιστημονικά Πάρκα, Πάρκα Μεταφορών, Εμπορίου και Υπηρεσιών, Εμπορευματικά Κέντρα κ.ά.), που θα συμβάλλουν στην

προσέλκυση νέων και στον εκσυγχρονισμό υφιστάμενων επιχειρήσεων, στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και εισοδημάτων, στην προώθηση της επιχειρηματικής συνεργασίας και της στήριξης του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού των επιχειρήσεων.

- Ενίσχυση των υπερδομών και υποδομών της πόλης (ποιότητα κατοικίας, αναβάθμιση περιβάλλοντος, κοινωνικές υπηρεσίες, ασφάλεια, αναψυχή κ.ά.). Οι παρεμβάσεις της ενότητας αυτής επιτρέπουν στην πόλη να δημιουργήσει ανταγωνιστικό αναπτυξιακό περιβάλλον, να αξιοποιήσει τις "νέες" επιχειρηματικές υποδομές και να γίνει ανταγωνιστική στην προσέλκυση τουρισμού πόλεων, αλλά και στην εγκατάσταση στελεχών νέων επιχειρήσεων.
- Προσδιορισμός μιας τουλάχιστον "προωθητικής" δραστηριότητας ανά αστικό κέντρο-πόλο και διαμόρφωση ειδικής πολιτικής προσέλκυσης, εγκατάστασης και στήριξης των προωθητικών αυτών δραστηριοτήτων.

Προς την κατεύθυνση αυτή, στα Επιχειρησιακά Προγράμματα των επιμέρους περιφερειών έγινε προσπάθεια ενσωμάτωσης της παραπάνω στρατηγικής. Για κάθε περιφέρεια σκιαγραφήθηκε ο αναπτυξιακός ρόλος των αστικών κέντρων και προσδιορίστηκαν οι υποδομές και υπερδομές, καθώς και οι προωθητικές δραστηριότητες, οι οποίες θα έπρεπε να ενισχυθούν μέσα από τα ΠΕΠ. Ωστόσο, παρά την περιγραφή και προσαρμογή του στρατηγικού αυτού πλαισίου στην κάθε περιφέρεια, δεν προωθήθηκε η απαιτούμενη εξειδίκευση και η διαμόρφωση συγκεκριμένων αξόνων και μέτρων στα αντίστοιχα ΠΕΠ, για την υλοποίηση της αναφερόμενης πολιτικής αστικής ανάπτυξης.

Αντίθετα, μεγαλύτερη πρόοδος σημειώθηκε στο μικρο-περιφερειακό προγραμματισμό στον αστικό χώρο. Ειδικότερα, στο σύνολο των ΠΕΠ και μέσα από ειδικά μέτρα διαμορφώθηκαν Σχέδια Δράσης, που εστίασαν τις παρεμβάσεις τους στο "μικρο-αστικό" (κατ' αντιστοιχία του όρου μικρο-περιφερειακό) χωρικό επίπεδο, δηλαδή σε αστικές ομοιογενείς ζώνες μικρής κλίμακας (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης 2002, 2006). Συγκεκριμένα, σε επιλεγμένες τοπικές ζώνες μικρής κλίμακας μέσα στον αστικό χώρο, εκπονήθηκαν τοπικά προγράμματα ολοκληρωμένου χαρακτήρα, με πολλαπλές και συνεκτικές δράσεις. Οι τοπικές αυτές αστικές ζώνες αναφέρονταν σε υποβαθμισμένες περιοχές, ενιαίες και συνεκτικές ως προς τα χαρακτηριστικά και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Τα προγράμματα ακολούθησαν τη λογική των αστικών προγραμμάτων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών (π.χ. URBAN). Οι κύριες κατηγορίες κριτηρίων επιλεξιμότητας για τις αναφερόμενες αστικές ζώνες ήταν τέσσερις και αφορούσαν:

1. *Οικονομικά κριτήρια*, όπως το επίπεδο οικονομικής δραστηριότητας, η διάθροιση της απασχόλησης, το επίπεδο και τα χαρακτηριστικά της ανεργίας.

2. *Κοινωνικά Κριτήρια*, όπως οι δημογραφικές τάσεις, η ύπαρξη μειονεκτουσών και ευπαθών ομάδων του πληθυσμού, το επίπεδο εγκληματικότητας, η επάρκεια και η ποιότητα των κοινωνικών υποδομών και εξυπηρετήσεων.
3. *Κριτήρια που συνδέονται με το επίπεδο εκπαίδευσης*, όπως το επίπεδο εκπαίδευσης και αναλφαβητισμού, το ποσοστό σχολικής διαρροής, η ευχέρεια πρόσβασης στα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης και κατάρτισης.
4. *Περιβαλλοντικά κριτήρια*, όπως η κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος, η παρουσία και το επίπεδο αστικής και βιομηχανικής ρύπανσης, η επάρκεια υποδομών (βιολογικοί καθαρισμοί, χώροι υγειονομικής ταφής απορριμμάτων), η διαθεσιμότητα των χώρων αναψυχής και πρασίνου.

Οι παρεμβάσεις των σχεδίων αυτών προσανατολίσθηκαν (ΥΠΟΙΟ, 2001):

- α. στην επέκταση, διαφοροποίηση και ευελιξία της τοπικής οικονομίας,
- β. στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και της τοπικής απασχόλησης
- γ. στη βελτίωση του αστικού χώρου και στην ανάπλαση των ιστορικών κέντρων των πόλεων, και
- δ. στην ανάπτυξη των αστικών υποδομών και υπερδομών και της τεχνολογίας.

Στην εφαρμογή τους όμως, τα Τοπικά Σχέδια Δράσης στον αστικό χώρο κατέληξαν στην πλειονότητά τους σε μία απλή πολιτική αναπλάσεων των πλέον προβληματικών αστικών περιοχών, η οποία υπακούει σε μία αυστηρά "εργοκεντρική" αντίληψη για το σχεδιασμό, όπου επιπλέον, ο περιορισμός των διοικητικών χωρικών ορίων, οι δυνατότητες συντονισμού των θεσμικών φορέων άσκησης της εξουσίας και διαχείρισης του αστικού χώρου, παράλληλα με την απουσία ουσιαστικής εμπλοκής των τοπικών φορέων στη διαδικασία σχεδιασμού, καθώς και την έλλειψη επαρκών στατιστικών στοιχείων σε τοπικό επίπεδο, εμπόδισαν αφενός την ορθολογική συγκρότηση αναπτυξιακών μικροπεριφερειών προγραμματισμού και αφετέρου τον ολοκληρωμένο χαρακτήρα του σχεδιασμού (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2006).

5.2. Προγραμματική Περίοδος 2007-2013: Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς

Χωρίς σημαντικές αποκλίσεις από τους επιδιωκόμενους στόχους της προηγούμενης περιόδου προγραμματισμού, η νέα στρατηγική της ανάπτυξης των αστικών κέντρων βασίζεται στα ακόλουθα συστατικά στοιχεία (ΥΠΟΙΟ, 2006):

- Πολυκεντρικότητα.
- Ενίσχυση των τάσεων δικτύωσης μεταξύ αστικών κέντρων.
- Βελτίωση και ανάπτυξη των υποδομών και περιορισμός της αστικής διάχυσης.

- Αειφόρος ανάπτυξη των πόλεων (αύξηση πρασίνου και κοινόχρηστων χώρων, ολοκληρωμένες υποδομές αστικών εξυπηρετήσεων, αστικές αναπλάσεις, δίκτυα πεζοδρόμων και ποδηλατοδρόμων, μείωση των οικιακών αποβλήτων).
- Αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων στα αστικά κέντρα.
- Βελτίωση των πληροφοριών σχετικά με τις εξελίξεις στα αστικά κέντρα.

Στο πλαίσιο αυτό, μέσα από τα ΠΕΠ προβλέπεται η προώθηση πολιτικών βιώσιμης αστικής ανάπτυξης στο σύνολο των αστικών κέντρων της χώρας και στους οικισμούς με αστικές λειτουργίες (όπως οι πρωτεύουσες νομών και τα αστικά κέντρα της υπαίθρου). Η βιωσιμότητα των συγκεκριμένων κέντρων αναφέρεται τόσο στην λειτουργικότητα τους με την έννοια της αντιμετώπισης των ελλείψεων, που πολλά από αυτά παρουσιάζουν ως προς τις υποδομές τους, καθώς και στην οικονομική τους βιωσιμότητα με την έννοια ενός ανταγωνιστικού παραγωγικού προτύπου, σε συνδυασμό με την αποτελεσματική διοίκηση τους. Έτσι, χαρακτηριστικά στοιχεία της αστικής πολιτικής στη νέα περίοδο είναι η πρόσβαση των πολιτών στην εργασία, στην εκπαίδευση, στις υπηρεσίες και στην ψυχαγωγία, το αναβαθμισμένο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, η δυναμική και ανταγωνιστική οικονομική ανάπτυξη, οι καινοτόμες επιχειρηματικές δραστηριότητες και η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών μέσω μιας εκσυγχρονισμένης δημόσιας διοίκησης (ΥΠΟΙΟ, 2006).

Το καθοριστικό στοιχείο της γενικότερης στρατηγικής περιφερειακής ανάπτυξης και στο νέο *Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς* (ΕΣΠΑ) είναι οι πόλοι ανάπτυξης, η ανάδειξη των οποίων στοχεύει στην προσέλκυση επενδύσεων, τη δημιουργία δηλαδή συνθηκών ώστε οι συγκεκριμένες περιοχές να αποτελέσουν τόπους εγκατάστασης επιχειρήσεων, στη βελτίωση των συνθηκών λειτουργίας των αστικών περιοχών, στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων και στην αντιμετώπιση προβλημάτων που συνδέονται με την ποιότητα του περιβάλλοντος των περιοχών αυτών και των πιέσεων, που αυτό δέχεται από τις αστικές λειτουργίες και την αστική ανάπτυξη. Στο πλαίσιο αυτό, έχουμε μία αναδιατύπωση της τυπολογίας της προηγούμενης προγραμματικής περιόδου και οι πόλοι ανάπτυξης ομαδοποιούνται σε τρεις κύριες κατηγορίες:

- Στην πρώτη εντάσσονται τα Μητροπολιτικά Κέντρα Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Οι συγκεκριμένες (μητροπολιτικές) περιοχές θα πρέπει να θεωρούνται σε επίπεδο ημερησίων συστημάτων των συγκεκριμένων κέντρων τα οποία, καθώς ολοκληρώνονται τα βασικά μεγάλα έργα υποδομών (οδικοί άξονες, σιδηρόδρομος), τείνουν και αυτά να διευρύνονται σημαντικά. Έτσι το ημερήσιο σύστημα της Αθήνας- Αττικής μπορεί να θεωρηθεί, ότι επεκτείνεται μέχρι Χαλκίδα, Λειβαδιά, και Θήβα στην Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, μέχρι Κόρινθο, Κιάτο, Άργος και Ναύπλιο στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, καθώς

και μέχρι τα νησιά του Αργοσαρωνικού (ανήκουν στην Περιφέρεια Αττικής) αλλά και μέχρι τα βορειότερα νησιά των Κυκλάδων.

- Στην δεύτερη ομάδα εντάσσονται τα **Αστικά Κέντρα Διαπεριφερειακής Σημασίας**, οι **Δικτύσεις Αστικών Κέντρων** και τα **Κέντρα Ειδικής Σημασίας** όπως οι Πύλες ή οι Κόμβοι.
- Στην τρίτη ομάδα περιλαμβάνονται τα **Μεγάλα Αστικά Κέντρα του Νησιωτικού Χώρου**.

Παράλληλα, τα βασικά κριτήρια προσδιορισμού των πόλων ανάπτυξης, είναι: το πληθυσμιακό μέγεθος των πόλεων ή των πολεοδομικών συγκροτημάτων και η πληθυσμιακή τους δυναμική, η θέση των πόλεων σε σχέση με τους υφιστάμενους και τους επιδιωκόμενους άξονες ανάπτυξης, η διοικητική σημασία, η διαθεσιμότητα υποδομών έρευνας και υγείας, η δομή και η δυναμική του παραγωγικού προτύπου και η ύπαρξη στοιχείων δικτύωσης με γειτονικά αστικά κέντρα.

Με βάση την ομαδοποίηση και τα κριτήρια προσδιορισμού, ως πόλοι ανάπτυξης στο ΕΣΠΑ 2007-2013 ορίζονται τα ακόλουθα αστικά κέντρα της χώρας:

- Αθήνα (ΠΣ) – Αττική	- Καβάλα – Δράμα – Ξάνθη
- Θεσσαλονίκη (ΠΣ)	- Καλαμάτα
- Πάτρα	- Αλεξανδρούπολη – Κομοτηνή
- Ηράκλειο – Χανιά	- Ρόδος
- Λάρισα – Βόλος	- Κοζάνη – Πτολεμαΐδα
- Γιάννενα	

Σύμφωνα με τα παραπάνω και σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο προγραμματισμού, παρατηρείται η έμφαση σ' ένα ολιγοπολικό σύστημα αστικών κέντρων. Επίσης και εδώ, παρατηρείται σχετική αδυναμία εξειδίκευσης μέσα στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα, καθώς και η διαμόρφωση, ή η προσαρμογή και εφαρμογή των απαραίτητων συμπληρωματικών πολιτικών (όπως π.χ. η κλαδική πολιτική, η πολιτική δικτύωσης, μεταφορών κ.λπ.), για την υλοποίηση της στρατηγικής πολιτικής ανάπτυξης.

5.3. Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης

Η παραπάνω τυπολογία διαφοροποιείται σε κάποιο βαθμό στο *Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης* (ΓΠΧΣΑΑ), το οποίο, κάνοντας ρητή αναφορά στα Πρότυπα Περιφερειακής Ανάπτυξης, προσδιορίζει στο πλαίσιο της εξειδίκευσης του Πολικού Προτύπου για την Ελλάδα, τις εξής κατηγορίες αστικών και χωρικών συγκεντρώσεων (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2008):

Πόλοι Ανάπτυξης, οι οποίοι περιλαμβάνουν:

1. Τα Μητροπολιτικά Κέντρα: Αθήνα, Θεσσαλονίκη.

2. Τους Πρωτεύοντες Εθνικούς Πόλους: Πάτρα, Ιωάννινα, δίπολο Λάρισας-Βόλου, δίπολο Ηρακλείου- Χανίων, δίπολο Κομοτηνής – Αλεξανδρούπολης.
3. Τους Δευτερεύοντες Εθνικούς Πόλους: Κέρκυρα, Κοζάνη, Λαμία, Καβάλα, Ρόδος, Ερμούπολη, Μυτιλήνη, Χίος.
4. Τους Λοιπούς Εθνικούς Πόλους: Αγρίνιο, Δράμα, Καρδίτσα, Κατερίνη, Ξάνθη, Σέρρες και Τρίκαλα και τα Δίκτυα Συνεργασίας Κοζάνη – Πτολεμαΐδας, Άρτας – Πρέβεζας – Λευκάδας, Πύργου – Αμαλιάδας, Τρικάλων – Καρδίτσα, Μεσολογγίου – Αγρινίου.

Άξονες Ανάπτυξης, στους οποίους περιλαμβάνονται:

1. Ο Ανατολικός Χερσαίος Άξονας, κατά μήκος του ΠΑΘΕ.
2. Ο Βόρειος Άξονας, κατά μήκος της Εγνατίας Οδού.
3. Ο Δυτικός Άξονας, κατά μήκος της Ιόνιας Οδού.
4. Ο Άξονας της Κεντρικής Ενδοχώρας, κατά μήκος του Ε65.
5. Ο Διαγώνιος Άξονας, κατά μήκος του οδικού άξονα Λαμία-Ιτέα-Άμφισσα-Αντίρριο – Πάτρα.
6. Ο Άξονας της Κεντρικής Πελοποννήσου, κατά μήκος του οδικού άξονα Κόρινθος – Τρίπολη – Καλαμάτα – Σπάρτη – Γύθειο.
7. Ο Άξονας της Κρήτης, κατά μήκος του βορείου οδικού άξονα Σητεία – Καστέλλι Κισσάμου.

Διεθνείς και Διαπεριφερειακές Πύλες Εισόδου, στις οποίες περιλαμβάνονται:

1. Οι Πύλες-Λιμένες, όπως ο Πειραιάς, η Θεσσαλονίκη, η Κέρκυρα, η Ρόδος, το Ηράκλειο σε συνδυασμό με τη Σούδα, η Πάτρα και η Ηγουμενίτσα.
2. Οι Εσωτερικές Πύλες, όπως η Κακαβιά προς Αλβανία, ο Προμαχώνας προς Βουλγαρία και μελλοντικά, οι Κήποι προς Τουρκία και η Ιεροπηγή προς Αλβανία (Δυρράχιο).

Πολυπολικό Αναπτυξιακό Σύμπλεγμα Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, που περιλαμβάνει τις ενότητες:

1. Λέσβου – Χίου.
2. Σάμου – Ικαρίας.
3. Σύρου – Πάρου – Νάξου.
4. Ρόδου – Κω – Καλύμνου.

Το ΓΠΧΣΑΑ παρά το ότι διαμορφώνεται σχεδόν παράλληλα με το ΕΣΠΑ και επίσης αναφέρεται στην ουσία στην ίδια προγραμματική περίοδο, δεν εναρμονίζεται πλήρως μ' αυτό, όπως θα έπρεπε, όσον αφορά την τυπολογία που προσδιορίζει το χωρικό πρότυπο πολιτικής ανάπτυξης της χώρας για το αιώτερο μέλλον (βλ. Πίνακα 2).

Πίνακας 2. Συγκριτική τυπολογία ελληνικών αστικών συγκεντρώσεων στο βασικό προγραμματικό πλαίσιο, μετά το 2000

ΣΑ-ΚΠΣ 2000-2006	ΕΣΠΑ 2007-2013	ΓΠΧΣΑΑ
<ul style="list-style-type: none"> - Μητροπολιτικά Κέντρα - Πύλες-Κόμβοι Διευρωπαϊκών Δικτύων - Πόλοι Ανάπτυξης - Πόλοι Διασυνοριακής Συνεργασίας - Κέντρα Ανάπτυξης Παραμεθόριων ή Νησιωτικών Περιοχών - Ευρύτερες Αστικές Συγκεντρώσεις, Άξονες Ανάπτυξης (χωρίς εξειδίκευση) - Κέντρα Περιφερειακής, Νομαρχιακής, Τοπικής Ανάπτυξης 	<ul style="list-style-type: none"> - Μητροπολιτικά Κέντρα - Αστικά Κέντρα Διαπεριφερειακής Σημασίας, Δικτύωσεις Αστικών Κέντρων, Κέντρα Ειδικής Σημασίας - Μεγάλα Αστικά Κέντρα Νησιωτικού Χώρου 	<ul style="list-style-type: none"> - Πόλοι Ανάπτυξης (Μητροπολιτικά Κέντρα, Πρωτεύοντες, Δευτερεύοντες, Λοιποί Εθνικοί Πόλοι) - Άξονες Ανάπτυξης (με σαφή εξειδίκευση) - Διεθνείς και Διαπεριφερειακές Πύλες - Πολυτοπικό Αναπτυξιακό Σύμπλεγμα Βορείου και Νοτίου Αιγαίου

Πηγές: ΥΠΟΙΟ (1999, 2006), ΥΠΕΧΩΔΕ (2008) – Ιδία επεξεργασία.

Σε γενικές γραμμές, παρατηρείται ότι στις δύο πρόσφατες περιόδους προγραμματισμού, δηλαδή μετά το 2000, για την Ελλάδα, όσον αφορά τα βασικά προγραμματικά πλαίσια χωρικής και περιφερειακής ανάπτυξης της χώρας (ΚΠΣ, ΕΣΠΑ, ΓΠΧΣΑΑ), δεν έχει διαμορφωθεί μία παγιωμένη τυπολογία, πολύ περισσότερο δε μία μεθοδολογία ιεράρχησης με σαφή και μακροχρόνια κριτήρια, για τις αστικές συγκεντρώσεις της Ελλάδας.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΥΡΙΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Το θέμα της διαμόρφωσης και εφαρμογής μιας αποτελεσματικής στρατηγικής αστικής ανάπτυξης μέσα από τον αναπτυξιακό και χωροταξικό προγραμματισμό, στη βάση των προτύπων της πολιτικής και της ολοκληρωμένης – τοπικής ανάπτυξης, είναι αρκετά πολύπλοκο και απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση. Βεβαίως και δεν εξαντλείται στην παρούσα εργασία, στην οποία όμως γίνεται προσπάθεια να διαγνωσθούν τα ανακλύπτοντα θέματα και να τεθούν σε συστηματική βάση οι κύριοι προβληματισμοί, έτσι ώστε να αποσαφηνισθούν τα βασικά ζητήματα και οι κατευθύνσεις επέκτασης της σχετικής επιστημονικής έρευνας.

Στο πλαίσιο αυτό, όπως έχει καταδείξει η προηγηθείσα ανάλυση, το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι τα τελευταία χρόνια οι βασικοί στόχοι και οι κύριες κατευθύνσεις της στρατηγικής ανάπτυξης για τα αστικά κέντρα στην Ελλάδα δεν διαφοροποιούνται σημαντικά. Ωστόσο, δεν έχει διαμορφωθεί μέχρι σήμερα μία παγιωμένη τυπολογία, που να στηρίζεται σε μία συγκεκριμένη μεθοδολογία ιεράρχησης, με σαφή και μακρο-

χρόνια κριτήρια, για τις αστικές συγκεντρώσεις της Ελλάδας, η οποία θα αποτελέσει τη βάση για τη διαμόρφωση και υλοποίηση μιας συγκεκριμένης και αποτελεσματικής στρατηγικής αστικής ανάπτυξης στη χώρα. Η αδυναμία αυτή, επιβεβαιώνεται στην πράξη με την απουσία σταθερών επιλογών ακόμα και σε αναπτυξιακά σχέδια της ίδιας προγραμματικής περιόδου. Για παράδειγμα, η Καλαμάτα αποτελεί πόλο ανάπτυξης στο ΕΣΠΑ 2007-2013, όχι όμως και στο ΓΠΧΣΑΑ.

Για τα ζητήματα αυτά διαπιστώνεται επίσης ότι δεν υπάρχουν εξειδικευμένες μελέτες και γενικότερα, δεν έχει γίνει συστηματική διερεύνηση της αναπτυξιακής στρατηγικής για τους πόλους, τα κέντρα και τους άξονες ανάπτυξης, καθώς και για τον ειδικό ρόλο του καθενός στην αναπτυξιακή διαδικασία του ελληνικού και ευρύτερου χώρου.

Σε προγραμματικό επίπεδο, η πρόσφατη εφαρμογή του περιφερειακού προγραμματισμού στην Ελλάδα δείχνει μία σχετική αδυναμία σχεδιασμού και εφαρμογής πολιτικής αστικής ανάπτυξης, ενταγμένης στον περιφερειακό προγραμματισμό. Σημαντικό πρόβλημα αποτελεί η απουσία ουσιαστικής εξειδίκευσης μέσα στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα, καθώς και η διαμόρφωση, ή η προσαρμογή και τελικά η εφαρμογή, των απαραίτητων συμπληρωματικών πολιτικών (όπως π.χ. η κλαδική πολιτική, η πολιτική δικτυώσεων, μεταφορών κ.λπ.), για την υλοποίηση της στρατηγικής πολιτικής ανάπτυξης. Ειδικά η διαμόρφωση εξειδικευμένης κλαδικής πολιτικής για την προσέλκυση προωθητικών δραστηριοτήτων (όπως προωθείται πρόσφατα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες), βάσει των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών και δυνατοτήτων κάθε πολιτικής συγκέντρωσης, κρίνεται κεφαλαιώδους σημασίας, παράλληλα με την προώθηση εξειδικευμένων έργων στους τομείς των στρατηγικών υποδομών, ανάλογα με τις δυνατότητες και τον αναπτυξιακό προσανατολισμό της κάθε συγκέντρωσης. Άλλωστε, προς την κατεύθυνση αυτή θα ενισχυθεί και η συμβολή των πόλων στην αξιοποίηση της Στρατηγικής της Λισσαβόνας και των βασικών προτεραιοτήτων, που αναφέρονται (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2006) στη βελτίωση της ελκυστικότητας των πόλεων και των περιφερειών, μέσω της προσβασιμότητας, της εξασφάλισης επαρκών υπηρεσιών υψηλής ποιότητας και της διατήρησης του περιβάλλοντος, στην ενθάρρυνση της καινοτομίας, της επιχειρηματικότητας και της οικονομίας της γνώσης, με την αξιοποίηση των δυνατοτήτων της έρευνας και των νέων τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών, καθώς και στη δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας.

Αλλά και στο επίπεδο της εφαρμογής τοπικών σχεδίων δράσης μέσα στον αστικό χώρο κυριάρχησαν οι γνωστές παθολογίες του προγραμματισμού, που αναφέρονται στην πλειονότητα των περιπτώσεων στην υλοποίηση απλών πολιτικών αναπλάσεων των πλέον προβληματικών αστικών περιοχών, οι οποίες υπακούουν στην αυστηρά "εργοκεντρική" αντίληψη για το σχεδιασμό. Παράλληλα, θεμελιώδη ζητήματα όπως ο περιο-

ρισμός των διοικητικών χωρικών ορίων στα μεγάλα αστικά κέντρα και οι δυνατότητες συνεργασίας και συντονισμού των θεσμικών φορέων άσκησης της εξουσίας στον αστικό χώρο (σε κεντρικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο), σε συνδυασμό με την απουσία ουσιαστικής εμπλοκής των τοπικών φορέων στη διαδικασία σχεδιασμού, καθώς και την έλλειψη επαρκών στατιστικών στοιχείων σε τοπικό επίπεδο, εμπόδισαν αφενός την ορθολογική συγκρότηση λειτουργικών αναπτυξιακών μικροπεριφερειών προγραμματισμού και αφετέρου τον ολοκληρωμένο χαρακτήρα του σχεδιασμού. Η αποτελεσματική αντιμετώπιση τέτοιων ζητημάτων θα ωθούσε στην ουσιαστική δημιουργία των προϋποθέσεων για την απορρόφηση των θετικών επιδράσεων των πόλων ανάπτυξης και τη θωράκιση απέναντι στα όποια απομυζητικά φαινόμενα, παράλληλα με την προώθηση μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής τοπικής – ενδογενούς ανάπτυξης. Επιπλέον, τα ζητήματα αυτά θα πρέπει να ληφθούν υπόψη εν όψει της επικείμενης νέας διοικητικής μεταρρύθμισης της χώρας (Καποδίστριας ΙΙ).

Τέλος, θα πρέπει να διερευνηθεί η δυνατότητα εκπόνησης ενός εξειδικευμένου πλέον Αναπτυξιακού Σχεδίου, που θα μπορούσε να καταλήγει σε ειδικό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα, για την ανάδειξη του αναπτυξιακού ρόλου των πόλων, κέντρων και αξόνων ανάπτυξης της χώρας και για την πραγμάτωση μιας ολοκληρωμένης και αποτελεσματικής πολιτικής για την ανάπτυξη του ελληνικού οικιστικού χώρου, στη βάση του συνδυασμένου προτύπου πολιτικής-ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ακαδημία Αθηνών (2004) *Οικονομικά χαρακτηριστικά και στρατηγική ανάπτυξης της νησιωτικής Ελλάδος*, Αθήνα.
- Barquero V. A. (1991) *Τοπική Ανάπτυξη: Μια στρατηγική για τη δημιουργία απασχόλησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1998), "Αειφόρες πόλεις της Ευρώπης", Έκθεση ομάδας εμπειρογνομόνων για το αστικό περιβάλλον, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2006), "Στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές της Κοινότητας για τη συνοχή", Απόφαση 6^{ης} Οκτωβρίου 2006, 2006/702/ΕΚ.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης [ΙΠΑ] (2000) "Η Οικονομία των Ελληνικών Περιφερειών", *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, Ειδική Έκδοση 17-2-2000, Αθήνα.
- Καυκαλάς Γ. και Κομνηνός Ν. (1993) "Στρατηγικές τοπικής ανάπτυξης και ο νέος ρόλος των κρατικών πολιτικών", στο: Γετίμης Π., Γράβαρης Δ. (επ.), *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική*, Αθήνα: Θεμέλιο.

- Κομνηνός Ν. (1993) *Τεχνοπόλεις και στρατηγικές ανάπτυξης στην Ευρώπη*, Αθήνα: Gutenberg.
- Κόνσολας Ι. Ν. (1997) *Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Λουκάκης Π. (1994) "Ζητήματα σχετικά με τα χωρικά επίπεδα εφαρμογής του χωροταξικού προγραμματισμού και σχεδιασμού στην Ελλάδα", *Τόπος*, 8/94: 71-95.
- Λουκάκης Π. (2004) "Η Σημασία των Κόμβων στο Σύστημα Αξόνων Ανάπτυξης της Δυτικής Ελλάδας", Επιστημονική Ημερίδα Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας, *Ιόνια Οδός (Δυτικός Άξονας) Εξελίξεις, Προοπτικές*, Πρέβεζα 14-15 Μαΐου 2004.
- Μεταξάς Θ. και Πετράκος Γ. (2006), "Ανταγωνιστικότητα Πόλεων και Επιχειρήσεων στην Ευρωπαϊκή Περιφέρεια: Βάρνα και Μπάρι", στο: Κοκκώσης Χ., Φώτης Γ. (επ.), *Περιφερειακή Επιστήμη και Πολιτική: Ελλάδα και Βαλκάνια*, 7ο Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης, Αθήνα, 7-8 Μαΐου 2005, Αθήνα: Γκοβόστης, 115-142.
- Παπαδασκαλόπουλος Δ. Α. (2008) *Πρότυπα και Πολιτικές Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Β' έκδοση, Αθήνα: Διόνικος.
- Παπαδασκαλόπουλος Δ. Α. και Χριστοφάκης Σ. Μ. (2002) *Περιφερειακός Προγραμματισμός*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παπαδασκαλόπουλος Δ. Α. και Χριστοφάκης Σ. Μ. (2006) "Στρατηγική Αστικής Ανάπτυξης και τοπικός αναπτυξιακός σχεδιασμός στον αστικό χώρο μέσα από το Τρίτο ΚΠΣ: Η περίπτωση της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας", στο: Κοκκώσης Χ., Φώτης Γ. (επ.), *Περιφερειακή Επιστήμη και Πολιτική: Ελλάδα και Βαλκάνια*, 7ο Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης, Αθήνα, 7-8 Μαΐου 2005, Αθήνα: Γκοβόστης, 93-113.
- Πετράκος Γ. και Ψυχάρης Ι. (2004) *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κριτική.
- Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών [ΥΠΟΙΟ] (1999) "Σχέδιο Ανάπτυξης 2000-2006", Αθήνα.
- Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών - Γενική Διεύθυνση Αναπτυξιακού Προγραμματισμού, Περιφερειακής Πολιτικής και Δημοσίων Επενδύσεων [ΥΠΟΙΟ] (2001), "Συμπλήρωμα Προγραμματισμού Επιχειρησιακών Προγραμμάτων 2000-2006", Αθήνα.
- Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών [ΥΠΟΙΟ] (2006), "Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς 2007-2013", Αθήνα.
- Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων [ΥΠΕΧΩΔΕ] (2008), "Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης", Αθήνα.

Χατζημιχάλης Κ. (1992) "Εισαγωγή: Βασικές προσεγγίσεις στις θεωρίες και πολιτικές", στο: Χατζημιχάλης Κ. (επ.), *Περιφερειακή Ανάπτυξη και Πολιτική, Κείμενα από τη διεθνή εμπειρία*, Αθήνα: Εξάντας.

Χριστοφάκης Σ. Μ. (2001) *Τοπική Ανάπτυξη και Περιφερειακή Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.

Ξενόγλωσση

Becattini G. (1990) "The Marshallian industrial district as a socio-economic notion", στο: Pyke F., Becattini G. και Sengenberger W. (επ.), *Industrial districts and inter-firm cooperation in Italy*, Geneva: International Institute for Labour Studies, 37-51.

Benco G., Dunford M., Heurley J. (1997) "Districts industriels: vingt ans de recherches", *Espaces et Societes*, 88/89: 305-27.

Brusco S. (1990) "The idea of industrial district: its genesis", στο: Pyke F., Becattini G. και Sengenberger W. (επ.), *Industrial districts and inter-firm cooperation in Italy*, Geneva: International Institute for Labour Studies, 10-19.

Boudeville J.-R. (1966) *Problems of Regional Economic Planning*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Boudeville J.-R. (1968) *L'espace et les Poles de Croissance*, Paris: P.U.F.

Christaller W. (1933) *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, Jena: Gustav Fischer.

Clinch J. P., O'Neill E. (2008) "Applying Spatial Economics to National Spatial Planning", *Regional Studies* (forthcoming, first published on: 8 May 2008).

Coffey J. W., Polese M. (1985) "Local development: Conceptual bases and policy implications", *Regional Studies*, 19 (2): 85-93.

Comite Interministeriel de l'Amenagement et du Developpement du Territoire [CIACT] (2003) "Pour un Rayonnement Europeen, des Metropoles Francaises", Paris: DATAR.

Delegation Interministerielle a l'Amenagement et a la Competitivitedes Territoires [DIACT] (2006) "Etat tes lieux de huit cooperations dans sept metropoles", Paris: Etudes DIACT.

Friedmann J. και Weaver C. (1979) *Territory and Function*, California Press, U.S.A.

Fujita M., Krugman P., Mori T. (1999) "On the evolution of hierarchical urban systems", *European Economic Review*, 43: 209-251.

Fujita M. και Mori T. (1996) "The role of ports in the making of major cities: self agglomeration and hub effect", *Journal of Development Economics*, 49: 93-120.

Garofoli G. (2002) "Local Development in Europe: Theoretical models and international comparisons", *European Urban and Regional Studies*, 9(3): 225-239.

Gouttebel J.-Y. (2001) *Strategies de developpement territorial*, Paris: Economica.

- Grosjean N. και Crevoisier O. (2003) "Autonomie differenciee des systemes de production territoriaux", *Revue d'Economie Regionale et Urbaine*, ADICUEER 2003, No 2: 291-315.
- Harrison B. και Storper M. (1991) "Flexibility hierarchy and regional development: the changing structure of industrial production systems and their forms of governance in the 1990s", *Research Policy*, 20(5): 343-373.
- Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Plaskovitis I. (2001) *Regional Development in Greece*, Berlin: Springer - Verlag.
- Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E. (1993) "Regional Prospects in Greece", A GREMI – E.E.C. Research Project, National Report, Regional Development Institute, Athens.
- Krugman P. (1998) "What's new about the New Economic Geography?", *Oxford Review of Economic Policy*, 14: 7-17.
- Krugman P. (1999) "The role of geography in development", *International Regional Science Review*, 22: 142-161.
- Krugman P. και Venables A. J. (1996) "Integration, specialisation and adjustment", *European Economic Review*, 40: 957-967.
- Maier J. και Obermaier F. (2001) "Creative Milieus and Regional Networks: Local Strategies and Implementation in Case Studies in Bavaria", στο: Schatzland L., Revilla D. (επιμ), *Technological Change and Regional Development in Europe*, Berlin: Physica – Verlag, 211-232.
- Markusen A. (1996) "Sticky places in Slippery space: A typology of industrial districts", *Economic Geography*, 72 (3): 293-313.
- Ministere de l'Economie de l' Industrie et de l'Emploi France (2009) "Etude sur les bonnes pratiques de dix poles de Competitivite etrangers", Republique Francaise, Paris.
- Myrdal G. (1957) *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London: Duckworth.
- Paniccia I. (2002) *Industrial Districts, Evolution and Competitiveness in Italian Firms*, London: Edward Elgar.
- Parr J. B. (1999) "Growth-Pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View. Part I: Origins and Advocacy", *Urban Studies*, 36(7): 1195-1215.
- Perroux F. (1955) "Note sur les notion de pole de croissance", *Economie Appliquee*, 7(1-2): 307-320.
- Perroux F. (1961) "La Firme Motrice dans une Region et la Region Motrice", στο: *Théorie et Politique de l'Expansion Regionale*, Liege: Bibliotheque de l'Institut de Science Economique de l'Universitae de Liege, 301-327.

- Republique Francaise (2006) "Decret no 2006-994, 10/08/06, Attribuant le label de pole d'excellence rurale", *Journal Officiel de la Republique Francaise*, 11 Aout 2006, Paris.
- Richardson H. W. (1975) *Regional Development Policy and Planning in Spain*", Farnborough: Saxon House.
- Richardson H. W. (1978) "Growth Centers, Rural Development and National Urban Policy: a defense", *International Regional Science Review*, 3(2): 133-152.
- Rotileanu N. (2008) "Growth Poles to promote Competitiveness and Cohesion – Romania 2007-13", PM Chancellery, Romanians Development Regions. [Διαθέσιμο online στο: http://ec.europa.eu/regional_policy/.../od2008/.../07A03_ROTILEANU_PPT.ppt].
- Scott A. και Storper M. (1989) "The geographical foundations and social regulation of flexible production complexes", στο: Wolch J. and Dean M. (επ.), *The power of geography: How territory shapes social life*, Boston/London: Unwin Hyman, 21-40.
- Walter-Rogg M. (2004) "Political and Structural Reform in Metropolitan Areas of Germany", paper presented in the conference: *Metropolitan Governance – Seeking Consistency in Complexity*, October 7-8, Montreal.

Αθανάσιος Παπαδασκαλόπουλος,

· Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Α. Συγγρού 130 (1ος όροφος), 176 71 Αθήνα.
e-mail: pdask@panteion.gr

Μανώλης Χριστοφάκης,

· Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Α. Συγγρού 130 (1ος όροφος), 176 71 Αθήνα.
e-mail: mchri@panteion.gr

Εισοδηματικές ανισότητες μεταξύ των ελληνικών νομών, 1995-2005: Διερεύνηση της ύπαρξης σύγκλισης κατά ομάδες

Παναγιώτης Αρτελάρης

Εντ. Διδασκαλίας (ΠΔ 407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Λέκτορας (υπό διορισμό), Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Δημήτρης Καλλιώρας

Εντ. Διδασκαλίας (ΠΔ 407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Επικ. Καθηγητής (υπό διορισμό), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Γιώργος Πετράκος

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Η αποτίμηση των εισοδηματικών ανισοτήτων μεταξύ επιμέρους χωρικών ενοτήτων-οικονομιών και η παρακολούθηση της εξέλιξής τους αποτελεί ζήτημα μείζονος σημασίας στο πεδίο της περιφερειακής επιστήμης. Η παρούσα εργασία διερευνά την ύπαρξη εισοδηματικής σύγκλισης κατά ομάδες (*club convergence*), σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, μεταξύ των νομών της Ελλάδος κατά τη χρονική περίοδο 1995-2005. Η σύγκλιση κατά ομάδες βασίζεται σε πρόσφατα υποδείγματα οικονομικής μεγέθυνσης και υποδηλώνει την ύπαρξη σύγκλισης μεταξύ χωρικών ενοτήτων-οικονομιών εντός συγκεκριμένων ομάδων χωρίς την προϋπόθεση της ύπαρξης σύγκλισης μεταξύ των ομάδων αυτών. Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης δεν επιβεβαιώνουν τάσεις ενισχυτικές της ύπαρξης εισοδηματικής σύγκλισης κατά ομάδες μεταξύ των ελληνικών νομών. Αντιθέτως, φανερώνουν ξεκάθαρες τάσεις απόκλισης αναδεικνύοντας, παράλληλα, την τάση υποεκτίμησης του περιφερειακού προβλήματος της χώρας.

Λέξεις κλειδιά

Ελληνικοί νομοί, εισοδηματική σύγκλιση - απόκλιση, σύγκλιση κατά ομάδες, οικονομετρία.

Income Inequalities among Greek Prefectures, 1995-2005: Investigation for the Existence of Convergence Clubs

The evaluation of income inequalities among spatial units–economies and the monitoring of their evolution is an issue of extreme importance in the field of regional science as it demonstrates the role of market dynamics and appraises the effectiveness of regional policy. The present research investigates the existence of club convergence, in per capita GDP terms, among the prefectures of Greece during the period 1995–2005. The methodology of club convergence relies on recent models of economic growth and indicates the existence of convergence among spatial units–economies inside convergence clubs without the precondition of convergence among those clubs. The results of econometric analysis do not verify trends of club convergence among Greek prefectures. In contrast, they reveal clear trends of divergence, stressing out, in parallel, the underestimation trend of the country’s regional problem.

Keywords

Greek Prefectures, Income Convergence – Divergence, Convergence Clubs, Econometrics

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διερεύνηση της ύπαρξης τάσεων εισοδηματικής σύγκλισης ή απόκλισης μεταξύ επιμέρους χωρικών ενότητων-οικονομιών¹ αποτελεί κεντρικό θέμα στο πεδίο της περιφερειακής επιστήμης καθότι είναι σε θέση να προσφέρει χρήσιμα συμπεράσματα τόσο σε επίπεδο θεωρίας όσο και σε επίπεδο άσκησης πολιτικής. Σε πολιτικό επίπεδο, η διερεύνηση αυτών των τάσεων συνδέθηκε με τη διαμόρφωση της έντασης και της μορφής των ευρωπαϊκών και εθνικών περιφερειακών πολιτικών αλλά και της εκτίμησης της αποτελεσματικότητάς τους. Σε θεωρητικό επίπεδο, συνδέθηκε σε σημαντικό βαθμό με τον έλεγχο της εγκυρότητας των διάφορων εναλλακτικών θεωριών μεγέθυνσης².

Στη μία πλευρά του θεωρητικού φάσματος, οι νεοκλασικές θεωρίες (Solow, 1956· Swan, 1956) μέσω διάφορων υποθέσεων όπως, μεταξύ άλλων, ο τέλει ανταγωνισμός, οι σταθερές αποδόσεις κλίμακας, οι φθίνουσες αποδόσεις του κεφαλαίου και η ελεύθερη πρόσβαση στην τεχνολογία, προβλέπουν ότι οι οικονομίες με μικρό απόθεμα κεφαλαίου

¹ Σε γενικές γραμμές, ο όρος "σύγκλιση" υποδηλώνει την τάση των φτωχότερων οικονομιών να προσεγγίζουν τα κατά κεφαλήν επίπεδα του εισοδήματος των πλουσιότερων οικονομιών (Abreu κ.ά., 2005). Ο όρος "απόκλιση", αντίθετα, αναφέρεται στην τάση διεύρυνσης του χάσματος μεταξύ των φτωχότερων και των πλουσιότερων οικονομιών.

² Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αρκετές περιπτώσεις ο έλεγχος της εγκυρότητας των διαφόρων εναλλακτικών θεωριών μεγέθυνσης παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες (Romer, 1993. Durlauf και Quah, 1999).

(φτωχές οικονομίες) θα παρουσιάζουν και υψηλότερη οριακή παραγωγικότητα κεφαλαίου. Ως αποτέλεσμα, μια διαδικασία μετακίνησης του κεφαλαίου θα λάβει χώρα από τις πιο πλούσιες οικονομίες στις πιο φτωχές δημιουργώντας προϋποθέσεις σύγκλισης όλων των οικονομιών σε ένα κοινό σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας (steady-state) των κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) τους. Η σύγκλιση προς το σημείο αυτό θα επιτευχθεί μόνο όταν οι οικονομίες είναι αρκετά ομοιογενείς και παρουσιάζουν παρόμοιο τεχνολογικό επίπεδο, ρυθμό αποταμιεύσεων, ρυθμό αποσβέσεων και ρυθμό μεταβολής πληθυσμού. Σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή όταν οι οικονομίες παρουσιάζουν σημαντικό βαθμό ετερογένειας, δε θα συγκλίνουν σε ένα κοινό σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας αλλά σε διαφορετικά, μοναδικά για καθεμία, σημεία μακροχρόνιας ισορροπίας (Barro και Sala-i-Martin, 1992· Mankiw κ.ά., 1992).

Στην απέναντι πλευρά, σε αντίθεση με τη νεοκλασική προσέγγιση, άλλες θεωρίες μεγέθυνσης τείνουν να συμφωνούν με τις θέσεις των Myrdal (1957), Hirschman (1958) και Kaldor (1970) περί χωρικά άνισης συγκέντρωσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων και, επομένως, όξυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων. Ενδεικτικά, οι Romer (1986) και Lucas (1988) ανέπτυξαν υποδείγματα ενδογενούς μεγέθυνσης, στα οποία ενσωματώνονται νέοι προσδιοριστικοί παράγοντες της διαδικασίας μεγέθυνσης, όπως είναι το ανθρώπινο κεφάλαιο και οι επενδύσεις σε έρευνα και ανάπτυξη. Η ενσωμάτωση αυτών των παραγόντων δημιουργεί μη φθίνουσες αποδόσεις του κεφαλαίου και έχει ως αποτέλεσμα τα επίπεδα μεγέθυνσης να αποκλίνουν παρά να συγκλίνουν. Ομοίως και οι θεωρίες της νέας οικονομικής γεωγραφίας (Krugman, 1991· Fujita κ.ά., 1999) μέσω υποθέσεων όπως ο ατελής ανταγωνισμός των αγορών, η διαφοροποίηση των προϊόντων, οι αύξουσες αποδόσεις κλίμακας, η κινητικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου και το μη μηδενικό κόστος μεταφοράς καταλήγουν σε συμπεράσματα ενισχυτικά της εμφάνισης απόκλισης παρά σύγκλισης.

Πιο πρόσφατα υποδείγματα οικονομικής μεγέθυνσης, ωστόσο, υποδεικνύουν ότι οι οικονομίες δύνανται να κινούνται προς πολλαπλά σημεία μακροχρόνιας ισορροπίας (multiple steady states)³. Η εύρεση πολλαπλών σημείων δεν υποδηλώνει τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης αλλά τάσεις σύγκλισης κατά ομάδες (convergence clubs). Η σύγκλιση μιας τέτοιας μορφής προϋποθέτει σύγκλιση μεταξύ των οικονομιών μέσα στις ομάδες χωρίς, ωστόσο, να είναι απαραίτητη η ύπαρξη σύγκλισης και μεταξύ των ομάδων. Το πιο γνωστό θεωρητικό υπόδειγμα αυτού του τύπου έχει διατυπωθεί από τους Azariadis και Drazen (1990) ενώ σημαντική είναι και η συνεισφορά των Durlauf (1993), Galor (1996) και Quah (1996)⁴.

³ Για επισκόπηση των βασικών θεωρητικών υποδειγμάτων αυτής της μορφής βλ. Azariadis (1996).

⁴ Στο υπόδειγμα των Azariadis και Drazen (1990) τα πολλαπλά σημεία μακροχρόνιας ισορροπίας δημιουργού-

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η οικονομετρική διερεύνηση της ύπαρξης εισοδηματικής σύγκλισης κατά ομάδες μεταξύ των νομών της Ελλάδας (χωρικό επίπεδο NUTS-3⁵), σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Η συγκεκριμένη έννοια, που υποδηλώνει την παρουσία μη γραμμικών σχέσεων, αντιπαραβαλλόμενη με τις περισσότερο γνωστές έννοιες σύγκλισης (οι οποίες αναλύονται στην επόμενη ενότητα), είναι σε θέση να προσφέρει λεπτομερέστερα και ρεαλιστικότερα συμπεράσματα αναφορικά με την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων. Η παραδοσιακή ανάλυση της σύγκλισης ενδεχομένως να έχει αποτύχει να καταλήξει σε σαφή και τελεσίδικα συμπεράσματα επειδή οι σχέσεις που εξετάζονται είναι στην ουσία μη γραμμικές. Η παρουσία μη γραμμικότητας ενέχει σημαντικές επιπτώσεις σε θεωρητικό, εμπειρικό και πολιτικό επίπεδο (Baldwin και Sbergami, 2000· Marino, 2004). Η χρονική περίοδος ανάλυσης ξεκινά από το έτος 1995 και καταλήγει στο έτος 2005. Τα ευρήματα της εργασίας πιστεύεται να συνεισφέρουν στην πληρέστερη κατανόηση του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα.

Η επόμενη ενότητα παρουσιάζει συνοπτικά το βασικό πλαίσιο των εννοιών και των μεθόδων στο οποίο βασίζεται συνήθως η ανάλυση της σύγκλισης καθώς και τα ευρήματα ορισμένων ενδεικτικών ερευνητικών εργασιών που πραγματοποιήθηκαν για το εσωτερικό των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Η τρίτη ενότητα παρουσιάζει τα ευρήματα αντίστοιχων εργασιών για την περίπτωση των περιφερειών και των νομών της Ελλάδας. Η τέταρτη ενότητα διερευνά οικονομετρικά την υπόθεση της σύγκλισης κατά ομάδες, για την περίοδο 1995-2005, για τους νομούς της Ελλάδας. Η πέμπτη και τελευταία ενότητα παραθέτει τα συμπεράσματα της παρούσας ερευνητικής εργασίας.

2. ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΑ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ-ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ: ΕΝΝΟΙΕΣ, ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Οι βασικές έννοιες της σύγκλισης που έχουν προταθεί στη σχετική βιβλιογραφία είναι γνωστές ως "σύγκλιση τύπου β", "σύγκλιση τύπου σ" και "σύγκλιση κατά ομάδες"⁶.

νται εξαιτίας της παρουσίας εξωτερικότητων οι οποίες δημιουργούν, με τη σειρά τους, αύξουσες κοινωνικές αποδόσεις κλίμακας από τη στιγμή που έχει επιτευχθεί ένα κρίσιμο επίπεδο ανθρώπινου κεφαλαίου. Στα υπόλοιπα υποδείγματα τα πολλαπλά σημεία ισορροπίας δημιουργούνται, μεταξύ άλλων, εξαιτίας των διαφορών στο ανθρώπινο κεφάλαιο, στην κατανομή του εισοδήματος και στις ατέλειες της αγοράς ή του κεφαλαίου.

⁵ NUTS: Nomenclature of Territorial Units for Statistics (Ονοματολογία Εδαφικών Μονάδων για Στατιστική Χρήση).

⁶ Μια ακόμα βασική έννοια, γνωστή ως "στοχαστική σύγκλιση", προέρχεται από την εμπειρική διερεύνηση της σύγκλισης με τεχνικές ανάλυσης χρονολογικής σειρών (Carlino και Mills, 1993· Bernard και Durlauf, 1995· Evans και Karras, 1996). Παρουσιάζει, ωστόσο, περιορισμένη χρήση, ιδίως σε περιφερειακό επίπεδο, εξαιτίας της απαίτησης μεγάλης χρονικής διάρκειας δεδομένων. Η έννοια της στοχαστικής σύγκλισης παρουσιάζει μεγαλύτερη αυστηρότητα από τις προηγούμενες επειδή βασίζεται στην προσδοκία για μια οριστική "εξαφάνιση" της διαφοράς μεταξύ των κατά κεφαλήν ΑΕΠ των οικονομιών σε μακροχρόνιο ορίζοντα.

Η σύγκλιση τύπου β διακρίνεται στην απόλυτη (absolute ή unconditional) και στην υπό συνθήκη (conditional) β -σύγκλιση (Barro και Sala-i-Martin, 1992, 1995· Sala-i-Martin, 1996) και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το νεοκλασικό υπόδειγμα μεγέθυνσης. Η απόλυτη σύγκλιση τύπου β υποδηλώνει ότι υπάρχει μια συστηματική τάση των οικονομιών που παρουσιάζουν χαμηλότερα αρχικά επίπεδα κατά κεφαλήν ΑΕΠ να μεγεθύνονται γρηγορότερα από εκείνες που παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα, καταλήγοντας, σε μακροχρόνιο ορίζοντα, σε ένα κοινό σημείο ισορροπίας. Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται μια αρνητική σχέση μεταξύ των αρχικών επιπέδων του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και των ρυθμών μεγέθυνσης των οικονομιών. Η σύγκλιση αυτού του είδους, ωστόσο, δύναται να επιτευχθεί (σύμφωνα με το νεοκλασικό υπόδειγμα μεγέθυνσης) μόνο όταν οι οικονομίες παρουσιάζουν ομοιογένεια σε διαρθρωτικούς, δημογραφικούς και άλλους παράγοντες. Αντίθετα, όταν παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές στο τεχνολογικό επίπεδο, στα επίπεδα αποταμιεύσεων ή στους ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού, δε θα συγκλίνουν στο ίδιο αλλά σε διαφορετικά επίπεδα μακροχρόνιας ισορροπίας μοναδικά για κάθε περιφέρεια. Η σύγκλιση αυτού του είδους καλείται υπό συνθήκη β -σύγκλιση. Σε αυτή την περίπτωση, η αρνητική σχέση μεταξύ των αρχικών επιπέδων του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και των ρυθμών μεγέθυνσης θα διατηρηθεί μόνο εάν ληφθούν υπόψη οι διαφορές που παρουσιάζουν οι οικονομίες στους ανωτέρω παράγοντες. Επομένως, η ένδειξη για υπό συνθήκη β -σύγκλιση δε σημαίνει απαραίτητα ότι τα κατά κεφαλήν ΑΕΠ των φτωχότερων οικονομιών συγκλίνουν με αυτά των πλουσιότερων. Πολλές φορές, δε, αυτού του είδους η σύγκλιση δύναται να είναι συμβατή με την απόλυτη β -απόκλιση. Για αυτόν το λόγο η διερεύνηση της απόλυτης β -σύγκλισης είναι αναμφίβολα πιο σημαντική και ενδιαφέρουσα.

Η σύγκλιση τύπου σ παρατηρείται εάν υφίσταται διαχρονική μείωση της διασποράς του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις υπό εξέταση οικονομίες (Barro και Sala-i-Martin, 1995). Ως μέτρο της διασποράς συνήθως χρησιμοποιείται η τυπική απόκλιση ή ο συντελεστής μεταβλητότητας του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Η β -σύγκλιση είναι αναγκαία συνθήκη για τη σ -σύγκλιση αλλά όχι επαρκής αφού μια διαταραχή (shock) μπορεί προσωρινά να αυξήσει τη διασπορά του εισοδήματος μεταξύ των υπό ανάλυση χωρικών ενοτήτων ακόμα και όταν αυτές συγκλίνουν σε ένα κοινό σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας (Friedman, 1992· Quah, 1993α). Με άλλα λόγια, είναι πιθανή η συνύπαρξη εμφάνισης απόλυτης σύγκλισης τύπου β και απόκλισης τύπου σ . Η σ -σύγκλιση εξετάζει την εξέλιξη της κατανομής του εισοδήματος διαχρονικά ενώ η β -σύγκλιση εξετάζει την κινητικότητα του εισοδήματος μέσα στην κατανομή (Sala-i-Martin, 1996). Έτσι, οι δύο αυτές έννοιες της σύγκλισης θεωρούνται συμπληρωματικές και συνήθως χρησιμοποιούνται από κοινού.

Η σύγκλιση κατά ομάδες η οποία σχετίζεται με υποδείγματα οικονομικής μεγέθυνσης που παράγουν πολλαπλά σημεία μακροχρόνιας ισορροπίας εμφανίζεται όταν οι

οικονομίες που διαθέτουν πανομοιότυπα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και σχετικά παρόμοιες αρχικές συνθήκες συγκλίνουν προς αντίστοιχα επίπεδα κατά κεφαλήν ΑΕΠ (π.χ. οι φτωχές και οι πλούσιες οικονομίες μπορούν να συγκλίνουν σε χαμηλά και υψηλά εισοδηματικά επίπεδα, αντίστοιχα). Συνεπώς, είναι δυνατή η ύπαρξη σύγκλισης μεταξύ διαφόρων (παρόμοιων) οικονομιών που δημιουργούν μια ομάδα (club) μέσα σε ένα χωρικό σύνολο, χωρίς όμως την ύπαρξη σύγκλισης με τις υπόλοιπες ομάδες (Durlauf και Johnson, 1995· Galor, 1996· Martin, 2001).

Η διάκριση μεταξύ της υπό συνθήκη β-σύγκλισης και της σύγκλισης κατά ομάδες αποτελεί συνήθως ένα δύσκολο εγχείρημα (Islam, 2003). Στην ουσία, η διαφορά τους έγκειται στο ότι στην υπό συνθήκη β-σύγκλιση κάθε περιφέρεια συγκλίνει προς διαφορετικό επίπεδο μακροχρόνιας ισορροπίας (ένα σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας αντιστοιχεί σε κάθε περιφέρεια) ενώ στη σύγκλιση κατά ομάδες κάθε ομάδα περιφερειών συγκλίνει προς διαφορετικό επίπεδο μακροχρόνιας ισορροπίας (ένα σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας αντιστοιχεί σε κάθε ομάδα περιφερειών). Τόσο η υπό συνθήκη β-σύγκλιση όσο και η σύγκλιση κατά ομάδες, ωστόσο, είναι συνεπείς, μεταξύ άλλων, με φαινόμενα και καταστάσεις όπως είναι η πόλωση και η διατήρηση των ανισοτήτων μεταξύ περιφερειών ή χωρών.

Η εμπειρική διερεύνηση των τάσεων σύγκλισης-απόκλισης ξεκινά κυρίως με την ερευνητική εργασία του Baumol (1986) και επεκτείνεται με αυτές των Barro και Sala-i-Martin (1992, 1995) οι οποίοι, βασιζόμενοι στο νεοκλασικό πλαίσιο, δημιούργησαν ένα οικονομετρικό υπόδειγμα που συσχετίζει τους ρυθμούς μεγέθυνσης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ των οικονομιών σε μια ορισμένη χρονική περίοδο με τις αρχικές τιμές του. Το οικονομετρικό υπόδειγμα της β-σύγκλισης που χρησιμοποιήθηκε έχει τη μορφή

$$\ln(Y_R^T / Y_R^B) = \alpha + \beta \ln(Y_R^B) + \varepsilon \quad (1)$$

όπου:

- Υ είναι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ,
- α είναι ο σταθερός όρος,
- β είναι ο συντελεστής σύγκλισης,
- R είναι ο δείκτης για τις χωρικές ενότητες της υπό εξέταση οικονομίας,
- B είναι ο δείκτης για το αρχικό έτος της ανάλυσης,
- T είναι ο δείκτης για το τελικό έτος της ανάλυσης, και
- ε είναι ο διαταρακτικός όρος.

Θετικές τιμές του συντελεστή β υποδηλώνουν ενδείξεις απόλυτης απόκλισης τύπου β μεταξύ των οικονομιών, επειδή οι πλούσιες οικονομίες μεγεθύνονται πιο γρήγορα από τις φτωχές, ενώ αρνητικές τιμές υποδηλώνουν ενδείξεις απόλυτης σύγκλισης επειδή οι φτωχές μεγεθύνονται πιο γρήγορα από τις πλούσιες. Η διερεύνηση των τάσεων σύγκλισης-

απόκλισης με την παραπάνω προσέγγιση σχετίζεται⁷ με την εύρεση της ετήσιας ταχύτητας σύγκλισης και υπολογίζεται από την σχέση: $b = -\ln(1 + \dots) / \dots$.

Σε εμπειρικό επίπεδο, ο Baumol (1986) εξετάζοντας 16 χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) κατέληξε σε ενδείξεις υποστηρικτικές της εμφάνισης απόλυτης σύγκλισης τύπου β. Οι ενδείξεις αυτές, ωστόσο, έπαψαν να ισχύουν όταν το δείγμα διευρύνθηκε ώστε να συμπεριλαμβάνει 72 χώρες, γεγονός το οποίο ερμηνεύτηκε ως αποτυχία της νεοκλασικής θεωρίας μεγέθυνσης. Ωστόσο, ο Barro (1991) και οι Barro και Sala-i-Martin (1992) έδειξαν ότι η πρόβλεψη της νεοκλασικής θεωρίας για ετερογενείς χωρικές ενότητες είναι η ύπαρξη υπό συνθήκη και όχι απόλυτης β-σύγκλισης. Η πρόταση αυτή ενισχύθηκε με την εύρεση υπό συνθήκη β-σύγκλισης (με ταχύτητα 2% το χρόνο) σε ένα δείγμα 98 χωρών, την περίοδο 1960-1985, για το οποίο η εξίσωση (1) διευρύνθηκε προκειμένου να συμπεριλάβει και άλλες μεταβλητές (π.χ. ανθρώπινο κεφάλαιο, ποσοστά αύξησης πληθυσμού).

Σε περιφερειακό επίπεδο, ωστόσο, η απόλυτη σύγκλιση τύπου β συνέχιζε να προβάλλει ως το πιο πιθανό αποτέλεσμα των νεοκλασικών θεωριών μεγέθυνσης αφού οι περιφέρειες συνήθως παρουσιάζουν σχετική ομοιογένεια μεταξύ τους (κοινή γλώσσα, κοινοί θεσμοί, παρόμοιο τεχνολογικό επίπεδο κ.ά.). Η πρόταση αυτή αποδείχθηκε μέσω της χρήσης της παραπάνω εξίσωσης για τις πολιτείες των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (ΗΠΑ), τις περιφέρειες της Ιαπωνίας αλλά και 90 περιφερειών οκτώ ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών (Barro και Sala-i-Martin, 1992, 1995).

Μετέπειτα μελέτες για το εσωτερικό των χωρών της ΕΕ⁸ απέτυχαν να καταλήξουν σε όμοια συμπεράσματα σχετικά με τη διαδικασία της σύγκλισης ή απόκλισης. Οι ενδείξεις για σύγκλιση εξαρτώνται τόσο από τη γεωγραφική ενότητα και το χρονικό διάστημα που διερευνάται όσο και από την πηγή των δεδομένων που χρησιμοποιούνται. Από τη μια πλευρά, εμφανείς τάσεις σύγκλισης παρουσιάστηκαν στις ερευνητικές εργασίες του Persson (1994) για τις 24 κομητείες (counties) της Σουηδίας την περίοδο 1906-1990 (4% το χρόνο), των Hofer και Wörgötter (1997) για τις 9 πολιτείες της Αυστρίας την περίοδο 1961-1989 (1% το χρόνο), του Kangasharju (1998) για τις 88 υπό-περιφέρειες (sub-regions) της Φινλανδίας τη χρονική περίοδο 1934-1993 (2% το χρόνο) και του McGuinness και Sheehan (1998) για 13 περιφέρειες του Ηνωμένου Βασιλείου (ΗΒ) (0,9% ετησίως). Από την άλλη

⁷ Η διερεύνηση των τάσεων σύγκλισης-απόκλισης συνδέεται επίσης και με την εύρεση της χρονικής διάρκειας που απαιτείται προκειμένου να καλυφθεί το μισό χάσμα της αρχικής απόστασης της κάθε οικονομίας από το κοινό σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας. Η χρονική διάρκεια υπολογίζεται μέσω της σχέσης: $= -\ln(2) / \ln(1 + \dots)$. Μια ετήσια ταχύτητα σύγκλισης της τάξης του 2% σημαίνει ότι θα χρειαστούν περίπου 35 χρόνια για να καλυφθεί το μισό χάσμα μεταξύ φτωχών και πλούσιων οικονομιών και 70 χρόνια για να καλυφθεί το 75%.

⁸ Για την περίπτωση της ΕΕ ως σύνολο, οι ενδείξεις απόλυτης σύγκλισης τύπου β είναι αρκετά ισχυρές μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70 και πολύ μικρές έως ανύπαρκτες τα επόμενα χρόνια (βλ. Αρτελάρη κ.ά., 2008).

πλευρά, σε αντίθετα αποτελέσματα κατέληξαν οι Mauro και Podrecca (1994) και οι Paci και Pigliaru (1997) για τις περιφέρειες της Ιταλίας τις περιόδους 1963-1989 και 1970-1992, αντίστοιχα, καθώς και οι Griaios κ.ά. (2000) για τις κομητείες της Μεγάλης Βρετανίας την περίοδο 1977-1995.

Η προσέγγιση με διαστρωματικά δεδομένα (cross-section data), σύμφωνα με την εξίσωση (1), έχει εγείρει αμφιβολίες και αμφισβητήσεις, ιδίως για την περίπτωση της υπό συνθήκη β-σύγκλισης. Όσον αφορά το οικονομετρικό πλαίσιο, έχει αποδειχθεί ότι αυτού του είδους τα υποδείγματα παρουσιάζουν στατιστικά προβλήματα που σχετίζονται, μεταξύ άλλων, με τη συγγραμμικότητα των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται, με τις επιδράσεις της ενδογένειας μεταξύ των μεταβλητών και με τα σφάλματα μέτρησης. Επομένως, πιθανή θεωρείται η παραγωγή εσφαλμένων συμπερασμάτων⁹. Οι τεχνικές δεδομένων πάνελ (panel data) μπορούν να βοηθήσουν στην επίλυση ορισμένων προβλημάτων αλλά βρίσκονται ακόμα σε αρχικά στάδια ανάπτυξης (Temple, 1999· Durlauf κ.ά., 2005). Άλλες εναλλακτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις περιλαμβάνουν δεδομένα χρονολογικών σειρών (time-series data) και στοχαστικές διαδικασίες (stochastic procedures) που όμως και αυτές παρουσιάζουν σημαντικές αδυναμίες (Islam, 2003· Αρτελάρης κ.ά., 2008).

Δύο ακόμα σημαντικά μειονεκτήματα που παρουσιάζει η ανάλυση της σύγκλισης-απόκλισης με διαστρωματικά δεδομένα¹⁰ είναι η παράβλεψη του πληθυσμιακού μεγέθους κάθε οικονομίας και η αδυναμία εύρεσης σύγκλισης κατά ομάδες.

Η εξίσωση (1) –καθώς και το σύνολο των οικονομετρικών μεθόδων που διερευνούν το θέμα της σύγκλισης– δε λαμβάνει υπόψη το πληθυσμιακό μέγεθος της κάθε χωρικής ενότητας θεωρώντας όλες τις παρατηρήσεις ίσης βαρύτητας και σημασίας. Για παράδειγμα, όταν διερευνάται η σύγκλιση στους νομούς της Ελλάδας, δε λαμβάνεται υπόψη η πληθυσμιακή διαφορά μεταξύ του νομού Λευκάδας (με πληθυσμό περίπου 20.000 κατοίκων) και του νομού Αττικής (με πληθυσμό περίπου 4.000.000 κατοίκων). Αυτή η παράβλεψη μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα σχετικά με τη διαδικασία σύγκλισης-απόκλισης, όπως έχουν δείξει οι Petrakos κ.ά. (2005), σε θεωρητικό επίπεδο, και οι Petrakos και Artelaris (2009), σε εμπειρικό επίπεδο. Άλλοι δείκτες μέτρησης των περιφε-

⁹ Για διεξοδική ανάλυση των οικονομετρικών προβλημάτων και αδυναμιών αυτής της προσέγγισης βλ. Durlauf και Quah (1999), Temple (1999) και Αρτελάρη κ.ά. (2008).

¹⁰ Η παράβλεψη του επιχειρηματικού κύκλου και η ταξινόμηση κατά NUTS αποτελούν δύο ακόμα σημαντικές αδυναμίες οι οποίες, ωστόσο, δε σχετίζονται αποκλειστικά με τα οικονομετρικά υποδείγματα αυτού του τύπου. Συγκεκριμένα, το παραπάνω υπόδειγμα παραβλέπει τα κυκλικά αποτελέσματα της μεγέθυνσης, με αποτέλεσμα να μη συγχρονίζονται οι οικονομικοί κύκλοι σε όλες τις χωρικές ενότητες (Lall και Yilmaz, 2001· Petrakos κ.ά., 2005) με αποτέλεσμα οι τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης να εξαρτώνται και από τη χρονική περίοδο ανάλυσης. Επιπλέον, όπως έχει σημειωθεί από πολλούς ερευνητές, η ταξινόμηση κατά NUTS δεν είναι κατάλληλη για την εξέταση της σύγκλισης εξαγτίας του μικρού μεγέθους τους (βλ. Thisse, 2000· Boldrin και Canova, 2001).

ρειακών ανισοτήτων όπως είναι ο σταθμισμένος συντελεστής διακύμανσης (σ-σύγκλιση) δεν πάσχουν από τέτοια προβλήματα.

Επιπρόσθετα, η εξίσωση (1) αδυνατεί να διερευνήσει την υπόθεση της σύγκλισης κατά ομάδες που, όπως αναφέρθηκε και προηγούμενα, έχει το θεωρητικό της υπόβαθρο σε υποδείγματα, που αναπτύχθηκαν κυρίως τη δεκαετία του '90, σύμφωνα με τα οποία οι οικονομίες δύνανται να κινούνται σε διαφορετικά σημεία μακροχρόνια ισορροπίας. Ως αποτέλεσμα, άλλες εναλλακτικές προσεγγίσεις έχουν προταθεί τα τελευταία χρόνια οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν κυρίως σε διεθνές επίπεδο (σύγκλιση μεταξύ χωρών)¹¹. Ωστόσο, επειδή η οικονομική θεωρία δεν προσφέρει κάποια καθοδήγηση, οι εμπειρικές εργασίες έχουν καταλήξει σε διάφορα συμπεράσματα, σε ό,τι αφορά στον αριθμό και στα χαρακτηριστικά των ομάδων σύγκλισης, τα οποία καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τη μέθοδο που κάθε φορά χρησιμοποιείται. Ο Quah (1993β), χρησιμοποιώντας στοχαστικές διαδικασίες, αναγνώρισε την ύπαρξη πόλωσης μεταξύ των χωρών στα δύο άκρα της κατανομής του εισοδήματος. Οι Durlauf και Johnson (1995), με χρήση της παλινδρόμησης δένδρου, κατέληξαν στην ύπαρξη τεσσάρων ομάδων εκ των οποίων σύγκλιση υπάρχει στις χώρες υψηλού εισοδήματος και απόκλιση στις χώρες χαμηλού εισοδήματος. Τέλος οι Liu και Stengos (1999) και ο Hansen (2000) με χρήση προχωρημένων οικονομετρικών τεχνικών συμπέραναν ότι η σύγκλιση είναι παρούσα μόνο για τις χώρες μεσαίου και υψηλού εισοδήματος.

Μια εναλλακτική τεχνική για την εξέταση της σύγκλισης κατά ομάδες αποτελεί η οικονομετρική προσέγγιση η οποία συσχετίζει το χάσμα (gap) του κατά κεφαλήν ΑΕΠ μεταξύ της πλουσιότερης οικονομίας (leader) και των υπολοίπων οικονομιών σε κάποιο τελικό έτος ανάλυσης με το αντίστοιχο χάσμα σε κάποιο αρχικό έτος ανάλυσης, διατυπώνοντας μη γραμμικές υποθέσεις. Η προσέγγιση αυτή χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τον Chatterji (1992), ο οποίος καταλήγει στην εύρεση δύο ομάδων σύγκλισης για το σύνολο των χωρών σε παγκόσμιο επίπεδο: στη μια ομάδα περιλαμβάνονται οι περισσότερο αναπτυγμένες και στην άλλη ομάδα οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγουν και οι Chatterji και Dewhurst (1996) για την περίπτωση των περιφερειών του ΗΒ την περίοδο 1977-1991. Αντιθέτως, σε ενδείξεις μη υποστηρικτικές της ύπαρξης σύγκλισης κατά ομάδες καταλήγουν τόσο ο Armstrong (1995) για το σύνολο των

¹¹ Για ανάλυση στο εσωτερικό των χωρών ο αριθμός των ερευνητικών εργασιών που έχει διεξαχθεί είναι περιορισμένος. Ο Dall'erba (2005), μεταξύ άλλων, με χρήση χωρικής οικονομετρίας δεν βρίσκει σύγκλιση ανά ομάδες για τις περιφέρειες της Ισπανίας ενώ οι De Siano και D'Uva (2006) χρησιμοποιώντας την μέθοδο της παλινδρόμησης δένδρου (tree regression) βρίσκουν ένα πρότυπο σύγκλισης κατά ομάδες για τις περιφέρειες της Ιταλίας. Για τις περιφέρειες της Ευρώπης ως σύνολο οι Fischer και Stürböck (2004) καθώς και οι Baumont κ.ά. (2006) με χρήση χωρικής οικονομετρίας αναγνωρίζουν την ύπαρξη δύο ομάδων σύγκλισης ενώ ο Canova (1999) με χρήση της προσέγγισης της προβλεπτικής πυκνότητας (predictive density) για 144 περιφέρειες NUTS -2 της ΕΕ αναγνωρίζει την ύπαρξη τεσσάρων ομάδων σύγκλισης.

περιφερειών της ΕΕ των 15 χωρών-μελών κατά τη χρονική περίοδο 1975-1992 όσο και ο Kangasharju (1999) για τις περιφέρειες της Φινλανδίας κατά την περίοδο 1934-1993.

3. ΤΑΣΕΙΣ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ-ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Ένας σημαντικός αριθμός εργασιών έχει διερευνήσει τις τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης μεταξύ των περιφερειών και των νομών της Ελλάδας. Τα ευρήματα των μελετών, ωστόσο, αδυνατούν να οδηγήσουν σε ενιαίες διαπιστώσεις καθώς παρέχουν μια μάλλον ασαφή εικόνα επί του ζητήματος.

Από τη μια πλευρά, μερικές ερευνητικές εργασίες καταλήγουν σε συμπεράσματα ενισχυτικά της ύπαρξης μείωσης των ανισοτήτων και εμφάνισης σύγκλισης. Οι Γιαννιάς κ.ά. (1997) και οι Λιαργκόβας κ.ά. (2003) διαπιστώνουν τάσεις σ-σύγκλισης εξετάζοντας τις ελληνικές περιφέρειες για τις περιόδους 1961-1991 και 1960-2000, αντίστοιχα. Οι αναλύσεις τους διεξάγονται σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ αλλά και σειράς μεταβλητών με κοινωνική διάσταση. Οι Michelis κ.ά. (2004) διαπιστώνουν τάσεις σ-σύγκλισης και β-σύγκλισης (απόλυτης και υπό συνθήκη) της τάξης του 1%-2% ετησίως (στις περισσότερες των περιπτώσεων) μεταξύ των ελληνικών νομών για την περίοδο 1981-1991. Πέραν του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, διεξάγουν την ανάλυσή τους σε όρους παραγωγικότητας, κατά κεφαλήν φορολογητέου εισοδήματος και ενός σύνθετου δείκτη, ο οποίος ενσωματώνει σειρά μεταβλητών ευημερίας. Οι Christopoulos και Tsionas (2004) εξετάζοντας τους ελληνικούς νομούς για την περίοδο 1971-1995 διαπιστώνουν τάσεις υπό συνθήκη β-σύγκλισης της τάξης περίπου του 9% ετησίως, διεξάγοντας την ανάλυσή τους σε όρους παραγωγικότητας. Τέλος, οι Καραγάνης και Αρτελάρης (2005) εξετάζουν το βιομηχανικό ΑΕΠ των ελληνικών νομών για την περίοδο 1984-1998 χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της Γεωγραφικά Σταθμισμένης Παλινδρόμησης (Geographically Weighted Regression), η οποία δύναται να εκτιμήσει τοπικούς παρά ολικούς συντελεστές παλινδρόμησης. Τα αποτελέσματα τους υποδεικνύουν την ύπαρξη ξεκάθαρων τάσεων σύγκλισης με ταχύτητες που εκκινούν από 1,8% και καταλήγουν σε 5,6% ετησίως.

Εν αντιθέσει με τις παραπάνω ερευνητικές εργασίες, οι Συριόπουλος κ.α. (1997) διαπιστώνουν τάσεις β και σ-απόκλισης, σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, μεταξύ των ελληνικών νομών για την περίοδο 1981-1991. Σε ανάλογα αποτελέσματα καταλήγουν και οι Sirioroulos και Asteriou (1997, 1998) εξετάζοντας τις ελληνικές περιφέρειες για την περίοδο 1971-1996 (αν και τα στοιχεία της υποπεριόδου 1992-1996 αφορούν σε προβλέψεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών [ΚΕΠΕ]). Οι Benos και Karagiannis (2008) καταλήγουν σε ένα γενικό συμπέρασμα απόκλισης, σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, μεταξύ των ελληνικών περιφερειών και νομών για την περίοδο 1971-2003.

Σύγκλιση εντοπίζουν μόνο στην περίπτωση των ελληνικών νομών και μόνο της μορφής της απόλυτης β-σύγκλισης (δεν εντοπίζεται σ-σύγκλιση) με ταχύτητα της τάξης του 2,5%-3,5% ετησίως. Τέλος, οι Petrakos και Artelaris (2008) δεν βρίσκουν τάσεις σύγκλισης στην περίπτωση των ελληνικών νομών την χρονική περίοδο 1981-2004 διεξάγοντας την ανάλυσή τους τόσο σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ όσο και ενός σύνθετου δείκτη ο οποίος ενσωματώνει σειρά μεταβλητών ευημερίας.

Σε περισσότερο διαφορούμενα αποτελέσματα καταλήγουν άλλες ερευνητικές εργασίες. Οι Petrakos και Saratsis (2000) εξετάζοντας τους ελληνικούς νομούς για την περίοδο 1971-1991, σε όρους κατανάλωσης ηλεκτρικού ρεύματος κατά κεφαλή, επισημαίνουν τη συνύπαρξη των τάσεων σύγκλισης και απόκλισης διαπιστώνοντας φαινόμενα προκυκλικής συμπεριφοράς (δηλ. αύξησης των ανισοτήτων σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης και μείωσης των ανισοτήτων σε περιόδους οικονομικής ύφεσης). Το συμπέρασμα αυτό επαληθεύεται και από τους Petrakos κ.ά. (2005), σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, για την περίοδο 1981-2000. Η Lyberaki (1996), οι Πετράκος και Rodriguez-Pose (2003) και οι Petrakos κ.ά. (2004) ισχυροποιούν εμμέσως την άποψη περί προκυκλικής συμπεριφοράς των ανισοτήτων επισημαίνοντας ότι οι ανισότητες μεταξύ των ελληνικών περιφερειών και νομών ξεκίνησαν να αυξάνονται στα τέλη της δεκαετίας του '80, ακριβώς κατά την περίοδο σύγκλισης της χώρας με το μέσο όρο της ΕΕ. Οι Πετράκος και Τσουκαλάς (1999) και οι Petrakos κ.ά. (1999) αποδίδουν το φαινόμενο στο δυναμισμό των μητροπολιτικών κέντρων, και κύριων αναπτυξιακών φορέων, της χώρας, Αθήνας και Θεσσαλονίκης.

Στη διαπίστωση περί της ύπαρξης τάσεων πώλωσης στον ελληνικό χώρο καταλήγουν οι Φωτόπουλος κ.ά. (2002) και ο Tsiouas (2002) εξετάζοντας τους ελληνικούς νομούς για την περίοδο 1970-2004 και 1982-1993, αντίστοιχα, με τη χρήση στοχαστικών διαδικασιών. Οι ίδιοι συγγραφείς, ωστόσο, βρίσκουν τάσεις απόλυτης β-σύγκλισης της τάξης του 2% ετησίως, επισημαίνοντας ότι η πραγματική μελέτη της σύγκλισης είναι αυτή της δυναμικής ανάλυσης διαχρονικά μεταβαλλόμενων κατανομών. Κινούμενοι σε αυτή τη συλλογιστική, οι Alexiadis και Tomkins (2004) διαπιστώνουν την ανάδυση τριών ομάδων σύγκλισης, σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, μεταξύ των ελληνικών νομών για την περίοδο 1970-2000. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τους μητροπολιτικούς νομούς της Αττικής και της Θεσσαλονίκης, η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει τους μη συνοριακούς νομούς της ηπειρωτικής Ελλάδος και η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει τους συνοριακούς και τους νησιωτικούς νομούς της Ελλάδος. Τέλος, οι Petrakos and Artelaris (2009) εξετάζουν τη β-σύγκλιση κατά την περίοδο 1990-2000 τροποποιώντας το κλασικό υπόδειγμα σύγκλισης ώστε να μπορεί να συμπεριλαμβάνει και το πληθυσμιακό δυναμικό της κάθε περιφέρειας. Οι ξεκάθαρες ενδείξεις σύγκλισης που βρέθηκαν με το κλασικό υπόδειγμα σύγκλισης μετατράπηκαν σε

ξεκάθαρες ενδείξεις απόκλισης με το τροποποιημένο και πιο ρεαλιστικό υπόδειγμα. Σε παρόμοια αποτελέσματα κατέληξε και η ανάλυση της σ-σύγκλισης.

Τα ευρήματα αναφορικά με την ύπαρξη τάσεων σύγκλισης-απόκλισης μεταξύ των ελληνικών περιφερειών και νομών θα πρέπει να αξιολογηθούν έχοντας υπόψη δύο βασικές παραμέτρους.

Η πρώτη παράμετρος αφορά την αλλαγή του συστήματος μέτρησης του ΑΕΠ από το έτος 1995 και μετέπειτα. Ως αποτέλεσμα, οι όποιες συγκρίσεις για περιόδους πριν και μετά το έτος 1995 θα πρέπει να διεξάγονται αλλά και να αντιμετωπίζονται με σχετική επιφύλαξη.

Η δεύτερη παράμετρος αφορά στην αναντιστοιχία μεταξύ των επίσημων στοιχείων του ΑΕΠ (με βάση τις μετρήσεις οι οποίες διεξάγονται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος [ΕΣΥΕ]) και της πραγματικής (βάσει της εμπειρικής παρατήρησης) κατάστασης. Η αναντιστοιχία εντοπίζεται κυρίως στην περίπτωση της Αττικής η οποία, βάσει των επίσημων στοιχείων, εμφανίζεται σε σχετικά χαμηλές θέσεις στην κατάταξη των περιφερειών και των νομών¹² παρότι, κατά γενική ομολογία, αποτελεί το πιο ανεπτυγμένο τμήμα της χώρας¹³. Όπως επισημαίνουν οι Πετράκος και Ψυχάρης (2004) και ο Prodromidis (2006), το φαινόμενο αυτό οφείλεται στην "εξαγωγή" τμήματος της βιομηχανικής δραστηριότητας της Αττικής στις όμορες περιοχές¹⁴ (κυρίως λόγω των διατάξεων των αναπτυξιακών νόμων) με αποτέλεσμα το ΑΕΠ των τελευταίων να εμφανίζεται διογκωμένο.

4. ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ: ΣΥΓΚΛΙΣΗ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ;

Η παρούσα ενότητα επικεντρώνεται στη διερεύνηση της ύπαρξης σύγκλισης κατά ομάδες μεταξύ των ελληνικών νομών (χωρικό επίπεδο NUTS-3), σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Η έννοια της σύγκλισης κατά ομάδες, βασιζόμενη σε μη γραμμικές υποθέσεις, είναι σε θέση να προσφέρει λεπτομερέστερα και ρεαλιστικότερα συμπεράσματα, αντιπαραβαλλόμενη με τις πιο γνωστές έννοιες της β και της σ-σύγκλισης, αναφορικά με την εξέλιξη των περι-

¹² Με βάση τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, η περιφέρεια Αττικής και ο νομός Αττικής δεν βρίσκονται ποτέ στην πρώτη θέση των κατατάξεων των περιφερειών και των νομών της Ελλάδας σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ (υπάρχουν μάλιστα έτη κατά τα οποία ο νομός Αττικής έχει βρεθεί ακόμα και στη δέκατη θέση).

¹³ Όπως προκύπτει από την εξέταση σειράς εναλλακτικών δεικτών ευημερίας (βλ. Πετράκο και Ψυχάρη, 2004).

¹⁴ Οι περισσότερες εκ των βιομηχανικών επιχειρήσεων οι οποίες είναι χωροθετημένες στους νομούς Βοιωτίας (στα Οινόφυτα και στο Σχηματάρι) και Κορινθίας (στους Αγίους Θεοδώρους) ανήκουν σε επιχειρηματίες οι οποίοι κατοικούν στην Αττική, απασχολούν εργαζομένους οι οποίοι, στην πλειονότητά τους, κατοικούν, επίσης, στην Αττική και χρησιμοποιούν πρώτες και ενδιάμεσες ύλες οι οποίες σπανίως σχετίζονται με τις τοπικές οικονομίες. Συνεπώς, αν και ελάχιστο μέρος του παραγόμενου βιομηχανικού προϊόντος παραμένει στις τοπικές οικονομίες, αυτό προσμετράται (στο σύνολό του) στο συνολικό προϊόν αυτών (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

φερειακών ανισοτήτων. Η χρονική περίοδος ανάλυσης ξεκινά από το έτος 1995 και καταλήγει στο έτος 2005.

Σύμφωνα με τους Chatterji (1992) και Chatterji και Dewhurst (1996), προκειμένου να εξεταστεί η πιθανότητα της ύπαρξης σύγκλισης κατά ομάδες η εξίσωση (1) δύναται να επαναδιατυπωθεί και να λάβει τη μορφή:

$$\ln[(Y_L^T / Y_L^B) / (Y_R^T / Y_R^B)] = [\ln(Y_L^B / Y_R^B)] + \quad (2)$$

όπου:

Y είναι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ,

β είναι ο συντελεστής σύγκλισης,

L είναι ο δείκτης για την πλουσιότερη, σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, χωρική ενότητα της υπό εξέταση οικονομίας,

R είναι ο δείκτης για τις χωρικές ενότητες της υπό εξέταση οικονομίας,

B είναι ο δείκτης για το αρχικό έτος της ανάλυσης,

T είναι ο δείκτης για το τελικό έτος της ανάλυσης, και

ε είναι ο διαταρακτικός όρος.

Η εξίσωση (2) δύναται να μετασχηματιστεί:

$$\begin{aligned} \ln(Y_L^T / Y_L^B) - \ln(Y_R^T / Y_R^B) &= [\ln(Y_L^B) - \ln(Y_R^B)] \Rightarrow \\ \ln(Y_L^T) - \ln(Y_L^B) - [\ln(Y_R^T) - \ln(Y_R^B)] &= [\ln(Y_L^B) - \ln(Y_R^B)] \Rightarrow \\ \ln(Y_L^T) - \ln(Y_L^B) - \ln(Y_R^T) + \ln(Y_R^B) &= [\ln(Y_L^B) - \ln(Y_R^B)] \Rightarrow \\ \ln(Y_L^T) - \ln(Y_R^T) = \ln(Y_L^B) - \ln(Y_R^B) + [\ln(Y_L^B) - \ln(Y_R^B)] \Rightarrow \\ \ln(Y_L^T) - \ln(Y_R^T) &= (1 + \beta) [\ln(Y_L^B) - \ln(Y_R^B)] \Rightarrow \\ \ln(Y_L^T / Y_R^T) &= (1 + \beta) \ln(Y_L^B / Y_R^B) \end{aligned}$$

και να πάρει τη μορφή:

$$\ln(Y_L^T / Y_R^T) = \ln(Y_L^B / Y_R^B) + \quad (3)$$

όπου: $\gamma = 1 + \beta$

Με βάση την εξίσωση (3) είναι δυνατή η εκτίμηση της συσχέτισης του χάσματος του κατά κεφαλήν ΑΕΠ (εισοδηματικής διαφοράς) μεταξύ της πλουσιότερης χωρικής ενότητας και των υπόλοιπων χωρικών ενότητων μιας οικονομίας σε κάποιο τελικό έτος ανάλυσης με το αντίστοιχο χάσμα σε κάποιο αρχικό έτος ανάλυσης. Προκειμένου να διερευνηθεί η πιθανότητα μη γραμμικής συσχέτισης, η εξίσωση (3) παίρνει τη μορφή:

$$\ln(Y_L^T / Y_R^T) = \rho [\ln(Y_L^B / Y_R^B)]^p + \quad (4)$$

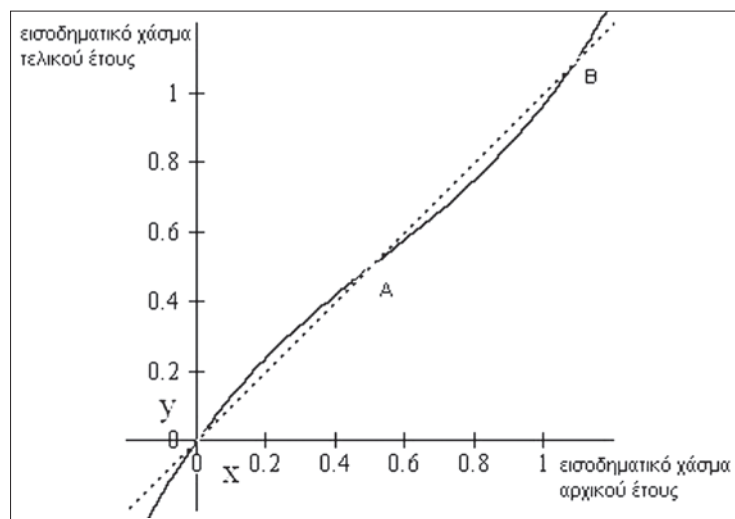
όπου:

$\rho = 1, \dots, P$ είναι ο δείκτης για τις δυνάμεις στις οποίες υψώνεται η εισοδηματική διαφορά, σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, μεταξύ της πλουσιότερης και της εκάστοτε χωρικής ενότητας της υπό εξέταση οικονομίας, στο αρχικό έτος της ανάλυσης.

Δύο ενδεικτικά πρότυπα σύγκλισης κατά ομάδες απεικονίζονται στα Σχήματα 1 και 2 στα οποία αντιπαραβάλλεται η συνάρτηση της σχέσης μεταξύ αρχικού και τελικού εισοδηματικού χάσματος –όπως αυτή δύναται να προέλθει από την οικονομετρική εκτίμηση της εξίσωσης (4)– με τη συνάρτηση $y = x$ (πρόκειται για τη συνάρτηση της διχοτόμου της γωνίας των 90°).

Σύμφωνα με το Σχήμα 1, οι χωρικές ενότητες οι οποίες έχουν αρχικό εισοδηματικό χάσμα (με την πλουσιότερη χωρική ενότητα) το οποίο κυμαίνεται από 0 μέχρι 0,5 αποκλίνουν από την πλουσιότερη χωρική ενότητα και συγκλίνουν μεταξύ τους στο σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας $A(0,5, 0,5)$. Οι χωρικές ενότητες οι οποίες έχουν αρχικό εισοδηματικό χάσμα (με την πλουσιότερη χωρική ενότητα) το οποίο κυμαίνεται από 0,5 μέχρι 1,2 συγκλίνουν και με την πλουσιότερη χωρική ενότητα και μεταξύ τους στο σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας $A(0,5, 0,5)$. Οι δύο αυτές ομάδες συγκλίνουν και μεταξύ τους στο σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας $A(0,5, 0,5)$ συνθέτοντας μια ευρύτερη ομάδα σύγκλισης. Οι χωρικές ενότητες οι οποίες έχουν αρχικό εισοδηματικό χάσμα (με την πλουσιότερη χωρική ενότητα) μεγαλύτερο από 1,2 αποκλίνουν και από την πλουσιότερη χωρική ενότητα και από την ομάδα σύγκλισης και μεταξύ τους.

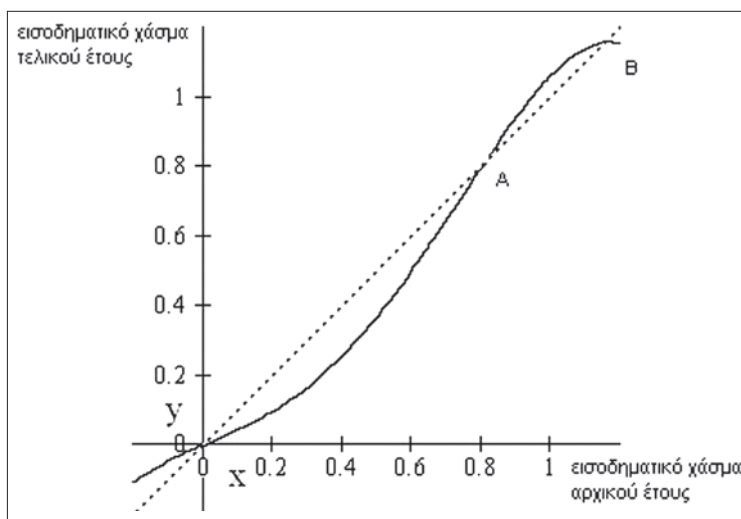
Σχήμα 1. Μια ενδεικτική σχέση μεταξύ αρχικού και τελικού εισοδηματικού χάσματος

Σύμφωνα με το Σχήμα 2, οι χωρικές ενότητες οι οποίες έχουν αρχικό εισοδηματικό χάσμα (με την πλουσιότερη χωρική ενότητα) το οποίο κυμαίνεται από 0 μέχρι 0,8 συγκλίνουν και με την πλουσιότερη χωρική ενότητα και μεταξύ τους στο σημείο μακροχρόνιας

ισορροπίας $O(0,0)$. Οι χωρικές ενότητες οι οποίες έχουν αρχικό εισοδηματικό χάσμα (με την πλουσιότερη χωρική ενότητα) το οποίο κυμαίνεται από 0,8 μέχρι 1,2 αποκλίνουν από την πλουσιότερη χωρική ενότητα και συγκλίνουν μεταξύ τους στο σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας $B(1,2, 1,2)$. Οι χωρικές ενότητες οι οποίες έχουν αρχικό εισοδηματικό χάσμα (με την πλουσιότερη χωρική ενότητα) μεγαλύτερο από 1,2 συγκλίνουν και με την πλουσιότερη χωρική ενότητα και μεταξύ τους στο σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας $B(1,2, 1,2)$. Οι δύο τελευταίες ομάδες συγκλίνουν και μεταξύ τους στο σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας $B(1,2, 1,2)$ συνθέτοντας μια ευρύτερη ομάδα σύγκλισης.

Σχήμα 2. Μια ενδεικτική σχέση μεταξύ αρχικού και τελικού εισοδηματικού χάσματος

Η έννοια της σύγκλισης κατά ομάδες, με βάση την προσέγγιση που διατυπώθηκε από τους Chatterji (1992) και Chatterji και Dewhurst (1996), εφαρμόζεται στην περίπτωση των ελληνικών νομών έπειτα από την προσπάθεια επίλυσης δύο βασικών μειονεκτημάτων τα οποία επισημάνθηκαν προηγουμένως.

Το πρώτο μειονέκτημα αφορά στην αναντιστοιχία μεταξύ των επίσημων στοιχείων της ΕΣΥΕ και της πραγματικής κατάστασης σε ό,τι αφορά στην περίπτωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ του νομού Αττικής. Σαφέστατα δεν υπάρχουν εύκολοι τρόποι εκτίμησης του τμήματος του (βιομηχανικού) προϊόντος των νομών Βοιωτίας και Κορινθίας το οποίο "επιστρέφει" (με τη μορφή εισοδήματος) στο νομό Αττικής¹⁵. Στο παρόν άρθρο

¹⁵ Μια πρώτη προσπάθεια "διόρθωσης" των στατιστικών στοιχείων της ΕΣΥΕ έγινε από τους Πετράκο και Ψυχάρη (2004) οι οποίοι αφαίρεσαν μέρος του βιομηχανικού ΑΕΠ των νομών Βοιωτίας και Κορινθίας το οποίο

η "παραδοξότητα" των στατιστικών στοιχείων της ΕΣΥΕ αντιμετωπίζεται με τη θεώρηση των νομών Αττικής, Βοιωτίας και Κορινθίας ως ενιαίου οικονομικά χώρου (εφεξής: νομός Αττικοβοιωτικοκορινθίας). Βάσει αυτής της θεώρησης, η Ελλάδα, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, αποτελείται (πλέον) από 49 (και όχι 51) νομούς.

Το δεύτερο μειονέκτημα αφορά στη θεώρηση όλων των παρατηρήσεων ως ίσης βαρύτητας και σημασίας ανεξάρτητα αν αυτές αναφέρονται σε χωρικές ενότητες διαφορετικού πληθυσμιακού μεγέθους. Πρόκειται για εγγενή αδυναμία όλων των υποδειγμάτων τα οποία εκτιμώνται με τη μέθοδο των Κανονικών Ελαχίστων Τετραγώνων (Ordinary Least Squares) η οποία δύναται να ξεπεραστεί με τη χρησιμοποίηση της μεθόδου των Σταθμισμένων Ελαχίστων Τετραγώνων (Weighted Least Squares)¹⁶. Η ουσιαστική διαφορά των υποδειγμάτων τα οποία εκτιμώνται με τη μέθοδο των Σταθμισμένων Ελαχίστων Τετραγώνων σε σχέση με τα αντίστοιχα (συνήθη) των Κανονικών Ελαχίστων Τετραγώνων έγκειται στη συμπερίληψη του πληθυσμιακού μεγέθους της κάθε χωρικής ενότητας ώστε να διερευνηθούν και να αποτιμηθούν ορθότερα οι τάσεις σύγκλισης-απόκλισης. Η μεταβλητή του πληθυσμού συμπεριλαμβάνεται στο υπόδειγμα μέσω της μήτρας:

$$W_{n \times n} = \begin{pmatrix} p_{11} & 0 & . & . & . & 0 \\ 0 & p_{22} & . & . & . & 0 \\ . & . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . & . \\ 0 & 0 & . & . & . & p_{nn} \end{pmatrix}$$

όπου:

p_{nn} είναι ο πληθυσμός της χωρικής ενότητας n εκφρασμένος ως ποσοστό του πληθυσμού της χώρας (τμήμα της οποίας αποτελεί η χωρική ενότητα n).

Στο παρόν άρθρο, συνεπώς, η εξίσωση (4) εκτιμάται με βάση τη μέθοδο των Σταθμισμένων Ελαχίστων Τετραγώνων, με τη μεταβλητή του πληθυσμού κατά το αρχικό έτος, 1995, να αποτελεί τη μεταβλητή στάθμισης, για τους 49 νομούς της Ελλάδος, κατά την περίοδο 1995-2005.

Πριν την παράθεση των αποτελεσμάτων της εκτίμησης του υποδείγματος είναι απαραίτητο να γίνει διευκρίνιση αναφορικά με την επιλογή του πλουσιότερου νομού (leader), σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Αυτό γιατί κατά την περίοδο 1995-2005 ο πλου-

προσέθεσαν σε αυτό του νομού Αττικής. Έπειτα από αυτή τη "διόρθωση", το βιομηχανικό ΑΕΠ των νομών Βοιωτίας και Κορινθίας δεν ξεπερνούσε το αντίστοιχο των όμορων νομών.

¹⁶ Για ενδελεχή ανάλυση της μεθόδου των Σταθμισμένων Ελαχίστων Τετραγώνων βλ. Petrakos και Artelaris (2009).

σιότερος ελληνικός νομός δεν είναι πάντοτε ο ίδιος¹⁷. Για τις ανάγκες της εφαρμογής της μεθόδου, ο νομός Αττικοβοιωτικοκορινθίας αντιμετωπίζεται ως ο πλουσιότερος καθότι είναι, όντως, ο πλουσιότερος στα περισσότερα εκ των ετών της περιόδου 1995-2005¹⁸ (μεταξύ αυτών και στο τελευταίο έτος, 2005).

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τα αποτελέσματα της οικονομετρικής εκτίμησης του υποδείγματος της σύγκλισης κατά ομάδες για τους ελληνικούς νομούς κατά την περίοδο 1995-2005. Η εξαρτημένη μεταβλητή του υποδείγματος είναι το εισοδηματικό χάσμα μεταξύ του νομού Αττικοβοιωτικοκορινθίας και των υπολοίπων ελληνικών νομών για το έτος 2005 (GAP05) και οι ανεξάρτητες μεταβλητές είναι το αντίστοιχο χάσμα για το έτος 1995 "υψωμένο" στην πρώτη (GAP95) στη δεύτερη (GAP95^2) και στην τρίτη δύναμη (GAP95^3). Η μεταβλητή του πληθυσμού του κάθε νομού για το έτος 1995 (POP95) λειτουργεί ως μεταβλητή στάθμισης.

Πίνακας 1. Οικονομετρική εκτίμηση του υποδείγματος της σύγκλισης κατά ομάδες για τους ελληνικούς νομούς, 1995-2005

GAP95	6,278 (0,0000)	• Εξαρτημένη μεταβλητή: GAP05 (εισοδηματικό χάσμα μεταξύ του νομού Αττικοβοιωτικοκορινθίας και των υπολοίπων νομών της Ελλάδος κατά το έτος 2005). • Ανεξάρτητη μεταβλητή: GAP95 (εισοδηματικό χάσμα μεταξύ του νομού Αττικοβοιωτικοκορινθίας και των υπολοίπων νομών της Ελλάδος κατά το έτος 1995). • Μέθοδος εκτίμησης: Σταθμισμένα Ελάχιστα Τετράγωνα (WLS). • Μεταβλητή στάθμισης: POP95 (πληθυσμός των νομών της Ελλάδος κατά το έτος 1995).
GAP95^2	-17,928 (0,0001)	
GAP95^3	17,758 (0,0054)	
Προσαρμοσμένος Συντελεστής Προσδιορισμού (R_{adj}^2)	0,737	
F-Στατιστική	119,510 (0,0000)	

Πηγή: ΕΣΥΕ – Ιδία Επεξεργασία.

Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής εκτίμησης του υποδείγματος της σύγκλισης κατά ομάδες φανερώνουν ότι η σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης και της εξαρτημένης μεταβλητής είναι μη γραμμική¹⁹ και εκφράζεται από την εξίσωση της μορφής:

$$GAP05 = 6,278(GAP95) - 17,928(GAP95^2) + 17,758(GAP95^3).$$

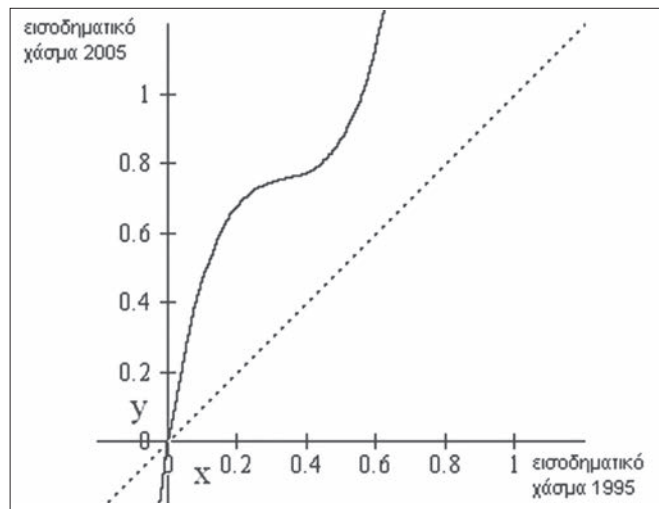
¹⁷ Πρόκειται για πρόβλημα το οποίο δεν αντιμετώπισαν οι Chatterji (1992) και οι Chatterji και Dewhurst (1996) στις αντίστοιχες μελέτες τους.

¹⁸ Στο πρώτο έτος, 1995, ο νομός Αττικοβοιωτικοκορινθίας βρίσκεται στην τρίτη θέση της κατάταξης (στην πρώτη θέση βρίσκεται ο νομός Κοζάνης και στη δεύτερη ο νομός Εύβοιας).

¹⁹ Η ανεξάρτητη μεταβλητή "υψωμένη" στην τέταρτη δύναμη είναι στατιστικά μη σημαντική. Το συγκεκριμένο μοντέλο προτιμήθηκε από το αντίστοιχο στο οποίο η ανεξάρτητη μεταβλητή είναι "υψωμένη" μέχρι και τη δεύτερη δύναμη καθώς παρουσιάζει υψηλότερες τιμές, χαμηλότερες τιμές του κριτηρίου Akaike και χαμηλότερες τιμές του κριτηρίου Schwarz.

Όπως προκύπτει από την τιμή της F-Στατιστικής, η συγκεκριμένη εξίσωση είναι στατιστικά σημαντική στο σύνολό της. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές ερμηνεύουν σχεδόν το 74% της μεταβλητότητας της εξαρτημένης μεταβλητής, όπως προκύπτει από την τιμή του προσαρμοσμένου συντελεστή προσδιορισμού, έχοντας συντελεστές οι οποίοι είναι στατιστικά σημαντικοί στο επίπεδο του 1%. Η εξίσωση του υποδείγματος απεικονίζεται στο Σχήμα 3 αντιπαραβαλλόμενη με την εξίσωση της συνάρτησης $y = x$. Καθίσταται σαφές ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου 1995-2005 δεν δύναται να εντοπιστούν ομάδες σύγκλισης μεταξύ των ελληνικών νομών²⁰. Αντιθέτως όλοι οι νομοί της χώρας αποκλίνουν και από τον πλουσιότερο νομό, τον νομό Αττικοβοιωτικοκορινθίας, αλλά και μεταξύ τους²¹.

Σχήμα 3. Απεικόνιση της μη γραμμικής συσχέτισης του εισοδηματικού χάσματος μεταξύ του αρχικού (1995) και του τελικού (2005) έτους της ανάλυσης για τους ελληνικούς νομούς

Οι ξεκάθαρες τάσεις απόκλισης μεταξύ των νομών της Ελλάδας κατά την περίοδο 1995-2000 είναι συμβατές με πορίσματα προγενέστερων μελετών αναφορικά με την ύπαρξη μιας προκυκλικού τύπου εξέλιξης των περιφερειακών ανισοτήτων (Lyberaki, 1996· Petrakos και Saratsis, 2000· Πετράκος και Rodriguez-Pose, 2003· Petrakos κ.ά., 2004).

²⁰ Αυτό αποδεικνύεται και αλγεβρικά μέσω της επίλυσης του συστήματος των εξισώσεων $y = 6,278x - 17,928x^2 + 17,758x^3$ και $y = x$.

²¹ Το σύνολο των νομών της χώρας βρίσκεται στο άνω δεξιά τεταρτημόριο του Σχήματος 3. Εξάιρεση αποτελούν οι νομοί Κοζάνης και Εύβοιας οι οποίοι βρίσκονται στο κάτω αριστερά τεταρτημόριο καθότι κατά το αρχικό έτος της ανάλυσης (1995) ήταν πλουσιότεροι του νομού Αττικοβοιωτικοκορινθίας.

Σε μια περίοδο κατά την οποία η ελληνική οικονομία καταγράφει υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης (υψηλότερους από τους αντίστοιχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 χωρών-μελών) ενόψει της εισόδου της στην οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και αμέσως μετά από αυτήν (Petraκος κ.ά., 2008), οι περιφερειακές ανισότητες στη χώρα τείνουν να αυξάνονται. Η διεύρυνση του εισοδηματικού χάσματος μεταξύ του πλουσιότερου τμήματος του ελληνικού οικονομικού χώρου και των υπόλοιπων νομών φανερώνει την τάση υποεκτίμησης του περιφερειακού προβλήματος της χώρας από μέρους της επίσημης Πολιτείας²² δημιουργώντας εύλογες ανησυχίες και προβληματισμούς.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός του παρόντος άρθρου ήταν ο οικονομετρικός έλεγχος της υπόθεσης της σύγκλισης κατά ομάδες μεταξύ των νομών της Ελλάδας, σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Η συγκεκριμένη έννοια, που υποδηλώνει την παρουσία μη γραμμικών σχέσεων, αντιπαραβαλλόμενη με τις περισσότερο γνωστές έννοιες σύγκλισης, είναι σε θέση να προσφέρει λεπτομερέστερα και ρεαλιστικότερα συμπεράσματα αναφορικά με την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων. Η παραδοσιακή ανάλυση της σύγκλισης ενδεχομένως να έχει αποτύχει να καταλήξει σε σαφή και τελεσίδικα συμπεράσματα επειδή οι σχέσεις που εξετάζονται είναι στην ουσία μη γραμμικές.

Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το μειονέκτημα της αναντιστοιχίας μεταξύ των επίσημων στοιχείων της ΕΣΥΕ και της πραγματικής κατάστασης οι νομοί Αττικής, Βοιωτίας και Κορινθίας θεωρήθηκαν ως ενιαίος χώρος (νομός Αττικοβοιωτικοκορινθίας). Ο νομός Αττικοβοιωτικοκορινθίας θεωρήθηκε ο πλουσιότερος νομός καθότι κάτι τέτοιο ισχύει στην πλειονότητα των ετών της περιόδου μελέτης. Επιπρόσθετα, στη διαδικασία της οικονομετρικής διερεύνησης ο πληθυσμός χρησιμοποιήθηκε ως μεταβλητή στάθμισης προκειμένου η κάθε παρατήρηση να αποκτήσει τη σημασία και τη βαρύτητα που της αναλογεί με βάση σχετικό πληθυσμιακό βάρος του νομού στον οποίο αναφέρεται. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυνατή η ορθότερη αποτίμηση των τάσεων της σύγκλισης ή απόκλισης. Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης δεν καταλήγουν σε ενδείξεις ενισχυτικές της ύπαρξης σύγκλισης κατά ομάδες στους ελληνικούς νομούς τη χρονική περίοδο 1995-2005. Αντίθετα, τα αποτελέσματα υποδεικνύουν την ύπαρξη σαφών και μη γραμμικών τάσεων απόκλισης καθώς το σύνολο των νομών της χώρας τείνει να απομακρύνεται από το επίπεδο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ του πλουσιότερου νομού.

²² Για παράδειγμα κατά το πρόσφατο παρελθόν, μια προσεκτική μεν, αλλά διακριτή τάση να υποτιμηθεί η σημασία του περιφερειακού προβλήματος της χώρας προερχόταν από μια ανησυχία αποκλεισμού της Αττικής από τις κοινοτικές χρηματοδοτήσεις (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Τα ευρήματα της εργασίας είναι σε θέση να συνεισφέρουν στην πληρέστερη κατανόηση του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα. Είναι σαφές ότι η τάση εισοδηματικής απόκλισης μεταξύ των ελληνικών νομών βρίσκεται σε αντιδιαστολή με την επίσημη θέση η οποία εκφράζεται από μέρους της ελληνικής Πολιτείας και κάνει λόγο για σταθερά χαμηλό επίπεδο αναπτυξιακών ανισοτήτων μεταξύ των ελληνικών νομών. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει την ανάγκη για λεπτομερέστερο έλεγχο των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα προκειμένου τα μέτρα περιφερειακής πολιτικής τα οποία λαμβάνονται να κινούνται στη σωστή κατεύθυνση.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αρτελάρης Π., Αναγνώστου και Πετράκος Γ. (2008) "Υποδείγματα Περιφερειακής-Σύγκλισης Απόκλισης: Μεθοδολογικό Πλαίσιο και Αποτελέσματα", στο: Α. Γοσποδίνη (επ.), *Διάλογοι για το Σχεδιασμό του Χώρου και την Ανάπτυξη*, Αθήνα: Κριτική, 285-322.
- Γιαννιάς Δ., Λιαργκόβας Π. και Μανωλάς Γ. (1997), "Περιφερειακές Ανισότητες στην Ελλάδα, 1961-1991", *Τόπος*, 13: 47-61.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας [ΕΣΥΕ], Στατιστικά στοιχεία νομών της Ελλάδας. [Διαθέσιμα online στο: www.statistics.gr].
- Καραγάνης Α. και Αρτελάρης Π. (2005) "Χωρικά Διορθωμένες Εκτιμήσεις της Ταχύτητας Σύγκλισης στους Νομούς της Ελλάδας", στο: Χ. Κοκκώσης και Γ. Ψυχάρης (επ.), *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα. Τάσεις και Προοπτικές*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 189-204.
- Λιαργκόβας Π., Γιαννιάς Δ. και Φωτόπουλος Γ. (2003) "Συγκλίσεις και Αποκλίσεις στην Ποιότητα Ζωής στην Ελλάδα, 1960-2000", *Αειχώρος*, 2(1): 114-128.
- Πετράκος Γ. και Τσουκαλάς Δ. (1999) "Μητροπολιτική Συγκέντρωση στην Ελλάδα: Μια Εμπειρική Διερεύνηση", στο: Οικονόμου Δ. και Πετράκος Γ. (επ.), *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Βόλος/Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας/Gutenberg, 247-266.
- Πετράκος Γ. και Rodriguez-Pose A. (2003) "Οι Περιφερειακές Ανισότητες στην Ευρώπη", *Τόπος*, 20-21: 51-76.
- Πετράκος Γ. και Ψυχάρης Γ. (2004) "Οι Περιφερειακές Ανισότητες στην Ελλάδα", στο: Γ. Πετράκος και Γ. Ψυχάρης (επ.), *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κριτική, 35-121.

- Συριόπουλος Κ., Λαμπριανίδης Λ. και Αστερίου Δ. (1997) "Σύγκλιση του κατά Κεφαλήν ΑΕΠ στους Νομούς της Ελλάδας", *Τόπος*, 13: 63-76.
- Φωτόπουλος Γ., Γιαννιάς Δ. και Λιαργκόβας Π. (2002), "Οικονομική Ανάπτυξη και Σύγκλιση στους Νομούς της Ελλάδας, 1970-1994: Εναλλακτικές Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις", *Αειχώρος*, 1(1): 60-91.

Ξενόγλωσση

- Abreu M., De Groot H. και Florax R. (2005) "A Meta-Analysis of B-Convergence: The Legendary 2", *Journal of Economic Surveys*, 19(3): 389-420.
- Alexiadis S. και Tomkins J. (2004) "Convergence Clubs in the Regions of Greece", *Applied Economics Letters*, 11: 387-391.
- Armstrong H. (1995) "An Appraisal of the Evidence from Cross-Sectional Analysis of the Regional Growth Process within the European Union", στο H. Armstrong και R. Vickerman (επ.), *Convergence and Divergence among European Union*, London: Pion, 40-65.
- Azariadis C (1996) "The Economics of Poverty Traps Part One: Complete Markets", *Journal of Economic Growth*, 1: 449-486.
- Azariadis C. και Drazen A. (1990) "Threshold Externalities in Economic Development", *Quarterly Journal of Economics*, 105: 501-526.
- Baldwin R. και Sbergami F. (2000) "Non-Linearity in Openness and Growth Links: Theory and Evidence", European Trade Study Group Second Annual Conference, Glasgow.
- Barro R. (1991) "Economic Growth in a Cross Section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, 106: 407-443.
- Barro R. και Sala -i-Martin X. (1992) "Convergence", *Journal of Political Economy*, 100(2): 223-251.
- Barro R. J. και Sala-I-Martin X. (επ.) (1995) *Economic Growth*, Boston: McGraw Hill.
- Baumol W. (1986) "Productivity Growth, Convergence and Welfare: What the Long Run Data Show?", *American Economic Review*, 76(5): 1072-1085.
- Baumont C., Ertur C. και Le Gallo J. (2006) "The European Regional Convergence Process, 1980-1995: Do Spatial Dependence and Spatial Heterogeneity Matter?", *International Regional Science Review*, 29(1): 2-34.
- Benos N. και Karagiannis S. (2008) "Convergence and Economic Performance in Greece: Evidence at Regional and Prefecture Level", *Review of Urban and Regional Development Studies*, 20(1): 52-69.
- Bernard A. και Durlauf N. (1995) "Convergence in International Output", *Journal of Applied Econometrics*, 10 (2): 97-108.

- Boldrin M. και Canova F. (2001) "Inequality and Convergence in Europe's Regions: Reconsidering European Regional Policies", *Economic Policy*, 32: 207-253.
- Canova F. (1999) "Testing for Convergence Clubs in Income per Capita: A Predictive Density Approach", *International Economic Review*, 45: 49-77.
- Carlino G. και Mills L. (1993) "Are the US Regional Incomes Converging? A Time Series Analysis", *Journal of Monetary Economics*, 32: 335-346.
- Chatterji M. (1992) "Convergence Clubs and Endogenous Growth", *Oxford Review of Economic Policy*, 8: 57-69.
- Chatterji M. και Dewhurst J. H. L. (1996) "Convergence Clubs and Relative Economic Performance in Great Britain: 1977-1991", *Regional Studies*, 30: 31-40.
- Christopoulos D και Tsionas E. (2004) "Convergence and Regional Productivity Differences: Evidence from Greek Prefectures", *The Annals of Regional Science*, 38: 387-396.
- Dall'erba S. (2005) "Productivity Convergence and Spatial Dependence among Spanish Regions", *Journal of Geographical Systems*, 7(2): 207-227.
- De Siano R. και D'Uva M. (2006) "Is There a Club Convergence among Italian Regions", University of Naples Department of Economic Studies Working Paper, 1.
- Durlauf S. (1993) "Nonergodic Economic Growth", *Review of Economic Studies*, 60(2): 349-366.
- Durlauf S. και Johnson P. (1995) "Multiple Regimes and Cross-Country Growth Behaviour", *Journal of Applied Econometrics*, 10: 365-384.
- Durlauf S. και Quah D. (1999) "The New Empirics of Economic Growth", στο J. Taylor και M. Woodford (επ.), *Handbook of Macroeconomics*, Amsterdam: North-Holland, 235-308.
- Durlauf S., Johnson P. και Temple J. (2005) "Growth Econometrics", στο: P. Aghion και S. Durlauf (επ.), *Handbook of Economic Growth*, Amsterdam: North-Holland, 555-657.
- Evans P. και Karras G., (1996) "Convergence Revisited", *Journal of Monetary Economics*, 37: 249-265.
- Friedman M. (1992) "Do Old Fallacies Ever Die?", *Journal of Economic Literature*, 30(4): 2129-2132.
- Fischer M. και Stirböck C. (2004) "Regional Income Convergence in the Enlarged Europe, 1995-2000: A Spatial Econometric Perspective", *ZEW Discussion Paper*, 04-42.
- Fujita M., Krugman P. R. και Venables A. J. (επ.) (1999) *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*, Cambridge MA: MIT Press.

- Galor O. (1996) "Convergence? Inference from Theoretical Models", *Economic Journal*, 106: 1056–1069.
- Gripaios P. Bishop P. και Keast S. (2000) "Differences in GDP per Head in GB Counties: Some Suggested Explanations", *Applied Economics*, 32: 1161-1167.
- Hansen B. (2000) "Sample Splitting and Threshold Estimation", *Econometrica*, 68(3): 575-603.
- Hirschman A. (επ.) (1958) *The Strategy of Economic Development*, New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Hofer H. και Wörgötter A. (1997) "Regional per Capita Income Convergence in Austria", *Regional Studies*, 31(1): 1-12.
- Islam N. (2003) "What Have We Learnt from the Convergence Debate?", *Journal of Economic Surveys*, 17: 309–362.
- Kaldor N. (1970) "The Case for Regional Policies", *Scottish Journal of Political Economy*, 17: 337-348.
- Kangasharju A. (1998) "B-Convergence in Finland: Regional Differences in Speed of Convergence", *Applied Economics*, 30(5): 679-687.
- Kangasharju A. (1999) "Relative Economic Performance in Finland: Regional Convergence, 1934-1993", *Regional Studies*, 33(3): 207-217.
- Krugman P. R. (1991) "Increasing Returns and Economic Geography", *Journal of Political Economy*, 99: 183-199.
- Lall S. και Yilmaz S. (2001) "Regional Economic Convergence: Do Policy Instruments Make a Difference?", *The Annals of Regional Science*, 35(1): 151-166.
- Liu Z. και Stengos T. (1999) "Non-Linearities in Cross-Country Growth Regressions: A Semiparametric Approach", *Journal of Applied Econometrics*, 14(5): 527-538.
- Lucas R. (1988) "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22(1): 3-42.
- Lyberaki A. (1996) "Greece-EU Comparative Economic Performance at the National and Regional Levels – Why Divergence?", *European Planning Studies*, 4(3): 313-329.
- Mankiw, G., Romer, D. και Weil, D. (1992) "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 107: 407-437.
- Marino A. (2004) "Nonlinearities in the Openness and Growth Link: Insights from a North-South Model", University of Genoa DISEFIN Working Paper, 3.
- Martin R. (2001) "EMU versus the Regions? Regional Convergence and Divergence in Euroland", *Journal of Economic Geography*, 1(1): 51-80.
- Mauro L. και Podrecca E. (1994) "The Case of Italian Regions: Convergence or Dualism?", *Economics Notes*, 23(3): 447-472.

- McGuinness S. και Sheeman, M. (1998) "Regional Convergence in the UK, 1970-1995", *Applied Economic Letters*, 5: 653-658.
- Michelis L., Papadopoulos A. P και Papanikos G. (2004) "Regional Convergence in Greece in the 1980s: An Econometric Investigation", *Applied Economics*, 36: 881-888.
- Myrdal G. (επ.) (1957) *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London: Hutchinson.
- Paci R. και Pagliaru F. (1997) "Structural Change and Convergence: An Italian Regional Perspective", *Structural Change and Economic Dynamics*, 8: 297-318.
- Persson J. (1994) "Convergence in per Capita Income and Migration across the Swedish Counties, 1906-1990", Stockholm University Institute for International Economic Studies, mimeo.
- Petrakos G. και Artelaris P. (2008) "Regional Inequalities in Greece", στο: H. Coccossis και Y. Psycharis (επ.), *Regional Analysis and Policy. The Greek Experience*, Heidelberg: Physica-Verlag, 121-139.
- Petrakos G. και Artelaris P. (2009) "European Regional Convergence Revisited: A Weighted Least Squares Approach", *Growth and Change*, 40(2) υπό δημοσίευση.
- Petrakos G., Fotopoulos G. και Kallioras D. (2008) "A Southern Perspective on Economic Integration and Structural Change: The Case of Greek Regions", στο: C. Krieger-Boden, E. Morgenroth και G. Petrakos (επ.), *The Impact of Economic Integration on Regional Structural Change and Cohesion*, London: Routledge, 72-95.
- Petrakos G., Karaveli E. και Mardakis P. (1999) "Recent Development in the Greek System of Urban Centers", *Environment and Planning B*, 26: 2-13.
- Petrakos G., Rodriguez-Pose A. και Anagnostou A. (2004) "Regional Inequalities in the European Union", στο: J. Bradley, G. Petrakos G. και I. Traistaru (επ.), *Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union*, New York: Springer, 29-43.
- Petrakos G., Rodriguez-Pose A. και Rovolis A. (2005) "Growth, Integration and Regional Disparities in the European Union", *Environment and Planning A*, 37(10): 1837-1855.
- Petrakos G. και Saratsis Y. (2000) "Regional Inequalities in Greece", *Papers in Regional Science*, 79: 57-74.
- Prodromidis P. I. (2006) "A Regional Analysis of Declared Incomes in Greece", *KEPE Studies*, 63.
- Quah D. (1993α) "Galton's Fallacy and Tests of the Convergence Hypothesis", *Scandinavian Journal of Economics*, 95(4): 427-443.
- Quah, D. (1993β) "Empirical Cross-Section Dynamics in Economic Growth", *European Economic Review*, 37: 426-434.

- Quah D. (1996) "Empirics for Economic Growth and Convergence", *European Economic Review*, 40(6): 1353-1375.
- Romer P. (1986) "Increasing Returns and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy*, 94(5): 1002-1037.
- Romer P. (1993) "Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 32(3): 543-573.
- Sala-i-Martin X. (1996) "The Classical Approach to Convergence Analysis", *Economic Journal*, 106: 1019-1036.
- Siriopoulos C. και Asteriou D. (1997), "Testing the Convergence Hypothesis for Greece", *Managerial and Decision Economics*, 18(5): 1-8.
- Siriopoulos C. και Asteriou D. (1998) "Testing for Convergence across the Greek Regions", *Regional Studies*, 32(6): 231-238.
- Solow R. (1956) "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 70(5): 65-94.
- Swan T. (1956) "Economic Growth and Capital Accumulation", *Economic Record*, 32: 334-361.
- Temple J. (1999) "The New Growth Evidence", *Journal of Economic Literature*, 37: 112-156.
- Thisse J. (2000) "Agglomeration and Regional Imbalance: Why? And is it Bad?", *Papers of the European Investment Bank*, 5(2): 47-67.
- Tsionas E. G. (2002) "Another Look at Regional Convergence in Greece", *Regional Studies*, 36(6): 603-609.

Παναγιώτης Αρτελάρης,
 · Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
 Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
 e-mail: partelar@prd.uth.gr

Δημήτρης Καλλιώρας,
 · Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
 Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
 e-mail: dkallior@prd.uth.gr

Γιώργος Πετράκος,
 · Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
 Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
 e-mail: petrakos@prd.uth.gr

Χωρικές ανισότητες και ερμηνευτικοί παράγοντες της γεωγραφικής κατανομής του δηλωθέντος εισοδήματος στην Ελλάδα

Σταμάτης Καλογήρου

Λέκτορας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να εντοπίσει τις χωρικές ανισότητες στο μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα στον ελλαδικό χώρο και να παρουσιάσει ένα χωρικό μοντέλο εκτίμησης του εισοδήματος αυτού. Η έρευνα αφορά τους Δήμους και Κοινότητες της Ελλάδας με δεδομένα από την Απογραφή Πληθυσμού του 2001 και τις φορολογικές δηλώσεις εισοδημάτων που αποκτήθηκαν το 2001. Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιούνται κλασικές και σύγχρονες μέθοδοι εξερευνητικής και ερμηνευτικής ανάλυσης. Από την εξερευνητική ανάλυση προκύπτει η αναμενόμενη διαφοροποίηση μεταξύ αστικών και μη αστικών περιοχών όσον αφορά το μέσο δηλωθέν εισόδημα. Οι περιοχές με τα υψηλότερα εισοδήματα είναι τα βόρεια προάστια της Αθήνας και το Πανόραμα Θεσσαλονίκης. Από την ερμηνευτική ανάλυση προκύπτει ότι ο κύριος παράγοντας που προσδιορίζει το εισόδημα είναι η υψηλού επιπέδου εκπαίδευση και ιδιαίτερα το ποσοστό κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού διπλώματος. Ο παράγοντας αυτός έχει θετική, στατιστικά σημαντική και χωρικά μεταβαλλόμενη επίδραση στο μέσο δηλωθέν εισόδημα.

Λέξεις κλειδιά

Εισόδημα, χωρική ανάλυση, χωρικές ανισότητες, γεωγραφική γειτνίαση, Γεωγραφικά Σταθμισμένη Παλινδρόμηση.

Spatial Inequalities and Explanatory Indicators of the Spatial Distribution of Mean Recorded Household Income in Greece

The aim of this paper is to identify spatial inequalities in mean recorded household income in Greece and to present a spatial model of income estimation. This research is looking at spatial variations among Local Authorities (LAs) in Greece. The data sources include the 2001 Population Census and the Tax Authorities that provide statistics for the recorded household income that was generated in 2001. Both standard and contemporary methods of exploratory and explanatory data analysis have been employed here. The results of this analysis suggest an urban - rural divide in terms of mean recorded income at the LA level. Athens's northern suburbs and Panorama in Thessaloniki are LAs with the highest income. Statistical modelling provides evidence for the significant positive effect of high education levels in income. This relationship is not stationary over space. The proportions of Master or PhD degree holders explain most of the income's variance.

Keywords

Income, Spatial Analysis, Spatial Inequalities, Geographical Contiguity, Geographically Weighted Regression

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κοινωνικοοικονομικό προφίλ των κατοίκων της Ελλάδας παρουσιάζει σήμερα σημαντικές χωρικές ανισότητες. Είναι κοινός τόπος ότι οι κάτοικοι της Αττικής έχουν το υψηλότερο κοινωνικοοικονομικό προφίλ στο ελλαδικό χώρο και μάλιστα σημαντικά υψηλότερο σε σχέση με ορεινές, απομακρυσμένες και νησιωτικές περιοχές. Πιθανές αιτίες των ανισοτήτων αυτών είναι η μεγάλη διαφοροποίηση στο ανάγλυφο και τους φυσικούς πόρους κάθε περιοχής και η άνιση αναπτυξιακή πολιτική που ασκήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες.

Στη σύγχρονη εποχή, η τεχνολογική εξέλιξη και η πολιτισμική ωρίμανση του πληθυσμού επιτρέπουν το σχεδιασμό και την εφαρμογή νέων αναπτυξιακών πολιτικών με στόχο την άμβλυση των χωρικών αυτών ανισοτήτων. Οι υπολογιστές, τα έξυπνα κινητά και το διαδίκτυο επιτρέπουν την τηλεργασία, την ηλεκτρονική παροχή υπηρεσιών και το ηλεκτρονικό εμπόριο. Οι εναλλακτικές μορφές ανάπτυξης όπως η πράσινη ανάπτυξη επιτρέπουν την επαναξιολόγηση της αξιοποίησης των φυσικών πόρων. Η αξιοποίηση των νέων αυτών δυνατοτήτων στα πλαίσια μιας νέας αναπτυξιακής πολιτικής με στόχο τη μείωση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων στον ελλαδικό χώρο είναι πολύ πιθανό να ωθήσει στην πιο ισόρροπη χωρική κατανομή του πληθυσμού μέσω της εσωτερικής μετανάστευσης, με ευεργετικά αποτελέσματα στην ποιότητα ζωής των κατοίκων των αστικών κέντρων και την διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος.

Η χάραξη νέας αναπτυξιακής πολιτικής με στόχο τη μείωση των χωρικών ανισοτήτων απαιτεί βαθειά γνώση των τελευταίων σε όσο το δυνατό καλύτερη γεωγραφική λεπτομέρεια. Παρόλο που τα τελευταία τριάντα χρόνια η Ευρωπαϊκή Ένωση επιδοτεί την περιφερειακή ανάπτυξη με στόχο την κοινωνικοοικονομική σύγκλιση των περιφερειών στην Ευρώπη, οι χωρικές ανισότητες τόσο σε επίπεδο περιφέρειας αλλά κυρίως σε λεπτομερέστερο γεωγραφικό επίπεδο όπως οι δήμοι και κοινότητες, παραμένουν υψηλές.

Το εισόδημα αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό του κοινωνικοοικονομικού προφίλ των κατοίκων και η αύξηση του επιδρά θετικά σε αυτό. Είναι ένα μέγεθος που μετράται σε ετήσια βάση, είναι κατανοητό από τους ασκούντες αναπτυξιακή πολιτική ενώ οι χωρικές και χρονικές μεταβολές του αποτελούν ισχυρό επικοινωνιακό μέσο για την μέτρηση της απόδοσης της ασκούμενης πολιτικής. Στα πλαίσια της έρευνας που παρουσιάζεται εδώ, επιχειρείται η μελέτη της χωρικής δομής και των χωρικών ανισοτήτων του μέσου δηλωθέντος οικογενειακού εισοδήματος σε επίπεδο Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) πρώτου βαθμού. Στόχος είναι να επιβεβαιωθεί με εμπειρικές αποδείξεις η ορθότητα των υποθέσεων ότι υπάρχει μεγάλη ανισότητα εισοδημάτων μεταξύ της Αττικής και της υπόλοιπης Ελλάδας, μεταξύ αγροτικών και αστικών περιοχών καθώς και μεταξύ ηπειρωτικών και νησιωτικών περιοχών της χώρας.

Παράλληλα κατά την ερμηνευτική χωρική ανάλυση του μέσου δηλωθέντος οικογενειακού εισοδήματος επιχειρείται ο ορισμός ενός χωρικά λεπτομερούς στατιστικού μοντέλου εκτίμησης του εισοδήματος αυτού. Μέσω των εμπειρικών ευρημάτων της βαθμολόγησης του μοντέλου αυτού επιχειρείται η ερμηνεία των σχέσεων μεταξύ του μέσου δηλωθέντος οικογενειακού εισοδήματος και κάθε παράγοντα που αποδεικνύεται εμπειρικά ότι το επηρεάζει.

Προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει ότι μεγάλο τμήμα του μέσου εισοδήματος μιας περιοχής μπορεί να ερμηνευτεί από παράγοντες όπως το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης στην περιοχή (Kalogirou και Hatzichristos, 2007). Σε επίπεδο ΟΤΑ μπορούν να συνυπολογιστούν και άλλοι παράγοντες όπως η κατανομή εργαζομένων ανά τομέα επαγγελματικής δραστηριότητας, η ανεργία, η ύπαρξη πανεπιστημίων (μέσω του αριθμού φοιτητών) ή στρατιωτικών υποδομών που βοηθούν στην αύξηση εισοδημάτων σε επαρχιακές πόλεις, ο βαθμός τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής και τέλος ο κλιματικός παράγοντας. Για κάθε έναν από αυτούς τους παράγοντες θα μπορούσε κανείς να ασκήσει κριτική για την ερμηνευτική του δύναμη, ωστόσο τα συμπεράσματα βασίζονται σε εμπειρικά ευρήματα αλλά και σε παλιότερα ευρήματα που αναφέρονται στην βιβλιογραφία.

Στο υπόλοιπο άρθρο αρχικά παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η παρούσα έρευνα. Στην επόμενη ενότητα γίνεται μία σύντομη παρουσίαση των δεδομένων και ακολουθεί η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε. Ακολούθως παρουσιάζονται

και αναλύονται τα αποτελέσματα της έρευνας. Τέλος παρατίθενται τα συμπεράσματα της έρευνας.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το εισόδημα αποτελεί ερμηνευτικό παράγοντα πολλών χωρικών φαινομένων όπως η εσωτερική μετανάστευση, η υγεία, η εγκληματικότητα και η ποιότητα ζωής. Είναι επίσης σημαντικό δομικό στοιχείο των γεωδημογραφικών συστημάτων. Αν και υπάρχουν αρκετές εργασίες που αφορούν τις εισοδηματικές ανισότητες σε επίπεδο χώρας ή περιφέρειας, η μοντελοποίηση του σε λεπτομερέστερο γεωγραφικό επίπεδο είναι μάλλον περιορισμένη. Η χωρική ανάλυση του εισοδήματος που αφορά τη μελέτη της χωρικής του δομής και την εξήγηση της χωρικής του διακύμανσης από ερμηνευτικούς παράγοντες είναι περιορισμένη στη βιβλιογραφία και μάλιστα την ελληνική με μόνη εξαίρεση την έρευνα του Π.Ι. Προδρομίδη (Προδρομίδης, 2006· Prodromidis, 2008). Ο Jenkins (2000) αναγνωρίζει ότι παρόλο που υπάρχουν πολλοί τύποι πολυμεταβλητών μοντέλων ανάλυσης της δυναμικής του εισοδήματος, ο αριθμός των εφαρμογών αυτών των μοντέλων είναι πολύ μικρός. Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μια ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας χωρίς ωστόσο αυτή να είναι εξαντλητική.

Είναι προφανές ότι πιο προηγμένες μεθοδολογίες για την μοντελοποίηση του εισοδήματος θα πρέπει να θεωρούνται αυτές που αναλύουν το εισόδημα σε λεπτομερές γεωγραφικό επίπεδο. Παραδείγματα τέτοιων μεθόδων περιλαμβάνουν τη μικροπροσομοίωση (Ballas, 2004· Ballas και Clarke, 2001α, 2001β) και τη μη γραμμική εκτίμηση με χρήση πυρήνα (Ioannides, 2004). Ωστόσο, τα γεωγραφικά λεπτομερή δεδομένα στα οποία έχει αξία να εφαρμοστούν αυτές οι μέθοδοι, δεν υπάρχουν δημόσια και δωρεάν διαθέσιμα για την Ελλάδα, γεγονός που σημαίνει ότι πρέπει να εφαρμοστούν μέθοδοι που είναι πιο κατάλληλες για αθροιστικά γεωγραφικά δεδομένα, όπως οι τοπικές μέθοδοι χωρικής ανάλυσης δεδομένων (Kalogirou, 2003).

Ανάλογα με την γεωγραφική κλίμακα στην οποία πραγματοποιείται η χωρική ανάλυση δεδομένων, εμφανίζονται και τα προβλήματα που αφορούν την ακρίβεια και τον ορθό, από θεωρητικής άποψης και στατιστικής επαγωγής, ορισμό του στατιστικού μοντέλου. Οι Fotheringham and Brunson (1999: 347) θεωρούν ότι η μοντελοποίηση της χωρικής συμπεριφοράς σε ατομικό επίπεδο είναι επιρρεπής στην ατομιστική πλάνη (atomistic fallacy), κατά την οποία αγνοείται το περιβάλλον στο οποίο εμφανίζεται η ατομική συμπεριφορά (Alker, 1969), ενώ η μοντελοποίηση της χωρικής συμπεριφοράς σε επίπεδο αθροιστικών γεωγραφικών δεδομένων είναι επιρρεπής στην οικολογική πλάνη (ecological fallacy), κατά την οποία τα αποτελέσματα και συμπεράσματα δεν είναι απαραίτητο ότι αντανakλούν την ατομική χωρική συμπεριφορά (Robinson, 1950).

Οι Fotheringham και Rogerson (1993) αναλύουν ζητήματα που αφορούν μοντέλα αθροιστικών και ατομικών δεδομένων και αναφέρουν ότι *"οι θεωρητικοί της επιστημολογικής σχολής του συμπεριφορισμού ισχυρίζονται ότι είναι αδύνατο να μάθει κανείς οτιδήποτε για την ατομική συμπεριφορά με χρήση αθροιστικών μοντέλων, ενώ οι ερευνητές μοντελοποίησης φαινομένων με αθροιστικά δεδομένα ισχυρίζονται ότι τα μοντέλα (ατομικής) συμπεριφοράς δεν παρέχουν επαρκή εικόνα της συνολικής συμπεριφοράς του συστήματος"* (Fotheringham και Rogerson, 1993: 15). Η συζήτηση αυτή έχει νόημα μιας και γίνεται εδώ μια προσπάθεια ερμηνείας του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος που αφορά ένα άτομο ή ένα ζεύγος ατόμων (και άρα ατομική συμπεριφορά) με όρους στατιστικής ανάλυσης σε επίπεδο ΟΤΑ (δηλαδή μοντελοποίησης αθροιστικών δεδομένων).

Στο άρθρο αυτό επιλέχθηκε το λεπτομερέστερο γεωγραφικό επίπεδο διοικητικών ορίων για το οποίο υπάρχουν ή μπορούν να υπολογιστούν τιμές από δημόσια διαθέσιμα δεδομένα εισοδημάτων για ολόκληρη την Ελλάδα. Τα μοντέλα που ορίζονται εδώ αφορούν αθροιστικά δεδομένα και πιο συγκεκριμένα μέσες τιμές δηλωθέντος εισοδήματος και των δεδομένων διαφόρων ερμηνευτικών παραγόντων σε επίπεδο ΟΤΑ. Προφανώς η έρευνα που παρουσιάζεται εδώ υπόκειται στους κινδύνους της οικολογικής πλάνης (ecological fallacy). Αυτό σημαίνει ότι τα συμπεράσματα που προκύπτουν σε συλλογικό επίπεδο για τους παράγοντες που επηρεάζουν το μέσο δηλωθέν εισόδημα σε έναν ΟΤΑ ενδέχεται να μην αντανακλούν απαραίτητα τις αιτίες που έχουν ως αποτέλεσμα το δηλωθέν εισόδημα κάθε κατοίκου ή νοικοκυριού του συγκεκριμένου ΟΤΑ.

Όσον αφορά γενικά τη μελέτη του εισοδήματος, η βιβλιογραφία είναι αρκετά εκτενής. Παραδείγματα περιλαμβάνουν τη χρήση μεθόδων χωρικής οικονομετρίας (Anselin, 1988), τη μοντελοποίηση της ετερογένειας του εισοδήματος (Jenkins, 2000) και τη μελέτη αύξησης του εισοδήματος (Azzoni, 2001). Στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία είναι συχνή η έρευνα χωρικών ανισοτήτων και χρονικής μεταβολής του εισοδήματος στις περιφέρειες της Ευρώπης (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004· Fan and Casetti, 1994· Petrakos και Saratsis, 2000· Le Gallo και Ertur, 2003· Dall'erba, 2005) και στην Ελλάδα (Kalogirou, 2010· Prodromidis, 2008).

Ωστόσο παρόλο που τα δεδομένα που αναλύονται στις παραπάνω ερευνητικές εργασίες έχουν γεωγραφική αναφορά, εν τούτοις αγνοείται η χωρική εξάρτηση των τιμών και η πιθανότητα οι σχέσεις μεταξύ εισοδήματος και των ερμηνευτικών παραγόντων του να μεταβάλλονται στον χώρο κατά τη μοντελοποίηση τους. Ο Monastiriotis (2009) αναγνωρίζει ότι η βιβλιογραφία που μελετά τη χωρική εξάρτηση των τιμών διαφόρων κοινωνικοοικονομικών παραγόντων είναι αρκετά περιορισμένη. Στο άρθρο αυτό επιχειρείται μια συνεισφορά στη βιβλιογραφία με μία μέθοδο που βασίζεται στην γεωγραφική θεωρία και εξετάζει τα ζητήματα της χωρικής εξάρτησης των δεδομένων και της μεταβλητότητας των σχέσεων.

Αναφορικά με τη θεωρητική αιτιολόγηση της επιλογής των ερμηνευτικών παραγόντων του εισοδήματος στάθηκε αδύνατο να βρεθούν εμπειρικές αποδείξεις στη βιβλιογραφία για την καταλληλότητα και ερμηνευτική ικανότητα συγκεκριμένων μεταβλητών. Το κύριο εύρημα της γνωστής στο συγγραφέα βιβλιογραφίας αφορά τη στατιστικά σημαντική και θετική επίδραση του υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης στο εισόδημα (π.χ. Προδρομίδης, 2006· Prodromidis, 2008· Ashenfelter και Rouse 1999, Bingley κ.ά., 2005· De Gregorio και Lee 1999). Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται από την έρευνα που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο.

3. ΔΕΔΟΜΕΝΑ

3.1. Εισόδημα και δεδομένα απογραφών

Τα δεδομένα που αφορούν το εισόδημα προέρχονται από τη Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών (ΓΓΠΣ, 2009). Πρόκειται για τα εισοδήματα που αποκτήθηκαν το έτος 2001 και καταγράφηκαν στις φορολογικές δηλώσεις που υποβλήθηκαν το 2002. Η μεταβλητή η οποία αναλύεται με εξερευνητικές και ερμηνευτικές μεθόδους είναι το μέσο εισόδημα ανά φορολογική δήλωση που είναι αρχικά διαθέσιμη για κάθε ταχυδρομικό κωδικό (TK) της Ελλάδας. Για της ανάγκες της έρευνας οι τιμές για κάθε ΟΤΑ χρειάστηκε να υπολογιστούν με βάση τις τιμές ανά TK. Η αντιστοίχιση ΟΤΑ – TK έγινε με χρήση της τεχνικής της *χωρικής σύνδεσης* (spatial join) που είναι διαθέσιμη στα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών. Σε ορισμένες περιπτώσεις γειτονικοί ΟΤΑ έχουν το ίδιο εισόδημα (επαρχιακές περιοχές) ενώ σε άλλες (αστικά κέντρα) έχουν το μέσο όρο των εισοδημάτων των TK που τους αντιστοιχούν. Σε κάποιες περιπτώσεις που τα σύνορα ΟΤΑ και του αντιστοιχού TK δε συμπίπτουν, το εισόδημα του ΟΤΑ είναι ίσο με αυτό του πολυπληθέστερου οικισμού του ΟΤΑ που βρίσκεται σε περιοχή που ο ΟΤΑ και ο αντιστοιχός TK επικαλύπτονται.

Στα αστικά κέντρα μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν υπάρχουν σημαντικά προβλήματα με την ποιότητα δεδομένων, εφόσον το εισόδημα μπορεί να εκτιμηθεί ως μέσος όρος των εισοδημάτων που αντιστοιχούν στους διάφορους TK του κάθε αστικού δήμου. Ωστόσο στις αγροτικές περιοχές, τα διαθέσιμα δεδομένα αναφέρονται κατά κύριο λόγο σε μεγάλες χωρικές ενότητες (που συχνά αντιστοιχούν σε επαρχίες) οι οποίες περιλαμβάνουν ένα μικρό αστικό κέντρο –πόλο έλξης για τους γύρω αγροτικούς οικισμούς. Στις περιοχές αυτές η ποιότητα των δεδομένων του εισοδήματος και ειδικότερα το πόσο αυτά αντιπροσωπεύουν την πραγματικότητα σε επίπεδο ΟΤΑ είναι προβληματική γι' αυτό και κάποια συμπεράσματα που αφορούν τις περιοχές αυτές (κυρίως αγροτικές περιοχές στην Κεντρική Ελλάδα) παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο με επιφύλαξη.

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτά είναι τα μόνα δημόσια διαθέσιμα χωρικά λεπτομερή δεδομένα εισοδήματος και η χωρική οντότητα των ΟΤΑ είναι η πιο κατάλληλη για άσκηση πολιτικής στην οποία θα μπορούσαν να συμβάλουν τα συμπεράσματα του παρόντος άρθρου. Η συνεισφορά του παρόντος άρθρου δε θα πρέπει να υποτιμάται παρά τους περιορισμούς του οι οποίοι σε κάθε περίπτωση τίθενται εν γνώσει του αναγνώστη. Μελλοντικά διαθέσιμα δεδομένα καλύτερης ποιότητας και χωρικής αναφοράς θα επιτρέψουν την ακριβέστερη εξέταση του φαινομένου καθώς και την αξιολόγηση της ορθότητας των συμπερασμάτων που παρουσιάζονται εδώ.

Οι παράγοντες που πιθανόν να επηρεάζουν το μέσο δηλωθέν εισόδημα είναι μεταβλητές που έχουν δημιουργηθεί από τα δεδομένα της *Απογραφής Πληθυσμού* του 2001 της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (ΕΣΥΕ, 2009). Οι Πίνακες Π1 και Π2 που παρουσιάζονται στο Παράρτημα περιλαμβάνουν το σύνολο των διαθέσιμων μεταβλητών για τις ανάγκες της έρευνας. Η πηγή τους είναι οι πίνακες δεδομένων της *Απογραφής Κτηρίων* του 2000 και της *Απογραφής Πληθυσμού* του 2001 της ΕΣΥΕ.

3.2. Περιφερειακός Πληθυσμός

Ο περιφερειακός πληθυσμός (regional population) ή πληθυσμιακή δυναμική (Kalogirou, 2003) είναι μια μεταβλητή που μετρά την έλξη που μπορεί να δέχεται ο πληθυσμός μιας περιοχής από γειτονικές περιοχές με μεγαλύτερους ή μικρότερους πληθυσμούς. Ουσιαστικά υπολογίζεται το άθροισμα των λόγων του πληθυσμού ενός ΟΤΑ προς τον πληθυσμό κάθε άλλου ΟΤΑ στην Ελλάδα, σταθμισμένος με το αντίστροφο του τετραγώνου της απόστασης ώστε να ελαχιστοποιείται η επίδραση από μακρινούς πληθυσμούς. Ο μαθηματικός τύπος υπολογισμού της μεταβλητής είναι ο εξής (Fotheringham κ.ά., 2002):

$$P_{-}Y_i = \frac{\sum_{j,j \neq i} (P_j / P_i) * d_{ij}^{-2}}{\sum_{j,j \neq i} d_{ij}^{-2}}$$

όπου:

$P_{-}Y_i$ είναι περιφερειακός πληθυσμός στον ΟΤΑ i ,

P_i είναι ο συνολικός πληθυσμός στον ΟΤΑ i ,

j είναι κάθε άλλος ΟΤΑ εκτός του i , και

d_{ij} είναι η απόσταση μεταξύ i και j .

3.3. Κλιματικά δεδομένα

Τα κλιματικά δεδομένα που υπάρχουν διαθέσιμα σε αυτή την έρευνα περιλαμβάνουν ατμοσφαιρικά πεδία επιφανείας, όπως η θερμοκρασία αέρα, η σχετική υγρασία και η βροχόπτωση. Προέρχονται από τα πλεγματικά πεδία αναλύσεων ERA40 του European Centre

for Medium-Range Weather Forecasts (ECMWF, 2009) με οριζόντια διακριτοποίηση $0.25^{\circ} \times 0.25^{\circ}$ για την περίοδο 1990-2007 (18 έτη). Με βάση τα συγκεκριμένα δεδομένα δημιουργήθηκε η γεωγραφική κατανομή των ετήσιων και μηνιαίων κλιματικών τιμών, των αντίστοιχων ατμοσφαιρικών πεδίων, για την ευρύτερη περιοχή του Ελλαδικού χώρου. Η εκτίμηση των ετήσιων και μηνιαίων τιμών της θερμοκρασίας και της υγρασίας προέκυψε από την ολοκλήρωση των αντίστοιχων πεδίων στις βασικές συνοπτικές ώρες (00, 06, 12 και 18 UTC) για το εύρος του ημερολογιακού έτους. Αθροιστικά πεδία, όπως η βροχόπτωση, σε μορφή μέσων ετήσιων και μηνιαίων τιμών προέρχονται από κοντινές στην ανάλυση, μικρής διάρκειας προγνώσεις και αντίστοιχη ολοκλήρωση 12ωρων αθροιστικών υψών (Κατσαφάδος κ.ά., 2008· Katsafados κ.ά., 2009). Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν εδώ είναι η μέση θερμοκρασία Ιανουαρίου και η μέση ετήσια υγρασία.

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η έρευνα βασίζεται στη μεθοδολογία εκτίμησης μέσου εισοδήματος για το Δήμο της Αθήνας (Καλογήρου και Χατζηχρήστος, 2004· Kalogirou και Hatzichristos, 2007) που εφαρμόζεται σε δεδομένα εισοδήματος με χωρική αναφορά τους TK. Ωστόσο επαναλαμβάνεται εδώ με τις απαραίτητες προσαρμογές για την πληρότητα του κειμένου.

Στην πρόσφατη βιβλιογραφία εξελίσσονται σύγχρονοι μέθοδοι χωρικής ανάλυσης που ξεπερνούν τα στενά όρια της κλασικής στατιστικής όπως η γραμμική παλινδρόμηση. Στην κλασική γραμμική παλινδρόμηση αγνοείται η χωρική διάσταση των δεδομένων στις μαθηματικές εξισώσεις των στατιστικών μοντέλων, ενώ στις νεότερες μεθόδους εισάγεται η γεωγραφική αναφορά με τη μορφή γεωγραφικών συντεταγμένων, γειτνιάσεων ή αποστάσεων μεταξύ των παρατηρήσεων. Οι νέες αυτές μέθοδοι αναφέρονται με το ίδιο όνομα προσθέτοντας το όρο "τοπική/ό" μπροστά από αυτό, π.χ. τοπική παλινδρόμηση. Για τη διάκριση των τελευταίων με τις κλασικές μεθόδους μπορεί να εισαχθεί μπροστά από το όνομά τους ο όρος "ολική/ό", π.χ. ολική παλινδρόμηση.

Από τις διάφορες μεθόδους χωρικής ανάλυσης που καταγράφονται στη βιβλιογραφία, στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιούνται ποσοτικές μέθοδοι εξερευνητικής (exploratory data analysis) και ερμηνευτικής (explanatory data analysis) ανάλυσης δεδομένων.

4.1. Ολικές και τοπικές μέθοδοι εξερευνητικής ανάλυσης δεδομένων

Μια κατηγορία μεθόδων εξερευνητικής ανάλυσης χωρικών δεδομένων είναι οι τεχνικές οι οποίες μελετούν τη χωρική δομή των δεδομένων, εξετάζοντας τη χωρική συσχέτιση/εξάρτηση μεταξύ τιμών των διαφόρων χωρικών μονάδων στις οποίες αναφέρονται τα δεδομένα αυτά, γνωστή στη βιβλιογραφία ως *χωρική αυτοσυσχέτιση* (spatial autocorrelation). Για την εκτίμηση της χωρικής αυτοσυσχέτισης στις τιμές του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος

υπολογίστηκαν οι ολικόι και τοπικόι δείκτες Moran's I (Moran, 1948) που δίνονται από τον μαθηματικό τύπο των Cliff και Ord (1973, 1981):

$$I = \frac{n}{W} \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij} z_i z_j}{\sum_{i=1}^n z_i^2}$$

όπου:

n είναι ο αριθμός των σημείων (κεντροειδή ΟΤΑ),

$$z_i = x_i - \bar{X}$$

\bar{X} είναι η μέση τιμή του X ,

$$W = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij}$$

και w_{ij} είναι τα στοιχεία του πίνακα χωρικής εγγύτητας W , που υποδηλώνει ένα μέτρο της χωρικής σχέσης μεταξύ των σημείων i και j .

Εδώ ισχύει:

$w_{ij} = 1$ όταν το j είναι ένας από τους 6 κοντινότερες γείτονες του i , και

$w_{ij} = 0$ αλλιώς (Anselin, 2003b).

Οι τοπικόι δείκτες χωρικής αυτοσυσχέτισης μετρούν το φαινόμενο μόνον σε ένα μικρό τμήμα της υπό εξέταση περιοχής. Χρησιμοποιώντας τον ίδιο πίνακα χωρικής εγγύτητας υπολογίστηκαν οι τιμές του τοπικού δείκτη Moran's I και αυτές που είναι στατιστικά σημαντικές παρουσιάζονται με χρωματικές διαβαθμίσεις στο Σχήμα 2. Για τον υπολογισμό της τιμής των δεικτών Moran's I και του χάρτη με τους τοπικόι δείκτες Moran's I, χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό GeoDa v. 0.9.5i (Anselin, 2003a, 2004).

4.2. Ολικές και τοπικές ερμηνευτικές μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων

Μια κατηγορία ερμηνευτικών μεθόδων φαινομένων στις κοινωνικές επιστήμες είναι η μοντελοποίηση κατά την οποία ορίζεται ένα στατιστικό μοντέλο ή υπόδειγμα. Η βαθμολόγηση του μοντέλου αυτού μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα για την επίδραση ενός συνόλου ερμηνευτικών παραγόντων σε ένα φαινόμενο. Στην εργασία αυτή χρησιμοποιούνται τεχνικές γραμμικής παλινδρόμησης για την εξήγηση του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος σε έναν ΟΤΑ από ένα σύνολο κοινωνικοοικονομικών και άλλων μεταβλητών που φαίνονται στους Πίνακες Π1 και Π2 στο Παράρτημα.

Τα ολικά και τοπικά μοντέλα που ορίζονται εδώ παρουσιάζονται στις εξισώσεις (1) και (2) αντίστοιχα:

$$y_i = a_0 + \sum_k a_k x_{ik} + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$y_i = a(u_i, v_i) + \sum_k a_k(u_i, v_i) x_{ik} + \varepsilon_i \quad (2)$$

όπου:

y_i είναι η εξαρτημένη μεταβλητή (εδώ το μέσο δηλωθέν εισόδημα σε επίπεδο ΟΤΑ),
 x_k είναι οι ανεξάρτητες μεταβλητές,
 a_0 και a_k είναι οι παράμετροι των ανεξάρτητων μεταβλητών,
 (u_i, v_j) είναι οι γεωγραφικές συντεταγμένες του σημείου i , και
 ε_i είναι το πιθανό σφάλμα¹.

Τα ολικά μοντέλα στην έρευνα που παρουσιάζεται εδώ επιλύθηκαν με κλασικές μεθόδους Γραμμικής Παλινδρόμησης και πιο συγκεκριμένα με τη Μέθοδο Ελαχίστων Τετραγώνων. Τα τοπικά μοντέλα είναι χωρικά λεπτομερέστερα από τα ολικά μοντέλα. Όπως και οι τοπικοί δείκτες που αναφέρθηκαν παραπάνω, τα τοπικά μοντέλα εξετάζουν τη συσχέτιση εξαρτημένης και ανεξάρτητων μεταβλητών μόνο σε ένα μικρό τμήμα της υπό εξέταση περιοχής. Κάθε τοπικό μοντέλο αντιστοιχεί σ' ένα σημείο στο χώρο, δηλαδή σε ένα κεντροειδές ΟΤΑ. Επιτρέπεται έτσι οι σχέσεις μεταξύ εξαρτημένης και ανεξάρτητων μεταβλητών να μεταβάλλονται στο χώρο (spatial non-stationarity) κάτι που δεν είναι εφικτό στα ολικά μοντέλα.

Το ολικά μοντέλα υποθέτουν ότι οι σχέσεις μεταξύ εξαρτημένης και ανεξάρτητων μεταβλητών είναι σταθερές σε όλη την υπό εξέταση περιοχή κάτι που όμως δεν είναι θεωρητικά σωστό. Συχνά τα χωρικά δεδομένα έχουν θετική χωρική αυτοσυσχέτιση, όπως συμβαίνει και με το εισόδημα που μελετάται εδώ, και επομένως δεν πληρούν το κριτήριο της ανεξαρτησίας που απαιτεί η μέθοδος ελαχίστων τετραγώνων. Τα τοπικά μοντέλα είναι θεωρητικά καλύτερα ορισμένα από τα ολικά γιατί επιτρέποντας στις σχέσεις να μεταβάλλονται στο χώρο λαμβάνουν υπόψη τη χωρική δομή των δεδομένων. Αυτό ωστόσο δε σημαίνει ούτε δίνουν πάντα καλύτερα αποτελέσματα.

Η Γεωγραφικά Σταθμισμένη Παλινδρόμηση (Geographically Weighted Regression – GWR) είναι μία σύγχρονη μέθοδος παλινδρόμησης που επιτρέπει με αποδοτικό τρόπο (Kalogirou, 2003) την υλοποίηση τοπικών μοντέλων. Η μέθοδος GWR επεκτείνει το παραδοσιακό πλαίσιο παλινδρόμησης (γραμμική παλινδρόμηση) επιτρέποντας την εκτίμηση τοπικών παραμέτρων (Fotheringham και Brunson, 1999). Είναι εξέλιξη της μεθόδου επέκτασης του Casetti (1972) όπως εξηγείται από τους Fotheringham κ.ά.(1998): "*...στη βαθμονόμηση (calibration) του μοντέλου GWR υποτίθεται ότι παρατηρηθέντα στοιχεία πλησίον του σημείου i (με συντεταγμένες (u_i, v_j)) έχουν μεγαλύτερη επιρροή στην εκτίμηση του $a_k(u_i, v_j)$ από στοιχεία που βρίσκονται μακρύτερα από το i ... Στη μέθοδο GWR μια παρατήρηση είναι σταθμισμένη σύμφωνα με την εγγύτητά της στο σημείο i έτσι ώστε η στάθμιση μιας παρατήρησης δεν είναι πλέον σταθερή στη βαθμονόμηση αλλά διακυμαίνεται σύμφωνα με το i . Τα στοιχεία των παρατηρήσεων κοντά στο i έχουν μεγαλύτερο*

¹ Το σφάλμα είναι απαραίτητο στοιχείο της εξίσωσης ώστε το στατιστικό μοντέλο να είναι στοχαστικό.

βάρος από τα στοιχεία των παρατηρήσεων που είναι μακρύτερα... Η διακύμανση των βαρών με το i διακρίνει τη GWR από την παραδοσιακή μέθοδο σταθμισμένων ελαχίστων τετραγώνων όπου ο πίνακας στάθμισης είναι σταθερός. Χαρακτηριστικά, τα βάρη ορίζονται ως οι συνεχείς συναρτήσεις της απόστασης..." (Fotheringham και Brunsdon, 1999: 348-349).

Οι εκτιμημένες παράμετροι α'_k που προκύπτουν είναι:

$$\alpha'(u_i, v_i) = (\mathbf{X}^T \mathbf{W}(u_i, v_i) \mathbf{X})^{-1} \mathbf{X}^T \mathbf{W}(u_i, v_i) \mathbf{y}$$

όπου:

$\mathbf{W}(u_i, v_i)$ είναι ένας πίνακας βαρών ξεχωριστών για κάθε σημείο (u_i, v_i) τέτοιος ώστε οι παρατηρήσεις κοντά στο (u_i, v_i) να έχουν μεγαλύτερο βάρος από τις παρατηρήσεις που βρίσκονται μακρύτερα.

Γραφικά, ο πίνακας βαρών έχει τη μορφή:

$$\mathbf{W}(u_i, v_i) = \begin{pmatrix} w_{i1} & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & w_{i2} & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & w_{i3} & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & w_{in} \end{pmatrix}$$

όπου:

w_{in} είναι το βάρος των τιμών των μεταβλητών στο σημείο n που συμπεριλαμβάνεται στην εκτίμηση των τοπικών παραμέτρων για το σημείο i .

Τα παραπάνω βάρη υπολογίζονται από μια συνάρτηση η οποία συνήθως έχει μορφή συνάρτησης Gauss. Στη παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η διτετράγωνη συνάρτηση υπολογισμού βαρών (Εξίσωση 3) και ο *Πυρήνας Προσαρμοσμένης Απόστασης* (Adaptive Kernel) κατά τον οποίο σε κάθε τοπική παλινδρόμηση συμμετέχει ένας ορισμένος αριθμός εγγύτερων γειτόνων. Η συνάρτηση υπολογισμού βαρών είναι:

$$w_{ij} = \begin{cases} [1 - (d_{ij} / h_i)]^2 & \text{αν } d_{ij} < h_i \\ 0 & \text{διαφορετικά} \end{cases} \quad (3)$$

όπου:

w_{ij} είναι το βάρος για κάθε σημείο i στο οποίο γίνεται μια τοπική παλινδρόμηση στο σημείο j , d_{ij} είναι η απόσταση μεταξύ i και j , και h_i είναι η απόσταση του N -οστού κοντινότερου γείτονα του i από το σημείο i ($h_i = d_{iN}$).

Οι σύγχρονες μέθοδοι τοπικής χωρικής ανάλυσης και ειδικά η Γεωγραφικά Σταθμισμένη Παλινδρόμηση περιγράφονται αναλυτικά στο βιβλίο των Fotheringham, Brunsdon και Charlton (2002). Στην έρευνα που παρουσιάζεται εδώ, η μοντελοποίηση του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος πραγματοποιήθηκε με την εφαρμογή της Γραμμικής

Παλινδρόμησης και της Μεθόδου Ελαχίστων Τετραγώνων. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε εμπορικό λογισμικό στατιστικής ανάλυσης για τα ολικά μοντέλα και το λογισμικό GWR 3.0 για την εφαρμογή της μεθόδου της Γεωγραφικά Σταθμισμένης Παλινδρόμησης.

Με την εφαρμογή των παραπάνω τεχνικών και τον ορισμό ενός μοντέλου με βάση τη βιβλιογραφία αλλά και τους περιορισμούς σε διαθεσιμότητα δεδομένων σε επίπεδο ΟΤΑ επιχειρείται η αναγνώριση και ερμηνεία των σχέσεων μεταξύ του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος και καθενός από τους παράγοντες που πιθανώς να το επηρεάζουν. Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας, το είδος, το μέγεθος και η χωρική διακύμανση των σχέσεων αυτών.

5. ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η ανάλυση των δεδομένων με τη χρήση ποσοτικών μεθόδων σκοπό έχει να παρέχει εμπειρικές αποδείξεις για την υπόθεση ότι υπάρχουν σημαντικές χωρικές ανισότητες του μέσου δηλωθέντος οικογενειακού εισοδήματος στην Ελλάδα και ότι αυτές μπορεί να ερμηνευτούν από τις αντίστοιχες ανισότητες κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών που καθορίζουν το εισόδημα αυτό. Επιπρόσθετα, αναμένεται ότι η σχέση μεταξύ κάθε μεταβλητής που λειτουργεί ως ερμηνευτικός παράγοντας και του εισοδήματος μεταβάλλεται στο χώρο.

5.1. Χωρικές Ανισότητες

Για την μελέτη των χωρικών ανισοτήτων αρχικά χαρτογραφούνται τα δεδομένα και ακολούθως γίνεται μελέτη της χωρικής αυτοσυσχέτισης όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Το τμήμα αυτό της έρευνας που παρουσιάζεται εδώ αποτελεί την εξερευνητική ανάλυση των δεδομένων η οποία περιλαμβάνει και τον έλεγχο ανεξαρτησίας των ερμηνευτικών παραγόντων ο οποίος δεν παρουσιάζεται αναλυτικά.

Για το μέσο δηλωθέν εισόδημα υπολογίζονται περιγραφικά στατιστικά όπως φαίνονται στον Πίνακα 1. Η μέση τιμή του εισοδήματος σε επίπεδο ΟΤΑ είναι 9.584,74 ευρώ ενώ το εύρος τιμών είναι 25.164,66 ευρώ με ελάχιστο εισόδημα τα 3.272,43 ευρώ (Δήμος Πηνειάς, Νομού Ηλείας) και μέγιστο 28.437,10 ευρώ (Δήμος Φιλοθέης, Νομαρχίας Αθηνών). Το εύρημα αυτό από μόνο του αποτελεί ισχυρή απόδειξη των μεγάλων χωρικών ανισοτήτων στο μέσο δηλωθέν εισόδημα σε επίπεδο ΟΤΑ.

Το Σχήμα 1 παρουσιάζει το θεματικό χάρτη του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος με κατηγοριοποίηση των τιμών σε τέσσερις ομάδες χρησιμοποιώντας την βασική ομαδοποίηση εμπορικού λογισμικού Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών (ESRI ArcGIS 9.3). Εκ πρώτης όψεως τα μεγαλύτερα δηλωθέντα εισοδήματα παρατηρούνται σε ΟΤΑ της Αττικής και της Θεσσαλονίκης, ενώ τα χαμηλότερα σε ορεινούς ΟΤΑ στην ηπειρωτική Ελλάδα και την νότια Κρήτη.

Η μελέτη χωρικής αυτοσυσχέτισης με τη βοήθεια των δεικτών Moran's I βοηθά στον καλύτερο εντοπισμό εστιών υψηλών και χαμηλών τιμών εισοδήματος. Ο ολικός δείκτης Moran's I είναι 0,6519 για το μέσο δηλωθέν εισόδημα σε επίπεδο ΟΤΑ. Η τιμή αυτή δηλώνει σημαντική θετική χωρική αυτοσυσχέτιση. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν εστίες/χωρικές ομάδες από γειτονικούς ΟΤΑ οι οποίοι έχουν παρόμοια υψηλό ή χαμηλό εισόδημα.

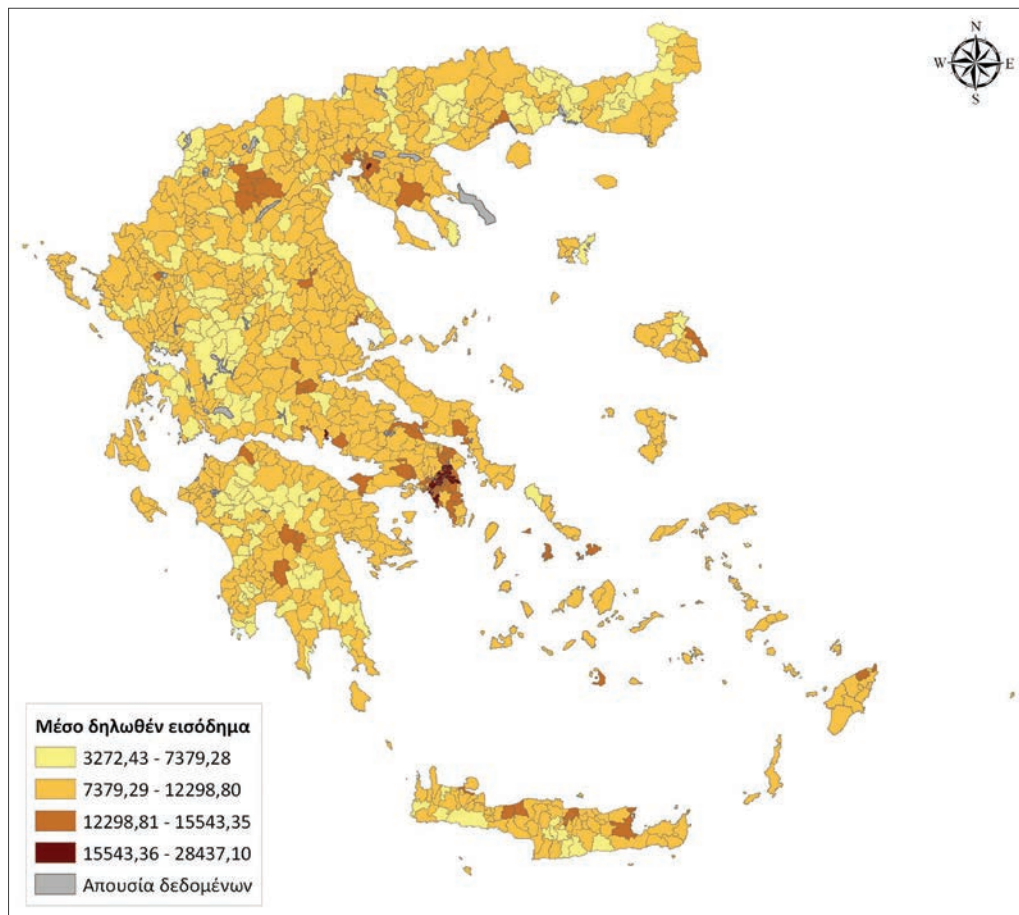
Το Σχήμα 2 παρουσιάζει το χάρτη των κέντρων των εστιών/χωρικών ομάδων εισοδήματος με βάση τον τοπικό δείκτη Moran's I. Στο χάρτη αυτό διακρίνονται χωρικές ομάδες υψηλών εισοδημάτων με κέντρα δήμους στην περιοχή της Αττικής, της Θεσσαλονίκης, της νήσου Ρόδου, τις ανατολικές Κυκλάδες, τη Χαλκίδα και την περιοχή των Δελφών. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει και τη συνεισφορά στα οικογενειακά εισοδήματα του τουρισμού στις περιοχές όπου το τουριστικό προϊόν είναι υψηλής ποιότητας. Υπάρχουν αρκετές εστίες ΟΤΑ χαμηλών εισοδημάτων τα κέντρα των οποίων εντοπίζονται στο μεγαλύτερο τμήμα της ηπειρωτικής χώρας, της Κρήτης και της Λέσβου καταδεικνύοντας τις μεγάλες χωρικές ανισότητες στο μέσο δηλωθέν εισόδημα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ΟΤΑ με υψηλό εισόδημα που γειτνιάζουν με ΟΤΑ χαμηλότερων εισοδημάτων. Τέτοιοι ΟΤΑ είναι κατά κύριο λόγο οι πρωτεύουσες νομών στην ηπειρωτική Ελλάδα (ομάδα Υψηλή – Χαμηλή στο Σχήμα 2) αναδεικνύοντας και τις σημαντικές διαφορές στο εισόδημα μεταξύ αγροτικών περιοχών και τοπικών αστικών κέντρων στην ελληνική επικράτεια εκτός των μητροπολιτικών κέντρων Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Αντίθετα η Αίγινα είναι ο ΟΤΑ με χαμηλό εισόδημα που γειτνιάζει με ΟΤΑ αρκετά μεγαλύτερων εισοδημάτων (Αττική και Ανατολικές Κυκλάδες).

Πίνακας 1. Περιγραφικά στατιστικά μέσου δηλωθέντος εισοδήματος

Στατιστικό Μέτρο	Τιμή
Μέσος	9584,74
Τυπικό σφάλμα	88,95
Διάμεσος	8985,49
Επικρατούσα τιμή	10221,90
Μέση απόκλιση τετραγώνου / Τυπική Απόκλιση	2858,83
Διακύμανση	8172881,90
Κύρτωση	6,43
Ασυμμετρία	1,88
Εύρος	25164,66
Ελάχιστο	3272,43
Μέγιστο	28437,10
Πλήθος	1033,00

Σχήμα 1. Χάρτης του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος σε επίπεδο ΟΤΑ

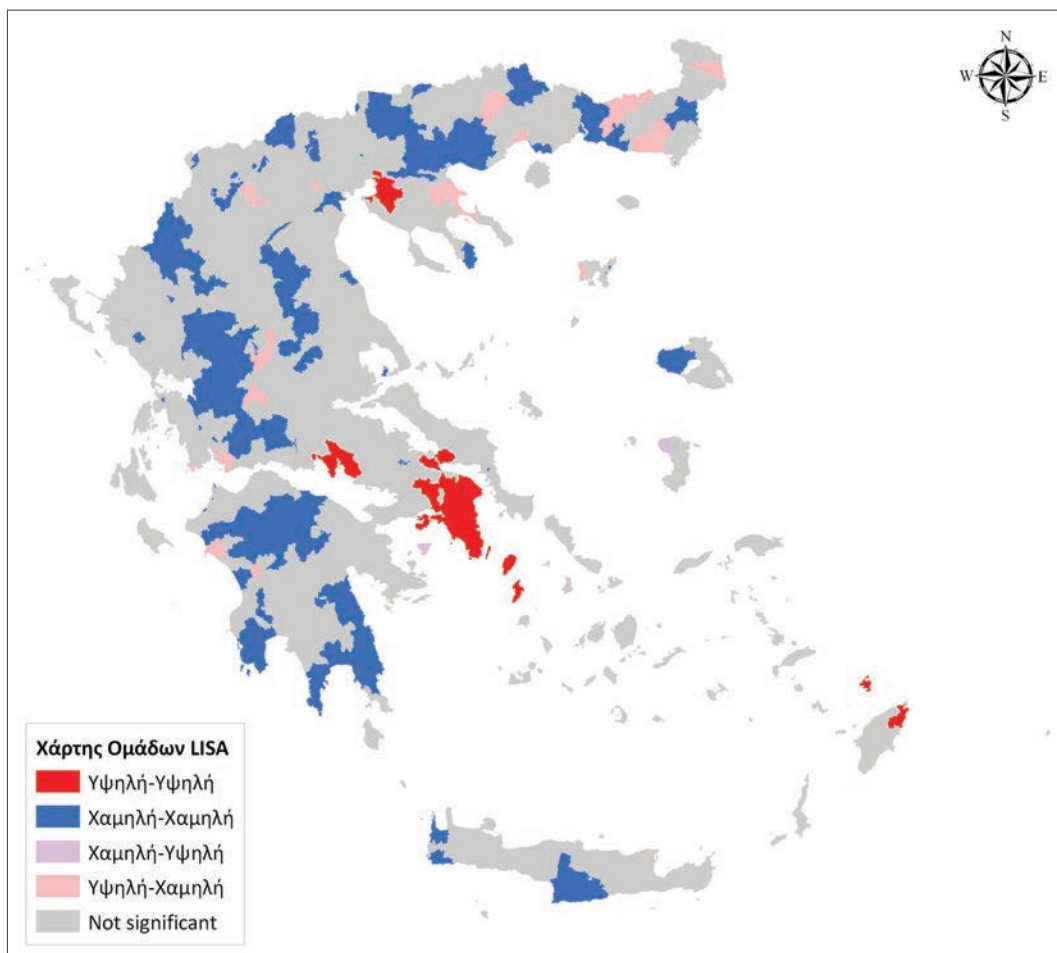

Πηγή: ΓΓΠΣ (2009), ίδια επεξεργασία

Οι χωρικές αυτές ανισότητες στο εισόδημα ενδεχομένως αποτελούν σημαντική αιτία συνέχισης του φαινομένου της αστικοποίησης σε τοπικά αστικά κέντρα και μητροπολιτικές περιοχές που παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες. Η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουριστικού προϊόντος σε επαρχιακούς και ορεινούς ΟΤΑ, η πρόσφατη οικονομική κρίση και η αύξηση τιμών των αγροτικών προϊόντων ενδεχομένως να έχει αλλάξει το χάρτη εισοδημάτων τη δεκαετία του 2000 και αποτελεί σημαντικό θέμα μελέτης μόλις θα είναι διαθέσιμα τα δεδομένα της *Απογραφής Πληθυσμού* του 2011 και πρόσφατα δεδομένα για τα οικογενειακά εισοδήματα που θα δηλωθούν το 2012. Σε κάθε περίπτωση καθίσταται

σαφές ότι θα πρέπει να υπάρξουν πολιτικές για την χωρική σύγκλιση των εισοδημάτων κάτι που θα βοηθήσει στην ανάπτυξη και ευημερία των κατοίκων της χώρας όπως προκύπτει από έρευνα σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης (Wilkinson και Pickett, 2009). Ενώ υπάρχει και υποστηρίζεται με κοινοτικούς πόρους η συγκεκριμένη πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε επίπεδο περιφέρειας, τα στοιχεία καταδεικνύουν ότι στο επίπεδο αυτό ο πληθυσμός των αστικών κέντρων έχει υψηλά εισοδήματα και όχι το σύνολο του πληθυσμού της περιφέρειας.

Σχήμα 2. Χάρτης χωρικών ομάδων εισοδήματος με βάση τον τοπικό δείκτη Moran's I

Πηγή: ΓΓΠΣ (2009), Ιδία επεξεργασία

5.2. Παράγοντες που επηρεάζουν το μέσο εισόδημα

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα αποτελέσματα την ερμηνευτικής ανάλυσης των δεδομένων. Σκοπός αυτής της ανάλυσης είναι να εξετάσει τη σχέση μεταξύ ερμηνευτικών παραγόντων και εισοδήματος και να παρέχει εμπειρικές αποδείξεις για το είδος και το βαθμό που επηρεάζει ο κάθε παράγοντας το εισόδημα. Παράλληλα εξετάζεται αν αυτή η σχέση είναι χωρικά στατική ή μεταβαλλόμενη.

Η επιλογή των ερμηνευτικών παραγόντων όπως το επίπεδο εκπαίδευσης και ο τομέας απασχόλησης βασίζονται στην βιβλιογραφία, ενώ επιχειρείται και εισοδος στο στατιστικό μοντέλο μεταβλητών όπως οι κλιματικές οι οποίες δεν έχουν την απαραίτητη θεωρητική αιτιολόγηση. Ωστόσο θεωρήθηκε σημαντικό να εξεταστεί η υπόθεση ότι επηρεάζουν το εισόδημα και με βάση την κριτική που μπορεί να δεχθούν διαμέσου της επιστημονικής συζήτησης να επιβεβαιωθεί ή να απορριφθεί η καταλληλότητά τους στην ερμηνεία του εισοδήματος.

Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται παρακάτω καταδεικνύουν την αδυναμία αρκετών πιθανών ερμηνευτικών παραγόντων να εξηγήσουν το μέσο δηλωθέν εισόδημα κάτι που ίσως να οφείλεται και στη μεγάλη έκταση της μαύρης οικονομίας στην Ελλάδα (Kalogirou και Hatzichristos, 2007) που αλλοιώνει τη σχέση πραγματικά παραγόμενου και δηλωθέντος εισοδήματος. Υπάρχουν ωστόσο μερικοί παράγοντες, όπως το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, που επηρεάζουν σημαντικά το δηλωθέν εισόδημα και μάλιστα είναι σε θέση να ερμηνεύσουν σημαντικό ποσοστό της διακύμανσής του. Επίσης προκύπτει στατιστικά σημαντική χωρική μεταβλητότητα σε αρκετούς ερμηνευτικούς παράγοντες αναδεικνύοντας τις χωρικές ανισότητες και στις σχέσεις μεταξύ εισοδήματος και των παραγόντων που το επηρεάζουν.

Αναλυτικά τα αποτελέσματα της κλασικής παλινδρόμησης με τη Μέθοδο Ελαχίστων Τετραγώνων (MET) παρουσιάζονται στον Πίνακα 2. Στην πρώτη στήλη του πίνακα εμφανίζεται η σταθερά και η κάθε μεταβλητή που αποτελεί ερμηνευτικό παράγοντα του εισοδήματος. Στις υπόλοιπες στήλες εμφανίζονται τρία ζεύγη τιμών που αντιστοιχούν σε τρία διαφορετικά ορισμένα στατιστικά μοντέλα. Η πρώτη στήλη κάθε ζεύγους αφορά την εκτιμημένη παράμετρο κάθε μεταβλητής και η δεύτερη το επίπεδο σημαντικότητας με βάση το τεστ t-student. Όποια τιμή σημαντικότητας είναι μικρότερη ή ίση με 0,05 θεωρείται ότι η επίδραση της αντίστοιχης μεταβλητής στο μέσο δηλωθέν εισόδημα είναι στατιστικά σημαντική.

Πίνακας 2. Αποτελέσματα Γραμμικής Παλινδρόμησης

Μεταβλητές	Πλήρες ΜΕΤ		Παλινδρόμηση σε στάδια		Βασικό ΜΕΤ
Σταθερά	7239,651	0,002	6042,667	0,000	6595,24
Πυκνότητα Πληθυσμού	-0,026	0,266			
Μέσο Υψόμετρο	-0,015	0,953			
% εσωτερικά εισερχομένων μεταναστών	-16,908	0,282			
% εξωτερικά εισερχομένων μεταναστών	-7,655	0,919			
% Ανεργία	-17,044	0,147			
% κατοικιών με 5 δωμάτια	-4,842	0,412			
% Κάτοχοι διδακτορικού και μεταπτυχιακού τίτλου	1029,589	0,000	1068,297	0,000	1512,64
% Πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών	119,470	0,040	126,738	0,000	
% Πτυχιούχοι ΤΕΙ και Ανωτέρων Σχολών	285,828	0,000	216,084	0,000	
% Απόφοιτοι Δημοτικού	7,128	0,624			
% Γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	2,716	0,882			
% Δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	29,169	0,100			
% Αλλοδαποί	38,906	0,025	42,284	0,000	
Κατηγορία Επαγγέλματος 1	-36,079	0,143	-41,871	0,036	
Κατηγορία Επαγγέλματος 2	-4,937	0,864			
Κατηγορία Επαγγέλματος 3	70,556	0,030	86,086	0,003	
Κατηγορία Επαγγέλματος 4	96,513	0,003	112,018	0,000	368,81
Κατηγορία Επαγγέλματος 5	-19,171	0,279			
Κατηγορία Επαγγέλματος 6	-15,901	0,171			
Κατηγορία Επαγγέλματος 7	18,346	0,217	29,066	0,004	
Κατηγορία Επαγγέλματος 8	72,145	0,001	103,963	0,000	
Κατηγορία Επαγγέλματος 9	0,888	0,961			
Περιφερειακός Πληθυσμός	1,761	0,000	1,403	0,000	
% κτιρίων υπό κατασκευή	89,208	0,047	107,693	0,011	287,49
% Κατοικίες (χρήση κτηρίων)	-12,257	0,028	-13,836	0,003	
% Εκκλησίες - Μοναστήρια	-212,328	0,000	-228,095	0,000	
% Ξενοδοχεία	0,373	0,992			
% Εργοστάσια - Εργαστήρια	58,465	0,133			
% Σχολικά κτίρια	728,694	0,001	746,082	0,000	
% Καταστήματα - Γραφεία	-49,136	0,193			
% Κτιρίων στάθμευσης οχημάτων	-598,977	0,551			
% Νοσοκομεία, Κλινικές	-98,999	0,880			
Μέση θερμοκρασία Ιανουαρίου	91,884	0,000	87,097	0,000	
Μέση ετήσια υγρασία	-1,639	0,957			
% κενές εξοχικές ή δευτερεύουσες κατοικίες	-6,483	0,168			
% κενές κατοικίες για ενοικίαση, πώληση κλπ.	-13,038	0,191			
AIC			18058,419		18294,197
Adjusted R ²	0,724		0,725		0,650

Τα τρία αυτά στατιστικά μοντέλα αφορούν:

- α. τη συμμετοχή όλων των μεταβλητών,
- β. τη συμμετοχή των στατιστικά σημαντικών μεταβλητών σε επίπεδο εμπιστοσύνης 95% που προέκυψε από την Παλινδρόμηση κατά Βήμα (Stepwise Regression) και
- γ. τη συμμετοχή τριών βασικών μεταβλητών.

Παρατηρούμε ότι υπάρχει μία σταθερότητα στο είδος και μέγεθος της σχέσης μεταξύ εισοδήματος και ερμηνευτικού παράγοντα μεταξύ των τριών μοντέλων.

Αναλυτικά, στατιστικά σημαντική θετική επίδραση στο μέσο εισόδημα ΟΤΑ φαίνεται να έχουν τα ποσοστά κατόχων τίτλων σπουδών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το ποσοστό αλλοδαπών, το ποσοστό εργαζομένων ως τεχνικοί ή υπάλληλοι γραφείου, το ποσοστό νέων κατοικιών, το ποσοστό σχολικών κτηρίων και η μέση θερμοκρασία Ιανουαρίου. Αυτό σημαίνει ότι η αύξηση της τιμής μια μεταβλητής σε έναν ΟΤΑ έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος στον ΟΤΑ.

Μικρές αλλαγές στο ποσοστό κατόχων διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου καθώς και το ποσοστό σχολικών κτιρίων έχουν μεγάλη επίδραση στο μέσο δηλωθέν εισόδημα. Για παράδειγμα αν αυξηθεί το ποσοστό κατόχων διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου κατά 1% σε έναν ΟΤΑ αναμένεται αύξηση κατά 1029,59 ευρώ στο μέσο ετήσιο οικογενειακό εισόδημα των κατοίκων αυτού του ΟΤΑ. Το εύρημα αυτό αποτελεί σημαντική συνεισφορά στην άσκηση οικονομικής και περιφερειακής πολιτικής επιτάσσοντας την επένδυση στην εκπαίδευση σε όλα τα επίπεδα και κυρίως στις μεταπτυχιακές σπουδές.

Αντίθετα το ποσοστό κτηρίων εκκλησιαστικής χρήσης και κατοικίας έχουν στατιστικά σημαντική αρνητική επίδραση στο μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα. Τι ίδιο ισχύει για πολλές άλλες μεταβλητές όπως το ποσοστό εισερχομένων μεταναστών, το ποσοστό ανεργίας, το ποσοστό κτηρίων με χρήση ιατρική ή στάθμευσης οχημάτων που δεν έχουν όμως στατιστικά σημαντική επίδραση στο εισόδημα. Πολλές μεταβλητές έχουν τιμή γύρω από το 0 και δεδομένου ότι οι τιμές που δέχονται είναι σχετικά μικρές (ποσοστό) έχουν μάλλον αμελητέα επίδραση στην διαμόρφωση του μέσου ετήσιου δηλωθέντος οικογενειακού εισοδήματος. Είναι απαραίτητη όμως η συμμετοχή τους ώστε το στατιστικό μοντέλο να είναι όσο το δυνατόν καλύτερα ορισμένο.

Με βάση τα στατιστικά επίδοσης ενός μοντέλου (goodness-of-fit statistics), αποδοτικότερο φαίνεται να είναι το μοντέλο που ορίζεται με βάση την επιλογή παραγόντων ως αποτέλεσμα της Παλινδρόμησης σε Στάδια (Stepwise Regression). Το διορθωμένο R^2 είναι 0,725 που σημαίνει ότι στο εν λόγω στατιστικό μοντέλο οι ερμηνευτικοί παράγοντες ερμηνεύουν το 72,5% της διακύμανσης του μέσου εισοδήματος σε επίπεδο ΟΤΑ. Με βάση αυτό το εμπειρικό εύρημα μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι υπάρχουν δυνητικά και

άλλοι ερμηνευτικοί παράγοντες που δεν έχουν συμπεριληφθεί στα μοντέλα που βαθμονομήθηκαν εδώ. Παραδείγματος χάρη δεν συμπεριλήφθηκαν μεταβλητές που αφορούν το αντικείμενο σπουδών, τις ώρες εργασίας και το βαθμό επιχειρηματικότητας και βιομηχανικής ανάπτυξης κάθε ΟΤΑ. Οι περιορισμοί της παρούσας έρευνας σχετίζονται με την διαθεσιμότητα δεδομένων και στη συνειδητή επιλογή να δοθεί έμφαση στην εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων και όχι στον ορισμό του καλύτερου δυνατού μοντέλου εκτίμησης εισοδήματος. Επίσης η επιλογή μόνο γραμμικών μοντέλων που μπορεί να δεχθεί κριτική, έγινε ώστε να είναι εύκολη η ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Μη γραμμικά μοντέλα των ίδιων μεταβλητών βαθμονομήθηκαν στα πλαίσια της εργασίας αυτής αλλά είχαν προβλήματα δεδομένων λόγω χαμηλών και μηδενικών τιμών ενώ τα κύρια συμπεράσματα παραμένουν τα ίδια. Τα μη γραμμικά μοντέλα έγιναν με λογαρίθμηση όλων των μεταβλητών αλλά δεν παρουσιάζονται εδώ.

Από τις 15 μεταβλητές που είναι στατιστικά σημαντικές στην παλινδρόμηση σε στάδια αξίζει να σχολιαστεί η θετική επίδραση της εκπαίδευσης και του ποσοστού σχολικών κτιρίων στο μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα. Κάτοικοι ενός ΟΤΑ με υψηλά ακαδημαϊκά προσόντα ανεξάρτητα ή σε συνδυασμό με καλές υποδομές παιδείας (όπως σχολικά συγκροτήματα και πανεπιστήμια) έχουν καλύτερες δεξιότητες και προσόντα με αποτέλεσμα να επιτυγχάνουν καλύτερα εισοδήματα από την εργασία τους. Η θετική επίδραση του ποσοστού κατόχων διδακτορικού ενδέχεται να ερμηνεύει έμμεσα την ύπαρξη πανεπιστημιακών σχολών σε κάποιους ΟΤΑ οι οποίες ενισχύουν την τοπική οικονομία λόγω των φοιτητών τους και επομένως τα τοπικά εισοδήματα πέραν των ατομικών εισοδημάτων των κατόχων διδακτορικού. Αξίζει επίσης να επισημανθεί η θετική επίδραση του ποσοστού αλλοδαπών στα εισοδήματα που ενδέχεται να συνδέεται με την αγροτική οικονομία και την οικοδομική δραστηριότητα σε κάποιους ΟΤΑ. Η ύπαρξη των αλλοδαπών ενισχύει τα εισοδήματα των κατοίκων ελληνικής υπηκοότητας. Αυτό συμβαίνει γιατί οι αλλοδαποί, που είναι κυρίως οικονομικοί μετανάστες, αυξάνουν την οικονομική δραστηριότητα των εργοδοτών τους καθώς αποτελούν εργατικό δυναμικό χαμηλού κόστους και έχουν διάθεση να εργαστούν σε ασχολίες που δεν είναι διατεθειμένοι να εργαστούν οι γηγενείς. Η σημαντική αρνητική επίδραση του ποσοστού κτιρίων με θρησκευτική χρήση είναι δύσκολο να ερμηνευτεί και χρίζει περαιτέρω διερεύνησης.

5.3. Η χωρική μεταβολή των σχέσεων ερμηνευτικών παραγόντων – εισοδήματος

Από τη θεωρία γνωρίζουμε ότι οι σχέσεις μεταξύ χωρικών μεταβλητών ενδέχεται να μην είναι σταθερές στο χώρο (Fotheringham κ.ά., 2002). Επιπλέον, η ύπαρξη χωρικής αυτοσυσχέτισης στην εξαρτημένη και στις ανεξάρτητες μεταβλητές επιβάλλει την εξέταση της

παραπάνω υπόθεσης. Για το σκοπό αυτό ορίζουμε ένα τοπικό μοντέλο για κάθε ένα από τα ολικά μοντέλα που παρουσιάστηκαν στην πλοηγούμενη ενότητα. Τα μοντέλα βαθμονομήθηκαν με τη μέθοδο της Γεωγραφικά Σταθμισμένης Παλινδρόμησης. Το πρώτο μοντέλο με όλες τις μεταβλητές δεν ήταν δυνατό να βαθμονομηθεί εξαιτίας ισχυρής συσχέτισης σε τοπικό επίπεδο και ενδεχομένως της κατανομής ορισμένων μεταβλητών. Τα αποτελέσματα των άλλων δύο μοντέλων, του μοντέλου που ορίζεται από την παλινδρόμηση σε στάδια και ενός βασικού μοντέλου GWR, παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.

Ο Πίνακας 3 έχει την ίδια δομή με τον Πίνακα 2, μόνο που αυτή τη φορά αντί για μία εκτιμημένη παράμετρο για κάθε ανεξάρτητη μεταβλητή παρουσιάζεται το εύρος των εκτιμημένων παραμέτρων της μεταβλητής αυτής με βάση τα τοπικά μοντέλα. Με έντονα γράμματα εμφανίζονται οι μεταβλητές των οποίων οι τοπικά εκτιμημένες παράμετροι έχουν στατιστικά σημαντική χωρική διακύμανση σε επίπεδο εμπιστοσύνης 95% με βάση το τεστ σημαντικότητας Monte Carlo (Hope, 1968). Το τεστ αυτό επαναλαμβάνει τις τοπικές παλινδρομήσεις αναδιατάσσοντας στο χώρο τις παρατηρήσεις ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο η θέση της παρατήρησης επηρεάζει τη χωρική μεταβολή της σχέσης μεταξύ ενός ερμηνευτικού παράγοντα και εισοδήματος.

Το τοπικό μοντέλο GWR που ορίζεται με βάση την κατά βήμα παλινδρόμηση του αντίστοιχου ολικού μοντέλου (χάριν συντομίας "τοπικό μοντέλο GWR") φαίνεται να είναι αποδοτικότερο από το τελευταίο. Τόσο το διορθωμένο R^2 όσο και το κριτήριο AIC έχουν καλύτερη τιμή επιβεβαιώνοντας το συχνό εύρημα στην σύγχρονη βιβλιογραφία της χωρικής ανάλυσης ότι τα τοπικά μοντέλα έχουν καλύτερη ερμηνευτική ικανότητα με βάση τη στατιστική επαγωγή από ότι τα αντίστοιχα ολικά. Ωστόσο ο σχετικά μεγάλος αριθμός κοντινών γειτόνων, σχεδόν τα τρία τέταρτα των παρατηρήσεων, ενδεχομένως να δηλώνει ότι το τοπικό μοντέλο δεν διαφοροποιείται έντονα από το ολικό. Πράγματι, στο τοπικό μοντέλο GWR οι τοπικά εκτιμημένες παράμετροι διατηρούν σε μεγάλο βαθμό το είδος της σχέσης μεταξύ μέσου δηλωθέντος εισοδήματος και ερμηνευτικών παραγόντων, ενώ το μέγεθος μεταβάλλεται. Αντίθετα στο βασικό μοντέλο GWR υπάρχει έντονη διακύμανση του είδους και του μεγέθους των σχέσεων μεταξύ μέσου δηλωθέντος εισοδήματος και ερμηνευτικών παραγόντων, π.χ. οι εκτιμημένες παράμετροι του ποσοστού κατόχων διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου κυμαίνονται από $-2.966,78 - 4.465,35$. Ωστόσο χρειάζεται προσοχή στην εμπιστοσύνη του αποτελέσματος αυτού που δεν συμβαδίζει με το αντίστοιχο του τοπικό μοντέλου GWR και οφείλετε στο σαφώς μικρότερο αριθμό ερμηνευτικών παραγόντων (τρεις) και αριθμό κοντινότερων γειτόνων (171).

Πίνακας 3. Αποτελέσματα Γεωγραφικά Σταθμισμένης Παλινδρόμησης

Μεταβλητές	Τοπικό GWR με βάση την παλινδρόμηση σε στάδια	Βασικό GWR
Σταθερά	4828,66 – 7556,42	5919,43 – 8355,15
Πυκνότητα Πληθυσμού		
Μέσο Υψόμετρο		
% εσωτερικά εισερχομένων μεταναστών		
% εξωτερικά εισερχομένων μεταναστών		
% Ανεργία		
% κατοικιών με 5 δωμάτια		
% Κάτοχοι διδακτορικού και μεταπτυχιακού τίτλου	646,47 – 1463,75	-2966,78 – 4465,35
% Πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών	-41,23 – 203,32	
% Πτυχιούχοι ΤΕΙ και Ανωτέρων Σχολών	77,22 – 529,00	
% Απόφοιτοι Δημοτικού		
% Γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση		
% Δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση		
% Αλλοδαποί	19,63 – 66,96	
Κατηγορία Επαγγέλματος 1	-99,88 – 7,50	
Κατηγορία Επαγγέλματος 2		
Κατηγορία Επαγγέλματος 3	0,65 – 119,61	
Κατηγορία Επαγγέλματος 4	16,55 – 194,92	4,64 – 560,39
Κατηγορία Επαγγέλματος 5		
Κατηγορία Επαγγέλματος 6		
Κατηγορία Επαγγέλματος 7	11,85 – 65,31	
Κατηγορία Επαγγέλματος 8	57,76 – 179,64	
Κατηγορία Επαγγέλματος 9		
Περιφερειακός Πληθυσμός	-15,67 – 19,54	
% κτιρίων υπό κατασκευή	4,16 – 222,34	-208,61 – 1149,09
% Κατοικίες (χρήση κτηρίων)	-25,63 – 4,57	
% Εκκλησίες - Μοναστήρια	-384,70 – -94,82	
% Ξενοδοχεία		
% Εργοστάσια - Εργαστήρια		
% Σχολικά κτίρια	561,10 – 1237,64	
% Καταστήματα - Γραφεία		
% Κτιρίων στάθμευσης οχημάτων		
% Νοσοκομεία, Κλινικές		
Μέση θερμοκρασία Ιανουαρίου	-0,79 – 151,64	
Μέση ετήσια υγρασία		
% κενές εξοχικές ή δευτερεύουσες κατοικίες		
% κενές κατοικίες για ενοικίαση, πώληση ή άλλο λόγο		
AIC	18003.830	18203,403
Adjusted R ²	0.747	0,696
N	757	171

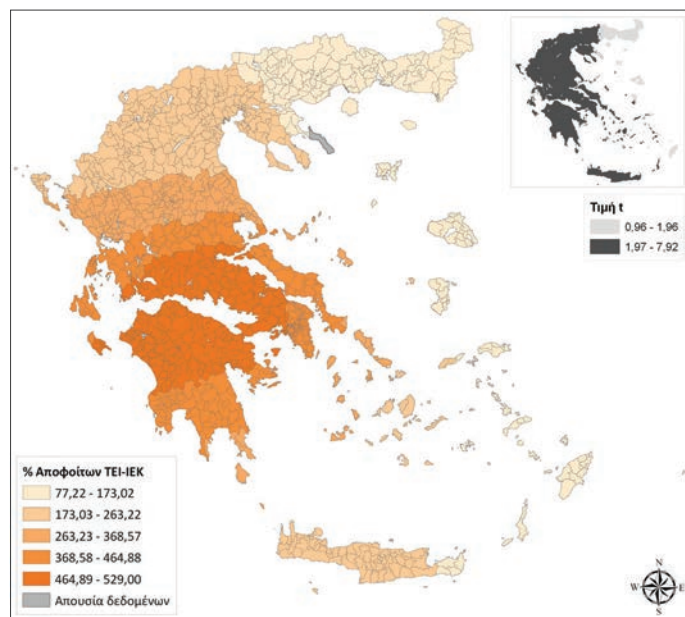
Έντονα = Στατιστικά σημαντική χωρική διακύμανση των τοπικά εκτιμημένων παραμέτρων των μεταβλητών σε επίπεδο εμπιστοσύνης 95% με βάση το τεστ Monte Carlo

Στο τοπικό μοντέλο GWR που έχει την καλύτερη απόδοση, οι τοπικά εκτιμημένες παράμετροι που έχουν στατιστικά σημαντική χωρική μεταβλητότητα (significant spatial non-stationarity) αφορούν τις μεταβλητές

- α. ποσοστό Πτυχιούχων ΤΕΙ και Ανωτέρων Σχολών,
- β. ποσοστό εργαζομένων ως υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (Κατηγορία Επαγγελμάτων 4),
- γ. ποσοστό εργαζομένων ως χειριστές μηχανημάτων σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και συναρμολογητές επαγγέλματα (Κατηγορία Επαγγελμάτων 8),
- δ. Περιφερειακός Πληθυσμός,
- ε. ποσοστό κτηρίων με χρήση ως Εκκλησίες - Μοναστήρια, και
- στ. Μέση θερμοκρασία Ιανουαρίου.

Για την καλύτερη κατανόηση της χωρικής μεταβλητότητας των εκτιμημένων παραμέτρων αυτών των μεταβλητών οι τελευταίες χαρτογραφήθηκαν και παρουσιάζονται στα Σχήματα 3-7. Από τη χαρτογράφηση αυτή εξαιρέθηκε η μεταβλητή "Περιφερειακός Πληθυσμός" λόγω των σχετικά χαμηλών τιμών των τοπικών εκτιμημένων παραμέτρων.

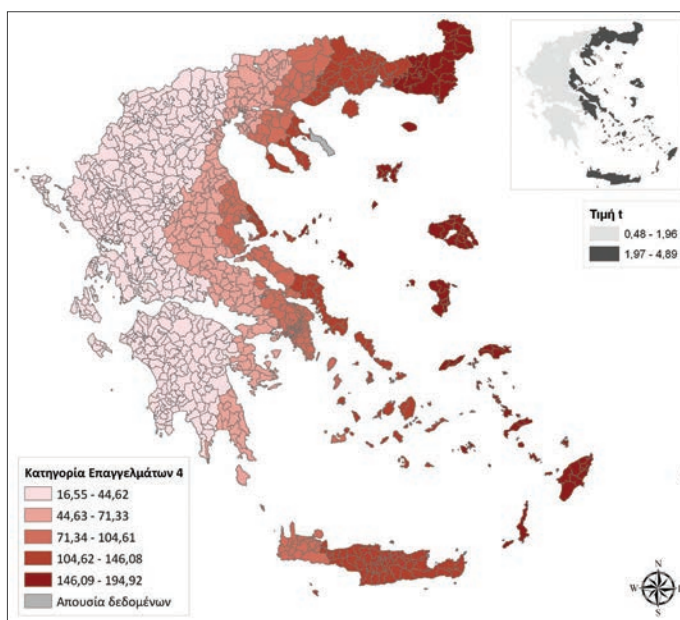
Σχήμα 3. Τοπικά εκτιμημένες παράμετροι του ποσοστού Πτυχιούχων ΤΕΙ και Ανωτέρων Σχολών

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009), Ιδία επεξεργασία

Οι τοπικά εκτιμημένες παράμετροι του ποσοστού Πτυχιούχων ΤΕΙ και Ανωτέρων Σχολών (Σχήμα 3) είναι παντού θετικές και εκτός της ανατολικής Ελλάδας είναι και στατιστικά σημαντικές. Τα χωρικά τους πρότυπα εμφανίζουν μια εστία με τις μεγαλύτερες τιμές στις περιοχές της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου. Το γεγονός ότι στις περιοχές αυτές συγκεντρώνεται και σημαντικό τμήμα της ελληνικής βιομηχανίας της χώρας ενδεχομένως να συνδέεται με την αύξηση του εισοδήματος σε επίπεδο ΟΤΑ καθώς αυξάνεται το ποσοστό Πτυχιούχων ΤΕΙ και Ανωτέρων Σχολών.

Σχήμα 4. Τοπικά εκτιμημένες παράμετροι του ποσοστού εργαζομένων ως υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (Κατηγορία Επαγγελμάτων 4)

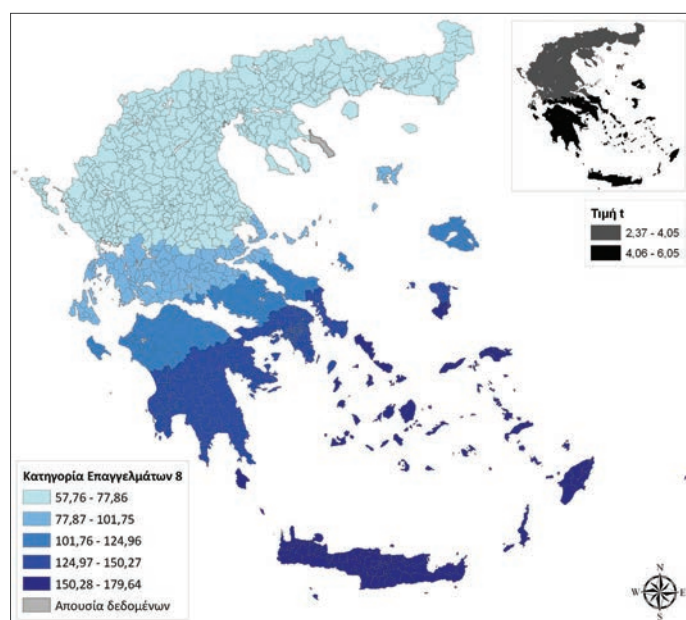

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009), ίδια επεξεργασία

Οι τοπικά εκτιμημένες παράμετροι του ποσοστού εργαζομένων ως υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (Κατηγορία Επαγγελμάτων 4) είναι παντού θετικές. Έχουν μεγάλο εύρος τιμών από 16,55–194,92. Είναι στατιστικά σημαντικές στο ανατολικό τμήμα της χώρας (Σχήμα 4). Οι μεγαλύτερες τιμές εμφανίζονται στη Θράκη και στα νησιά του Αιγαίου και ιδιαίτερα στους ΟΤΑ που ανήκουν σε νομούς που συνορεύουν με την Τουρκία. Η γεωγραφία αυτή των τοπικά εκτιμημένων παραμέτρων ταυτίζεται με την γεωγραφία των παραμεθωρίων και προβληματικών περιοχών στις οποίες οι

υπάλληλοι του δημοσίου, ΝΠΔΔ και ΟΤΑ λαμβάνουν επιπλέον μηνιαίο επίδομα 40– 20 ευρώ με βάση το Νόμο 3205 (ΦΕΚ Α' 297 23.12.2003). Αυτό αντιστοιχεί σε αύξηση του ετήσιου εισοδήματος κατά 480–1440 ευρώ ανά άτομο ή 960–2880 ευρώ ανά φορολογική δήλωση ζευγους δύο εργαζομένων του δημοσίου. Ωστόσο η κατηγορία αυτή εργαζομένων (Κατηγορία Επαγγελμάτων 4) δεν περιλαμβάνει ιδιαίτερα εργαζόμενους στο δημόσιο. Έτσι η υπόθεση ότι η ύπαρξη του επιδόματος αυτού ενδέχεται να εξηγεί την εντονότερη επίδραση της μεταβλητής αυτής στο μέσο δηλωθέν εισόδημα στην ανατολική Ελλάδα γίνεται με μια σχετική επιφύλαξη.

Σχήμα 5. Τοπικά εκτιμημένες παράμετροι του ποσοστού εργαζομένων ως χειριστές μηχανημάτων σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και συναρμολογητές επαγγέλματα (Κατηγορία Επαγγελμάτων 8)

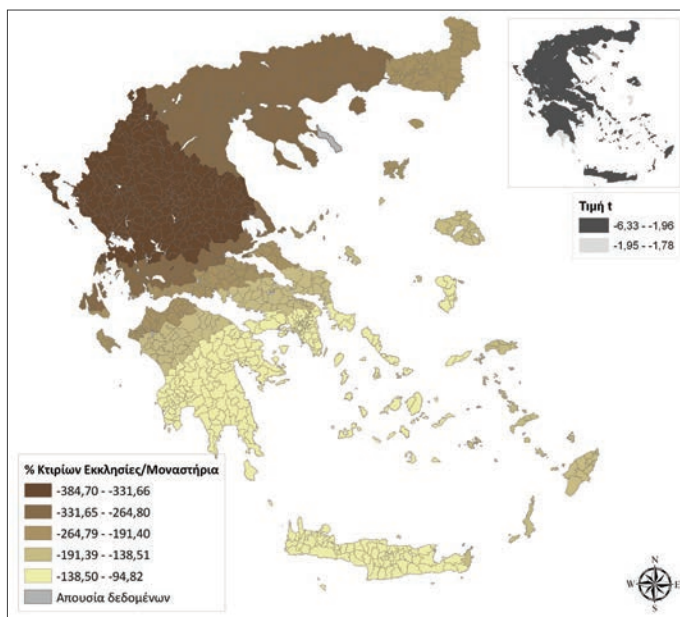

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009), Ιδία επεξεργασία

Οι τοπικά εκτιμημένες παράμετροι του ποσοστού εργαζομένων ως χειριστές μηχανημάτων σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και συναρμολογητές επαγγέλματα (Κατηγορία Επαγγελμάτων 8) είναι παντού θετικές και στατιστικά σημαντικές (Σχήμα 5). Ο αριθμός των εργαζομένων αυτής της κατηγορίας αποτελεί συνήθως μικρό ποσοστό στο σύνολο εργαζομένων, ωστόσο είναι πολύ καλά αμειβόμενοι. Εκτός από χειριστές μηχανημάτων στην κατηγορία αυτή ανήκουν και οι ναυτικοί. Οι μεγαλύτερες τιμές των τοπικά εκτιμημένων παραμέτρων εμφανίζονται στην Κρήτη, τις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα. Το

γεγονός αυτό ενδέχεται να συνδέεται με εργαζόμενους σε διάφορες βιοτεχνίες τροφίμων, εγκαταστάσεις εξόρυξης μετάλλων, κατασκευές και στους ναυτικούς που έχουν καλύτερες αμοιβές στις περιοχές αυτές από ότι στην υπόλοιπη Ελλάδα.

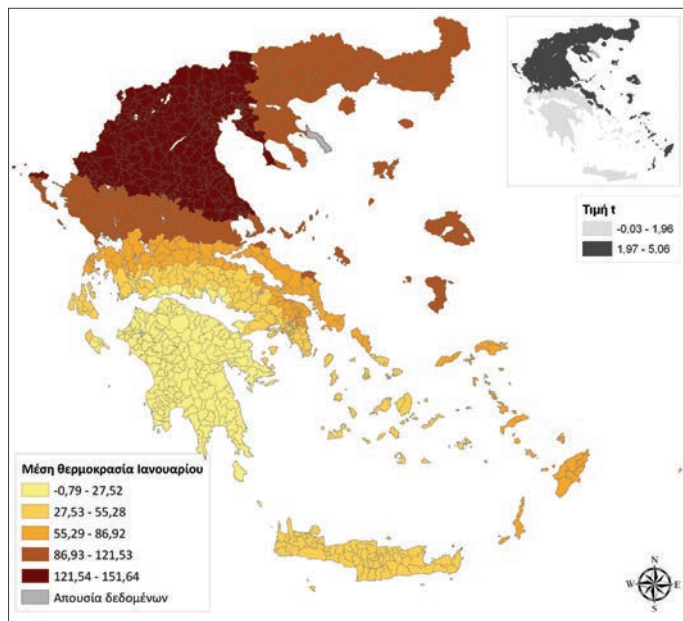
Σχήμα 6. Τοπικά εκτιμημένες παράμετροι του ποσοστού κτηρίων με χρήση ως Εκκλησίες – Μοναστήρια

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009), ίδια επεξεργασία

Η εικόνα διαφοροποιείται αισθητά στον παράγοντα που αφορά το ποσοστό κτηρίων με χρήση ως Εκκλησίες – Μοναστήρια όπου όλες οι τοπικές εκτιμημένες παράμετροι είναι αρνητικές και σχεδόν όλες στατιστικά σημαντικές. Η γεωγραφία επίσης διαφοροποιείται. Οι μικρότερες τιμές στις τοπικές εκτιμημένες παραμέτρους και επομένως η μεγαλύτερη αρνητική επίδραση στο μέσο δηλωθέν εισόδημα εμφανίζονται στους ΟΤΑ της κεντρικής και βόρειας Ελλάδας (Σχήμα 6). Η ερμηνεία αυτού του ευρήματος δεν είναι εύκολη και ενδέχεται η παράμετρος αυτή να υποκαθιστά κάποια άλλη αιτία που δεν συμπεριελήφθητε στο μοντέλο με κάποιον παράγοντα.

Σχήμα 7. Τοπικά εκτιμημένες παράμετροι της μέσης θερμοκρασίας Ιανουαρίου

Πηγή: ΕΣΥΕ (2009), Ιδία επεξεργασία

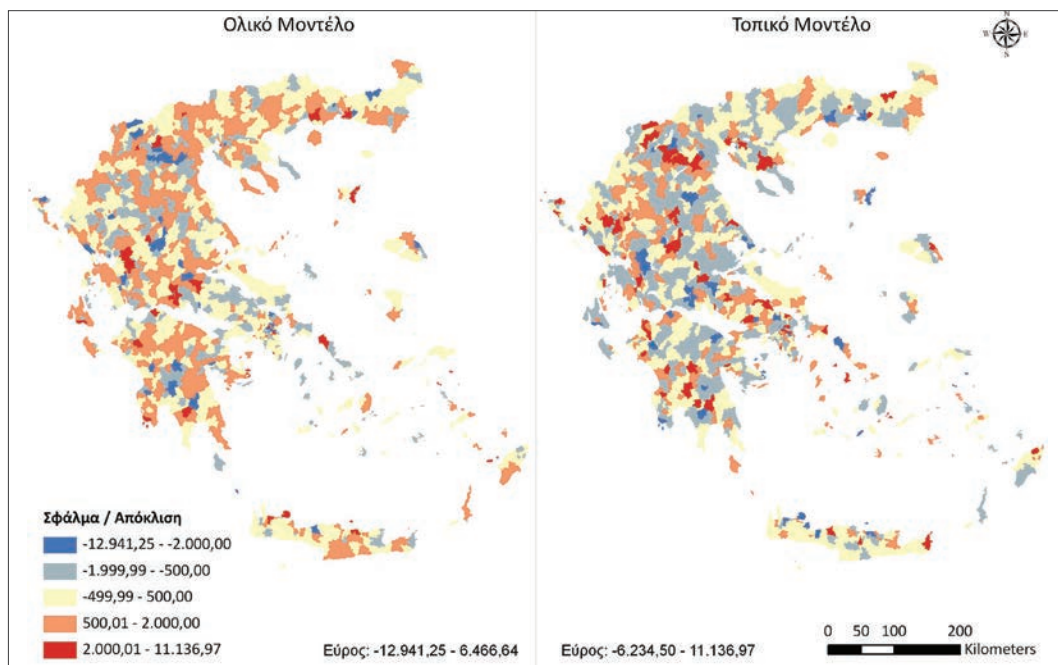
Η ερμηνευτική αξία της μεταβλητής του κλίματος που αφορά τη μέση θερμοκρασία Ιανουαρίου είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί δεν απαντάται συχνά στη σχετική βιβλιογραφία. Τα διαθέσιμα κλιματικά δεδομένα για την έρευνα που παρουσιάζεται εδώ είναι υψηλής ποιότητας και σχετικά καλής γεωγραφικής λεπτομέρειας. Οι τοπικά εκτιμημένες παράμετροι είναι θετικές και στατιστικά σημαντικές στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα (Σχήμα 7). Οι μεγαλύτερες τιμές των παραμέτρων αυτών εμφανίζονται στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία γεγονός που προφανώς συνδέεται με εισοδήματα από την αγροτική παραγωγή που είναι ευαίσθητα στις καιρικές συνθήκες. Ενδεχομένως οι χαμηλότερες θερμοκρασίες να μειώνουν τις ώρες εργασίας σε άλλα επαγγέλματα με αποτέλεσμα χαμηλότερα εισοδήματα. Αν υποθέσουμε ότι η επίδραση όλων των άλλων παραμέτρων είναι σταθερή, η αύξηση της μέσης θερμοκρασίας Ιανουαρίου κατά 1^ο Κελσίου θα είχε ως αποτέλεσμα την έως 151,64 ευρώ αύξηση του μέσου ετήσιου δηλωθέντος εισοδήματος στους ΟΤΑ που βρίσκονται στις παραπάνω περιοχές.

5.4. Σφάλματα στατιστικών μοντέλων

Μια συχνή πρακτική στη βιβλιογραφία εφαρμογών της παλινδρόμησης είναι η χωρική ανάλυση των σφαλμάτων των μοντέλων που βαθμονομούνται (model residuals). Ο υπολογισμός των περιγραφικών χαρακτηριστικών και η μελέτη της χωρικής δομής των αποκλίσεων των εκτιμημένων τιμών εισοδήματος από τις πραγματικές τιμές βοηθά τόσο στην αξιολόγηση της απόδοσης των στατιστικών μοντέλων όσο και στην προσπάθεια βελτίωσής τους.

Παρακάτω παρουσιάζεται ένας χάρτης με τα σφάλματα του τοπικού και ολικού μοντέλου που προέκυψε από την παλινδρόμηση σε στάδια (Σχήμα 8). Το ολικό μοντέλο παρουσιάζει ακραίες τιμές υποεκτίμησης των πραγματικών τιμών ενώ το τοπικό μοντέλο ακραίες τιμές υπερεκτίμησης. Οι δείκτες Moran's I είναι θετικοί και σχετικά κοντά στο μηδέν και στις δύο περιπτώσεις υποδεικνύοντας μια σχετικά μικρή τάση γειτονικών ΟΤΑ να έχουν παρόμοια χαμηλές ή υψηλές αποκλίσεις. Ο δείκτης Moran's I του ολικού μοντέλου (0,0786) είναι σχεδόν διπλάσιος από αυτόν του τοπικού (0,0469) υποδεικνύοντας ότι το δεύτερο ερμηνεύει καλύτερα τη χωρική διακύμανση του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος.

Σχήμα 8. Χάρτης αποκλίσεων τοπικού και ολικού μοντέλου (κατά βήμα παλινδρόμηση)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο άρθρο αυτό έγινε μια προσπάθεια να αναδειχθούν οι χωρικές ανισότητες στο μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα στον ελλαδικό χώρο και να παρουσιαστεί ένα χωρικά λεπτομερές στατιστικό μοντέλο εκτίμησης του εισοδήματος αυτού. Παράλληλα επιχειρήθηκε η παρουσίαση μιας μεθοδολογίας που βασίζεται στην γεωγραφική θεωρία και αντιμετωπίζει τα ζητήματα της χωρικής εξάρτησης των δεδομένων και της μεταβλητότητας των σχέσεων μεταξύ ενός φαινομένου και των παραγόντων που το επηρεάζουν. Για το σκοπό αυτό εφαρμόστηκαν σύγχρονες μέθοδοι εξερευνητικής και ερμηνευτικής ανάλυσης σε πραγματικά δεδομένα εισοδήματος και κοινωνικο-οικονομικών μεταβλητών σε επίπεδο Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Δήμοι και Κοινότητες) για το έτος 2001.

Από την εξερευνητική ανάλυση δεδομένων προκύπτει ότι υπάρχει μεγάλη ανισότητα εισοδήματος μεταξύ των ΟΤΑ. Το μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα στο Δήμο Φιλοθέης της Νομαρχίας Αθηνών είναι 8,7 φορές μεγαλύτερο από αυτό του Δήμου Πηνειάς του Νομού Ηλείας. Οι ΟΤΑ όπου δηλώνονται τα υψηλότερα εισοδήματα είναι τα βόρεια προάστια της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης ενώ στους ΟΤΑ της ορεινής Μακεδονίας, Ηλείου, Πελοποννήσου και Κρήτης δηλώνονται τα χαμηλότερα εισοδήματα. Υπάρχουν ωστόσο και χωρικές ομάδες υψηλών εισοδημάτων με κέντρα ΟΤΑ στη νήσο Ρόδου, στις ανατολικές Κυκλάδες, στη Χαλκίδα και στην περιοχή των Δελφών. Αυτό ίσως εξηγείται από τη συνεισφορά στα οικογενειακά εισοδήματα του τουρισμού στις περιοχές όπου το τουριστικό και πολιτιστικό προϊόν είναι υψηλής ποιότητας.

Από την ερμηνευτική ανάλυση δεδομένων προκύπτει ότι οι κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν θετικά το εισόδημα και εξηγούν σημαντικό ποσοστό της διακύμανσής του αφορούν την υψηλού επιπέδου τριτοβάθμια εκπαίδευση το ποσοστό σχολικών κτηρίων και ορισμένες κατηγορίες επαγγελμάτων όπως υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα. Οι παράγοντες αυτοί έχουν θετική, στατιστικά σημαντική και χωρικά μεταβαλλόμενη επίδραση στο μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα. Τα ευρήματα αυτά θα μπορούσαν να υποστηρίξουν και να αιτιολογήσουν την άσκηση οικονομικής και περιφερειακής πολιτικής με αύξηση των επενδύσεων σε υποδομές και υπηρεσίες εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες της και κυρίως στην τριτοβάθμια εκπαίδευση για οργάνωση προγραμμάτων μεταπτυχιακών σπουδών καθώς και την επένδυση στην αγορά των υπηρεσιών με στόχο την αύξηση του τοπικά παραγόμενου εισοδήματος. Η γεωγραφικά στοχευμένη πολιτική θα μπορούσε να μειώσει και τις εισοδηματικές ανισότητες με θετικό αντίκτυπο στην κοινωνία.

Τα παραπάνω συμπεράσματα θα πρέπει να απασχολήσουν τους αιρετούς σε επίπεδο Περιφέρειας και Δήμου που θα κληθούν να διοικήσουν με βάση το νέο θεσμικό πλαίσιο

που διαμόρφωσε το Πρόγραμμα Καλλικράτης. Το πλαίσιο αυτό μεταφέρει πόρους και διακυβέρνηση από την κεντρική στην τοπική διοίκηση. Μια σειρά από τομείς όπως η υγεία και πρόνοια, η χωροταξία και πολεοδομία, η εκπαίδευση και το περιβάλλον θα διαχειρίζονται τοπικά με την κατάλληλη αξιοποίηση δημόσιων και ευρωπαϊκών πόρων/επενδύσεων. Ζητούμενο αποτελεί η ανάπτυξη και η ευημερία της τοπικής κοινωνίας και για να γίνει αυτή θα πρέπει κατά την άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής να αξιοποιούνται τα συμπεράσματα ερευνών όπως αυτή που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο.

Η έρευνα που παρουσιάζεται εδώ θα μπορούσε να ενταχθεί στο πλαίσιο μιας ευρύτερης μελέτης με σκοπό τη υποβοήθηση λήψης ενημερωμένων αποφάσεων κατά τη διαδικασία άσκησης εθνικής και τοπικής αναπτυξιακής πολιτικής. Οι Εθνικές και Κοινοτικές πολιτικές και χρηματοδοτήσεις για την περιφερειακή ανάπτυξη και σύγκλιση δε φαίνεται να έχουν βοηθήσει στην πραγματική σύγκλιση στο εσωτερικό των περιφερειών. Οι κάτοικοι μη αστικών περιοχών εξακολουθούν να έχουν χαμηλά εισοδήματα σε σχέση με τις κοντινές πόλεις ή τις μητροπόλεις μιας χώρας. Θα είχε ενδιαφέρον αν τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε υποθετικά σενάρια όπου ο ερευνητής μεταβάλλοντας τους παράγοντες μπορεί να εκτιμήσει τις πιθανές μεταβολές στο μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα κάθε ΟΤΑ. Ωστόσο η μεταβολή των κοινωνικό-οικονομικών δεδομένων έχει πολλαπλές επιπτώσεις στις τοπικές οικονομίες – κοινωνίες (όπως η αλλαγή της δημογραφικής δομής λόγω εσωτερικής μετανάστευσης) και τέτοιες αναλύσεις με βάση υποθετικά σενάρια θα πρέπει να γίνονται με προσοχή.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Πέτρο Κατσαφάδο και Αναστάσιο Παπαδόπουλο για την παροχή των αρχικών κλιματικών δεδομένων από την επεξεργασία των οποίων προέκυψαν οι τιμές των κλιματικών παραγόντων για κάθε ΟΤΑ.

Η εφαρμογή της μεθόδου Γεωγραφικά Σταθμισμένης Παλινδρόμησης έγινε δυνατή με τη χρήση του λογισμικού GWR 3.0. Το Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου διαθέτει άδειες χρήσης για ερευνητικούς σκοπούς. Το λογισμικό αυτό, του οποίου κάτοχος πνευματικών δικαιωμάτων είναι το Εθνικό Κέντρο Γεωπληροφορικής της Ιρλανδίας παρέχεται αποκλειστικά από τους Καθηγητή A. Stewart Fotheringham και Martin Charlton.

Θα ήθελα επίσης να αναγνωρίσω τη χρήση του λογισμικού GeoDa έκδοση 0.9.5-ι. Το λογισμικό GeoDa αναπτύχθηκε από τον Luc Anselin και τους συνεργάτες του στο εργαστήριο Spatial Analysis Laboratory (SAL) του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Illinois, Urbana-Champaign (<https://www.geoda.uiuc.edu>).

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Αν. Καθηγητή Γιάννη Ψυχάρη και την Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού "Αειχώρος" για την πρόσκλησή τους να συμμετέχω

στο ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού που αφορά στη μελέτη σύγχρονων διαστάσεων της αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα καθώς και τους δύο ανώνυμους κριτές για τα εποικοδομητικά τους σχόλια που βελτίωσαν την ποιότητα του τελικού άρθρου.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών [ΓΓΠΣ] (2009) "Γεωγραφική κατανομή Εισοδήματος Φυσικών Προσώπων κατά Ταχ. Κώδικα Οικονομικού Έτους 2002". [Διαθέσιμα online στο: <http://www.gsis.gr/>], [Τελευταία πρόσβαση 01/06/2009].
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος [ΕΣΥΕ] (2009) Στοιχεία Απογραφής Πληθυσμού 2001 και Απογραφής Κτηρίων 2000, [Διαθέσιμα online στο: <http://www.statistics.gr>], [Τελευταία πρόσβαση 01/06/2009].
- Κατσαφάδος, Π., Καλογήρου, Σ., και Παπαδόπουλος, Α. (2008) Αποτύπωση της Χωρικής Μεταβλητότητας του Κλίματος στην Ελλάδα, Γεωανάλεκτα, 4, σελ. 24 – 25.
- Προδρομίδης Ι. Κ. Π. (2006) *A Regional Analysis of Declared Incomes in Greece* (Περιφερειακή ανάλυση του Δηλωθέντος εισοδήματος στην Ελλάδα), Σειρά Μελετών 63, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Πετράκος, Γ. και Ψυχάρης, Γ. (2004) Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα (Αθήνα: Κριτική).

Ξενόγλωσση

- H. Alker (1969) "A Typology of Ecological Fallacies", στο: M. Dogan και S. Rokkan (επ.), *Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences*, Cambridge: MIT Press, 69-86.
- Anselin L. (1988) *Spatial Econometrics: Methods and Models*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Anselin L. (2003α) "An Introduction to EDA with GeoDa", Spatial Analysis Laboratory (SAL), Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois, Urbana-Champaign, IL.
- Anselin L. (2003β) "GeoDa 0.9 User's Guide", Spatial Analysis Laboratory (SAL), Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois, Urbana-Champaign, IL.
- Anselin L. (2004) "GeoDa 0.95i Release Notes", Spatial Analysis Laboratory (SAL), Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois, Urbana-Champaign, IL.
- Ashenfelter O. και Rouse, C. (1999) "Schooling, Intelligence, and Income in America: Cracks in the Bell Curve", *NBER Working Papers*, 6902, National Bureau of Economic Research, Inc.

- Azzoni C.R. (2001) "Economic growth and regional income inequality in Brazil", *The Annals of Regional Science*, 35 (1): 133–152.
- Ballas D. (2004) "Simulating trends in poverty and income inequality on the basis of the 1991 and 2001 Census data: a tale of two cities", *Area*, 36: 146–163.
- Ballas D. και Clarke G. P. (2001α) "Towards local implications of major job transformations in the city: a spatial microsimulation approach", *Geographical Analysis*, 31: 291-311.
- Ballas D. και Clarke G. P. (2001β) "Modelling the local impacts of national social policies: a microsimulation approach", *Environment and Planning C*, 19: 587-606.
- Bingley P., Zhu Y. και Walker I. (2005) "Education, Work and Wages in the UK", *German Economic Review*, 6(3): 395-414.
- Casetti E. (1972) "Generating Models by the Expansion Method: Applications to Geographical Research", *Geographical Analysis*, 4(1): 81-91.
- Cliff A.D. και Ord J.K. (1973) *Spatial autocorrelation*, London: Pion.
- Cliff A.D. και Ord J.K. (1981) *Spatial processes: models and applications*, London: Pion.
- Dall'erba D. (2005) "Distribution of regional income and regional funds in Europe 1989–1999: An exploratory spatial data analysis", *The Annals of Regional Science*, 39(1): 121-148.
- De Gregorio J. και Lee G.-W. (1999) "Education and Income Distribution: New Evidence from Cross-country Data", Documentos de Trabajo 55, Centro de Economía Aplicada, Universidad de Chile.
- European Centre for Medium-Range Weather Forecasts [ECMWF] (2009) <http://www.ecmwf.int>. [Τελευταία πρόσβαση στις: 1/6/2009].
- Fan C.C. και Casetti E. (1994) "The spatial and temporal dynamics of US regional income inequality, 1950–1989", *The Annals of Regional Science*, 28(2): 177-196.
- Fotheringham A.S., Barmby T., Brunson C., Champion T., Charlton M., Kalogirou S., Tremayne A., Rees P., Eyre H., Macgill J., Stillwell J., Bramley G. και Hollis J. (2002) "Development of a Migration Model: Analytical and Practical Enhancements", London: Office of the Deputy Prime Minister.
- Fotheringham, A.S. και Brunson C. (1999) "Local Forms of Spatial Analysis", *Geographical Analysis*, 31(4): 340-358.
- Fotheringham A.S., Brunson C. και Charlton, M. (2002) *Geographically Weighted Regression: the analysis of spatially varying relationships*, Chichester: John Wiley and Sons.
- Fotheringham A.S., Charlton M.E. και Brunson C. (1998) "Geographically Weighted Regression: A Natural Evolution of the Expansion Method for Spatial Data Analysis", *Environment and Planning A*, 30: 1905-1927.
- Fotheringham A.S. και Rogerson P.A. (1993) "GIS and spatial analytical problems", *International Journal of Geographical Information Systems*, 7(1): 3-19.

- Hope A.C.A. (1968) "A simplified Monte Carlo significance test procedure", *Journal of the Royal Statistical Society, Series B (methodological)*, 30(3): 582-598.
- Ioannides Y.M. (2004) "Neighborhood income distributions, *Journal of Urban Economics*, 56(3): 435-457.
- Jenkins S.P. (2000) "Modelling household income dynamics", *Journal of Population Economics*, 13(4): 529-567.
- Kalogirou S. (2003) "The Statistical Analysis And Modelling Of Internal Migration Flows Within England And Wales", PhD Thesis, School of Geography, Politics and Sociology, University of Newcastle upon Tyne, UK.
- Kalogirou S. (2010) "Spatial inequalities in income and post-graduate educational attainment in Greece", *Journal of Maps*, v. 2010: 393-400.
- Kalogirou S. και Hatzichristos T. (2007) "A Spatial Modelling Framework for Income Estimation", *Spatial Economic Analysis*, 2(3): 297-316.
- Katsafados P., Kalogirou S., Papadopoulou A., Mavromatides E. (2009) "Cartographic representation of climate spatial variability in Greece", 9th Symposium of Oceanography and Fisheries, Patra, 13 – 16 May 2009.
- Le Gallo J. και Ertur C. (2003) "Exploratory spatial data analysis of the distribution of regional per capita GDP in Europe, 1980-1995", *Papers in Regional Science*, 82(2): 175-201.
- Monastiriou V. (2009) "Patterns of spatial association and their persistence across socio-economic indicators: the case of the Greek regions", *Empirical Economics*, 37: 25-49.
- Moran P.A.P. (1948) "The interpretation of statistical maps", *Journal of the Royal Statistics Society, Series B (Methodological)*, 10(2): 243- 251.
- Petrakos G. και Saratsis, Y. (2000) "Regional inequalities in Greece", *Papers in Regional Science*, 79(1): 57-74.
- Prodromidis P.I. (2008) "Modelling Local Income Distribution in Greece", στο: Η. Coccossis και Y. Psycharis (επ.), *Regional Analysis and Policy: The Greek Experience*, Heidelberg: Springer Physica-Verlag: 73-98.
- Robinson W.S. (1950) "Ecological Correlations and the Behaviour of Individuals", *American Sociological Review*, 15: 351-357.
- Wilkinson R. και Pickett K. (2009) *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*, London: Penguin.

Σταμάτης Καλογήρου,
Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Ελ. Βενιζέλου 70, 176 71 Καλλιθέα,
e-mail: skalo@hua.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας III. Πιθανοί ερμηνευτικοί παράγοντες του μέσου δηλωθέντος εισοδήματος

Πίνακας Απογραφής Κτηρίων 2000 ή Πληθυσμού 2001	Χρησιμοποιούμενες Μεταβλητές	Αριθμός
Κτίρια κατά χρονική περίοδο κατασκευής	Χρονική περίοδο κατασκευής: υπό κατασκευή	1
Κανονικές κατοικίες κατά φορέα ιδιοκτησίας και μη κανονικές κατοικίες	Κενές εξοχικές ή δευτερεύουσες κατοικίες, Κενές κατοικίες για ενοίκιαση, πώληση, ή άλλο λόγο	2
Κτίρια κατά αποκλειστική χρήση και αριθμός των κανονικών κατοικιών τους	Αποκλειστική χρήση κτηρίων: α. Κατοικίες, β. Εκκλησίες – Μοναστήρια, γ. Ξενοδοχεία, δ. Εργοστάσια – Εργαστήρια, ε. Σχολικά κτίρια, στ. Καταστήματα – Γραφεία, ζ. Σταθμοί αυτοκινήτων (πάρκινγκ), η. Νοσοκομεία, Κλινικές κλπ.	8
Κανονικές κατοικίες ανάλογα με τον αριθμό των δωματίων που διαθέτουν	Κανονικές κατοικίες ανάλογα με τον αριθμό 5 δωματίων. Δωμάτιο θεωρείται αυτό που είναι πάνω από 4 τετραγωνικά μέτρα και δεν έχει χρήση λουτρού ή αποθήκης	1
Μόνιμος πληθυσμός, επιφάνεια και πυκνότητα του πληθυσμού, με διάκριση σε αστικές και αγροτικές περιοχές καθώς, και σε πεδινές, ημιορεινές και ορεινές περιοχές	Πυκνότητα πληθυσμού ανά τ.χμ. και Μέσος σταθμικός των υψομέτρων	2
Οικονομικώς ενεργός και μη ενεργός πληθυσμός, απασχολούμενοι κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και άνεργοι	Άνεργοι	1
Οικονομικώς ενεργός πληθυσμός κατά φύλο, ομάδες ηλικιών και ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	Εννέα κατηγορίες επαγγέλματος που φαίνονται στον Πίνακα 2	9
Πληθυσμός ηλικίας 6 ετών και άνω κατά φύλο, ομάδες ηλικιών και επίπεδο εκπαίδευσης	Επίπεδα εκπαίδευσης: Κάτοχοι διδακτορικού τίτλου και Κάτοχοι Μάστερ, Πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών, Πτυχιούχοι ΤΕΙ (ΚΑΤΕ, ΚΑΤΕΕ) και Ανωτέρων Σχολών, Απόφοιτοι Γυμνασίων, Λυκείων και ΙΕΚ, Απόφοιτοι Δημοτικού, Γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, και Δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	7
Μόνιμος πληθυσμός κατά τόπο διαμονής (Απογραφή 2001, Μάρτιος 2000)	Διαμένοντες σε άλλο δήμο ή κοινότητα του ίδιου ή διαφορετικού νομού από αυτόν που διέμεναν κατά την απογραφή του 2001 και Διαμένοντες σε χώρα του εξωτερικού	2
Αλλοδαποί κατά υπηκοότητα, ομάδες ηλικιών και φύλο	Αλλοδαποί	1

Πίνακας Π2. Κατηγορίες Επαγγέλματος

Κατηγορία Επαγγέλματος	Περιγραφή
1	Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα
2	Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα
3	Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
4	Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
5	Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές
6	Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι δασοκόμοι και αλιείς
7	Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα
8	Χειριστές μηχανημάτων σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και συναρμολογητές
9	Ανειδίκευτοι εργάτες χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες

Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας

Γιώτα Θεοδωρά

Εντ. Διδασκαλίας (ΠΔ 407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Επικ. Καθηγήτρια (υπό διορισμό), ΕΜΠ

Πάυλος Λουκάκης

Ομότιμος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Στο πλαίσιο των χωρικών εξελίξεων που αναπτύσσονται στον Ευρωπαϊκό και στον Ελληνικό χώρο, έντονος είναι ο προβληματισμός –τα τελευταία δέκα κυρίως χρόνια– για το είδος και τη μορφή της αστικής ανάπτυξης. Η διάχυση του αστικού χώρου προς ευρύτερες περιαστικές περιοχές σε συνδυασμό με τις σημαντικές αλλαγές που υφίσταται η ύπαιθρος ως προς τα χαρακτηριστικά της και την σχέση της με τις πόλεις, καθιστούν αναγκαία την επανεξέταση της αστικοποίησης της Ελλάδας ενταγμένης στο πλαίσιο μιας νέας προβληματικής, που θα εστιάζει, όχι απλά στην επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου, αλλά στην ανάδειξη και στον προσδιορισμό νέων αστικών συστημάτων και συσχετισμών σε όλα τα χωρικά επίπεδα προγραμματισμού και σχεδιασμού του οικιστικού δικτύου της χώρας.

Λέξεις κλειδιά

Χωροταξία, πολεοδομία, περιφερειακή ανάπτυξη, αστική ανάπτυξη, οικιστικό δίκτυο.

Evolutionary Trends in the Network of Urban Centers in Greece

In the context of spatial developments in Europe and Greece, there has been strong concern about the type and form of urban development -mainly in the past decade. The expansion of urban space to broader peri-urban regions coupled with the major changes inflicted upon the countryside, in terms of its characteristics and relationship with cities, make it necessary to review the urbanisation of Greece. This should be

done in the context of a new rationale focusing on not only reprioritizing the Greek urban network, but also defining new urban systems and interrelations"at all levels of spatial planning and design of the country's residential network.

Keywords

Regional Planning, City Planning, Regional Development, Urban Development, Residential Network.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πολικές και κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις, των τελευταίων δυο κυρίως δεκαετιών, σε διεθνές επίπεδο έχουν σηματοδοτήσει σημαντικές αλλαγές στην οργάνωση του "αστικού χώρου" και στις σχετικές με αυτόν αντιλήψεις και πρακτικές σχεδιασμού. Οι σύγχρονες εξελίξεις έχουν δείξει ότι, όταν μιλάμε για "Αστικό Σχεδιασμό" αναφερόμαστε στο σχεδιασμό και οργάνωση μιας ευρύτερης περιοχής από εκείνης της πόλης (με την στενή έννοια του όρου) λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές διαστάσεις του αστικού χώρου.¹

Στην σύγχρονη συγκυρία η σημασία των αστικών κέντρων στην "Ανάπτυξη" των χωρών και περιοχών τους ενισχύεται διαρκώς, δεδομένου ότι όλο και πιο πολύ συνιστούν τους κύριους "πυρήνες ανάπτυξης". Σε αυτές τις συνθήκες ο "αστικός χώρος" αποκτά καινούργιες μορφές και διαστάσεις, στις οποίες κυριαρχούν νέες ιεραρχίες μέσα από την οργάνωση χωρικών, θεματικών, και ποιοτικών δικτύων. Καθίσταται, έτσι, αναγκαία η συνεχής επανεξέταση της "αστικής ανάπτυξης", καθώς και η επεξεργασία των σχετικών με εκείνη "πολιτικών ρύθμισης". Η εντεινόμενη παγκοσμιοποίηση των οικονομιών, η επιδίωξη για Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση μέσω υιοθέτησης θεσμών για την υποστήριξη "διευρωπαϊκών δικτύων", οι νέες αναπτυξιακές συνθήκες σε διεθνές επίπεδο σε συνδυασμό με τον εκσυγχρονισμό της παραγωγικής διαδικασίας (νέες τεχνολογίες, διάχυση γνώσης, καινοτομία, κ.ά.), και οι σημαντικές αλλαγές στα πρότυπα ζωής και εποίκισμού, αποκρυσταλλώνουν νέες σχέσεις "πόλης-υπαίθρου", προσδιορίζουν τον καινούργιο ρόλο των πόλεων και ενισχύουν την σχέση τους με την "τοπική" και "περιφερειακή ανάπτυξη". Το ζήτημα, έτσι, της "αστικής ανάπτυξης" πρέπει να επανατοποθετηθεί λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες διεθνείς τάσεις στους τομείς της οικονομίας και της παραγωγής του "χώρου", και διατυπώνοντας "πολιτικές αστικής οργάνωσης" που να αφορούν, όχι μόνο την κλίμακα της πόλης και την γύρω από εκείνη περιοχή, αλλά και το ευρύτερο δίκτυο των οικισμών στα διαφορετικά επίπεδα "χωρικής οργάνωσης" –ενταγμένων στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης "περιφερειακής πολιτικής".

¹ Βλ. Κ.ΠΣ, Κοινοτικές Πρωτοβουλίες και Πολιτικές, Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς [ΕΣΠΑ] (2007-13), κείμενα της ΕΕ, όπως: ΣΑΚΧ, ESPON, κ.ά.

Οι μεταβολές του "αστικού χώρου" –που εκφράζονται, κυρίως, μέσα από τη διάχυσή του προς ευρύτερες περιαστικές περιοχές, και τις σημαντικές αλλαγές που υφίσταται η "ύπαιθρος" ως προς τα χαρακτηριστικά της και την σχέση της με τις πόλεις σε παγκόσμιο επίπεδο– καθιστούν αναγκαία την επανεξέταση της "αστικοποίησης" στην Ελλάδα. Η επανεξέταση, όμως, αυτή δε θα πρέπει να περιορίζεται απλά και μόνο στην επανεισαγωγή του δικτύου των οικισμών, αλλά να εκτείνεται και στον προσδιορισμό νέων "αστικών συστημάτων και συσχετισμών" σε όλα τα χωρικά επίπεδα προγραμματισμού και σχεδιασμού του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Στη βάση αυτή, επιχειρείται η διερεύνηση των τάσεων εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της χώρας με στόχο την ανάδειξη των επίκαιρων εκείνων ζητημάτων που σχετίζονται με την "αστικοποίησή" της και την οργάνωση του δικτύου των οικισμών της σε εθνικό και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Στην παρούσα φάση ενδιαφέρει να υπογραμμισθεί η αναγκαιότητα για αλλαγή της αντίληψης για την παραγωγή, οργάνωση, και την ανάπτυξη του "αστικού χώρου". Έτσι, τα ζητήματα απλά θίγονται, χωρίς να αναλύεται το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά τους. Κάτι που –έτσι κι αλλιώς– αποτελεί αντικείμενο εξειδικευμένης έρευνας που ξεπερνά το βασικό άξονα διερεύνησης της παρούσας εργασίας, η οποία διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια προσέγγιση –κατά συνοπτικό τρόπο– της σύγχρονης προβληματικής για την "αστική ανάπτυξη" και την οργάνωση του δικτύου των οικισμών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Στόχος να ορισθεί το ευρύτερο "χωρικό πλαίσιο αναφοράς" για την Ελλάδα και να αναδειχθεί ο βαθμός επίδρασής της ευρωπαϊκής προβληματικής στην αστικοποίησή της. Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στη χώρα μας. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι βασικοί παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του ελληνικού οικιστικού δικτύου, περιγράφονται η υφιστάμενη δομή και τα βασικά δομικά χαρακτηριστικά του, και εντοπίζονται οι τάσεις εξέλιξής του. Η εργασία καταλήγει με ένα τρίτο κεφάλαιο όπου αναδεικνύονται τα κύρια ζητήματα που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την "αστικοποίηση" στην Ελλάδα στη σύγχρονη εποχή, και διατυπώνονται κάποιες σκέψεις και προτάσεις που θα βοηθούσαν στην εκτίμηση της μελλοντικής εξέλιξης και αναδιάρθρωσης του οικιστικού δικτύου της χώρας. Οι εκτιμήσεις αυτές, είναι σαφές ότι θα πρέπει να ληφθούν υπόψη σε όλα τα δυνατά, επιθυμητά "σενάρια" για την μελλοντική ένταξη του Ελληνικού οικιστικού δικτύου στον ευρωπαϊκό και στο διεθνή χώρο.

2. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΧΩΡΟ

Γεγονός είναι ότι, ο χώρος –από καιρό– αποτελεί μια νέα διάσταση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής, η δε ανάπτυξή του θεωρείται πρόκληση στο πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού σε επίπεδο Κοινοτικού Χώρου. Αιτία η σημαντική διαφορετικότητα των τοπικών και των

περιφερειακών ταυτοτήτων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που καθιστά αναγκαία την συνεκτίμησή του, ώστε να διασφαλισθεί η σύγκλιση του ευρωπαϊκού χώρου και να περιορισθεί η άμβλυση των ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών του. Η διατύπωση, κατά συνέπεια, κατευθύνσεων "χωρικής ανάπτυξης" κρίνεται απαραίτητη.

Εκπονήθηκε έτσι, όπως είναι γνωστό, σε συνεργασία των κρατών-μελών και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το *Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου* (ΣΑΚΧ), στο οποίο επισημαίνεται η ανάγκη "χωρικού προσανατολισμού των πολιτικών περιφερειακής ανάπτυξης", αφού οι επιπτώσεις τους στο χώρο μπορεί να είναι σημαντικές και ικανές να επηρεάσουν τη διαδικασία της ανάπτυξης σε κάθε χωρικό επίπεδο (κοινοτικό, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό). Παράλληλα, διατυπώθηκαν και οι στόχοι της Ευρωπαϊκής Πολιτικής για την "ισόρροπη" ανάπτυξη. Οι στόχοι αφορούν:

- α. την ανάπτυξη ενός "πολυκεντρικού" και εξισορροπημένου "αστικού συστήματος" και την ενίσχυση της "εταιρικής σχέσης πόλης – υπαίθρου",
- β. την προώθηση ολοκληρωμένων αντιλήψεων για τις μεταφορές και τις επικοινωνίες ώστε να διασφαλισθεί η προσπελασιμότητα των περιοχών και η δίκαιη διάδοση της γνώσης και της καινοτομίας,
- γ. την συνετή διαχείριση και προστασία της φυσικής και της πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσα από τη διατήρηση και ανάπτυξη των φυσικών και πολιτιστικών διαθεσίμων, την περαιτέρω ανάπτυξη της "περιφερειακής ταυτότητας" και την προστασία της φυσικής και πολιτιστικής πολυμορφίας των πόλεων και περιφερειών.

Ειδικά για τον αστικό χώρο σημειώνεται ότι, μεταξύ των κύριων χωροταξικών ζητημάτων ευρωπαϊκής σημασίας που σχετίζονται, άμεσα ή έμμεσα, με την οργάνωση και ανάπτυξή του, έμφαση δίνεται:

- α. στις τάσεις αλλαγής του "ευρωπαϊκού αστικού δικτύου", και
- β. στο μεταβαλλόμενο ρόλο και τη λειτουργία των "αγροτικών περιοχών".

Στην πρώτη κατεύθυνση θέματα που απασχολούν είναι κυρίως: η οργάνωση συνεργασιών και δικτύων μεταξύ πόλεων, η συνεχιζόμενη αστική διάχυση, οι αλλαγές στις οικονομικές δυνατότητες των πόλεων, η αύξηση του κοινωνικού διαχωρισμού και η ανάγκη λήψης μέτρων για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής εντός των αστικών κέντρων. Για τις "αγροτικές περιοχές" το ενδιαφέρον επικεντρώνεται: στην ολοένα αυξανόμενη αλληλεξάρτηση "αστικών" και "αγροτικών περιοχών", στις διαφορετικές αναπτυξιακές κατευθύνσεις των "αγροτικών περιοχών" και στις αλλαγές σε γεωργία και σε δασοπονία και τις επιπτώσεις τους στη βιομηχανία και στις χρήσεις γης (ΣΑΚΧ, 1999: 22-41, 76-89· Λουκάκης, Θεοδωρά, 2006).

Σημαντική πρωτοβουλία που αφορά στη μελέτη και χαρτογράφηση του δικτύου των πόλεων σε επίπεδο ΕΕ είναι εκείνη του *Ευρωπαϊκού Δικτυακού Παρατηρητηρίου*

Χωρικού Σχεδιασμού (ESPON). Όπου, μεταξύ άλλων, γίνεται προσπάθεια ιεράρχησης του δικτύου των πόλεων και αξιολόγησης της βαρύτητάς τους σε ευρωπαϊκό και σε διεθνές επίπεδο με βάση κριτήρια που αφορούν κυρίως τους τομείς της οικονομίας και της επιχειρηματικότητας, των μεταφορών και υποδομών, της τεχνολογίας και της κοινωνίας της πληροφορίας (εκπαίδευση, έρευνα, καινοτομία). Παρουσιάζονται μάλιστα και κάποια "σενάρια χωρικής ανάπτυξης" για το 2030 που σκοπό έχουν να δώσουν "εικόνες" για το μέλλον της "αστικοποίησης" στην Ευρώπη, και όχι να λειτουργήσουν ως πρόβλεψη. Από αυτή την προσπάθεια αναδεικνύεται και η βαρύτητα του Ελληνικού οικιστικού δικτύου στον Κοινοτικό Χώρο. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ο χάρτης απεικόνισης του δικτύου των "Μητροπολιτικών Περιφερειών και Αστικών και Αγροτικών Περιοχών" (βλ. Σχήμα 1) της ΕΕ² (ESPON, 2006β: 29-30), όπου φαίνεται ότι η Ελλάδα – η οποία βρίσκεται εκτός της αναπτυγμένης ζώνης του "Πενταγώνου" (Λονδίνο, Αμβούργο, Μόναχο, Μιλάνο, Παρίσι)– διαθέτει μόνο ένα ισχυρό κέντρο (Αθήνα) και επτά πόλεις υπερεθνικής και εθνικής σημασίας (Θεσ/κη, Πάτρα, Λάρισα, Ρόδο, Χαλκίδα, Ηράκλειο, Χανιά).

Από τη μελέτη του μετασχηματισμού των αστικών συστημάτων, των πόλεων, και της υπαίθρου, που βρίσκεται σε εξέλιξη στον ευρωπαϊκό χώρο, διαπιστώνεται η εντυπωσιακή διασύνδεση των πόλεων με τις περιοχές της "υπαίθρου". Βασικές συνιστώσες του μετασχηματισμού αυτού αποτελούν (Αγγελίδης, 2004: 23-25 και 34-35):

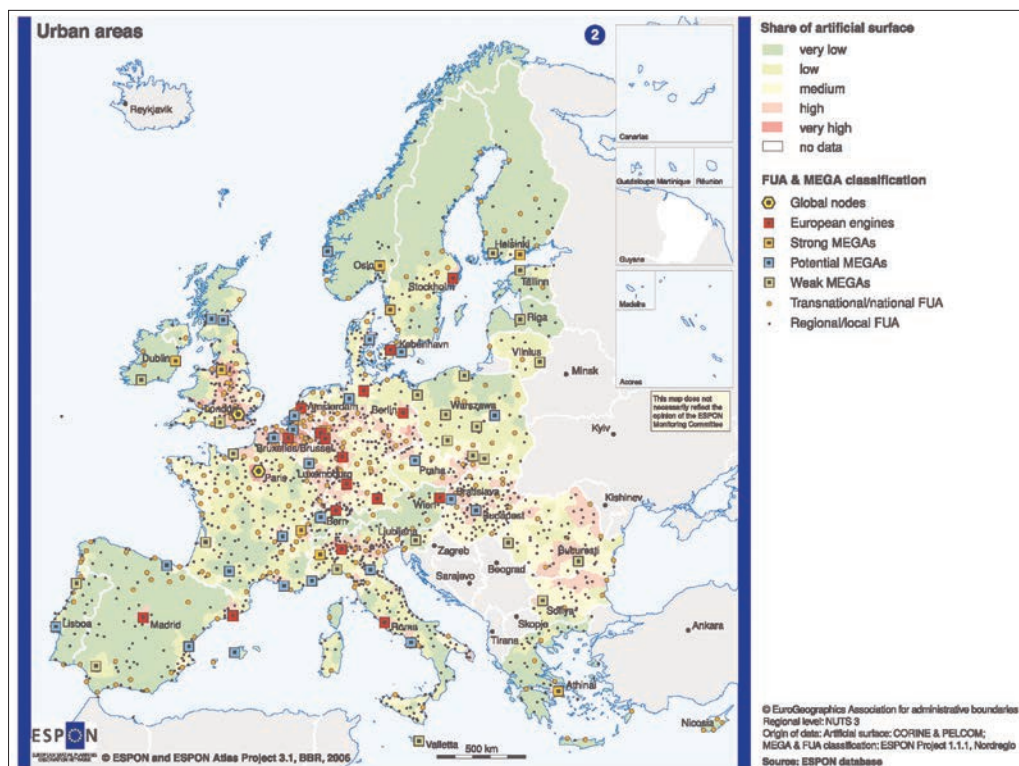
- η σημαντική ενίσχυση και ισχυροποίηση της δικτύωσης των κέντρων, που συναρτάται με την ενίσχυση της δικτύωσης των πόλεων, των μικρότερων οικισμών και του χώρου της υπαίθρου. Μεταξύ των πόλεων διαμορφώνονται συμπληρωματικότητες και εντατικοποιούνται οι μεταξύ τους σχέσεις συχνά ανεξάρτητα από τη χωρική γειτνίαση, το μέγεθος των πόλεων ή/και των αντίστοιχων δραστηριοτήτων τους. Όμως τα "χωρικά δίκτυα", τα οποία διαμορφώνονται, δεν είναι ομοιογενή. Διαθέτουν ισχυρά κέντρα, που διαφοροποιούνται μεταξύ τους ανάλογα με τη βαρύτητά τους. Αν παλαιότερα οι διαφοροποιήσεις αυτές είχαν "πυραμιδοειδή μορφή", σήμερα αυτό συμβαίνει λιγότερο, αφού υπάρχουν περιπτώσεις μικρών πόλεων που, κυρίως λόγω των υποδομών "στρατηγικής σημασίας" που συγκεντρώνουν και με προνομιούχο θέση στο δίκτυο των μεταφορών, διαθέτουν πιο ισχυρή "κεντρικότητα" από μεγαλύτερες πόλεις.
- η ιδιαίτερη μορφή της χωρικής δικτύωσης στις περιμετρικές ζώνες των πόλεων. Καταρχήν, οι πόλεις διαχέονται προς τον "περιαστικό" τους χώρο. ταυτόχρονα όμως συνδέεται ισχυρά και με μικρότερους οικισμούς και πόλεις που αποτε-

² Η διάκριση των αστικών συγκεντρώσεων σε Μητροπολιτικές Περιφέρειες και Αστικές Περιοχές διαφορετικής βαρύτητας έγινε με βάση: α) τον πληθυσμό, β) τις μεταφορές, γ) τον τουρισμό, δ) τη βιομηχανία, ε) τη γνώση, και στ) τα κέντρα λήψης απόφασης.

λούν κέντρα ή δίκτυα κέντρων περιοχών της υπαίθρου πέραν από την "περιαστική" τους περιοχή. Διαμορφώνονται, έτσι, "ευρύτερες περιοχές αστικής ανάπτυξης" διαφόρων μορφών. Ιδιαίτερη σημασία έχει η "περιαστική" διεύρυνση των μεσαίων και μικρών πόλεων, η οποία εμφανίζεται έντονη στη περίπτωση της χώρας μας.

- το δυναμικό των "αγροτικών δραστηριοτήτων", στην πλειονότητα των περιπτώσεων των "αγροτικών περιοχών", το οποίο περιορίζεται και το "παραγωγικό πρότυπο" που αλλάζει σημαντικά μέσα από τη διάχυση κυρίως των τομέων των υπηρεσιών, του τουρισμού, της μεταποίησης. Την ίδια στιγμή, τα δίκτυα οικισμών της "υπαίθρου" αντί να αναπτύσσονται αυτόνομα στρέφονται προς τις κοντά σε εκείνα πόλεις για παροχή υπηρεσιών. Προκύπτει, έτσι, άμεσα η ανάγκη για "εταιρική σχέση πόλης – υπαίθρου".

Σχήμα 1. Ευρώπη: "Μητροπολιτικές Περιφέρειες" - "Αστικές περιοχές" - "Αγροτικές περιοχές"

Πηγή: ESPON (2006β: 29)

2. Η ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Για να αναδειχθούν οι τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας απαραίτητο είναι να προηγηθεί συνοπτική αναφορά στους κυριότερους παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σημερινής του μορφής, αλλά και στα βασικά δομικά χαρακτηριστικά του.

2.1. Το δίκτυο των Αστικών Κέντρων της Ελλάδας: Παράγοντες Διαμόρφωσης και Βασικά Δομικά Χαρακτηριστικά

Η διάχυση της αστικοποίησης στην Ελλάδα και ο τρόπος οργάνωσης του δικτύου των οικισμών³ της έχουν επηρεασθεί από δυο κύριες ενότητες παραμέτρων. Η πρώτη αφορά κοινωνικές και οικονομικές, η δεύτερη θεσμικές και λειτουργικές. Στην πρώτη περίπτωση φαίνεται ότι οι κυρίαρχες επιλογές μετά το 1948 έως και τη δεκαετία του '60 για το πρότυπο της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας³, η έμφαση που δόθηκε στους τομείς των υποδομών, και η σημαντική στροφή της ιδιωτικής πλευράς στον τομέα της οικοδομικής δραστηριότητας, συνέβαλαν στη διαδικασία αστικοποίησης στη χώρα, και στον τρόπο παραγωγής της κατοικίας με καθοριστικές συνέπειες στη δομή των πόλεων και της "υπαιθρου" (εκροή αγροτικού πληθυσμού, συγκέντρωση πληθυσμού στις πόλεις, κυρίως στην Αθήνα). Μετά το '60 έως και το 1981, η αλματώδη πολύμορφη ανάπτυξη του τουρισμού, η χωρική διάχυσή της σε παράκτιες ηπειρωτικές περιοχές και στα νησιωτικά συμπλέγματα και το φαινόμενο της δεύτερης κατοικίας (κυρίως μετά το '70) έπαιξαν κι εκείνες το ρόλο τους. Από το 1981 και την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ (τότε ΕΟΚ) έως και σήμερα τα αστικά κέντρα της χώρας αναπτύσσονται με έντονους ρυθμούς. Συγχρόνως σημαντικές πεδινές περιοχές αρχίζουν να εμφανίζουν δομές πιο πολυσύνθετες από εκείνες των υπόλοιπων "αγροτικών περιοχών", ενώ τα προβλήματα στο περιβάλλον φυσικό, δομημένο, ιστορικό είναι σημαντικά (κυρίως μετά το '70). Σε θεσμικό και λειτουργικό επίπεδο το υπερσυγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης έχει επηρεάσει κι εκείνο με τη σειρά του τη διάρθρωση του δικτύου των οικισμών της χώρας και την πολεοδομική οργάνωση των πόλεων, όπως και το συνολικότερο "σύστημα υπηρεσιών". Σε όλη την μεταπολεμική περίοδο επιχειρείται "περιφερειακή αποκέντρωση" των παραγωγικών δραστηριοτήτων μέσω "ζωνών ευνοϊκών κινήτρων", χωρίς ουσιαστικά όμως αποτελέσματα. Αντίθετα, τα μέτρα ήταν ιδιαίτερα αποδοτικά για τον τουρισμό. Σε ότι αφορά την παραγωγή του χώρου, μια σειρά από ουσιαστικές θεσμικές παρεμβάσεις για τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό, (κυρίως μετά το

³ Δηλαδή τη διατήρηση του αγροτικού προσανατολισμού, επιχειρώντας παράλληλα την ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα, κυρίως στους κλάδους των καταναλωτικών προϊόντων και των κατασκευών.

1975) θα παίξουν και εκείνες σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της δομής του δικτύου των οικισμών στη Ελλάδα⁴.

Η επίδραση των παραπάνω παραγόντων οδήγησαν στον μετασχηματισμό της δομής του δικτύου των οικισμών της χώρας μας. Έτσι, το "μονοπολικό αστικό σύστημα" της δεκαετίας του '50 (Αθήνα) θα εξελιχθεί σε "διπολικό" κατά τη δεκαετία του '60 (Αθήνα-Θεσσαλονίκη), ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του '70 θα μετεξελιχθεί σε "ολιγοπολικό" (Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Λάρισα, Βόλος, Ηράκλειο, Καβάλα, Κοζάνη, Ιωάννινα)⁵. Από εκείνη την εποχή φαίνεται ότι το οικιστικό δίκτυο αποκρυσταλλώνεται σε ένα "σύστημα επάλληλων ακτινικών σχέσεων" που εντάσσονται σε μια "πυραμιδοειδή μορφή". Στην κορυφή αυτού του συστήματος κυριαρχεί η Πρωτεύουσα, ενώ υπάρχει και ένας δεύτερος "μητροπολιτικός πόλος" που είναι η Θεσσαλονίκη. Αμέσως πιο κάτω έχει αναπτυχθεί μια σειρά αστικών κέντρων, ως ισχυρών "περιφερειακών πόλων". Ακολουθούν οι έδρες των νομών, από όπου εξαρτώνται τα "αγροτικά κέντρα". Το σύνολο, έτσι, των "αγροτικών οικισμών" κυριαρχείται από τους "περιφερειακούς" και τους "μητροπολιτικούς πόλους" (Λουκάκης, 2004: 416).

Από την μελέτη των κύριων μεταβολών του ελληνικού οικιστικού δικτύου στο χρόνο προκύπτουν ορισμένα γενικά συμπεράσματα για τα δομικά χαρακτηριστικά και τη δυναμική του. Η παρουσίασή τους γίνεται στο πλαίσιο δυο βασικών αξόνων θεώρησης:

- α. της *"αστικής διάχυσης – οργάνωσης συνεργασιών και δικτύων μεταξύ πόλεων και ευρύτερων περιοχών τους"*, και
- β. του *"μεταβαλλόμενου ρόλου και λειτουργίας των 'αγροτικών περιοχών' και των τάσεων δημιουργίας 'εταιρικής σχέσης πόλης – παιθρου'"*.

2.1.1. Αστική διάχυση – οργάνωση συνεργασιών και δικτύων μεταξύ πόλεων και ευρύτερων περιοχών τους

Η "αστική διάχυση" και η "χωρική δικτύωση" στην Ελλάδα λαμβάνει χώρα σε δυο κύρια "χωρικά επίπεδα αναφοράς". Το πρώτο επίπεδο αφορά στον εθνικό χώρο (βλ. Σχήμα 2) και το δεύτερο στις άμεσες ευρύτερες περιμετρικές περιοχές/ζώνες των αστικών κέντρων (Σχήμα 4, Σχήμα 5). Πιο συγκεκριμένα:

⁴ α) ΠΔ του 1923, ΓΟΚ, β) Άρθρο 24 του Συντάγματος για προστασία περιβάλλοντος και το Χωροταξικό Σχεδιασμό, γ) οι Νόμοι περιόδου 1976-1979 (θεσμοθέτηση του Χωροταξικού Σχεδιασμού και της προστασίας του περιβάλλοντος, θεσμοθέτηση των χρήσεων γης, του συντελεστή δόμησης και της προστασίας των δασών, ίδρυση του ΥΧΟΠ (από το 1985 ΥΠΕΧΩΔΕ)), δ) οι Νόμοι περιόδου 1981-1989 (Πολοδομικός Σχεδιασμός, Κίνητρα Περιφερειακής Ανάπτυξης, Προστασία περιβάλλοντος, διοικητική αποκέντρωση και αναδιάρθρωση, νέος ΓΟΚ), ε) η δια νόμου θεσμοθέτηση των ΡΣ Αθήνας, Θεσσαλονίκης), και στ) οι Νόμοι της περιόδου 1997-2000 (Ν. 2539/1997, Ν. 2508/1997, Ν. 2742/1999).

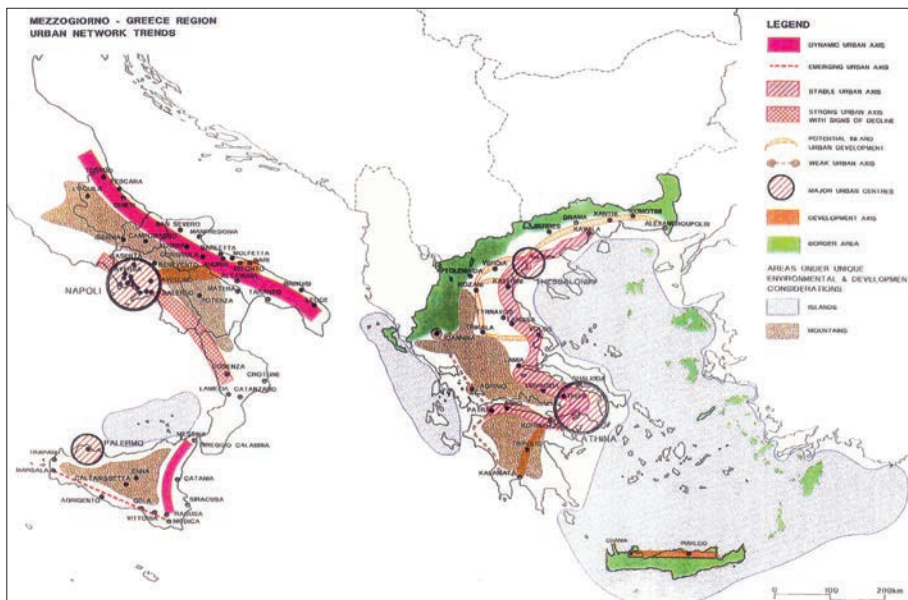
⁵ Επί του θέματος παραπέμπουμε σε παλαιότερες μελέτες του ΚΕΠΕ, Δοξιάδη, Πρακτικά Συνεδρίων ΣΑΔΑΣ και ΤΕΕ, ΣΠΕ, ΕΜΠ, κ.ά.

- Σε ότι αφορά τη χωρική ανάπτυξη σε εθνικό επίπεδο, κυρίως κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας, εμφανίζονται τάσεις διόγκωσης των αστικών κέντρων και διάχυσης της αστικής ανάπτυξης προς μια ευρύτερη περιοχή πεδινή ή/και παράκτια, και κατά μήκος των μεγάλων χερσαίων, κυρίως οδικών, αξόνων. Έτσι, ένας μεγάλος αριθμός πεδινών ημιαστικών ή/και αγροτικών κέντρων αυξάνει πληθυσμιακά ενώ εξακολουθεί η μείωση του μεγαλύτερου μέρους των ορεινών και των νησιωτικών οικισμών. Συγχρόνως, εμφανίζεται σημαντικός αριθμός νέων οικισμών (περίπου 500-600 ανά δεκαετία 1971, 1981, 1991 και σήμερα) ως αποτέλεσμα κυρίως της ανάπτυξης στις παράκτιες και στις νησιωτικές περιοχές παραθεριστικής ή δεύτερης κατοικίας –φαινόμενο, επίσης, της διάχυσης της αστικοποίησης.
- Κυρίαρχο φαινόμενο στη χωρική ανάπτυξη της χώρας αποτελεί το λεγόμενο "αναπτυξιακό S" (Πάτρα – Αθήνα – Βόλος – Λάρισα – Θεσσαλονίκη – Καβάλα) με τάσεις δημιουργίας "αναπτυξιακών διακλαδώσεων" (Αργος, Κοζάνη, Αγρίνιο, Ξάνθη, Τρίκαλα), και του "Βόρειου Άξονα της Κρήτης" (Ηράκλειο-Χανιά). Στο "αναπτυξιακό S" υπάρχει η μεγαλύτερη χωρική ανάπτυξη, δηλαδή το μέγιστο μέρος του πληθυσμού, των βιομηχανικών συγκεντρώσεων, των υπηρεσιών και των δικτύων υποδομών, οι βασικές διεθνείς "πύλες εισόδου-εξόδου" της χώρας, το μέγιστο μέρος της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, των ερευνητικών και των τεχνολογικών κέντρων, των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, καθώς και των παραγωγικών γεωργικών περιοχών (Σχήμα 2). Ενδιαφέρον έχει ότι τα έργα υποδομών εντείνουν κάποια φαινόμενα/διεργασίες που συμβαίνουν μακροχρόνια, ιδιαίτερα μέσα στο "αναπτυξιακό S". Καταρχήν, μέσα από τις μακροχρόνιες εξελίξεις οι "πόλοι" φαίνεται ότι έχουν δημιουργήσει μια σημαντική οικονομική, χωρική, και λειτουργική ενδοχώρα. Αυτό αφορά, με ιδιαίτερη έμφαση, την περίπτωση των "μητροπολιτικών κέντρων" Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, ορισμένες περιοχές της χώρας στερούνται τέτοιου είδους "πολικών εξαρτήσεων". Αυτό αφορά, κυρίως, τις νησιωτικές περιοχές και αρκετές ορεινές, και "γωνιακές" περιοχές της ηπειρωτικής χώρας (π.χ. Έβρος, Β. Ήπειρος, Β. Εύβοια, Ν.Δ. Πελοπόννησος, Β.Α. Αιγαίο).
- Όσον αφορά στη διάχυση της αστικοποίησης στο οικιστικό δίκτυο της χώρας, ενδιαφέρουσα διαφορά μεταξύ ελληνικών και λοιπών ευρωπαϊκών μητροπολιτικών κέντρων είναι ότι στη Ελλάδα έχει προηγηθεί των κατοίκων μια αποκέντρωση δραστηριοτήτων στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή, έτσι που να δημιουργούνται έντονες διαφορές στα είδη καθημερινών μετακινήσεων. Εάν λοιπόν στην περίπτωση των ευρωπαϊκών μητροπολιτικών περιοχών ο τρι-

τογενής τομέας παραμένει στα κέντρα και έχουμε μετακινήσεις προς εκείνα, στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη έχουμε αντίστροφες κινήσεις απασχολούμενων προς την περιφέρειά τους –για την Αθήνα προς Οινόφυτα, Θήβα, Χαλκίδα, Κόρινθο, για τη Θεσσαλονίκη προς Κατερίνη, Γιαννιτσά, Λαγκαδά (Λουκάκης, 2004: 421).

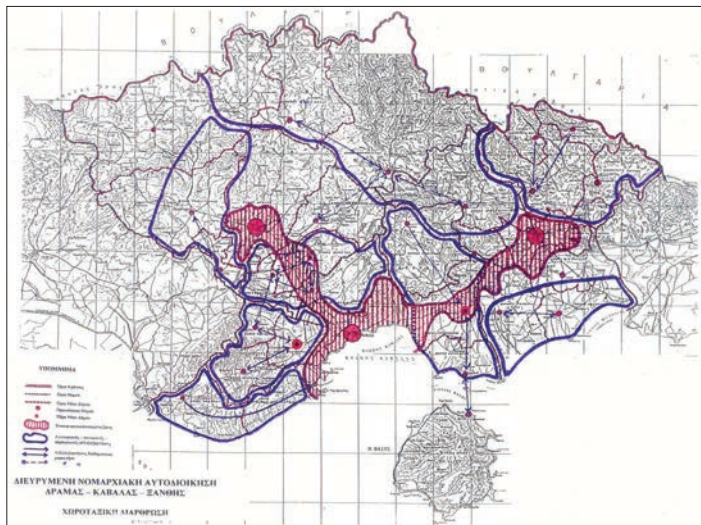
- Οι τάσεις διάχυσης των αστικών κέντρων της Ελλάδας παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με τα φαινόμενα αστικής διάχυσης σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Φαίνεται, έτσι, ότι σε όλα τα αστικά κέντρα υπάρχει μια σειρά περιμετρικών "αγροτικών οικισμών" που λειτουργούν "δορυφορικά" ως ένα είδος "προαστίων": η δυσκολία ανεύρεσης κατοικίας οδηγεί τους κατοίκους των πόλεων να αναζητήσουν κατοικία στις θέσεις αυτές. Πολλοί κάτοικοι των οικισμών αυτών εργάζονται στην πόλη ή έχουν άμεσες εμπορικές σχέσεις με αυτή ενώ μια σειρά δραστηριοτήτων αναψυχής και ψυχαγωγίας των κατοίκων των πόλεων χωροθετούνται σε αυτούς, και πολλές επιχειρήσεις ή αστικές χρήσεις χωροθετούνται στα διοικητικά τους όρια. Με δεδομένο ότι, οι αποστάσεις μεταξύ των πόλεων-εδρών νομών της χώρας κυμαίνονται από 50-70 χλμ., τότε αυτές οι αστικο-ποιούμενες ευρύτερες περιοχές τείνουν σε μια μεγαλύτερη χωρική προσέγγιση. Για την Αθήνα, έτσι, υπάρχει ένας ευρύτερος χώρος αλληλεξάρτησης, όπως σχεδόν ολόκληρη η Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, οι Κυκλάδες, η Κορινθία και η Αργολίδα. Θα πρέπει, επίσης, να αναγνωρισθεί ότι οι μεσαιές πόλεις της Θήβας, Λιβαδειάς, Χαλκίδας, Κορίνθου (ενδεχομένως και του Άργους και η Σύρος συγκροτούν "δορυφορικές πόλεις" της Πρωτεύουσας. Για τη Θεσσαλονίκη αντίστοιχα ως "περιοχές μητροπολιτικών εξαρτήσεων" πρέπει να θεωρηθούν το Κιλκίς, η Νάουσα, η Βέροια, η Κατερίνη, ο Πολύγυρος Χαλκιδικής. Ως τέτοιου τύπου "αστικά μορφώματα" με ευρύτερες αστικο-γεωργικές ή/και τουριστικές περιοχές τείνουν, επίσης, να διαμορφωθούν στην Πελοπόννησο: Πάτρα (Αίγιο, Μεσολόγγι, Ναύπακτος, τμήμα Ηλείας), Κόρινθο (Κιάτο – Ξυλόκαστρο – Δερβένη – Ακράτα), στο "δίπολο Λάρισας-Βόλου", στην Καβάλα (Δράμα, Ξάνθη) (βλ. Σχήμα 3). Υπάρχουν, όμως, και εκτός του "αναπτυξιακού S" σημαντικά "αστικά συμπλέγματα", όπως: Πύργος – Αμαλιάδα, Άρτα – Πρέβεζα, Αγρίνιο – Αμφιλοχία – Αστακός, Καλαμάτα – Μεσσήνη – Κυπαρισσία, Τρίκαλα - Καρδίτσα, Ιωάννινα – Μέτσοβο – Ηγουμενίτσα, και στην Κρήτη: Ηράκλειο – Μάλλια – Χερσόνησος – Φόδελε – Μεσσαρά – Αρχάνες.

Σχήμα 2. Ο κύριος αναπτυξιακός άξονας της χώρας μέσα στα ευρύτερα γεωγραφικά πλαίσια του

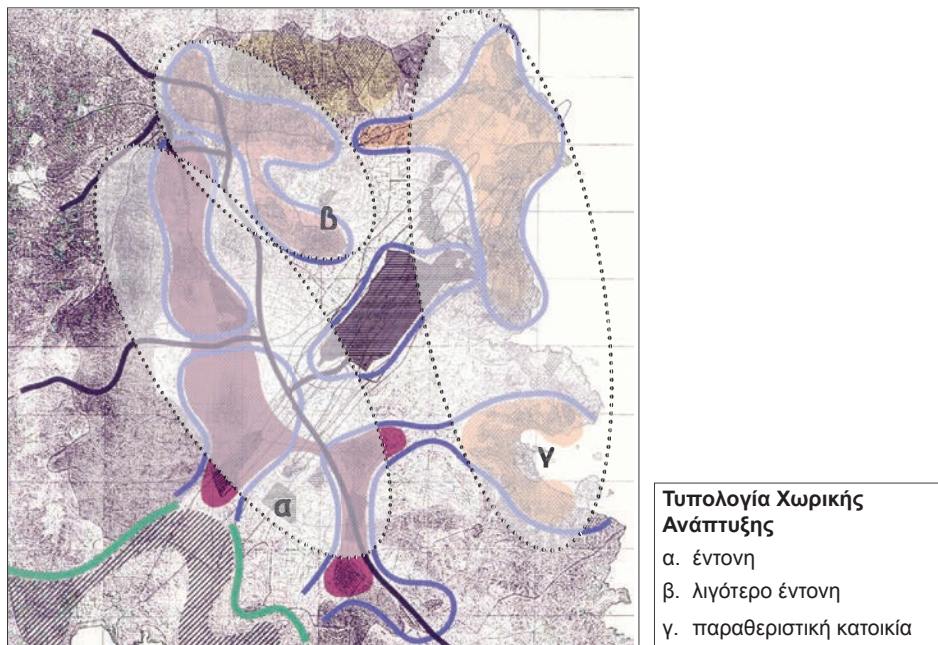
Πηγή: ISMERI EUROPA, TEAM 4, ΙΠΑ, 1992-1993.

Σχήμα 3. Αναπτυξιακό "ν" Δράμας-Καβάλας-Ξάνθης: Αστικοποίηση των ευρύτερων περιοχών Δράμας-Καβάλας-Ξάνθης και τάσεις χωρικής προσέγγισής τους

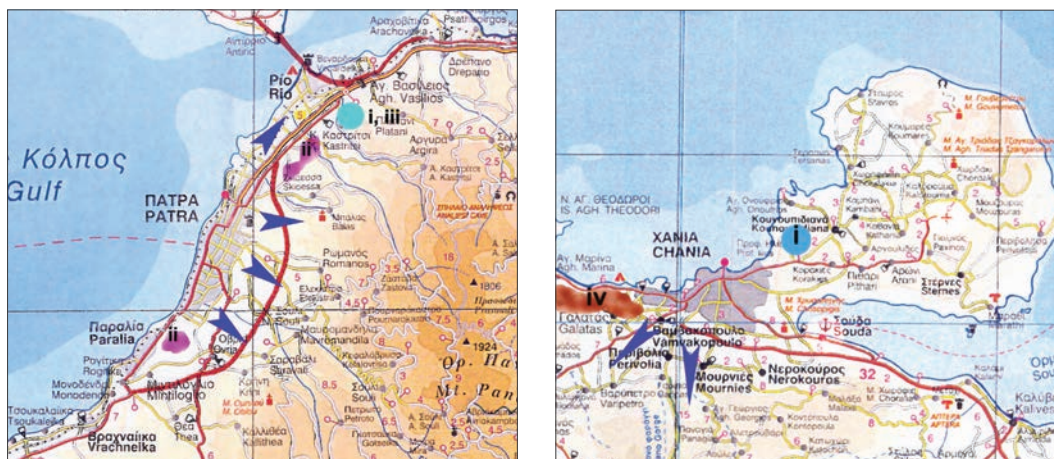
Πηγή: ΙΠΑ, 1996

Σχήμα 4. Τάσεις Αστικοποίησης περιοχής Μεσογείων Αττικής: Βασικοί θύλακες χωρικής ανάπτυξης

Πηγή: ΙΠΑ, 1995-1998

Σχήμα 5. Αστική διάχυση σε Ελληνικές πόλεις με περιφερειακό πανεπιστήμιο. Η περίπτωση της Πάτρας και των Χανίων

Πηγή: Θεοδωρά, 2004

Στη διαδικασία αστικοποίησης και συγκρότησης "σχέσεων συνεργασίας και δικτύωσης" μεταξύ πόλεων και οικισμών ρόλο έχουν παίξει και ορισμένες ειδικές κατηγορίες περιοχών, όπως:

- α. ο "παράκτιος χώρος" (ηπειρωτικός, νησιωτικός),
- β. ο "ορεινός χώρος", και
- γ. οι "συνοριακές περιοχές" (Σχήμα 2).

Έτσι διαπιστώνονται τα εξής:

- οι "παράκτιοι οικισμοί" αποτελούν περιοχές οι οποίες βρίσκονται σε μια συνεχή και εντεινόμενη διαδικασία υποδοχής αστικών λειτουργιών, με τη παραθεριστική κατοικία, τον τουρισμό, και την αναψυχή σε όλες τις εκφάνσεις τους να αποτελούν κυρίαρχες δραστηριότητες.
- ο "ορεινός χώρος", ο οποίος κυριαρχεί στον ηπειρωτικό χώρο και σε πολλές νησιωτικές περιοχές, δημιουργεί ενδιάμεσες παραγωγικές πεδινές περιοχές συγχρόνως όμως ιστορικά συντέλεσε στο διαχωρισμό συγκεκριμένων περιοχών της χώρας (π.χ. Ανατολική – Δυτική Ελλάδα, Ανατολική – Δυτική Πελοπόννησος). Σε αυτόν εντοπίζονται περιοχές με δυνατότητες ανάπτυξης που μέσα από την υλοποίηση των μεγάλων έργων μεταφορών επιδιώκεται η οργανική ενσωμάτωσή τους στο οικιστικό δίκτυο της χώρας (Ιωάννινα, Κοζάνη, Φλώρινα, Καστοριά, Καστοριά, Καρπενήσι, Τρίπολη, Μεγαλόπολη, κ.ά.). Υπάρχουν όμως και αρκετές περιοχές στις οποίες συνεχίζεται το φαινόμενο εγκατάλειψής τους από τους κατοίκους τους και, κατά συνέπεια, της συνολικότερης ερειμωποίησής τους σε επίπεδο ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος. Παρόλα αυτά, ο "ορεινός χώρος" – με τις αναπτυγμένες ή μη περιοχές του – εμφανίζει ένα πλήθος δυνατοτήτων επανένταξης του στις αναπτυξιακές διαδικασίες της χώρας (όπως φυσικό περιβάλλον, ιστορία, πολιτισμός), και επομένως στη διαδικασία αναδιάρθρωσης για τη χωρική ρύθμισή της.
- "συνοριακές περιοχές": μέσα από τις σχέσεις συνεργασίας που αναπτύσσονται (ή πρόκειται να αναπτυχθούν) μεταξύ Ελλάδας και γειτονικών, ή μη, χωρών της Ν.Α. Μεσογείου, Βαλκανικής, και Ευρώπης προκύπτουν νέα δεδομένα για το ελληνικό οικιστικό δίκτυο. Έτσι, κάποια αστικά κέντρα της χώρας αποκτούν καινούργιο ρόλο ως "πύλες εισόδου - εξόδου", ή ως τμήματα διεθνών "αξόνων ανάπτυξης" (π.χ. Μακεδονία - Θράκη: Εγνατία/κάθετοι άξονες, πόλεις της Νότιας Πελοποννήσου (Καλαμάτα, Σπάρτη-Γύθειο), Ανατολικό Αιγαίο και Κρήτη (Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο, Καστέλι).

Σε αυτές τις συνθήκες οι πόλεις με αξιόλογη περιφερειακή και νομαρχιακή ακτινοβολία φαίνεται ότι, δε μπορούν να εξασφαλίσουν την απαιτούμενη ανταγωνιστικότητα στις

αντίστοιχες περιοχές τους, ούτε να προσφέρουν ικανοποιητική ποιότητα ζωής στους κατοίκους. Εξαιρέση αποτελούν: η Πάτρα, το "δίπολο" Βόλος - Λάρισα, το Ηράκλειο Κρήτης (όπου συναντώνται όμως σημαντικά προβλήματα ποιότητας ζωής και ρύπανσης περιβάλλοντος). Τα υπόλοιπα θεσμοθετημένα περιφερειακά και νομαρχιακά κέντρα εμφανίζουν σχετικά χαμηλή πληθυσμιακή βάση, καθώς και σημαντικά προβλήματα εξυπηρέτησης των γύρω από εκείνα περιοχών της υπαίθρου.

2.1.2. Ο μεταβαλλόμενος ρόλος και λειτουργία των "αγροτικών περιοχών" και οι τάσεις δημιουργίας "εταιρικής σχέσης πόλης- υπαίθρου"

Οι "αγροτικές περιοχές", από καιρό, έχουν πάψει να λειτουργούν ως "προαστιακές περιοχές επιρροής των πόλεων" και να χαρακτηρίζονται μόνο από τη γεωργία και τον τουρισμό. Φαίνεται μάλιστα ότι μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στη φυσική και πολιτιστική πολυμορφία ολόκληρων περιοχών. Την ίδια στιγμή, οι πόλεις της υπαίθρου χρίζουν ιδιαίτερης προσοχής, αφού προσφέρουν υποδομή και υπηρεσίες για την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων και διευκολύνουν την πρόσβαση σε μεγαλύτερες "αγορές". Οι "αγροτικές περιοχές" μετατρέπονται, έτσι, σταδιακά, αλλά σταθερά, σε "ζώνες πολλαπλών δραστηριοτήτων" στο χώρο της υπαίθρου, με αποτέλεσμα, όχι μόνο την αλλαγή στη δομή και φυσιογνωμία τους, αλλά και τον περιορισμό της διχοτομίας πόλης – υπαίθρου. Τα προβλήματα, βεβαίως, ξεκινούν όταν ο αστικός χώρος διευρύνεται σε βάρος της αγροτικής γης και αρχίζει να απειλεί το φυσικό/πολιτιστικό περιβάλλον, κυρίως μέσα από την ανεξέλεγκτη οικιστική ανάπτυξη και την οργάνωση παραγωγικών δραστηριοτήτων (γεωργία, κτηνοτροφία, τουρισμός, κ.ά.) (ΙΠΑ, 1995-1998· Θεοδωρά, 2006: 135-155· Θεοδωρά, Λουκάκης, 2006). Όπως και να 'έχει, το μέλλον πολλών "αγροτικών περιοχών" συνδέεται όλο και περισσότερο με την ανάπτυξη του αστικού χώρου.

Οι σχέσεις, μάλιστα, εξάρτησης και αλληλεπίδρασης που αναπτύσσουν "αγροτικές" και "αστικές περιοχές" είναι τόσο πολλές, ποικίλες και πολύπλοκες που –στο πλαίσιο χάραξης της αναπτυξιακής πολιτικής και ρύθμισης του χώρου– καθίσταται απαραίτητη η συνεκτίμηση των ακόλουθων παραμέτρων:

1. Πρώτον, της πολυμορφίας και αυτοτέλειας των περιοχών της υπαίθρου που επιβεβαιώνουν την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητά τους και καθιστούν αναγκαία την αντιμετώπισή τους ως "σύνθετων τόπων εγκατάστασης". Σύνθετων δηλαδή οικονομικών, φυσικών, πολιτιστικών τόπων που δεν μπορούν –και δεν πρέπει– να χαρακτηρίζονται με βάση μονοδιάστατα κριτήρια, όπως η πληθυσμιακή πυκνότητα, η γεωργία και οι φυσικοί πόροι. Μπορεί στο παρελθόν οι "αγροτικές περιοχές" να αντιμετωπίζονταν από τους φορείς χάραξης πολιτικής ως "ομοιογενείς περιοχές" με ανάλογα εμπόδια ή/και ευκαιρίες για ανάπτυξη. Η αντιμετώπιση όμως αυτή δε φαίνεται ότι ανταποκρίνεται στην πραγ-

ματικότητα, αφού τα κοινά χαρακτηριστικά των "αγροτικών περιοχών" συνίστανται μόνο στην χαμηλή πληθυσμιακή τους πυκνότητα και στο υψηλό ποσοστό γαιών που χρησιμοποιούνται από τη γεωργία. Οι περιφέρειες της υπαίθρου διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σε ότι αφορά τους τρόπους και τις προοπτικές ανάπτυξής τους. Είναι σημαντικό, λοιπόν, να συνεκτιμώνται στο πλαίσιο του προγραμματισμού/σχεδιασμού οι ιδιαιτερότητες και οι ανάγκες κάθε περίπτωσης, ώστε να αξιοποιούνται οι προοπτικές της (Λουκάκης, Θεοδωρά, 2006).

2. Δεύτερον, πόλη – υπαίθρος φαίνεται ότι είναι πιο πολύ "εταίροι" παρά "ανταγωνιστές". Είναι σημαντικό, λοιπόν, να διασφαλίζεται η δυνατότητα "πόλεων – υπαίθρου" να διαμορφώνουν και εφαρμόζουν με επιτυχία "σχέδια περιφερειακής ανάπτυξης" σε πλαίσιο συνεργασίας βασιζόμενης στις "εταιρικές σχέσεις". Ωστόσο, "η σχέση πόλεων – υπαίθρου" σε πυκνοκατοικημένες περιφέρειες διαφέρει σε σχέση με εκείνη στις αραιοκατοικημένες. Στην πρώτη περίπτωση οι "αγροτικές περιοχές" υφίστανται έντονες πιέσεις αστικοποίησης, συχνά με αρνητικές επιπτώσεις, κυρίως στο φυσικό περιβάλλον. Απαραίτητη έτσι είναι η εξασφάλιση της βέλτιστης ισορροπίας μεταξύ "αστικής ανάπτυξης" και προστασίας της υπαίθρου (της "αγροτικής γης" διαφορετικά). Και στη δεύτερη όμως περίπτωση (δηλ. των αραιοκατοικημένων αγροτικών περιφερειών) ορισμένα αναπτυξιακά μέτρα (κυρίως μικρής κλίμακας βελτίωσης της αγροτικής διάρθρωσης) μπορεί να έχουν συνέπειες στο φυσικό περιβάλλον. Η μετανάστευση επίσης από τις περιοχές αυτές είναι πιθανό να δημιουργήσει προβλήματα στην ανάπτυξή τους. Η διαχείριση της φυσικής και της πολιτιστικής κληρονομιάς σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να αποτελέσει πόρο οικονομικής αναζωογόνησής τους (ΣΑΚΧ, 1999: 78-79).
3. των ανισοτήτων στο επίπεδο ανάπτυξης (κυρίως κοινωνικο-οικονομικής, λειτουργικής) οι οποίες παρατηρούνται, όχι μόνο μεταξύ των "αστικών" και "αγροτικών περιοχών", ή μεταξύ διαφορετικών "αγροτικών περιοχών", αλλά και μέσα στις ίδιες τις "αγροτικές περιοχές" (δηλ. "ενδο-περιφερειακές ανισότητες"). Τίθεται, έτσι, το ζήτημα διοικητικής αποκέντρωσης, και κατανομής και διάρθρωσης τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, ώστε να επιτευχθεί η βέλτιστη κινητικότητα των συντελεστών και η ισόρροπη ανάπτυξη του χώρου.
4. του στοιχείου σύγκλισης στην σχέση "πόλης – υπαίθρου" όσον αφορά στην ποιότητα του προτύπου της κατοικίας και κατανάλωσης του πληθυσμού τους. Η διάχυσή του προς τις "αγροτικές περιοχές" είναι γεγονός - υπερβαίνει δε την παραδοσιακή έννοια της σχέσης "πόλης - υπαίθρου". Έτσι, παρά τις όποιες, συχνά σημαντικές, διαφορές που μπορεί να διαπιστωθούν στο οικονομικό και

κοινωνικο-πολιτιστικό επίπεδο του πληθυσμού των "αστικών" και "αγροτικών περιοχών", το "αστικό πρότυπο κατοικίας και κατανάλωσης" συναντάται σε πολλές "αγροτικές περιοχές", κυρίως στις πιο αναπτυγμένες. Η σύγχρονη προηγμένη τεχνολογία, τα νέα συστήματα επικοινωνίας/πληροφόρησης φαίνεται ότι έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση (Λουκάκης, Θεοδωρά, 2006).

5. του ενωτικού ρόλου των φυσικών και των πολιτιστικών πόρων στην ανάπτυξη ισόρροπων σχέσεων αλληλεξάρτησης "αστικών" και "αγροτικών περιοχών" (Λουκάκης, Θεοδωρά, 2006).

2.2. Τάσεις εξέλιξης του δικτύου των αστικών κέντρων της Ελλάδας

Από τη διερεύνηση του δικτύου των αστικών κέντρων της Ελλάδας που προηγήθηκε –και με άξονα τη σχετική με το θέμα ευρωπαϊκή εμπειρία και προβληματική– θα μπορούσαμε να πούμε συμπερασματικά ότι οι τάσεις εξέλιξης του διαμορφώνονται ως ακολούθως:

- στη διάρκεια της τελευταίας τριακονταετίας το οικιστικό δίκτυο της χώρας υφίσταται σημαντικές μετεξελίξεις, με κύριο χαρακτηριστικό τη διάχυση της αστικοποίησης, με συνεπακόλουθη τη δημιουργία οικισμών (κυρίως παράκτιων) και συγχρόνως την εμφάνιση φαινομένων "πόλωσης", που δεν εκφράζεται τόσο με ποσοτικά μεγέθη, όσο με ισχυρές λειτουργικές και με κοινωνικο-οικονομικές αλληλεξαρτήσεις.
- οι σχέσεις των πόλεων με τις "ευρύτερες περιαστικές περιοχές" τους και τις πέραν αυτών περιοχές της υπαίθρου, όπως και οι μεταξύ τους σχέσεις, εντείνονται σημαντικά. Ανάλογη εντατικοποίηση σημειώνεται και σε περιοχές της υπαίθρου. Έτσι, από το πλησίασμα των "οικιστικών πυρήνων" και τη διεύρυνση των "χωρικών ενότητων", διαμορφώνονται αρκετές ευρύτερες "ενότητες" σε όλα τα "χωρικά επίπεδα" που αναμένεται να επηρεάσουν τη "χωρική ανάπτυξη" της χώρας μας. Παρόλα αυτά, στην περίπτωση της Ελλάδας φαίνεται ότι η διατήρηση τοπικών και υπερτοπικών αντιπαλοτήτων, αλλά και η σύγκρουση συμφερόντων, δεν επιτρέπουν τη δημιουργία ισχυρών "αστικών συγκεντρώσεων" – ικανών να λειτουργήσουν με όρους σωστού ανταγωνισμού και εξισορρόπησης των περιφερειακών και των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων. Αυτή η αδυναμία γίνεται ακόμα πιο έντονη στο πλαίσιο της "ευρωπαϊκής χωρικής ανάπτυξης", ενώ τα υπό εκτέλεση έργα υποδομής δε φαίνεται με ποίο τρόπο θα μπορούσαν να συμβάλλουν σε επιθυμητούς στόχους μιας αποκεντρωτικής περιφερειακής πολιτικής. Έτσι, η χώρα μας διαθέτει δυο μόνο εν δυνάμει ανταγωνιστικούς μεγάλους "πόλους" (τις Μητροπολιτικές περιοχές Αθήνας και Θεσσαλονίκης) και μια σειρά άλλα "υποσυστήματα" ανεπαρκώς συνεκτικά, γι αυτό και λιγό-

τερο ανταγωνιστικά σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Αγγελίδης, 2004: 21-22· ESPON, 2006β: 29-30).

- η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα Βαλκάνια, με την ένταξη γειτονικών στην Ελλάδα χωρών (Βουλγαρία, Ρουμανία), διαμορφώνει ένα νέο πλαίσιο για την ανάπτυξη του δικτύου των οικισμών της χώρας. Αν και το άνοιγμα των συνόρων και η προοπτική ολοκλήρωσης στην Ένωση που προωθεί τις διασυνοριακές συνεργασίες φαίνεται μακρινή προοπτική, μακροπρόθεσμα αναμένεται να επηρεάσει το ελληνικό οικιστικό δίκτυο και να καθορίσει καινούργιες ιεραρχίες στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι "παραμεθόριες περιοχές", πολλές από τις οποίες θα βρεθούν σε "κεντρικές θέσεις", όσο και οι λιγότερο αναπτυγμένες Περιφέρειες μπορεί να ωφεληθούν από τη γεινιάσή τους με σημαντικά ανταγωνιστικά, ως προς τις Μητροπολιτικές Περιοχές, αστικά κέντρα.
- η σύγχρονη ελληνική πόλη –στο όποιο μέγεθός της– διαχέεται προς τον "αγροτικό χώρο" και μετασχηματίζεται, δημιουργώντας τάσεις απορρόφησης και απομύζησης. Εντούτοις, διαθλάται και μέσα από αυτή τη διάθλαση διαγράφονται προοπτικές και μελλοντικές εξελίξεις για τις χωρικές σχέσεις των οικισμών, οι οποίες πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο επιστημονικής έρευνας, και πολιτικής ευθύνης. Οι παραδοσιακές, έτσι, αντιλήψεις για το διαχωρισμό "πόλης – υπαίθρου" –όσον αφορά σε κριτήρια κυρίως ποσοτικά για τον πληθυσμό, ή οικονομικά για τη διάρθρωση της παραγωγής, ή κοινωνικά ως προς τις ταξικές διακρίσεις– τείνουν να αμβλυνθούν.

Σε αυτή τη βάση, η αναστολή του απομυζητικού ρόλου των Μητροπολιτικών Κέντρων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και η δημιουργία προϋποθέσεων και όρων ενός "χωρικού ανταγωνισμού" προς όφελος των Περιφερειών της χώρας και άρσης των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, φαίνεται ότι θα μπορούσε να επιτευχθεί με την επαναιεράχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Με άξονα, όμως, την "πολυκεντρική" ανάπτυξή του σε εθνικό, περιφερειακό, και σε τοπικό επίπεδο, μέσα από την προώθηση ενίσχυσης των κοινωνικο-οικονομικών, αναπτυξιακών και λοιπών διασυνδέσεων μεταξύ των πόλεων και του δικτύου των οικισμών και περιοχών της υπαίθρου. Στην πραγματικότητα η λύση θα πρέπει να αναζητηθεί στην συγκρότηση ευρύτερων "συνόλων" κοινωνικο-οικονομικής, λειτουργικής και, εν τέλει, χωρικής ανάπτυξης. Ισχυρών, δηλαδή, "αστικών συστημάτων και συσχετισμών" μεταξύ των πόλεων της χώρας. Για να μπορέσει όμως κάτι τέτοιο να γίνει πράξη, είναι απαραίτητο:

- να προωθηθεί η συνεργασία πόλεων και περιφερειών με στόχο την εξασφάλιση της ισόρροπης αστικής και χωρικής ανάπτυξης. Παρόλο που το "αστικό

σύστημα" και η οικιστική διάρθρωση της ΕΕ δεν είναι πιθανό να αλλάξουν μεσοπρόθεσμα, νέες λειτουργίες και δίκτυα ενδέχεται στο μέλλον να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη κάποιων πόλεων και περιφερειών. Οι πόλεις συνεργάζονται σε ολόένα και μεγαλύτερο βαθμό και ενώνουν τις δυνάμεις τους, αναπτύσσοντας, για παράδειγμα, συμπληρωματικές λειτουργίες, ή εκμεταλλεόμενες από κοινού εγκαταστάσεις, αλλά και προσφέροντας από κοινού υπηρεσίες. Μια τέτοια συνεργασία μπορεί να λειτουργήσει θετικά για την περιφερειακή ανάπτυξη, κυρίως μέσα από τη βελτίωση του φάσματος των προσφερόμενων υπηρεσιών και της οικονομίας - κατ' επέκταση αύξηση της ανταγωνιστικότητας πόλεων και περιφερειών. Η συνεργασία μεταξύ των πόλεων όμως φαίνεται ότι –παρά τα όποια προβλήματα⁶– μπορεί να αναπτυχθεί και σε διασυνοριακό επίπεδο –διάσταση ιδιαίτερης βαρύτητας για τις συνοριακές χώρες-κράτη μέλη της ΕΕ, όπως η Ελλάδα. Η συνεκτίμηση των κοινωνικο-οικονομικών δυνατοτήτων και των ιδιαιτεροτήτων των πόλεων, σε συνδυασμό με τον κατάλληλο σχεδιασμό των μεταφορών και των υποδομών θα μπορούσαν να συμβάλλουν θετικά προς αυτή την κατεύθυνση (ΣΑΚΧ, 1999: 76-84).

- να αναγνωρισθεί η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση "αστικών" και "αγροτικών περιοχών". Γεγονός είναι ότι, εδώ και καιρό, οι λειτουργίες των "αγροτικών περιοχών" ξεπερνούν τη διασφάλιση της διατροφικής βάσης και τη διατήρηση των αποθεμάτων. Αυτή την στιγμή, το σύνολο της Ε.Ε. χαρακτηρίζεται από σχετικά πυκνοκατοικημένες "αγροτικές περιοχές", με το 1/3 του πληθυσμού περίπου να κατοικεί σε πόλεις μικρού ή μεσαίου μεγέθους εκτός των μεγάλων συγκεντρώσεων. Σε αρκετές, μάλιστα, περιπτώσεις περιφερειών της ΕΕ (μεταξύ αυτών και ορισμένες Ελληνικές) σοβούν αυξανόμενες συγκρούσεις ως προς τις χρήσεις γης μεταξύ των πρόσθετων απαιτήσεων στέγασης, της ανάπτυξης περιοχών εγκατάστασης επαγγελματικών χρήσεων, της γεωργικής χρήσης, αλλά και της προστασίας του ελεύθερου χώρου. Επιβεβαιώνεται, έτσι, η βαρύτητα των "αγροτικών περιοχών" στη διαδικασία ανάπτυξης και η ανάγκη συνεκτίμησής τους στο πλαίσιο του "αναπτυξιακού προγραμματισμού" και "χωρικού σχεδιασμού". Σε μια χώρα όπως η δική μας, δηλαδή με σημαντικό αριθμό "αγροτικών περιοχών" και βασικό προσανατολισμό στον άγρο

⁶ Η συνεργασία προϋποθέτει ισότιμους εταίρους και παρόμοιες αρμοδιότητες. Έτσι, τα διαφορετικά πολιτικά/διοικητικά συστήματα μπορούν να αποτελέσουν φραγμό για τη διασυνοριακή συνεργασία. Παρόλα αυτά υπάρχουν παραδείγματα που αποδεικνύουν ότι η συνεργασία μπορεί να είναι επιτυχής (π.χ.: Saar-Lor-Lux (Saarbucken – Metz – Λουξεμβούργο), Tornio – Harparanda στα φιλανδο-σοηδικά σύνορα) (ΣΑΚΧ, 1999: 76).

τομέα παραγωγής, για να διασφαλισθεί η ανάπτυξη των περιφερειών/περιοχών της, επιβεβλημένη κρίνεται η επαναξιολόγηση "πόλης – υπαίθρου" ως "λειτουργικών χωρικών μονάδων" με ποικίλες σχέσεις και αλληλεξαρτήσεις. Ο σχεδιασμός των χρήσεων γης και ο προσδιορισμός των κατάλληλων μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας αναδεικνύονται σε βασικές παραμέτρους επιτυχίας –κάτι που υποστηρίζεται, άλλωστε, και στο ΣΑΚΧ (Λουκάκης, Θεοδωρά, 2006).

3. ΒΑΣΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

Θέτοντας, λοιπόν, ως βασικό στόχο: την ισχυροποίηση του οικιστικού δικτύου της Ελλάδας στη βάση μιας "πολυκεντρικής" ανάπτυξης του σε όλα τα χωρικά επίπεδα του προγραμματισμού και του σχεδιασμού αναδεικνύονται δυο βασικά ζητήματα προς διερεύνηση. Το πρώτο ζήτημα αφορά στην επανιεράρχηση του Ελληνικού οικιστικού δικτύου. Το δεύτερο στην ανάδειξη "αστικών συστημάτων και συσχετισμών" και προσδιορισμό των "πόλων ανάπτυξης" της χώρας σε ευρωπαϊκό και σε διεθνές επίπεδο.

3.1. Επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Μπορεί οι αντιλήψεις για την τυπολόγηση των πόλεων να έχουν αλλάξει σε παγκόσμιο επίπεδο, και οι αδυναμίες από την σχεδόν αποκλειστική χρήση του "πληθυσμιακού μεγέθους" ως κριτηρίου ταξινόμησης να έχουν αναγνωρισθεί, η Ελλάδα όμως εξακολουθεί να μη διαθέτει ένα αξιόπιστο πρότυπο ιεράρχησης. Έτσι, παρά τις προσπάθειες που κατά καιρούς έχουν επιχειρηθεί⁷ (με ορισμένες από αυτές σημαντικές για την εποχή τους και κάποιες άλλες να διατηρούν την αξία τους έως σήμερα) η ιεράρχηση των πόλεων και οικισμών στην Ελλάδα στηρίζεται σε μεθόδους που εδώ και δεκαετίες έχουν θεωρηθεί ξεπερα-

⁷ Χαρακτηριστικά αναφέρονται κάποιες προσπάθειες τυπολόγησης των οικισμών/πόλεων της Ελλάδας στο πλαίσιο: Ι) σπουδαστικών εργασιών μεταπτυχιακού επιπέδου (βλ. Διατριβές: Λεοντίδου-Γεράρδη, 1977· Loukakis, 1976), ΙΙ) ερευνητικών προγραμμάτων (όπως: α) οι Χωροταξικές Μελέτες Ηλείας, Πελοποννήσου, Κρήτης, Ηλείου από το ΣΠΕ του ΕΜΠ, β) η δημοσίευση του Καθηγητή Κριεζή για την Εύβοια, την Πελοπόννησο και την Ήπειρο (Kriasis, 1963), γ) Λεοντίδου-Γεράρδη, Παπαδάκης, 1977, δ) ISMERI EUROPA, TEAM 4, ΙΠΑ, 1993, ε) ΕΜΠ, 1996: 4.11· ΕΜΠ, 1997· ΕΜΠ, 1998, στ) ΙΠΑ, 1998, 1999α· 1999β· 1999γ), και ΙΙΙ) μετά από πρωτοβουλία ορισμένων Κυβερνήσεων (Το *Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο* που ανατίθεται το 1972 από το Υπουργείο Συντονισμού στο Γραφείο Δοξιάδη. Στο πλαίσιο της ελληνικής περιφερειακής πολιτικής, μετά το 1975, προτείνεται η ριζική αναδιάρθρωση του ελληνικού χώρου. Πρώτη προσπάθεια είναι η θεσμοθέτηση της απόφασης του ΕΣΧΠ –γνωστή με την επωνυμία "αντίπαλες πόλεις" (rival cities) (ΠΥΣ 9610/1979). Την Πρόταση ΚΕΠΑ, ΑΣΤΚ ΑΓΡΟΚ θα ακολουθήσουν: η Πρόταση για τις "ανοικτές πόλεις" (1983), η Πρόταση για την "χωροταξική οργάνωση" των νομών της χώρας (1983), οι νόμοι 1416/1984, 1622/1986, και οι νόμοι 2218/1994 και 2240/1994 (Θεοδωρά, 2004: 552-554).

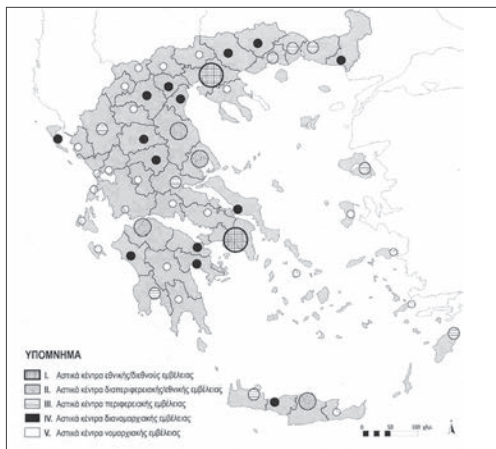
σμένες και λαμβάνει υπόψη ανεπίκαιρα κριτήρια⁸. Το πιο πρόσφατο πρότυπο ιεράρχησης για τον Ελληνικό χώρο –όπου τα κριτήρια τυπολόγησης δεν είναι σαφή– είναι εκείνο που υιοθετείται από τα θεσμοθετημένα Περιφερειακά ΠΧΣΑΑ του 2003, και το *Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης* (ΓΠΧΣΑΑ) του 2008 (ΦΕΚ 128/Α' /3.7.2008). Δηλαδή το σύστημα των πέντε βαθμίδων του ΥΧΟΠ του '83 (Σχήμα 7). Στη σύγχρονη, όμως, συγκυρία επιβάλλεται αλλαγή στην αντίληψη για την ιεράρχηση του δικτύου πόλεων και οικισμών, ώστε εκείνη να επιχειρείται μέσα από μια διάσταση που να απορρέει από τον τρόπο διάχυσης των αστικών υπηρεσιών/λειτουργιών υπερτοπικής σημασίας και τα νέα δεδομένα της χώρας, όπως: γεωγραφικά, κοινωνικο-οικονομικά, πολιτιστικά, κ.ά.

Η εργασία επιβεβαιώνει την κυριαρχία των δυο Μητροπολιτικών Κέντρων (Αθήνα, Θεσ/κη) και τις περιφερειακές διαστάσεις των μεγαλύτερων πόλεων-εδρών νομών στο Ελληνικό οικιστικό δίκτυο που βρίσκονται, είτε επί των κύριων "αναπτυξιακών αξόνων" της χώρας, είτε σε μικρή απόσταση από εκείνους (Πάτρα, Βόλος-Λάρισα: τμήμα του "S", και Ηράκλειο, Χανιά: τμήμα του "Βόρειου Άξονα της Κρήτης"). Η αξία της όμως αφορά κυρίως στο υπόλοιπο οικιστικό δίκτυο, όπου είναι προφανές ότι προκύπτουν διαφορετικά αποτελέσματα για τη βαρύτητα των εδρών των Περιφερειών ή και Νομών σε αυτό (Σχήμα 6, Σχήμα 7). Η συνεκτίμηση, μάλιστα, του πληθυσμιακού μεγέθους φαίνεται ότι μπορεί να επιφέρει αλλαγές στην κατάταξη των πόλεων ανεξάρτητα από την ποιότητα των υποδομών τους. Έτσι, υπήρξαν πόλεις που, αν και κόμβοι μεταφορών (ΣΚ1, ΣΚ2) με ικανοποιητική υποδομή περιφερειακής εμβέλειας, το μικρό πληθυσμιακό τους μέγεθος τις υποβίβασε σε κατηγορία στη δεύτερη φάση της τυπολόγησης σε σχέση με την πρώτη (Αλεξανδρούπολη, Ρέθυμνο, Κοζάνη, Δράμα, Σέρρες, Φλώρινα, Χίος, Βαθύ Σάμου). Υπήρξαν όμως και πόλεις που, αν και δε διέθεταν την αναγκαία υποδομή περιφερειακής σημασίας και με σημαντικές δυσκολίες στη προσπελασιμότητά τους, το πληθυσμιακό τους μέγεθος φάνηκε ότι ήταν αρκετό για να "ανέβουν" κατηγορία στην β' φάση της τυπολόγησης (Τρίκαλα, Καρδίτσα) (Θεοδωρά, Λουκάκης, 2005: 135-154).

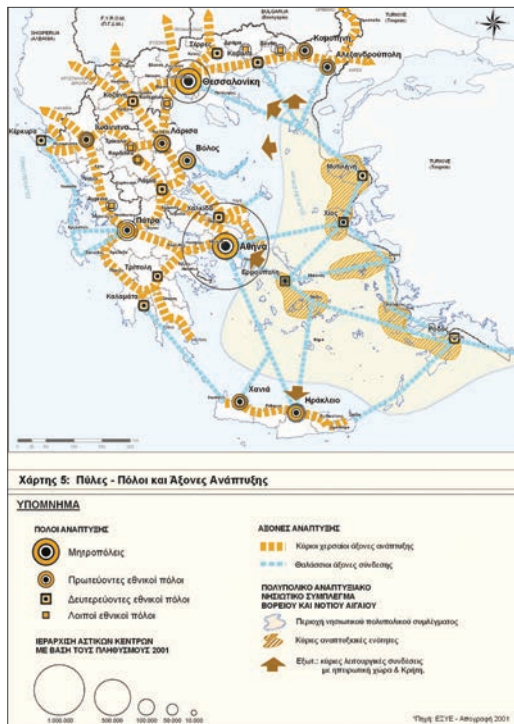
⁸ α) η Πρόταση της ΕΣΥΕ, σύμφωνα με την οποία οι οικισμοί της χώρας μπορούν να διακριθούν, ανάλογα με το πληθυσμιακό τους μέγεθος σε: "αστικούς" (από 10.000 κατ. και άνω), "ημιαστικούς" (2.000-10.000 κατ.) και "αγροτικούς" (έως 2.000 κατ.), ή το γεωγραφικό κριτήριο σε: "πεδινούς", "ημιορεινούς" και "ορεινούς" και β) η Πρόταση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΥΧΟΠ, 1983-1984), που κάνει λόγο για ένα ιεραρχημένο δίκτυο οικιστικών κέντρων πέντε βαθμίδων και περιγράφεται στις *Προτάσεις Χωροταξικής Οργάνωσης των Νομών της Ελλάδας* (1985).

⁹ Ομάδες πόλεων: α) "Μητροπολιτικά κέντρα" (Αθήνα, Θεσ/κη), β) "Περιφερειακά κέντρα" (έδρες Περιφερειών), γ) "Νομαρχιακά κέντρα" (έδρες Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης), δ) "Τοπικά κέντρα" (έδρες Τοπικής Αυτοδιοίκησης) και ε) άλλοι Οικισμοί.

Σχήμα 6. Πρόταση επανιεράρχησης Ελληνικού οικιστικού δικτύου με κριτήρια "περιφερειακής εμβέλειας"

Σχήμα 7. ΓΠΧΣΑΑ: "Πύλες" - "Πόλοι" και "Άξονες Ανάπτυξης"

Πηγή: Θεοδωρά, Λουκάκης, 2005: 150.

Πηγή: ΦΕΚ 128/τ. Α/3-7-2008

3.2. Ανάδειξη "αστικών συστημάτων και συσχετισμών" και προσδιορισμός των "πόλων ανάπτυξης" της χώρας σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο

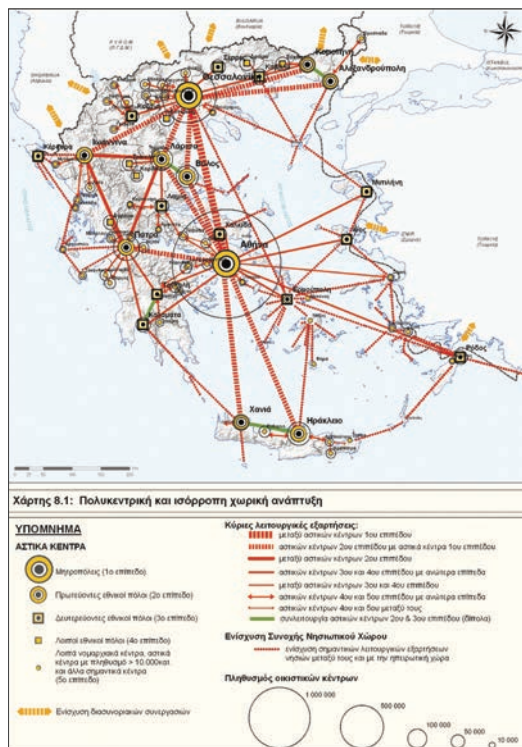
Ένα εξίσου σημαντικό όμως ζήτημα είναι κι εκείνο που αφορά στην ανάδειξη των "αστικών συστημάτων και συσχετισμών" και προσδιορισμό των "πόλων ανάπτυξης" της χώρας σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Σήμερα ο στόχος για "πολυκεντρική ισόρροπη χωρική ανάπτυξη" και "εταιρική σχέση πόλης – υπαίθρου" δε φαίνεται να απορρέει από το θεσμοθετημένο ΓΠΧΣΑΑ, αφού στην πραγματικότητα δεν κάνει τίποτα άλλο παρά να εξορθολογίζει και να συνθέτει το υφιστάμενο ιεραρχημένο σύστημα πόλεων και οικισμών χωρίς:

- α. να δίνει το αντίστοιχο περιεχόμενο στους "άξονες" και "πόλους ανάπτυξης", και στις "πύλες εισόδου – εξόδου",
- β. να αντιμετωπίζει την "πολυκεντρικότητα" ως σύστημα ισορροπίας και στη μικρή χωρική κλίμακα, και την "εταιρική σχέση πόλης – υπαίθρου" από το

εθνικό επίπεδο έως και τα υπο-συστήματα του δικτύου (ΦΕΚ 128/τ.Α' /3-7-2008).

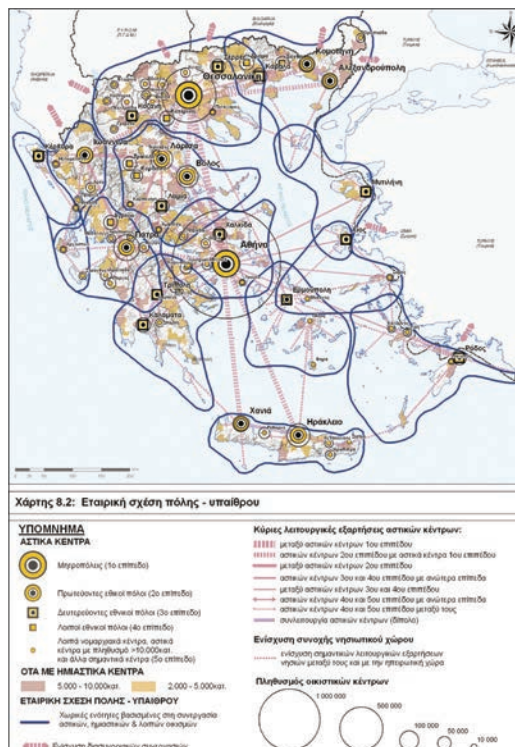
Δεν υπάρχουν, δηλαδή, σε εκείνο ορισμοί εννοιών ή σχέσεων, ούτε προσδιορίζονται σαφή κριτήρια, που μέσα από την αξιολόγηση της βαρύτητας των πόλεων και την ανάδειξη νέων "αστικών συστημάτων και συσχετισμών", θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην επανιεράρχηση του οικιστικού δικτύου, και στον προσδιορισμό των κύριων "πόλων ανάπτυξης" της χώρας σε εθνικό, ευρωπαϊκό, και διεθνές επίπεδο (Σχήμα 8, Σχήμα 9).

Σχήμα 8. ΓΠΧΣΑΑ: "Πολυκεντρική" και "ισόρροπη χωρική ανάπτυξη"

Πηγή: ΦΕΚ 128/τ. Α/3-7-2008)

Σχήμα 9. ΓΠΧΣΑΑ: "Εταιρική σχέση πόλης-υπαιθρου"

Πηγή: ΦΕΚ 128/τ. Α/3-7-2008)

Ζητούμενο, έτσι, παραμένει:

- ο διεθνής ρόλος (και με τι περιεχόμενο) πολλών αστικών κέντρων της χώρας με πρωταρχική ανάγκη εκείνο της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης,
- οι νέοι "άξονες" και "κόμβοι μεταφορών", άρα και οι "πύλες εισόδου – εξόδου" της Ελλάδας,

- γ. η αναδιάρθρωση των παραγωγικών τομέων και των εμπορικών δραστηριοτήτων της χώρας (μεταποίηση, τουρισμός, γεωργία, καινοτόμες δράσεις), με τρόπο που να διασφαλίζεται ο συνδυασμός των "κόμβων μεταφορών" με "βιώσιμα αστικά κέντρα-πόλεις", με στόχο τη διαμόρφωση των κύριων "αξόνων ανάπτυξης" της χώρας πάνω στους οποίους θα αρθρωθεί και ο υπόλοιπος "αστικός" και "μη αστικός χώρος",
- δ. ένα νέο "πρότυπο ζωής" στο "αστικό" και γενικότερα στο "οικιστικό δίκτυο", και
- ε. ένα βιώσιμο φυσικό περιβάλλον.

Η υλοποίηση όμως ενός τέτοιου εγχειρήματος προϋποθέτει:

- α. να επανακαθορισθεί αναπτυξιακά το επιθυμητό μέγεθος (δηλ. πληθυσμός, απασχόληση, κατοικία), και τα λειτουργικά-χωρικά όρια των μητροπολιτικών κέντρων, και
- β. να αναζητηθούν νέου τύπου αστικοί περιφερειακοί πόλοι ("δι-αστικά συμπλέγματα").

Αυτό σημαίνει συμπληρωματικές ή νέου τύπου υπηρεσίες και υποδομές (π.χ. μεταφορές, διαχείριση χώρου και υποδομών, κοινωνικο-πολιτιστικές δράσεις, τεχνολογία, έρευνα, καινοτομία, εκπαίδευση). Είναι σημαντικό να ορισθούν τα λοιπά αστικά κέντρα με τις ευρύτερες περιοχές αστικής διάχυσης και οργάνωσης στην ενδοχώρα (δηλ. συγκεντρωση παραγωγής, παραγωγή κατοικίας, παροχή τεχνολογίας, υπηρεσιών και εμπορικών εξυπηρετήσεων), και να επιχειρηθεί η αναδιάρθρωση των νέων Δήμων, ώστε να αποκτήσουν τις όποιες μεταξύ τους αναγκαίες οριζόντιες σχέσεις (π.χ. οικονομικές, ιστορικές, κοινωνικές, λειτουργικές). Στο βαθμό, λοιπόν, που θα γίνει εφικτή μια αναδιάρθρωση των αστικών κέντρων θα γίνει πιο δυνατή η ελαχιστοποίηση των προβληματικών περιοχών και η ενσωμάτωσή τους σε ευρύτερα αναπτυξιακά και χωρικά σύνολα. Στο βαθμό που θα καταστεί εφικτή η προσέγγιση των προγραμματικών φυσικών μεγεθών για κατοικία, αναψυχή, εργασία μέσα στις πόλεις και στους λοιπούς οικισμούς (ως απόρροια των οικονομικο-κοινωνικών αναγκών) μπορεί να γίνει εφικτός ο έλεγχος των χρήσεων γης και η αντιμετώπιση του "εξωαστικού μη δομήσιμου χώρου", όχι μόνο ως ενός "στοιχείου προστασίας", αλλά και ως ενός στοιχείου που ενσωματώνεται με οικονομικούς ανταποδοτικούς όρους στο προς ανάπτυξη αστικό χώρο.

Για να μπορέσουν όμως να προσεγγισθούν με επιτυχία τα πιο πάνω βασικά ζητήματα είναι σημαντικό:

- A. Να αποσαφηνισθεί το περιεχόμενο και οι διαστάσεις βασικών εννοιών, ορισμών, ή/και σχέσεων, που συνδέονται - άμεσα ή έμμεσα - με την "αστική ανάπτυξη", και να συνεκτιμηθούν στη διατύπωση των πολιτικών για τη "χωρική ρύθμιση".**

Είναι απαραίτητο, δηλαδή, καταρχήν να επανεξετασθούν μια σειρά εννοιών, ορισμών, σχέσεων (όπως: "αστικός", "περιαστικός", "ημιαστικός", "προαστιακός", "μη αστικός χώρος", "αστική ανάπτυξη"), προκειμένου να αποσαφηνισθούν τα μελλοντικά όρια του προγραμματισμού και σχεδιασμού και των παρεμβάσεων στη δομή των σύγχρονων πόλεων και οργάνωση των δικτύων τους. Εξίσου σημαντικό είναι να επανεκτιμηθεί το περιεχόμενο του "άξονα" και του "πόλου ανάπτυξης" – δηλαδή η σχέση αστικών κέντρων με ενδοχώρα και δίκτυα μεταφορών και επικοινωνιών, ενέργειας, και γνώσης. Η εναρμόνιση της προσπάθειας αυτής με την Ευρωπαϊκή Πολιτική πρέπει να διασφαλισθεί.

Δ. *Να επιχειρηθεί ο προσδιορισμός κριτηρίων ιεράρχησης του οικιστικού δικτύου της χώρας και αξιολόγησης της "πολικότητάς" του.*

Στο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων η ιεράρχηση των οικισμών και πόλεων οφείλει να επιχειρείται μέσα από μια οπτική που να εστιάζει στην αξιολόγηση της υπερτοπικής τους εμβέλειας, λαμβάνοντας υπόψη κριτήρια πέραν εκείνου, και συχνά μοναδικού, δηλαδή της πληθυσμιακής συγκέντρωσης. Έτσι, θα δοθεί η ανάλογη σημασία και σε ποιοτικές μεταβλητές με κοινωνικο-οικονομική, πολιτιστική, χωρική διάσταση (Θεοδωρά, Λουκάκης, 2005: 131· Theodora, Loukakis, 2007). Σημαντικό είναι επίσης να προσδιορισθούν οι κύριοι "πόλοι ανάπτυξης" σε εθνικό επίπεδο μέσα και τον προσδιορισμό του εύρους της χωρικής τους εμβέλειας. Δηλαδή μέσα από την αξιοποίηση κυρίως κριτηρίων που σχετίζονται - άμεσα ή έμμεσα - με την διαδικασία ανάπτυξης, όπως: οι μεταφορές, οι υποδομές παραγωγής, η εκπαίδευση και η έρευνα.

Γ. *Να αντιμετωπισθεί η "αστική ανάπτυξη" στη βάση μιας ισότιμης συνεκτίμησης του "φυσικού σχεδιασμού" και του "κοινωνικο-οικονομικού προγραμματισμού".*

Η συζήτηση για την "αστική ανάπτυξη" και το "οικιστικό δίκτυο" πρέπει να ξεφύγει από το επίπεδο του "φυσικού σχεδιασμού" και να εμπλουτισθεί με δυναμικά κοινωνικο-οικονομικά, πολιτιστικά και λοιπά στοιχεία, ικανά να περιγράψουν την ανάπτυξη των σύγχρονων πόλεων και δικτύων, και τις μεταξύ των πόλεων ροές (ανθρώπων, εμπορευμάτων, χρημάτων, πληροφοριών, πολιτισμού, κ.ά.) (Δεμαθάς, 2004: 124).

Δ. *Να αποκτήσουν, οι σχετικές με τον "αστικό χώρο" πολιτικές, μια νέα πιο ρεαλιστική βάση, ώστε να προσφέρουν πληρέστερα "εργαλεία" για την οργάνωση και την "ανάπτυξη" του.*

Ήδη στην πρόσφατη συγκυρία (κυρίως από το 1994 και μετά) έχει ξεκινήσει προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση με διατύπωση προγραμμάτων για την "τοπική ανάπτυξη" που συνοδεύονται από πιο ισχυρές αποκεντρωμένες αυτοδιοικητικές μονάδες (δηλ.: Νέοι Δήμοι, Αιρετές Νομαρχίες) και από ένα αρκετά ολοκληρωμένο

θεσμικό πλαίσιο "χωρικού σχεδιασμού" (όπως: ν.2508/97, ν.2742/99) και νομιμοποίησης των παραπάνω προγραμμάτων (Πρόγραμμα Θησέας 2004). Παρόλα αυτά, εκτιμάται ότι η προσπάθεια "ολοκληρωμένης ανάπτυξης" έχει ανάγκη από πρόσθετα κριτήρια χωρικού προσδιορισμού (π.χ. "άξονας ανάπτυξης", "πόλος ανάπτυξης", "αστικός χώρος", κ.ά.).

Ε. Να υπάρξουν βελτιώσεις σε επίπεδο "χωρικής διακυβέρνησης".

Να επιχειρηθεί, δηλαδή, η ανασυγκρότηση του δικτύου των οικισμών της Ελλάδας μέσα από "χωρικά υποσυστήματα" (Μικροπεριφέρειες Προγραμματισμού, συνεργασία ΟΤΑ α' βαθμού). Εκτιμάται ότι, μόνο μέσα από τη συγκρότηση ισχυρών χωρικών ενότητων σχεδιασμού και παρέμβασης μέσω κατάλληλα οργανωμένων διαδημοτικών συνεργασιών, συνενώσεις διοικητικών περιφερειών και νομών θα ήταν δυνατό να καθορισθεί το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου θα επιχειρείται ο προγραμματισμός/σχεδιασμός, και να περιορισθούν οι πιθανότητες ασαφειών, αναντιστοιχιών μεταξύ των κύριων χωρικών επιπέδων. Σε αυτή τη βάση, θα μπορούσε να επανεξετάσει το σύστημα μιας περαιτέρω διοικητικής αναδιάρθρωσης, όπου οι Περιφέρειες θα αναμορφωθούν ώστε να αποτελέσουν βαθμίδα διοικητικής αποκέντρωσης, και οι ΟΤΑ α' βαθμού –κατά περίπτωση– θα ανασυνθεθούν.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αγγελίδης Μ. (2004) "Νέες κεντρικότητες στην Ελλάδα: Αστικές Περιοχές, Μικρές και Μεσαίες Πόλεις και Περιοχές Υπαιθρου", στο: ΕΜΠ - Laboratoire de Geographie Urbaine/Universite de Paris X – Nanterre (2004), 20-36.
- Δεμαθάς Ζ. (2004) "Τα Ελληνικά αστικά κέντρα: Ανάπτυξη - Ανταγωνιστικότητα - Πολυκεντρικότητα, Δυναμική και Σχεδιασμός", στο: ΕΜΠ - Laboratoire de Geographie Urbaine/Universite de Paris X – Nanterre (2004), 113-134.
- ΕΜΠ - Σχολή Αρχιτεκτόνων – Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας, Laboratoire de Geographie Urbaine/Universite de Paris X – Nanterre (2004) *Νέα Πολυκεντρικότητα και Χωρική Ανάπτυξη. Οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος. Προοπτικές, Σχεδιασμός, Διακυβέρνηση*", Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, 2004.
- ΕΜΠ - Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων", Laboratoire de Geographie Urbaine/Universite de Paris X - Nanterre (1996-1998) Ερευνητικό Πρόγραμμα: *Το Οικιστικό Δίκτυο στην Ελλάδα. Υπάρχουσα Κατάσταση, Πρότυπο Πολιτικής, Χωροταξική Εξειδίκευση*, Επ. Υπ.: Αγγελίδης, Μ., ΥΠΕΧΩΔΕ, Φάσεις: Α', Β', Γ', Αθήνα.

- Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων - Γενική Δ/ση Περιφερειακής Πολιτικής (1992)
Ευρώπη 2000: Προοπτικές Ανάπτυξης του Κοινοτικού Εδάφους, Λουξεμβούργο.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων - Γενική Δ/ση Περιφερειακής Πολιτικής (1994)
Ευρώπη 2000+: Συνεργασία για τη Χωροταξία στην Ευρώπη, Λουξεμβούργο.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1997α) *Η Ευρώπη των πόλεων*, Λουξεμβούργο.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (1997β) "Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ) - 1^ο Επίσημο Σχέδιο Έκθεσης", Άτυπη Συνάντηση των αρμοδίων για τη Χωροταξία Υπουργών των κρατών-μελών της Ε.Ε., Noordwijk, 9-10/7/1997.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) "Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ) - Προς τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης", Άτυπη Συνάντηση των αρμοδίων για τη Χωροταξία Υπουργών των κρατών-μελών της Ε.Ε., Potsdam, 10-11/5.
- Θεοδωρά, Γ. (2004) "Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη. Διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης", *Διδακτορική Διατριβή*, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Πολεοδομίας-Χωροταξίας, Αθήνα.
- Θεοδωρά Γ. (2006) "Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη. Διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης", *Τόπος*, 26-27: 135-155.
- Θεοδωρά Γ., (2008) "*Η γνώση ως παράμετρος στις Θεωρίες Ανάπτυξης του Χώρου*", *Τμητικός Επιστημονικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή Π. Κ. Λουκάκη*, Πάντειο Πανεπιστήμιο (υπό έκδοση).
- Θεοδωρά Γ., Λουκάκης Π., (2005) "Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας", *Αειχώρος*, 4(2): 128-157.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης [ΙΠΑ] (1995-1998) "Οικονομική Ανάπτυξη και Χωροταξικός Σχεδιασμός Πεδιάδας Μεσογείων 1995-2020. Χωρικές Ρυθμίσεις Περιοχής Αεροδρομίου Έλευθέριος Βενιζέλος", Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης [ΙΠΑ] (1996), "Μελέτη Περιφερειακής Ανάπτυξης και Χωροταξικής οργάνωσης του νομού Καβάλας", Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δράμας-Καβάλας-Ξάνθης, Νομαρχιακό Διαμέρισμα Καβάλας.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης [ΙΠΑ] (1998) "Ο ρόλος των μεγάλων αστικών κέντρων. Προτάσεις Αναπτυξιακής Στρατηγικής", ΥΠΕΘΟ, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (1999α) "Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης Σ.Π.Α. 2000 - 2006: Ειδικές κατηγορίες περιοχών: Μητροπολιτικά Κέντρα - Ορεινός Χώρος - Νησιωτικός Χώρος, Πρώτο Σχέδιο", ΥΠΕΘΟ, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης [ΙΠΑ] (1999β) "Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης Σ.Π.Α. 2000 - 2006: Περιφερειακό Σκέλος, Πρώτο Προσχέδιο", ΥΠΕΘΟ, Αθήνα, Ιούλιος.

- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης [ΙΠΑ] (1999γ) "Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης Σ.Π.Α. 2000 - 2006: Τομεακό Σκέλος", ΥΠΕΘΟ, Αθήνα, Ιούλιος.
- ISMERI EUROPA, TEAM 4, ΙΠΑ (1992-1993) "Μελλοντική εξέλιξη των περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου (Mezzogiorno - Ελλάδα) - Τελική Έκθεση", XVI Γενική Δ/νση Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Λεοντίδου-Γεράρδη Κλ. (1977) "Λειτουργική Ταξινόμησης Ελληνικών Οικισμών", Τόμος Ι: Κείμενο, Διδακτορική Διατριβή, ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα.
- Λεοντίδου-Γεράρδη, Κλειτώ, Παπαδάκης, Μ., (1977) "Ταξινόμηση Ελληνικών Οικισμών", Έρευνα Πολεοδομικών Προτύπων: 3, ΕΜΠ - Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών, Αθήνα.
- Λουκάκης Π. (1977) "Επανιεράρχηση του Πλέγματος Οικισμών της Χώρας: Βασικός Στόχος στην προσπάθεια Περιφερειακής Ανάπτυξης", *Τεχνικά Χρονικά*, 12/77: 12-40.
- Λουκάκης Π., Θεοδωρά Γ. (1997, 1998), "Τάσεις εξέλιξης του Δικτύου Αστικών Κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης", Εισήγηση στο συνέδριο: *Διευρωπαϊκά Δίκτυα και μεσαίου Μεγέθους Αστικά Κέντρα*, ΕΜΠ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας - Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας, Βόλος 11-13/4/1997 και Συνέδριο: *Θράκη: Στο κατώφλι του 2.000*", ΑΙΕSEC Πανεπιστημίου Πειραιά, Πειραιάς, 4-6/3/1998.
- Λουκάκης, Π. (2004α) "Οι αστικές συμμαχίες ως προοπτική ανταγωνιστικότητας των ελληνικών οικισμών στο πλαίσιο της χωρικής ανάπτυξης στην Ευρώπη. Η περίπτωση του τριγώνου των πόλεων Δράμας - Καβάλας - Ξάνθης", εισήγηση, στο συνέδριο: *Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: Οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος. Προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση*.
- Λουκάκης Π., (2004β) "Σύγχρονη ελληνική πόλη. Τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης", στο: Λαγόπουλος Α-Φ (επ.), *Η ιστορία της ελληνικής πόλης, Αρχαιολογία & Τέχνες*, Ερμής, 413-422.
- Λουκάκης Π., Θεοδωρά Γ. (2006), "Αστική - Αγροτική Ανάπτυξη. Σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις", 9^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας: *Η οικονομία και η κοινωνία μπροστά στις νέες προκλήσεις του παγκόσμιου Αγροτροφικού Συστήματος*, Πρακτικά Συνεδρίου, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2-4/11/2006.
- Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ.,(επ.), (1999) *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας/Gutenberg,.

- ΥΠΕΧΩΔΕ (2003-2004), Υπουργικές Αποφάσεις για τα Π.Π.Χ.Σ.Α.Α. για τις 12 Περιφέρειες της Ελλάδας (πλην Αττικής), που θεσμοθετήθηκαν την περίοδο: β' εξάμηνο του 2003 - Ιαν., Φεβρ. 2004.
- ΥΠΕΘΟ - ΥΠΕΧΩΔΕ (1995) "Τάσεις ανάπτυξης του ελληνικού χώρου - 2015: Πρώτο Προσωρινό Σχέδιο & Προσωρινοί Χάρτες", Αθήνα, Φεβρουάριος.
- ΦΕΚ 128/τ. Α' /3-7-2008, (Αριθμός 6876/4871), "Έγκριση του Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης".

Ξενόγλωσση

- European Spatial Planning Observation Network [ESPON] (2006α) "Territory matters for competitiveness and cohesion. Facets of regional diversity and potentials in Europe", ESPON Synthesis Report III, results by autumn 2006.
- European Spatial Planning Observation Network [ESPON] (2006β) "ESPON ATLAS. Mapping the structure of the European territory", October, 2006.
- European Spatial Planning Observation Network [ESPON] (2007α) "Europe in the World. Territorial evidence and visions", ESPON Project 3.4.1. Results by autumn 2007.
- European Spatial Planning Observation Network [ESPON] (2007β) "Scenarios on the territorial future of Europe", ESPON Project 3.2., May, 2007.
- Kriesis A. (1963) "A Regional Planning Scheme for a Country under Development", Service for the Regional Development of the Peloponnese, Ministry of Co-ordination, Patras.
- Loukakis P. (1976) "Regionale Strukturprobleme in Griechenland unter Berücksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses", Diss., RWTH Aachen.
- Theodora Y. (2008) "Approach to the effects of Greek regional universities on development of the country regions", στο: Coccossis H., Psycharis Y., (επ.), *Regional Analysis and Policy. The Greek Experience*, Heidelberg: Springer, 249-270.
- Theodora Y., Loukakis P. (2007) "Typology of Greek cities on spatial criteria of regional gravity", 47th Congress of the European Regional Science Association (ERSA) & 44th Congress of the Association de Science Regionale de Langue Frannaise (ASRDLF), Paris, 29/8-2/9.

Γιώτα Θεοδωρά,

· Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: pthedor@mail.ntua.gr

Παύλος Λουκάκης,

· Προμηθέως 16, 11254 Αθήνα,
e-mail: ploukak@panteion.gr

Λειτουργικές Αστικές Περιοχές: Μια προσπάθεια προσδιορισμού της οικονομικής επιρροής των ελληνικών αστικών κέντρων

Πασχάλης Α. Αρβανιτίδης

Λέκτορας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Γεώργιος Δωρής

Μηχανικός Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Αν και περισσότεροι από τους μισούς κατοίκους του πλανήτη ζουν σε αστικές περιοχές, δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για το τι είναι πόλη και ποια είναι τα όριά της. Οι παραδοσιακές προσεγγίσεις δίνουν έμφαση σε μορφολογικά χαρακτηριστικά αντιμετωπίζοντας την πόλη ως μια περιοχή με υψηλές πυκνότητες πληθυσμού, απασχόλησης και δομημένων χώρων, ενώ οι πιο σύγχρονες επικεντρώνονται σε λειτουργικά χαρακτηριστικά, βλέποντας την πόλη ως κόμβο ροών κεφαλαίου αγαθών πληροφορίας και ανθρώπων. Σε αυτό το πλαίσιο τα λειτουργικά όρια των αστικών περιοχών εκτίνονται πέραν των διοικητικών και πολεοδομικών συνόρων τους για να συμπεριλάβουν όμορες περιοχές οι οποίες εξαρτώνται οικονομικά από έναν "αστικό πυρήνα" ο οποίος παραδοσιακά χαρακτηρίζεται ως πόλη. Στην παρούσα εργασία γίνεται μια προσπάθεια προσδιορισμού των λειτουργικών αυτών ορίων των πρωτευουσών των νομών της Ελλάδας. Για το σκοπό αυτό η εργασία χρησιμοποιεί δυο τεχνικές. Η πρώτη προσδιορίζει τις λειτουργικές αστικές περιοχές με αναφορά σε πραγματικές μετακινήσεις εργατικού δυναμικού που λαμβάνουν χώρα σε ημερήσια βάση, ενώ η δεύτερη δίνει έμφαση στις δηννητικές μετακινήσεις, ή την απόσταση που οι κάτοικοι μιας περιοχής μπορούν να καλύψουν σε καθημερινή βάση για τη μετάβαση από/προς τον τόπο εργασίας τους.

Λέξεις κλειδιά

Λειτουργικές Αστικές Περιοχές (ΛΑΠ), καθημερινές μετακινήσεις, χρονο-απόσταση, αστικά κέντρα, Ελλάδα.

Functional Urban Areas: A Effort of Determination of Economic Influence of Greek Urban Centres

Although more than half of world's population lives in urban settlements, there is neither a commonly accepted definition of what constitutes an urban area, nor a commonly accepted methodology to designate city limits. Conventional approaches place emphasis on morphological characteristics perceiving a city as the geographical area of high densities of population, employment or built-up space, whereas more contemporary ones focus on functional characteristics seeing cities as nodes of flows of capital, information, goods and people. On these grounds, functional urban areas extend beyond administrative or planning city-boundaries to incorporate adjacent settlements upon which an urban core exerts economic influence. The current paper attempts to assess the functional urban areas (FUAs) of all major Greek cities. To that end, two techniques are employed. The first defines FUAs with reference to actual labour commuting taking place on a daily basis, whereas the second places emphasis on potential commuting, that is the distance that workers can travel daily to go from home to work and back.

Keywords

Functional Urban Areas/Regions (FUA), Commuting, Travel-to-Work, Isochrones, Urban Areas, Greece.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν και περισσότεροι από τους μισούς κατοίκους του πλανήτη ζουν σε αστικές περιοχές (UNFPA, 2007), δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για το τι είναι πόλη και ποια είναι τα όριά της. Οι παραδοσιακές προσεγγίσεις αστικής οικονομικής και αστικού σχεδιασμού δίνουν έμφαση σε μορφολογικά χαρακτηριστικά αντιμετωπίζοντας την πόλη ως μια περιοχή με υψηλές πυκνότητες πληθυσμού, απασχόλησης και δομημένων χώρων, ενώ οι πιο σύγχρονες επικεντρώνονται σε λειτουργικά χαρακτηριστικά, βλέποντας την πόλη ως κόμβο ροών πληροφορίας, κεφαλαίου, αγαθών και ανθρώπων (Coombes, 2003· O'Sullivan, 2007· Puderer 2009). Σε αυτό το πλαίσιο τα λειτουργικά όρια των αστικών περιοχών εκτίθενται πέραν των διοικητικών και πολεοδομικών συνόρων τους για να συμπεριλάβουν όμορες περιοχές οι οποίες εξαρτώνται οικονομικά από έναν "αστικό πυρήνα" που παραδοσιακά χαρακτηρίζεται ως πόλη (OECD, 2001· Cattan, 2002· Antikainen, 2005).

Σε επίπεδο μεθοδολογίας, τα λειτουργικά όρια των αστικών περιοχών, ή Λειτουργικές Αστικές Περιοχές (ΛΑΠ), προσδιορίζονται ως επί το πλείστον με βάση τις καθημερινές μετακινήσεις για εργασία από ή/και προς τον αστικό πυρήνα (ο οποίος μπορεί να αποτε-

λείται από περισσότερους του ενός δήμους), χρησιμοποιώντας έννοιες όπως travel-to-work areas, commuting areas, labour-market areas, κ.λπ. (Coombes και Openshaw, 1982· Andersen, 2002· Cattan, 2002· Coombes, 2002· Papps και Newell, 2002· Antikainen, 2005)

Στην παρούσα εργασία γίνεται μια προσπάθεια προσδιορισμού των ΛΑΠ των πρωτευουσών των νομών της Ελλάδας. Για το σκοπό αυτό η εργασία χρησιμοποιεί δυο έννοιες. Η πρώτη προσδιορίζει τις ΛΑΠ βάσει πραγματικών δεδομένων που αφορούν καθημερινές μετακινήσεις για εργασία από κάθε ΟΤΑ προς κάθε μελετώμενο αστικό κέντρο της Ελλάδας (βάση στοιχείων της απογραφής του 2001 από την ΕΣΥΕ). Όταν οι μετακινήσεις αυτές ξεπερνούν ένα ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του ΟΤΑ τότε θεωρείται ότι η συγκεκριμένη περιοχή εντάσσεται στην ΛΑΠ του αστικού κέντρου προς το οποίο παρατηρούνται οι μετακινήσεις αυτές.

Η δεύτερη μεθοδολογία προσδιορίζει τις ΛΑΠ εκτιμώντας δυνητικές μετακινήσεις εργατικού δυναμικού σε ημερήσια βάση από κάθε αστικό κέντρο της Ελλάδας, ή της απόστασης που οι εργαζόμενοι είναι διατεθειμένοι να διανύσουν καθημερινά προκειμένου να μεταβούν από τον τρόπο κατοικίας στον τόπο εργασίας τους και αντίστροφα. Έτσι τα όρια των ΛΑΠ εκτείνονται κατά μήκος του οδικού δικτύου, ενώ η ανάλυση λαμβάνει υπόψη της τα όρια ταχύτητας του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας (ΚΟΚ) ανά κατηγορία οδικού δικτύου, τις κλίσεις εδάφους, καθώς και τον αποδεκτό χρόνο ταξιδιού, ο οποίος διαφοροποιείται ανάλογα με το μέγεθος του αστικού πυρήνα.

Η εργασία είναι δομημένη όπως εξής. Η επόμενη ενότητα συζητά την έννοια της ΛΑΠ και τα κριτήρια προσδιορισμού που έχουν προταθεί στη βιβλιογραφία. Στην τρίτη ενότητα γίνεται μια προσπάθεια προσδιορισμού των ΛΑΠ και Δυνητικών ΛΑΠ των πρωτευουσών των ελληνικών νομών. Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με την επισήμανση των βασικών συμπερασμάτων που προκύπτουν.

2. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο όρος "Λειτουργική Αστική Περιοχή" (Functional Urban Region) εισάγεται μια πρώτη φορά στη ευρωπαϊκή περιφερειακή βιβλιογραφία από τους Hall και Hay το 1980, σε μια προσπάθεια χωρικού προσδιορισμού της οικονομικής εμβέλειας των αστικών κέντρων. Σε αυτό το πλαίσιο, ο λειτουργικός αστικός χώρος αντιμετωπίζεται ως μια σφαίρα οικονομικής επιρροής η οποία εκτείνεται πέραν των πολεοδομικών και διοικητικών ορίων της πόλης. Μερικά χρόνια αργότερα, οι Cheshire και Hay (1989) προσπαθώντας να αποσαφηνίσουν την έννοια της ΛΑΠ παρέχουν έναν πρώτο αναλυτικό ορισμό, σύμφωνα με τον

οποίο οι ΛΑΠ προσδιορίζονται από ένα "αστικό πυρήνα" και τους όμορους οικισμούς του, οι οποίοι είναι οικονομικά, κυρίως εργασιακά, εξαρτώμενοι από αυτόν.

Αναγνωρίζοντας την ανάγκη θέσπισης αυστηρότερων προδιαγραφών και εμπειρικής διερεύνησης της έννοιας της ΛΑΠ ο Cheshire και άλλοι επιστήμονες οργανώνουν στα επόμενα χρόνια ομάδες μελέτης στα πλαίσια Ευρωπαϊκών ερευνητικών προγραμμάτων (βλ. GEMACA, 1996 2002) με στόχο τον καθορισμό συγκεκριμένων κριτηρίων για την οριοθέτηση των μητροπολιτικών ΛΑΠ στη Βορειοδυτική Ευρώπη. Στο πλαίσιο αυτό το πρόγραμμα GEMACA ορίζει ως αστικό πυρήνα το σύμπλεγμα όμορων δήμων με πυκνότητα απασχόλησης μεγαλύτερη των επτά θέσεων εργασίας ανά εκτάριο, ενώ η οικονομική επιρροή του εκτείνεται ως τους κοντινούς δήμους των οποίων πάνω από το 10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού τους μετακινείται καθημερινώς για εργασία στο πυρήνα.

Η προσέγγιση αυτή θυμίζει τις (Πρότυπες) "Μητροπολιτικές Στατιστικές Περιοχές" των ΗΠΑ (Metropolitan Statistical Areas – MSAs) που έχουν προσδιορισθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50 από το Γραφείο Διαχείρισης και Χρηματοδότησης της χώρας, σε μια προσπάθεια δημιουργίας ομοιόμορφων και ενιαίων χωρικών μονάδων για τη συλλογή, οργάνωση και δημοσιοποίηση των ομοσπονδιακών στατιστικών (Ratcliffe 2002). Αν και τα κριτήρια καθορισμού τους επαναξιολογούνται ανά τακτά χρονικά διαστήματα λαμβάνοντας υπόψη τις τρέχουσες συνθήκες πληθυσμιακής πυκνότητας και εργατικού δυναμικού των περιοχών, γενικά μπορούμε να πούμε ότι οι MSAs αναφέρονται σε πληθυσμιακές συγκεντρώσεις που αποτελούνται από έναν κεντρικό πυρήνα (ορισμένο σε επίπεδο πολιτείας-county), με ελάχιστο πληθυσμό 50.000 κατοίκους και πυκνότητα 500 άτομα ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, συν τις γύρω περιοχές οι οποίες συνδέονται με αυτόν βάσει κοινωνικών και οικονομικών όρων –προσδιοριζόμενοι κυρίως ως καθημερινές μετακινήσεις για εργασία προς και από τον πυρήνα σε ποσοστό 25% του πληθυσμού.

Ανάλογες προσεγγίσεις έχουν αναπτυχθεί και σε άλλες χώρες (βλ. Cattan, 2002 –για χώρες του ΟΟΣΑ). Στον Καναδά, για παράδειγμα, αντίστοιχο της ΛΑΠ είναι η "Απογραφική Μητροπολιτική Περιοχή"¹ (Census Metropolitan Area – CMA), η οποία στο σύνολό της ξεπερνά σε μέγεθος τους 100.000 κατοίκους, περιλαμβάνοντας ένα αστικό πυρήνα (ορισμένο σε επίπεδο δήμου) πληθυσμού άνω των 50.000 κατοίκων και πυκνότητας 400 ατόμων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, συν τους γειτονικούς δήμους των οποίων ο πυρήνας είτε δέχεται μεγαλύτερο του 50% του εργατικού τους δυναμικού (forward commuting), είτε στέλνει μεγαλύτερο του 25% του εργατικού του δυναμικού (reverse commuting) (Puderer, 2008).

¹ Πρώτη αναφορά στην έννοια της ΛΑΠ υπάρχει στην απογραφή του 1941 (χρησιμοποιώντας τον όρο Μείζονες Πόλεις – Greater Cities) ενώ ο σημερινός όρος, καθιερώνονται στα πλαίσια της απογραφής του 1971 (Puderer, 2008).

Στην άλλη μεριά του Ειρηνικού, στην Ιαπωνία, έννοια παρεμφερής της ΛΑΠ είναι η "Αστική Περιοχή Απασχόλησης" (Urban Employment Area – UEA) (Kanemoto και Tokuko 2002, Ishigaki 2006). Κάθε UEA αποτελείται από μια κεντρική πόλη πληθυσμού τουλάχιστον 50.000 κατοίκων συν τους όμορους οικισμούς των οποίων πάνω από το 10% του εργατικού δυναμικού απασχολείται είτε στην κεντρική αστική περιοχή (ενδοχώρα πρώτου βαθμού) είτε απλά στις άλλες όμορες περιοχές (ενδοχώρα δεύτερου βαθμού).

Αντίστοιχες προσπάθειες παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια και στην Ευρωπαϊκή κοινότητα. Το Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1999) κάνει λόγο για (λειτουργικές) αστικές περιοχές οι οποίες αποτελούνται από έναν αστικό πυρήνα και όμορες περιοχές που συνδέονται λειτουργικά με τον πυρήνα αυτό. Στο πλαίσιο αυτό, η στατιστική υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Eurostat, Urban Audit) προτάσσει την έννοια της "Ευρύτερης Αστικής Ζώνης" (Larger Urban Zone – LUZ) για τον προσδιορισμό των μητροπολιτικών ΛΑΠ σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Κάθε LUZ περιλαμβάνει ένα αστικό πυρήνα ορισμένο σε επίπεδο δήμου ή συμπλέγματος δήμων², συν τους γειτονικούς δήμους από τους οποίους ο πυρήνας δέχεται το 20% (μειωμένο όριο) ή το 15% (διευρυμένο όριο) του εργατικού δυναμικού (Carlquist, 2006).

Ωστόσο, μια πιο ολοκληρωμένη προσπάθεια θεωρητικής και εμπειρικής διερεύνησης όλων των ΛΑΠ (και όχι μόνο των μητροπολιτικών) στην Ευρώπη αναπτύσσεται υπό την αιγίδα του προγράμματος ESPON (2004, 2006α, 2006β)³. Το πρόγραμμα αυτό μελετά 29 Ευρωπαϊκές χώρες (ΕΕ27 συν τη Νορβηγία και την Ελβετία) αποτιμώντας τον τρόπο με τον οποίο ορίζονται οι ΛΑΠ στις διάφορες εθνικές νομοθεσίες, διαμορφώνοντας κατάλληλους αναλυτικούς ορισμούς, και προτείνοντας κατάλληλα κριτήρια προσδιορισμού των ΛΑΠ.

Από τη έρευνα του πρώτου ESPON (2004) γίνεται κατανοητό ότι μονάδες αστικού σχεδιασμού τύπου ΛΑΠ υπάρχουν θεσμοθετημένες σε αρκετά Ευρωπαϊκά κράτη (Αυστρία, Κύπρος, Δανία, Φιλανδία, Γαλλία, Γερμανία, Ουγγαρία, Ιταλία, Λιθουανία, Νορβηγία, Ολλανδία, Σλοβακία, Σλοβενία, Σουηδία, Ελβετία, Ηνωμένο Βασίλειο και Βέλγιο), χωρίς ωστόσο να ορίζονται με τον ίδιο τρόπο. Επιπλέον, υπάρχουν και χώρες (Γερμανία, Λουξεμβούργο, Βέλγιο, Τσεχία, Βουλγαρία, Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία) που στερούνται επίσημου ορισμού των ΛΑΠ, ενώ το επίπεδο αστικού σχεδιασμού τους περιορίζεται στα διοικητικά όρια των πόλεων.

² Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες αυτό προσδιορίζεται σε επίπεδο LAU-2, εκτός της Ελλάδας, Ιρλανδίας, Πορτογαλίας και Μ. Βρετανίας όπου προσεγγίζεται σε επίπεδο LAU-1 (Carlquist, 2006).

³ Κυρίως μέσω των έργων του: 1.1.1-Polycentricity, 1.4.1-SMESTO (Small and Medium-Sized Towns) και 1.4.3-Urban Functions.

Έτσι, σε μια προσπάθεια διατύπωσης ενός ενιαίου ορισμού για όλη την ευρωπαϊκή επικράτεια, το ESPON ορίζει τις ΛΑΠ ως χωρικές ενότητες οι οποίες αποτελούνται από έναν πυρήνα αστικών συγκεντρώσεων και μια περι-αστική ζώνη (όχι απαραίτητα ίδιου αστικού χαρακτήρα) μέσα στα οποία λαμβάνουν χώρα καθημερινές μετακινήσεις με σκοπό κυρίως την εργασία, αλλά και το εμπόριο, τις αγορές, τη διασκέδαση ή την ψυχαγωγία. Οι ΛΑΠ θεωρούνται λοιπόν αποτέλεσμα της εγκατάστασης είτε του αστικού εργατικού δυναμικού στα προάστια, είτε κάποιων οικονομικών δραστηριοτήτων (π.χ. βιομηχανία) σε περι-αστικές περιοχές. Αν μια ορισμένη μερίδα εργαζομένων διαμένουν στα προάστια και μετακινούνται καθημερινά στο εγγύς αστικό κέντρο, ή αντίστοιχα κατοικούν μέσα στο αστικό κέντρο και εργάζονται σε μια περι-αστική περιοχή, τότε η συγκεκριμένη περιοχή θεωρείται ότι συνδέεται λειτουργικά με την πόλη και αποτελεί τμήμα της ΛΑΠ της (Antikainen 2005).

Στη συνέχεια το ESPON προχωρά στη διατύπωση κριτηρίων για τον εμπειρικό προσδιορισμό των ΛΑΠ στην Ευρώπη. Μπορούμε να διακρίνουμε δυο ομάδες τέτοιων κριτηρίων: της "λειτουργικής κλίμακας" και της "δυναμικής εμβέλειας". Η πρώτη ομάδα δίνει έμφαση σε μορφολογικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά κλίμακας της αστικής περιοχής (δηλ. κυρίως πυκνότητα πληθυσμού και μεγέθη αστικών λειτουργιών), ενώ η δεύτερη στις πιθανές διαδράσεις και συσχετίσεις μεταξύ περιοχών (βάσει δυναμικών μετακινήσεων εργατικού δυναμικού).

Σύμφωνα με την πρώτη προσέγγιση, κάθε ΛΑΠ περιλαμβάνει έναν πυρήνα όμορων δήμων (επίπεδο LAU-2) με πυκνότητα μεγαλύτερη των 650 κατοίκων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, συν τους γειτονικούς δήμους από τους οποίους ο πυρήνας δέχεται ένα ποσοστό του εργατικού δυναμικού το οποίο ορίζεται διαφορετικά από χώρα σε χώρα και προσδιορίζεται είτε από την εκάστοτε στατιστική υπηρεσία (στις Αυστρία, Δανία, Φιλανδία, Γαλλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Ολλανδία, Νορβηγία, Σλοβενία, Σουηδία, Ελβετία και Μ. Βρετανία) είτε από τοπικούς ειδήμονες (στις υπόλοιπες χώρες) (Antikainen, 2005). Είναι χρήσιμο να αναφερθεί ότι το πληθυσμιακό μέγεθος αποτελεί σημαντικό στοιχείο για το χαρακτηρισμό μιας περιοχής ως ΛΑΠ, αλλά όχι και απόλυτο. Πιο συγκεκριμένα, οι προϋποθέσεις που καθιστούν μια περιοχή "λειτουργική" είναι μια από τις ακόλουθες (ESPON, 2004· Antikainen, 2005):

- η περιοχή πρέπει να έχει συνολικό πληθυσμό πάνω από 50.000 κατοίκους με αστικό πυρήνα πληθυσμού άνω των 15.000 κατοίκων (αυτό αποκλείει τις περιοχές που είναι τεχνητά μεγάλες, αραιοκατοικημένες και με μικρό πυρήνα),
- η περιοχή πρέπει να έχει συνολικό πληθυσμό μεγαλύτερο από το 0,5% του εθνικού πληθυσμού, ενώ ο αστικός πυρήνας πρέπει να έχει πληθυσμό πάνω

από 15.000 κατοίκους (αυτό επιτρέπει τον χαρακτηρισμό ως ΛΑΠ περιοχών που βρίσκονται σε μικρές πληθυσμιακά χώρες),

- η περιοχή με συνολικό πληθυσμό λιγότερο των 50.000 κατοίκων αλλά με ικανοποιητικές μεταφορικές υποδομές και περιφερειακή σπουδαιότητα λόγω ύπαρξης σημαντικών διοικητικών, οικονομικών και τουριστικών λειτουργιών.

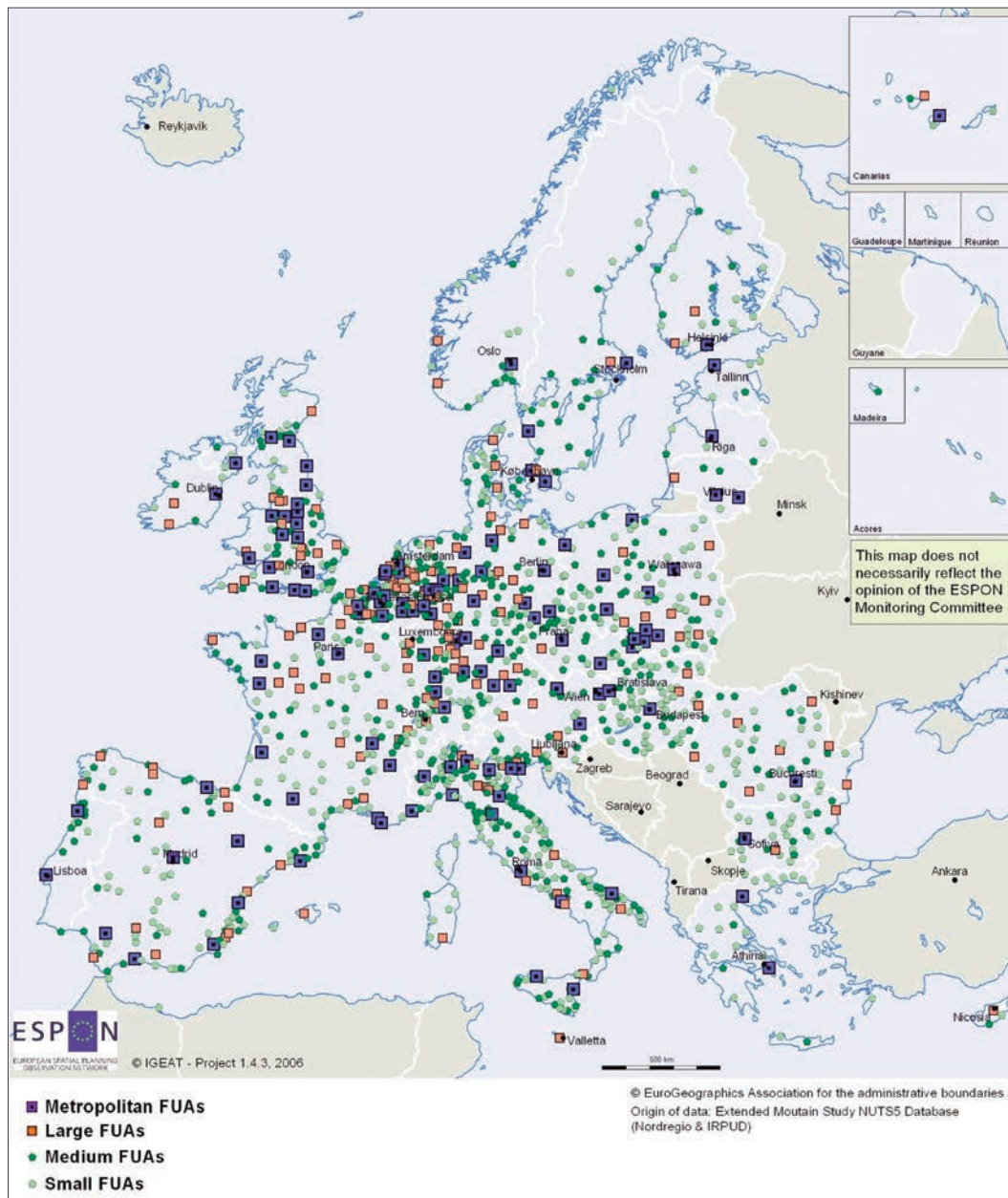
Η ανάλυση 1.595 αστικών συγκεντρώσεων στις 29 χώρες που μετείχαν στο πρόγραμμα ESPON, ανέδειξε την ύπαρξη σημαντικών ΛΑΠ (με την ονομασία Functional Urban Areas - FUAs) μέσα στον Ευρωπαϊκό χώρο. Κατηγοριοποιημένες βάσει του πληθυσμιακού τους μεγέθους οι ΛΑΠ αυτές παρουσιάζονται στο Σχήμα 1.

Προσεγγίζοντας τις αστικές περιοχές βάσει κριτηρίων δυνητικής εμβέλειας, και ιδιαίτερα εστιάζοντας στη δυνατότητα καθημερινών μετακινήσεων, προκύπτει ένας άλλος τύπος ΛΑΠ, οι *Potential Urban Strategic Horizons* (PUSHs). Οι χωρικές αυτές ενότητες αποτελούνται από έναν αστικό πυρήνα και μια ζώνη δυνητικών μετακινήσεων που ορίζεται ως χρονοαπόσταση 45 λεπτών με αυτοκίνητο από τον πυρήνα, ο οποίος προσδιορίζεται με μορφολογικά κριτήρια.

Το Σχήμα 2 παρουσιάζει τις PUSHs που αναπτύσσονται στον ευρωπαϊκό χώρο (στις 29 χώρες του ESPON). Βλέπουμε ότι οι PUSHs είναι όσες και FUAs, ενώ οι PUSH γειτονικών FUAs είναι δυνατόν να επικαλύπτονται.

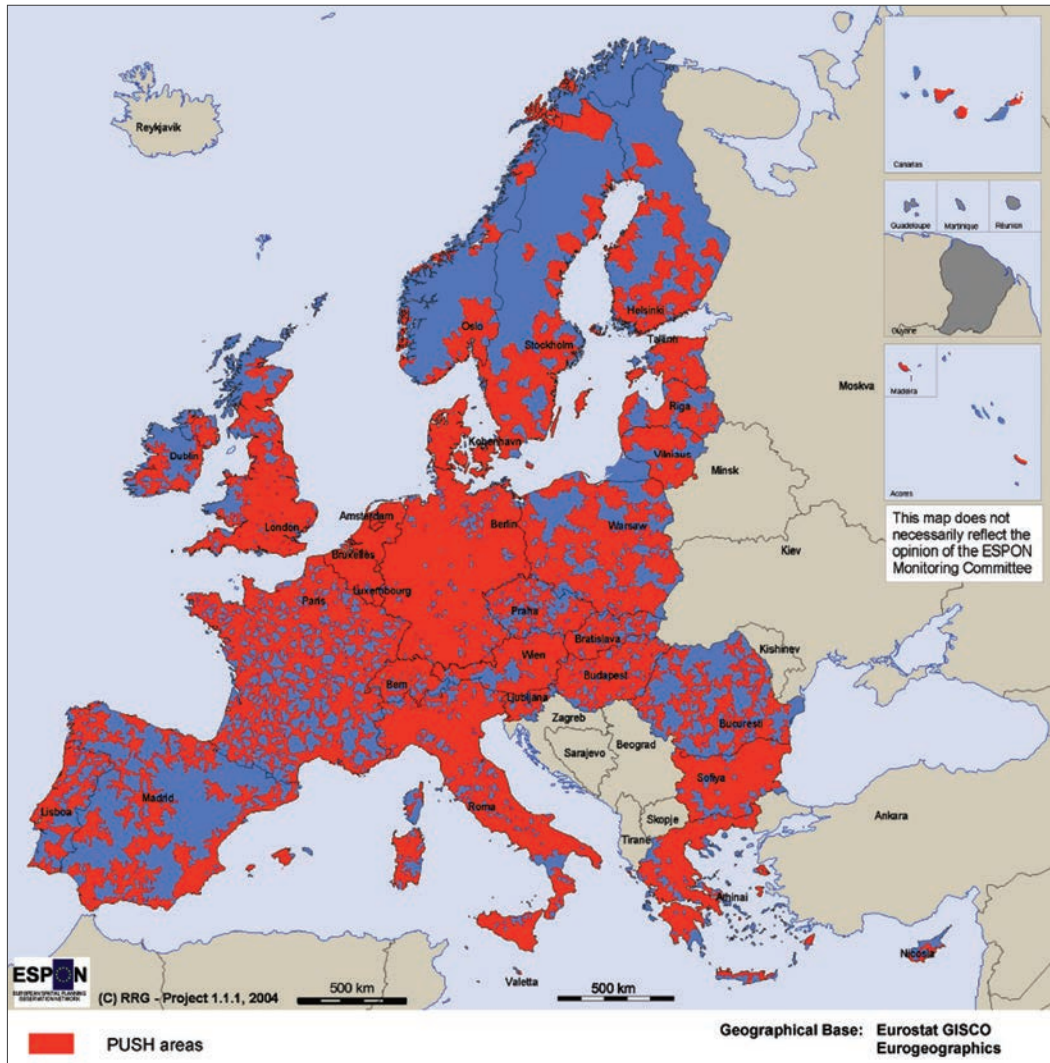
Ένα περαιτέρω βήμα στην εξέλιξη της μελέτης των Ευρωπαϊκών ΛΑΠ αποτελούν οι Δυνητικές Πολυκεντρικές Περιοχές (*Potential Polycentric Integration Areas – PIAs*), οι οποίες δημιουργούνται από γειτονικές, αλληλεξαρτώμενες λειτουργικά, PUSHs. Ως PIA χαρακτηρίζεται μια περιοχή όταν μεταξύ γειτονικών PUSH υπάρχει επικάλυψη ίση με το 1/3 της έκτασης τους. Η ανάλυση του ESPON ανέδειξε συνολικά 249 τέτοιες περιοχές οι οποίες ισοκατανέμονται σε ολόκληρη την Ευρώπη, με εξαίρεση την Ιρλανδία και τα βόρεια μέρη της Μ. Βρετανίας, της Νορβηγίας, της Σουηδίας και της Φινλανδίας.

Σχήμα 1. Λειτουργικές Αστικές Περιοχές (FUA) στην Ευρώπη

Πηγή: ESPON (2006β)

Σχήμα 2. Δυνητικές Λειτουργικές Αστικές Περιοχές (PUSHs) στην Ευρώπη

Πηγή: ESPON (2004)

3. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η χώρα μας είναι μια από τις Ευρωπαϊκές χώρες των οποίων η σχετική νομοθεσία δεν προβλέπει ΛΑΠ⁴. Έτσι, για την κάλυψη των αναγκών του προγράμματος ESPON στην Ελλάδα ως ΛΑΠ ορίστηκαν οι αντίστοιχες μονάδες NUTS-3 για τις δύο ελληνικές μητροπόλεις (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) και οι δήμοι (LAU-1) για τις υπόλοιπες πόλεις (με μόνες εξαιρέσεις την Πάτρα, όπου συγχωνεύτηκαν τέσσερις δήμοι και την Αλεξανδρούπολη, όπου συγχωνεύτηκαν τρεις) (Antikainen, 2005).

Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή μάλλον εσφαλμένη και προβληματική μπορεί να θεωρηθεί, ιδίως αν αναλογισθεί κανείς τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού αστικού συστήματος, όπου χαρακτηρίζεται από πόλεις με μικρά πληθυσμιακά μεγέθη και διοικητική κατάτμηση (Οικονόμου και Πετράκος, 1999). Επιπλέον, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις (βλ. Πετράκος και Ψυχάρης, 2004) που μας επιτρέπουν να ισχυρισθούμε ότι οι ΛΑΠ των ελληνικών μητροπόλεων ξεπερνούν τα όρια των NUTS-3 περιοχών τους.

Για το σκοπό αυτό στην παρούσα ενότητα γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστούν τα όρια των ΛΑΠ των 42 πρωτευουσών Νομών της ηπειρωτικής Ελλάδας χρησιμοποιώντας δύο προσεγγίσεις. Η πρώτη προσδιορίζει τις ΛΑΠ βάσει πραγματικών δεδομένων καθημερινών μετακινήσεων, ενώ η δεύτερη υιοθετεί τη μέθοδο των χρονοαποστάσεων για να αποτιμήσει δυνητικές ΛΑΠ (τύπου PUSH).

3.1. Προσδιορισμός Λειτουργικών Αστικών Περιοχών

Το κριτήριο που εξετάζεται στην παρούσα ενότητα προκειμένου να προσδιοριστούν οι ΛΑΠ των πρωτευουσών των νομών της Ελλάδας είναι οι καθημερινές μετακινήσεις εργατικού δυναμικού. Τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται προέχονται από την απογραφή του 2001 της ΕΣΥΕ, όπου καταγράφονται οι καθημερινές μετακινήσεις πληθυσμού από έναν ΟΤΑ σε έναν άλλον (επίπεδο LAU-1) με σκοπό την εργασία.

Οι Περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, καθώς και αυτή των Ιονίων Νήσων δε συμπεριλαμβάνονται στη παρούσα ανάλυση, καθώς δεν παρατηρείται αξιοσημείωτη ροή καθημερινά μετακινούμενων προς άλλα νησιά, οπότε τις περισσότερες φορές η ΛΑΠ της κάθε πρωτεύουσας νομού συμπίπτει με τα όρια του ίδιου του νησιού.

⁴ Ωστόσο στο Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2007) γίνεται αναφορά στην αναγκαιότητα καθορισμού των ελληνικών ΛΑΠ. Επιπλέον, όπως μας επισήμανε ο ένας από τους ανώνυμους κριτές, άλλοι ερευνητές (Prodromidis, 2008) χρησιμοποιώντας μεθοδολογία αντίστοιχη με τη δική μας, προσδιορίζουν τοπικές αγορές εργασίας για να μελετήσουν την κατανομή της απασχόλησης και της ανεργίας στον ελληνικό χώρο.

Ως κριτήριο για το εάν μια περιοχή αποτελεί τμήμα μιας ΛΑΠ θέσαμε το όριο του 10% του μετακινούμενου πληθυσμού ως ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της περιοχής προέλευσης. Συγκεκριμένα, όταν το εργατικό δυναμικό που μετακινείται από έναν ΟΤΑ προς μια πρωτεύουσα είναι μεγαλύτερο από το 10% του οικονομικά ενεργού του πληθυσμού, τότε θεωρούμε ότι ο ΟΤΑ αυτός αλληλεπιδρά σημαντικά με τη συγκεκριμένη πρωτεύουσα και συνδέεται λειτουργικά με αυτή. Παρόμοια μεθοδολογία έχει εφαρμοσθεί από το πρόγραμμα ESPON 1.1.1. στη Γαλλία, τη Σουηδία και τη Φιλανδία (ESPON, 2004). Στην περίπτωση πόλεων οι οποίες αντιμετωπίζονται ως Πολεοδομικά Συγκροτήματα (ΠΣ) συγχωνεύονται οι εν λόγω δήμοι, έτσι οι μετακινήσεις για εργασία μεταξύ αυτών θεωρούνται ως εσωτερικές και δε λαμβάνονται υπόψη.

Για όλους τους υπολογισμούς και τη χωρική ανάλυση των δεδομένων έχει χρησιμοποιηθεί το λογισμικό ArcGIS 9.2. Το Σχήμα 3 παρουσιάζει τα όρια των εν λόγω ΛΑΠ στην ηπειρωτική Ελλάδα. Μια σειρά από παρατηρήσεις απορρέουν.

Όπως φαίνεται, το ΠΣ Θεσσαλονίκης παρουσιάζει τη μεγαλύτερη ΛΑΠ της χώρας η οποία καλύπτει ολόκληρο σχεδόν τον Νομό Θεσσαλονίκης. Αντίστοιχα, η ΛΑΠ του ΠΣ Αθηνών είναι η δεύτερη πιο μεγάλη της χώρας και καλύπτει σχεδόν όλη την επιφάνεια της Περιφέρειας Αττικής καθώς και τη Σαλαμίνα.

Στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης όλες οι πόλεις παρουσιάζουν περίπου ίδιου μεγέθους ΛΑΠ. Η ΛΑΠ της Αλεξανδρούπολης εκτείνεται ανατολικά του ΟΤΑ, της Κομοτηνής και της Ξάνθης νότια, της Καβάλας δυτικά, ενώ της Δράμας εκτείνεται τόσο ανατολικά όσο και δυτικά της πόλης. Παρατηρούμε επίσης ότι οι ΛΑΠ των πόλεων Δράμας και Καβάλας, καθώς και αυτές των Ξάνθης και Κομοτηνής σχεδόν να εφάπτονται.

Στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, δεύτερη σε μέγεθος ΛΑΠ (μετά τη Θεσσαλονίκη) επιδεικνύει το Κιλκίς, η οποία φαίνεται να εκτείνεται κυρίως προς τα ανατολικά και βορειοανατολικά του ΟΤΑ. Η ΛΑΠ των Σερρών, παρουσιάζει μια εξάπλωση κυρίως προς τα νότια του ΟΤΑ, ενώ της Βέροιας προς τα βορειοανατολικά. Η ακτίνα επιρροής του ΠΣ Κατερίνης εμφανίζεται σχετικά μικρή, ενώ της Έδεσσας περιορίζεται μόνο στα όρια του δήμου της. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ΛΑΠ της Θεσσαλονίκης, του Κιλκίς και του Πολυγύρου εφάπτονται μεταξύ τους. Αυτή η χωρική συνέχεια που παρατηρείται συνήγορει στην ύπαρξη μιας ευρύτερης λειτουργικής περιοχής για τη ΘεσσαλΣτην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, τη μεγαλύτερη σε έκταση ΛΑΠ έχει η πόλη της Καστοριάς, η οποία εκτείνεται κυρίως νοτιοδυτικά των ορίων της. Η ΛΑΠ της Κοζάνης εκτείνεται κατά μήκος της Εγνατίας Οδού, ενώ των Γρεβενών στα ανατολικά και δυτικά της πόλης. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα όρια των ΛΑΠ των πόλεων της Κοζάνης – Γρεβενών και Καστοριάς – Φλώρινας εφάπτονται.

Η ΛΑΠ της Λάρισας φαίνεται να κυριαρχεί στην Περιφέρεια Θεσσαλίας, η οποία εκτείνεται προς όλες τις κατευθύνσεις εκτός από τα βορειοδυτικά. Η ακτίνα επιρροής των υπόλοιπων πόλεων έχει περίπου ίδια, με τη ΛΑΠ Τρικάλων να εκτείνεται τόσο βορειοανατολικά όσο και βορειοδυτικά, και με την πόλη της Καρδίτσας να εκτείνεται κυρίως προς τα νότια. Η ΛΑΠ του ΠΣ Βόλου εκτείνεται προς κάθε κατεύθυνση.

Στην Περιφέρεια Κεντρικής Ελλάδας, οι πόλεις της Λαμίας και της Χαλκίδας εμφανίζουν τις μεγαλύτερες ακτίνες επιρροής στις γύρω περιοχές. Η Λαμία εκτείνεται προς όλες τις κατευθύνσεις, εκτός από βόρεια της πόλης. Η ΛΑΠ της Χαλκίδας εκτείνεται κυρίως βόρεια των ορίων του ΟΤΑ και φτάνει μέχρι τους δήμους που βρίσκονται στα παράλια του Αιγαίου. Η ΛΑΠ της Λειβαδιάς είναι μικρή (συμπεριλαμβάνει έναν ακόμη δήμο βόρεια αυτής), όπως επίσης και αυτές των πόλεων της Άμφισσας και του Καρπενησίου (που περιορίζονται στα όρια των ΟΤΑ τους). Αυτό πιθανά οφείλεται στην μεγάλη οικονομική επιρροή της Αθήνας στην γύρω περιοχή (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

Στην Περιφέρεια Ηπείρου το ΠΣ Ιωαννίνων παρουσιάζει συγκριτικά την μεγαλύτερη ΛΑΠ, η οποία εκτείνεται σε όλες της γύρω περιοχές. Δεύτερη μεγαλύτερη ακτίνα επιρροής παρουσιάζει η πόλη της Άρτας, η οποία εκτείνεται προς κάθε κατεύθυνση εκτός από τα νότια των ορίων του δήμου. Η ΛΑΠ του Δήμου Ηγουμενίτσας είναι σχετικά μικρή (περιλαμβάνει δύο επιπλέον ΟΤΑ), αλλά μεγαλύτερη της Πρέβεζα που περιορίζεται στα όρια του ΟΤΑ της. Αξίζει να τονιστεί η χωρική συνέχεια που παρουσιάζουν οι ΛΑΠ της πόλης των Ιωαννίνων και της Άρτας. Αυτό δείχνει ένα πιθανό δίπολο στην περιοχή.

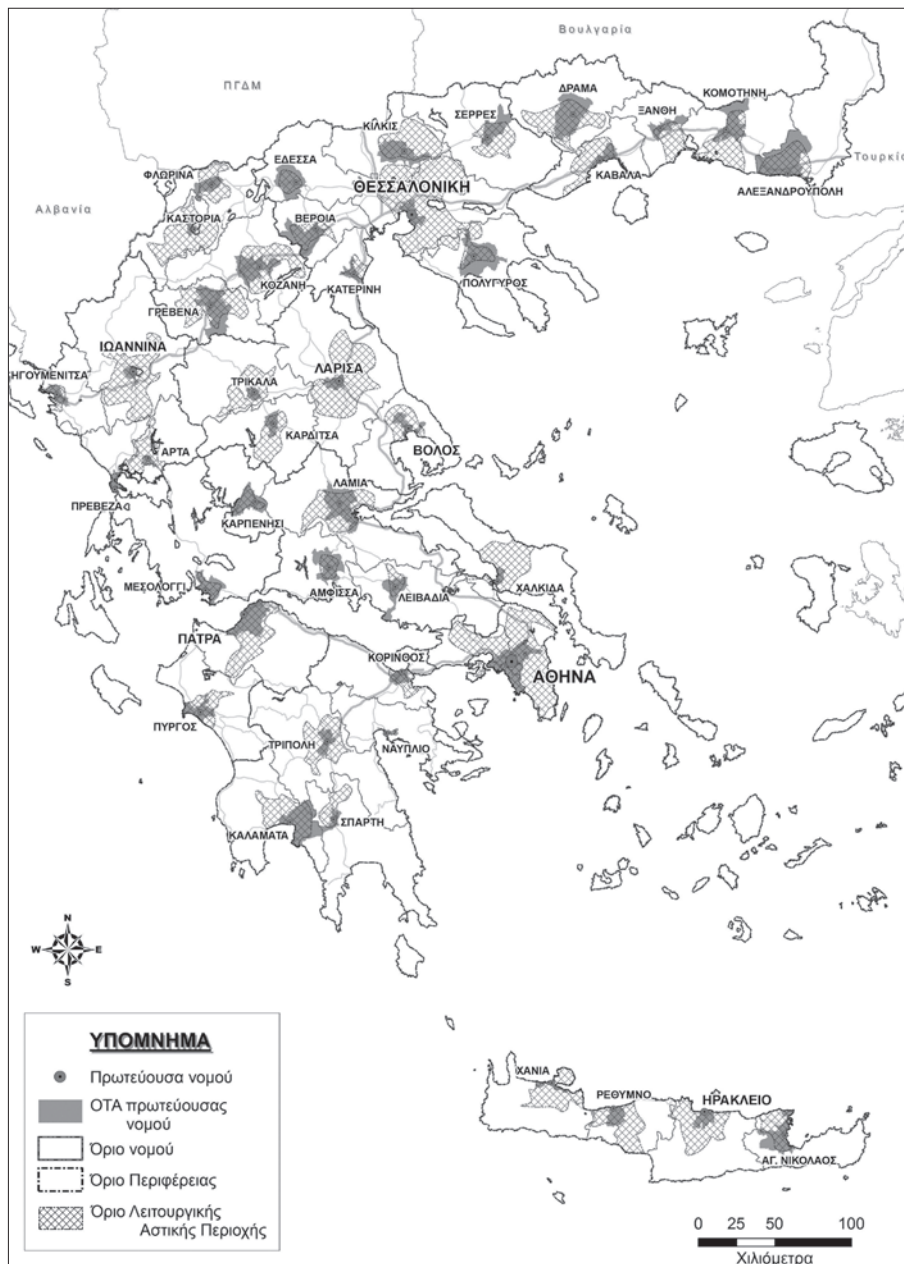
Στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, όπως ήταν αναμενόμενο, το ΠΣ Πατρών εμφανίζει τη μεγαλύτερη ΛΑΠ, η οποία όμως εκτείνεται μόνο νότια των ορίων του Π.Σ⁵. Προς τον Πύργο μετακινούνται για εργασία από τρεις γειτονικούς δήμους, ενώ η πόλη του Μεσολογγίου δεν προσελκύει πάνω από το 10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κάποιου γειτονικού ΟΤΑ.

Τέλος, στην Περιφέρεια Πελοποννήσου η πόλη της Τρίπολης εκτείνεται λειτουργικά προς όλους τους γειτονικούς δήμους, το ΠΣ Καλαμάτας μόνο προς αυτούς που βρίσκονται δυτικά των ορίων του (καθώς στα ανατολικά του συνορεύει με το ΠΣ Σπάρτης), ενώ το ΠΣ Σπάρτης εκτείνεται αντιδιαμετρικά της Καλαμάτας στα βόρεια και νότια των ορίων του ΟΤΑ. Ομοίως, η ΛΑΠ της Κορίνθου αναπτύσσεται νότια του ΟΤΑ και αντιδιαμετρικά της Αθήνας. Η πόλη του Ναυπλίου εμφανίζει μια πολύ περιορισμένη ακτίνα επιρροής, έχοντας μέσα σε αυτή μόνο ένα μικρό δήμο στα δυτικά της.

Στην Περιφέρεια Κρήτης όλες οι πόλεις, εκτός από τον Αγ. Νικόλαο εκτείνονται προς κάθε κατεύθυνση, με μεγαλύτερη ΛΑΠ να παρουσιάζει το ΠΣ Ηρακλείου.

⁵ Αν μην ξεχνάμε ότι τα στοιχεία αφορούν μετακινήσεις εργατικού δυναμικού που λαμβάνουν χώρα το έτος 2001, πριν δηλαδή την ολοκλήρωση της γέφυρας Ρίου-Αντιρίου το 2004.

Σχήμα 3. Λειτουργικές Αστικές Περιοχές στην Ελλάδα

Πηγή: Ιδία κατασκευή

3.2. Προσδιορισμός Δυνητικών Λειτουργικών Αστικών Περιοχών

Σε αυτήν την ενότητα προσδιορίζονται οι Δυνητικές ΛΑΠ των πρωτεύουσών των νομών της Ελλάδας εκτιμώντας τις πιθανές μετακινήσεις εργατικού δυναμικού σε ημερήσια βάση από/προς κάθε αστικό κέντρο, ή της χρονο-απόστασης που οι εργαζόμενοι είναι διατεθειμένοι να καλύψουν καθημερινά προκειμένου να μεταβούν από τον τρόπο κατοικίας στον τόπο εργασίας τους και αντίστροφα. Η προσέγγιση αυτή είναι παρόμοια με αυτή των PUSHs του προγράμματος ESPON.

Για τον προσδιορισμό των δυνητικών ΛΑΠ κρίνεται αναγκαίο να γίνουν ορισμένες παραδοχές. Καταρχάς, θεωρούμε ότι η χρονο-απόσταση που οι εργαζόμενοι είναι διατεθειμένοι να καλύψουν σε ημερήσια βάση διαφέρει από πόλη σε πόλη και είναι ανάλογη με το μέγεθος του αστικού κέντρου. Αυτό στηρίζεται στο γεγονός ότι λόγω αντι-οικονομιών κλίμακας, οι κάτοικοι μιας μεγάλης πόλης, π.χ. Αθήνα (αποδέχονται να) δαπανούν περισσότερο χρόνο για την μετάβασή τους από/προς τον τόπο εργασίας σε σχέση με τους κατοίκους μιας μικρότερης πόλης, π.χ. Καρδίτσα. Κατ' αντιστοιχία του ευρωπαϊκού μέσου ορίου των 45 λεπτών και λαμβάνοντας υπόψη τα μεγέθη των ελληνικών αστικών κέντρων, υποθέτουμε ότι ο αποδεκτός χρόνος μετάβασης από/προς την εργασία είναι 75 λεπτά για την Αθήνα, 60 λεπτά για τη Θεσσαλονίκη, 50 λεπτά για την Πάτρα, 40 λεπτά για το Ηράκλειο, τη Λάρισα και το Βόλο, ενώ για όλες τις υπόλοιπες πόλεις είναι μισή ώρα.

Η δεύτερη παραδοχή μας αφορά τον τρόπο μετακίνησης. Δεχόμαστε ότι οι εργαζόμενοι μετακινούνται μόνο οδικώς, ενώ παράλληλα θεωρούμε ότι οι βασικοί οδικοί άξονες της χώρας έχουν πλήρως ολοκληρωθεί (π.χ. Εγνατία Οδός, κάθετοι άξονες Εγνατίας, τμήματα ΠΑΘΕ).

Η τρίτη παραδοχή που κάνουμε αφορά τις ταχύτητες με τις οποίες δύναται να κινηθούν οι εργαζόμενοι. Αυτές θεωρούμε ότι καθορίζονται από δύο ομάδες παραγόντων. Η πρώτη σχετίζεται με την κατηγορία του οδικού δικτύου και η δεύτερη με τα κατά τόπους "εμπόδια" για σταθερή ροή, όπως οι υψηλές κλίσεις του εδάφους, η κυκλοφοριακή συμφόρηση, η κακή ποιότητα του οδοστρώματος, κ.λπ. Όσον αφορά στην κατηγορία του οδικού δικτύου, οι ταχύτητες δίνονται από τον ΚΟΚ. Συνεπώς, για την πρώτη, δεύτερη, τρίτη και τέταρτη κατηγορία οδικού δικτύου αποδεχόμαστε ως ταχύτητες ροών τα 120, 110, 90 και 70 χιλιόμετρα την ώρα αντίστοιχα. Αυτές οι ταχύτητες όμως επηρεάζονται τόσο από τις κλίσεις του εδάφους όσο και από άλλα χαρακτηριστικά που αφορούν το οδικό δίκτυο και τους φόρτους κυκλοφορίας. Η επιβράδυνση που επιφέρουν αυτά τα εμπόδια εισάγεται με έναν συντελεστή μείωσης ταχύτητας (περίπου της τάξης του 2/3), ο οποίος προκύπτει μετά από επεξεργασία πραγματικών χρονο-αποστάσεων που έχουν μετρηθεί από το Παρατηρητήριο της Εγνατία Οδού ΑΕ και τη δημιουργία ισοχρονικών καμπυλών για κάθε

μελετώμενο αστικό κέντρο με τη βοήθεια του προγράμματος ArcGIS⁶ (βλ. Παρατηρητήριο Εγνατίας Οδού, 2008).

Για όλους τους υπολογισμούς και τη χωρική ανάλυση χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό ArcGIS 9.2. και ειδικότερα τα εργαλεία Spatial Analyst (όπου δημιουργήθηκε μια βάση δεδομένων με τις κλίσεις του εδάφους για όλες τις περιοχές μελέτης) και Network Analyst (με τη βοήθεια του οποίου χαρτογραφούνται οι ζητούμενες ισοχρονικές καμπύλες). Το Σχήμα 4, παρουσιάζει τα όρια των Δυνητικών ΛΑΠ στην ηπειρωτική Ελλάδα.

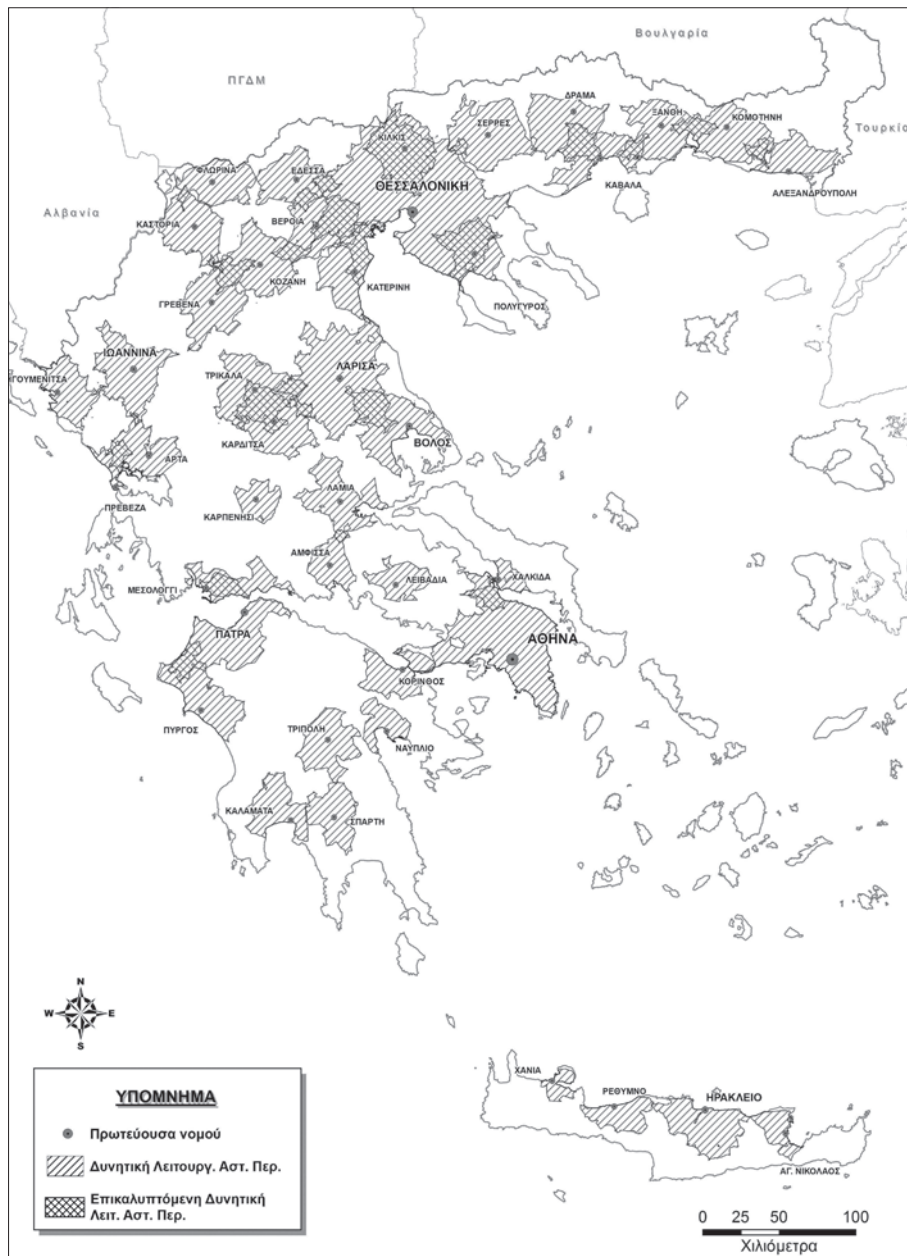
Γενικά παρατηρούμε ότι τα αστικά κέντρα που βρίσκονται σε περιοχές με ομαλότερο γεωγραφικό ανάγλυφο και καλύτερης ποιότητας οδικό δίκτυο παρουσιάζουν σαφώς μεγαλύτερες Δυνητικές ΛΑΠ, έναντι αυτών που βρίσκονται σε ορεινές και λιγότερο προσβάσιμες περιοχές. Για παράδειγμα, η Δυνητική ΛΑΠ της Λάρισας είναι αισθητά μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του Καρπενησίου.

Επίσης, από την χαρτογράφηση των Δυνητικών ΛΑΠ και τις επικαλύψεις που υπάρχουν διαφαίνονται πιθανές πολυκεντρικές αστικές περιοχές ή αστικά δίπολα, δηλαδή πόλεις που καθώς βρίσκονται η μία κοντά στην άλλη, αλληλοεξαρτώνται, αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοεπηρεάζονται.

Έτσι, στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, παρατηρούνται πιθανά δίπολα μεταξύ των πόλεων Κομοτηνής – Αλεξανδρούπολης και Καβάλας – Δράμας – Ξάνθης (τα οποία και αναφέρονται στο Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης), όπως και μεταξύ των πόλεων Ξάνθης – Κομοτηνής. Στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, παρατηρούμε ότι η ισοχρονική καμπύλη της μισής ώρας της πόλης του Κιλκίς πλησιάζει στη Θεσσαλονίκη, οπότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πιθανό δίπολο. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και για τις πόλεις της Έδεσσας με τη Βέροια. Η Βέροια, παράλληλα, παρουσιάζει πιθανές αλληλοεξαρτήσεις με την Κοζάνη, της οποίας η ΛΑΠ μπορεί να επεκταθεί έως την πόλη των Γρεβενών. Στην Περιφέρεια Θεσσαλίας διακρίνουμε άλλα 2 δίπολα που επίσης αναφέρονται στο Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΥΠΕΧΩΔΕ 2007), μεταξύ των αστικών κέντρων Βόλου – Λάρισας και Τρικάλων – Καρδίτσας. Στην Περιφέρεια Ηπείρου παρατηρείται επικάλυψη των Δυνητικών ΛΑΠ των πόλεων Άρτας και Πρέβεζας, ενώ στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας παρατηρείται το ίδιο για το ΠΣ Πατρών και την πόλη του Μεσολογγίου και του Πύργου. Τέλος, η Αθήνα παρουσιάζει πιθανή εξάπλωση τόσο προς την Χαλκίδα, όσο και προς την Κόρινθο.

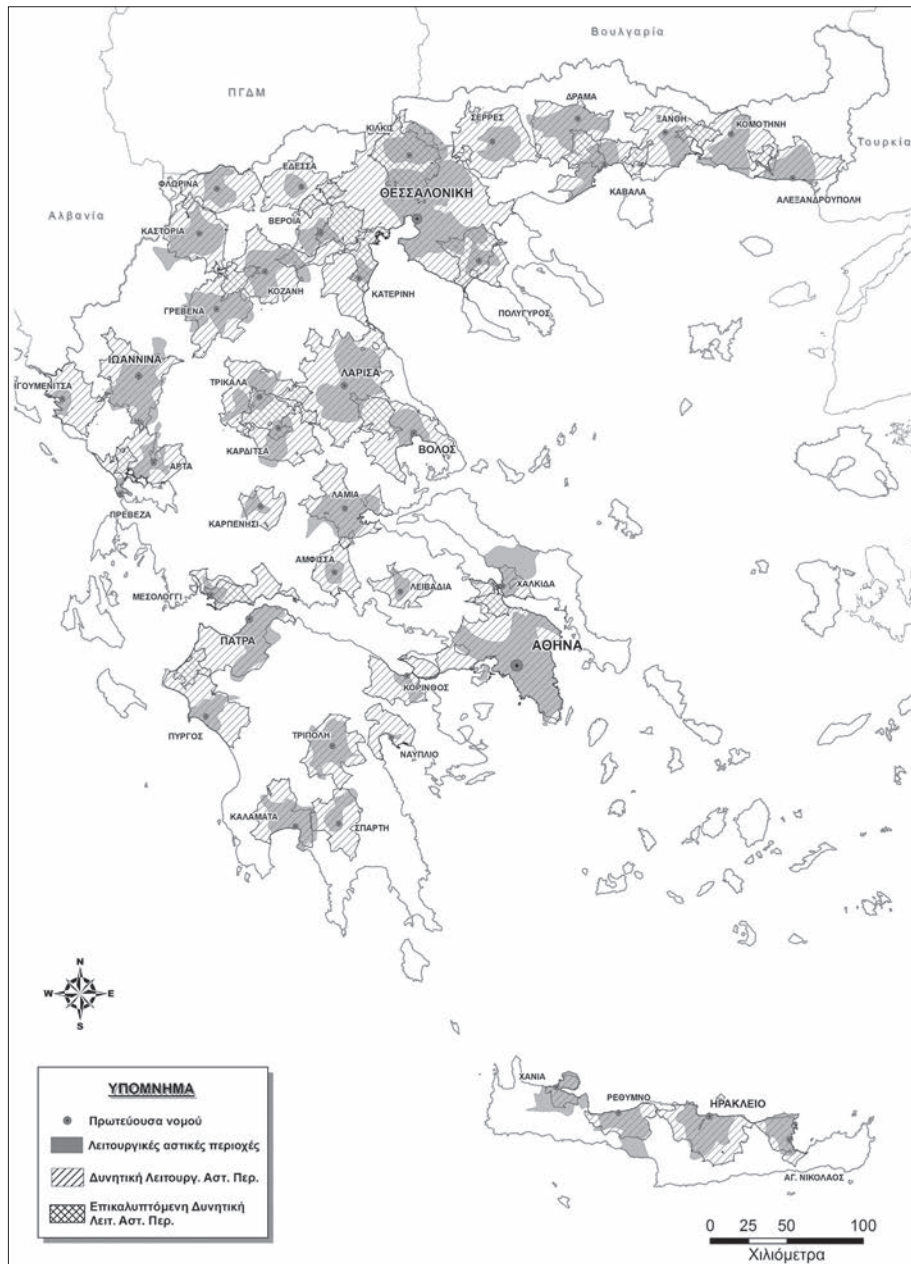
⁶ Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία του οδικού δικτύου (αυτοκινητόδρομοι) θεωρείται ότι, λόγω της ειδικής κατασκευής του, η ταχύτητα δεν επηρεάζεται από τα εμπόδια κίνησης. Το ίδιο ισχύει και για τις δυο πρώτες κλάσεις της δεύτερης κατηγορίας.

Σχήμα 4. Δυνητικές Λειτουργικές Αστικές Περιοχές στην Ελλάδα

Πηγή: Ίδια κατασκευή

Σχήμα 5. ΛΑΠ και Δυνητικές ΛΑΠ στην Ελλάδα

Πηγή: Ίδια κατασκευή

3.3. ΛΑΠ και Δυνητικές ΛΑΠ στην Ελλάδα

Το Σχήμα 5 παραθέτει τις ΛΑΠ και τις Δυνητικές ΛΑΠ των ελληνικών πρωτευουσών επιτρέποντας κάποιες συνδυαστικές παρατηρήσεις.

Με μια πρώτη ματιά φαίνεται ότι σχεδόν όλες οι πόλεις της Ελλάδας παρουσιάζουν Δυνητικές ΛΑΠ μεγαλύτερες των πραγματικών και άρα έχουν περιθώρια περαιτέρω επέκτασης. Χαρακτηριστικά, βλέπουμε ότι τη ΛΑΠ του ΠΣ Θεσσαλονίκης, η οποία είναι και η μεγαλύτερη του ελλαδικού χώρου, να εκτείνεται βόρεια μέχρι το Κιλκίς και νότια μέχρι τον Πολύγυρο, ενώ η δυνατότητα επέκτασης της να φτάνει δυτικά μέχρι τις πόλεις της Βέροιας, της Έδεσσας και της Κατερίνης και να περιλαμβάνει το Κιλκίς και τον Πολύγυρο. Η Λάρισα και ο Βόλος παρουσιάζουν επίσης μεγάλη δυνατότητα εξάπλωσης, ενώ το ΠΣ Αθηνών φαίνεται εγκλωβισμένο στην περιοχή της Αττικής (λόγω θάλασσας) με μικρές δυνατότητες επέκτασης βόρεια προς Λιβαδειά και Χαλκίδα και νοτιοδυτικά προς Κόρινθο.

Ωστόσο σε κάποιες πόλεις βλέπουμε ότι η δυνατότητα επέκτασης των ΛΑΠ έχει εξαντληθεί. Για παράδειγμα η πόλη της Καστοριάς παρουσιάζει πραγματική ακτίνα επιρροής που σχεδόν καλύπτει την Δυνητική ΛΑΠ της. Το αυτό παρατηρείται και σε άλλες πόλεις όπως την Τρίπολη και τον Αγ. Νικόλαο. Αντίθετα, στο Ρέθυμνο τα όρια της πραγματικής ΛΑΠ ξεπερνούν τα όρια της Δυνητικής ΛΑΠ.

4. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το θέμα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία είναι ο προσδιορισμός των Λειτουργικών Αστικών Περιοχών στον ελλαδικό χώρο. Για το σκοπό αυτό, η εργασία μελετά τις υπάρχουσες μεθοδολογίες, και αφού τις προσαρμόσει στον ελληνικό χώρο προχωρά στον καθορισμό των ΛΑΠ και Δυνητικών ΛΑΠ των ελληνικών αστικών κέντρων.

Η βιβλιογραφία ορίζει τις ΛΑΠ ως χωρικές ενότητες οι οποίες αποτελούνται από έναν "πυρήνα" αστικών συγκεντρώσεων και μια περι-αστική ζώνη (όχι απαραίτητα αστικού χαρακτήρα) μέσα στα οποία λαμβάνουν χώρα καθημερινές μετακινήσεις με σκοπό κυρίως την εργασία, αλλά και το εμπόριο ή την ψυχαγωγία. Οι ΛΑΠ, λοιπόν, δημιουργούνται λόγω της εγκατάστασης του αστικού εργατικού δυναμικού στα προάστια, από τη μια, και της μετεγκατάστασης συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων σε περι-αστικές περιοχές, από την άλλη. Ως αποτέλεσμα, ο αστικός πυρήνας και η περι-αστική ζώνη βρίσκονται λειτουργικά συνδεδεμένοι και αλληλοεξαρτώμενοι και αποτελούν μια εννιά οικονομική και κοινωνική οντότητα

Σε επίπεδο μεθοδολογίας, ο προσδιορισμός των ΛΑΠ φαίνεται να ακολουθεί δύο προσεγγίσεις. Η πρώτη δίνει έμφαση σε μορφολογικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά της

αστικής περιοχής (δηλ. κυρίως πυκνότητα πληθυσμού και μεγέθη αστικών λειτουργιών), ενώ η δεύτερη στις συσχετίσεις και διαδράσεις μεταξύ περιοχών (κυρίως βάσει μετακινήσεων εργατικού δυναμικού).

Υιοθετώντας τη δεύτερη οπτική, η οποία είναι και η επικρατέστερη στη βιβλιογραφία, η παρούσα εργασία προχωρά στον προσδιορισμό των ΛΑΠ των 42 πρωτευουσών Νομών της Ελλάδας χρησιμοποιώντας δύο τεχνικές. Η πρώτη προσδιορίζει τις ΛΑΠ βάσει πραγματικών δεδομένων που αφορούν καθημερινές μετακινήσεις για εργασία από κάθε ΟΤΑ προς κάθε αστικό κέντρο της Ελλάδας (βάση στοιχείων της απογραφής του 2001). Όταν οι μετακινήσεις αυτές ξεπερνούν το 10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του ΟΤΑ τότε θεωρείται ότι η συγκεκριμένη περιοχή εντάσσεται στην ΛΑΠ του αστικού κέντρου προς το οποίο παρατηρούνται οι μετακινήσεις αυτές.

Η δεύτερη τεχνική προσδιορίζει τις ΛΑΠ εκτιμώντας δυνητικές μετακινήσεις εργατικού δυναμικού σε ημερήσια βάση από κάθε αστικό κέντρο της Ελλάδας, ή της απόστασης που οι εργαζόμενοι είναι διατεθειμένοι να διανύσουν προκειμένου να μεταβούν από τον τρόπο κατοικίας στον τόπο εργασίας τους ή αντίστροφα. Έτσι τα όρια των ΛΑΠ εκτείνονται κατά μήκος του οδικού δικτύου, ενώ η ανάλυση λαμβάνει υπόψη της τα όρια ταχύτητας του ΚΟΚ ανά κατηγορία οδικού δικτύου, τις κλίσεις εδάφους, καθώς και τον αποδεκτό χρόνο ταξιδιού, ο οποίος διαφοροποιείται ανάλογα με το μέγεθος του αστικού πυρήνα.

Ένα βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από τον προσδιορισμό των πραγματικών ΛΑΠ των αστικών κέντρων, είναι ότι η Ελλάδα επιδεικνύει έναν χαρακτήρα πολύ πιο αστικό από αυτόν που παρουσιάζουν οι επίσημες στατιστικές οι οποίες βασίζονται στα διοικητικά όρια των αστικών κέντρων. Ωστόσο, οι ελληνικές πόλεις φαίνεται να έχουν περιθώρια περαιτέρω επέκτασης, καθώς οι Δυνητικές τους ΛΑΠ εκτείνονται πέραν των υφισταμένων. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις, οι Δυνητικές ΛΑΠ κοντινών αστικών κέντρων επικαλύπτονται, σχηματίζοντας έτσι δυνητικές πολυκεντρικές αστικές περιοχές ή αστικά δίπολα, για τα οποία σημαντικός λόγος γίνεται στα πρόσφατα κείμενα του αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού. Έτσι, ο προσδιορισμός των λειτουργικών οικονομικών ορίων των ελληνικών αστικών κέντρων δύναται να έχει συνέπειες και σε πρακτικό επίπεδο, μιας και παρέχει ένα εγκυρότερο (σε σύγκριση με τα διοικητικά όρια που χρησιμοποιούνται σήμερα) χωρικό πλαίσιο ανάλυσης, σχεδιασμού και άσκησης περιφερειακής πολιτικής.

Κλείνοντας, πρέπει να ειπωθεί ότι η παρούσα μελέτη αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση για τον προσδιορισμό των ΛΑΠ στον ελληνικό χώρο. Όπως σχεδόν κάθε έρευνα που εστιάζει στις ελληνικές πόλεις, έτσι και αυτή στηρίζεται σε λιγοστά δεδομένα και αναγκάζεται να κάνει μια σειρά από παραδοχές, σε κάποιο βαθμό αυθαίρετες, ώστε να μπορέσει να διερευνήσει το υπό ανάλυση ζήτημα κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Σε αυτόν το δρόμο, και σε μια προσπάθεια βελτίωσης της προσέγγισης που αναπτύσσουμε εδώ, προτρέπουμε τους μελετητές του ελληνικού αστικού χώρου να συνεχίσουν.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) "Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου – ΣΑΚΧ", Τελική Έκθεση, Noordwick.
- Οικονόμου Δ. και Πετράκος, Γ. (επ.) (1999) *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας/Gutenberg
- Παρατηρητήριο Εγνατίας Οδού (2008) "Προσδιορισμός Λειτουργικών Αστικών Περιοχών στον Ελλαδικό Χώρο", Θεσσαλονίκη: Εγνατία Οδός Α.Ε.
- Πετράκος, Γ. και Ψυχάρης, Γ. (2004) *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κριτική.
- ΥΠΕΧΩΔΕ (2007) "Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, Σχέδιο Κοινής Υπουργικής Απόφασης", Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Ξενόγλωσση

- Andersen A.K. (2002) "Are commuting areas relevant for the delimitation of administrative regions in Denmark?", *Regional Studies*, 36: 833-844.
- Antikainen J. (2005) "The concept of Functional Urban Areas: Findings of the ESPON project 1.1.1", *Informationen zur Raumentwicklung*, Heft 7.2005, 447-456.
- Carlquist T. (2006) "Larger Urban Zones in the Urban Audit", paper presented in the OECD International Workshop *Defining and Measuring Metropolitan Regions*, Paris, 27 November 2006.
- Cattan N. (2002) *Redefining Territories: Functional Regions*, Paris: OECD.
- Cheshire P.C. και Hay, D.G. (1989), *Urban Problems in Western Europe: An Economic Analysis*, London: Unwin Hyman.
- Coombes M.G. (2002) "Travel-to-Work Areas and the 2001 Census", report to the Office for National Statistics, University of Newcastle, Newcastle upon Tyne.
- Coombes M.G. (2003) "Multiple Dimensions of Settlement Systems: Coping with Complexity", στο: Champion T. και Hugo G. (επ.), *New Forms of Urbanization: Beyond the Urban-Rural Dichotomy*, Aldershot: Ashgate, 307-324.
- Coombes M.G. και Openshaw S. (1982) "The use and definition of travel-to-work areas in Great Britain: some comments", *Regional Studies*, 16: 141-149.
- European Spatial Planning Observatory Network [ESPON] (2004) "Potentials for Polycentric Development in Europe", ESPON project 1.1.1, Final Report, Luxembourg: ESPON. [Διαθέσιμο online στο: www.espon.lu], [Πρόσβαση Οκτώβριος 2007].

- European Spatial Planning Observatory Network [ESPON] (2006α) "The role of small and medium-sized town", ESPON project 1.4.1, Final Project Report, Luxembourg: ESPON. [Διαθέσιμο online στο: www.espon.lu], [Πρόσβαση Οκτώβριος 2007].
- European Spatial Planning Observatory Network [ESPON] (2006β) "Study on Urban Functions", ESPON project 1.4.3, Final Report, Luxembourg: ESPON. [Διαθέσιμο online στο: www.espon.lu], [Πρόσβαση Οκτώβριος 2007]
- Group for European Metropolitan Areas Comparative Analysis [GEMACA] (1996) *North West European Metropolitan Regions: Geographical Boundaries and Economic Structure*, Paris: IAURIF.
- GEMACA II (2002) *Economic Performance of European Regions*, Cahiers d'IAURIF, no 135, Paris: IAURIF.
- Hall P.G. και Hay D.G. (1980) *Growth Centres in the European Urban System*, London: Heinemann Educational
- Ishigaki K. (2006) "Defining and Measuring Urban Regions in Japan", paper presented in the OECD international workshop *Defining and Measuring Metropolitan Regions*, Paris, 27 November 2006.
- Kanemoto Y. and Tokuoka, K. (2002) "Proposal for the Standards of Metropolitan Areas of Japan", *Journal of Applied Regional Science*, 7: 1-15 [στα Ιαπωνικά].
- O'Sullivan, A. (2007) *Urban Economics*, 7th ed., New York: McGraw Hill.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2001) *Functional Regions: a Summary of Definitions and Usage in OECD Countries*, Paris: OECD.
- Papps K.L. και Newell, J.O. (2002) "Identifying Functional Labour Market Areas in New Zealand: A Reconnaissance Study Using Travelto-Work Data", *IZA Discussion Paper*, No. 443, Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Prodromidis P.-I. (2008) *The Spatial Distribution of Male and Female Employment and Unemployment in Greece*, Athens: Centre for Planning and Economic Research (KEPE).
- Puderer H.A. (2008) "Defining and Measuring Metropolitan Areas: A Comparison between Canada and the United States", *Geography Working Paper Series*, no. 2008002, Statistics Canada.
- Puderer, H.A. (2009) "Urban perspectives and measurement", *Geography Working Paper Series*, no. 2009001, Statistics Canada.
- Ratcliffe M.R. (2002) "Creating Metropolitan and Micropolitan Statistical Areas", paper presented in the American Sociological Association annual meeting, Chicago, Illinois, 19 August 2002
- United Nations Population Fund [UNFPA] (2007) *State of World Population 2007: Unleashing the Potential of Urban Growth*, New York: UNFPA, [Διαθέσιμο online στο: www.unfpa.org], [Πρόσβαση Οκτώβριος 2008].

*Πασχάλης Α. Αρβανιτίδης,
· Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Κοραή 43, 383 33, Βόλος,
e-mail: parvanit@uth.gr*

*Γεώργιος Δωρής
· Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail:*

Οι νέες "προνομιακές" σχέσεις της αγοράς ακινήτων με την αστική ανάπτυξη και τον πολεοδομικό σχεδιασμό

Νίκος Τριανταφυλλόπουλος

Εντ. Διδασκαλίας (ΠΔ 407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Επικ. Καθηγητής (υπό διορισμό), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Όλο και περισσότερο γίνονται πλέον αισθητές οι επιπτώσεις μιας νέας πραγματικότητας, η οποία αφορά το συνεχώς αυξανόμενο ρόλο των παγκοσμιοποιημένων χρηματοοικονομικών μηχανισμών στη συγκρότηση του αστικού χώρου, μέσω της αγοράς ακινήτων. Τα διεθνή κεφάλαια είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη και διαχείριση των σύγχρονων πόλεων. Όμως η επιδίωξη βραχυπρόθεσμου οικονομικού οφέλους που τα χαρακτηρίζει, τα καθιστά συχνά προβληματικό εταίρο των αστικών πολιτικών και της πολεοδομίας, που έχουν στόχους μακροπρόθεσμους και επιδιώκουν ευρύτερα και διαρκή χωρικά, κοινωνικά και οικονομικά οφέλη.

Λέξεις κλειδιά

Αγορά ακινήτων, αστική ανάπτυξη, πολεοδομικός σχεδιασμός, παγκοσμιοποίηση, χρηματοπιστωτικό σύστημα.

The New "Preferential" Relations of Real Estate Market with the Urban Growth and the Urban Planning

Since the final decade of the twentieth century, a new reality has arisen regarding the increasing role of the globalized real estate markets in structuring urban space. International capital is necessary for the development and management of contemporary cities. However, financial capital is notoriously volatile and governed by the short-term vision of economic profit. It is therefore not necessarily a willing

partner in any cooperation towards achieving the global goals of urban policies and planning, which are necessarily long-term and aim at durable spatial, social, and economic benefits.

Keywords

Real Estate Markets, Urban Development, Urban Planning, Globalization, Financial System.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αστική ανάπτυξη και διαχείριση εξαρτώνται σήμερα, όχι μόνο από τοπικούς και εθνικούς παράγοντες, αλλά και από δυνάμεις που εκπορεύονται από το παγκόσμιο περιβάλλον. Ήδη από την τελευταία δεκαετία του εικοστού αιώνα, είναι περισσότερο παρά ποτέ αισθητές οι επιπτώσεις μιας νέας πραγματικότητας που αφορά το συνεχώς αυξανόμενο ρόλο των παγκοσμιοποιημένων χρηματοοικονομικών μηχανισμών στην ανάπτυξη και διαχείριση του χώρου και ιδιαίτερα των πόλεων (Badie, 1995· Budd, 1995· van Kempen, 2007). Οι σύγχρονες πόλεις, έχοντας την ανάγκη των διεθνών κεφαλαίων, προσπαθούν να τα προσελκύσουν με πολλούς τρόπους και επιδιώκουν να ικανοποιήσουν τον αυξανόμενο ρόλο που αξιώνουν όχι μόνο τα τοπικά, αλλά και τα παγκοσμιοποιημένα επενδυτικά συμφέροντα (Taşan-Kok και van Weesep, 2007), και ο οποίος πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό μέσω επενδύσεων σε ακίνητη περιουσία (JLL, 2003, 2003).

Η σημασία των χαρακτηριστικών των τοπικών αγορών ακινήτων ελαττώθηκε σε σημαντικό βαθμό με την παγκοσμιοποίηση των αγορών, οι οποίες επεδίωξαν να ενσωματώσουν τον τεράστιο πλούτο της ακίνητης περιουσίας. Η παγκοσμιοποίηση των αγορών είχε ως αποτέλεσμα την απορύθμισή τους, με την απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων και την ελαχιστοποίηση των κρατικών ελέγχων στις χρηματοοικονομικές δραστηριότητες (Dehesh και Pugh, 2000) και συνοδεύθηκε από εκτενείς ιδιωτικοποιήσεις (Taşan-Kok, 2007). Οι εξελίξεις αυτές ώθησαν όσους δραστηριοποιούνται στον τομέα των επενδύσεων ακινήτων να αναζητήσουν και να εκμεταλλευτούν τις νέες ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν σε παγκόσμιο επίπεδο. Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, συμβουλευτικές και μεσιτικές εταιρείες, χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί και επενδυτές έχουν επεκτείνει τις δραστηριότητές τους σε παγκόσμιο επίπεδο. Η παγκόσμια ροή επενδυτικών κεφαλαίων προς διάφορες αγορές ακινήτων είναι εξαιρετικά μεγάλη, και έβαινε συνεχώς αυξανόμενη έως την εκδήλωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008, όπως προκύπτει από τις εκθέσεις μεγάλων διεθνών εταιρειών συμβούλων επενδύσεων ακινήτων¹.

¹ Βλ. ενδεικτικά: άρθρο "Global Real Estate Capital, More Markets, More Competition" (JLL, 2007)· "Real estate investment – a global market emerges" (PWC, 2006)· Laposa κ.ά, 2008 και τα κεφ. 2 των εκθέσεων της PWC, 2007, 2008α.

Παράλληλα με την απορύθμιση του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού περιβάλλοντος, παρατηρούνται εντεινόμενες τάσεις απορύθμισης (ή επαναρύθμισης) και του πολεοδομικού σχεδιασμού. Το κλασικό μοντέλο του πολεοδομικού σχεδιασμού, που στις περισσότερες χώρες βασίζεται σε κανονιστικές ρυθμίσεις, αντιμετώπιζε και αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα. Συχνά κρίνεται ότι το κράτος ενεργεί με βραδύτητα, ότι ανταποκρίνεται ανεπαρκώς στις προσδοκίες των πολιτών, και ο ρόλος του στον πολεοδομικό σχεδιασμό επαναπροσδιορίζεται. Ένα ερώτημα που τίθεται όλο και πιο έντονα, είναι το εξής: είναι δυνατόν ο σκοπός του πολεοδομικού σχεδιασμού να επιτευχθεί με λιγότερη παρέμβαση του κράτους και μεγαλύτερη συμμετοχή της αγοράς (Holcombe, 2004· Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης, 2006· Buitelaar και Needham, 2007). Ο ιδιωτικός τομέας, που στην πραγματικότητα πάντοτε κατείχε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του χώρου², καλείται να συνεργαστεί στενότερα με το δημόσιο τομέα, ενώ όλο και περισσότερο πλέον διεκδικεί ένα ρόλο που θα του επιτρέπει να επεμβαίνει αποφασιστικότερα στον πολεοδομικό σχεδιασμό (Δελλαδέτσιμας, 2003). Η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στον πολεοδομικό σχεδιασμό βασίζεται στη θέση ότι ο σχεδιασμός είναι μια πολιτική δραστηριότητα. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, ο μεταθετικισμός και η αποκλειστικά επιστημονική αιτιολόγηση και υποστήριξη των προτάσεων του σχεδιασμού απορρίπτονται, ενώ ενθαρρύνεται η "επικοινωνιακή προσέγγιση", η οποία επικεντρώνεται στην ανάγκη διαπραγματεύσεως ανάμεσα στους εμπλεκόμενους (Fainstein, 2000α· Αραβαντινός, 2007: κεφ. 5). Ο σκοπός αυτών των τάσεων φαίνεται ότι είναι τουλάχιστον διττός: αφ' ενός αφορά την ανάγκη εκδημοκρατισμού του σχεδιασμού και της ικανοποίησης μιας αυξανόμενης απαίτησης των πολιτών να συμμετέχουν στις διαδικασίες σχεδιασμού του χώρου που βιώνουν, και αφ' ετέρου, στον περιορισμό του ρόλου του κράτους και στην αναβάθμιση του ρόλου του ιδιωτικού τομέα και της αγοράς (Ανδρικοπούλου κ.ά, 2007: κεφ. 2· Fainstein, 2000β), με την περισσότερο άμεση και θεσμοθετημένη, αλλά επιλεκτική εμπλοκή τους σε ρόλους και διαδικασίες που θεωρείται ότι ελέγχει το δημόσιο.

Η ακίνητη περιουσία βρίσκεται στην τομή του ιδιωτικού με το δημόσιο συμφέρον, και η ρύθμιση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων επί ακινήτων εξαρτάται σε αποφασιστικό βαθμό από τον πολεοδομικό σχεδιασμό. Όλο και πιο συχνά συζητούνται τρόποι για την επίτευξη μεγαλύτερης ευελιξίας στο σχεδιασμό και αποτελεσματικότερων διαδικασιών αστικής ανάπτυξης. Προς την κατεύθυνση αυτή προτείνονται τρόποι αποδόμησης των συστατικών της ακίνητης ιδιοκτησίας, δηλαδή η αποδέσμευση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων επί ακινήτων από τη φυσική υπόσταση αυτής (Micelli, 2002· Needham, 2006· Geuting, 2007· Renard, 2007, 2008· Haila, 2007).

² Για την περίπτωση της Ελλάδας βλ. Γιαννακούρου, 1992.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η επισήμανση ορισμένων νέων σχέσεων που έχουν αναπτυχθεί κατά τα τελευταία χρόνια μεταξύ της αγοράς ακινήτων, του χρηματοπιστωτικού συστήματος, του πολεοδομικού σχεδιασμού και της αστικής ανάπτυξης, μέσα από τη διερεύνηση της υπάρχουσας ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας και επαγγελματικών εκθέσεων. Η ανάλυση οργανώνεται γύρω από τις εξής υποθέσεις εργασίας: το σύγχρονο σύστημα συσσώρευσης κεφαλαίου βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην παραγωγή δομημένου περιβάλλοντος. Στο σύστημα αυτό επεμβαίνουν όλο και περισσότερο καθοριστικά οι χρηματοοικονομικοί μηχανισμοί. Επιδιώκοντας κυρίως βραχυπρόθεσμα κέρδη, οι μηχανισμοί αυτοί αδυνατούν συνήθως να συντονισθούν επαρκώς με τις μακροπρόθεσμες αστικές πολιτικές και την πολεοδομία, οι οποίες επιδιώκουν ευρύτερα και διαρκή χωρικά, κοινωνικά και οικονομικά οφέλη (Begg, 1991· Buck κ.ά, 2005· Renard, 2008). Έτσι συχνά ως αποτέλεσμα, παρατηρείται αδυναμία του πολεοδομικού σχεδιασμού και των αστικών πολιτικών να ικανοποιήσουν τους αναπτυξιακούς στόχους που θέτουν σε ότι αφορά την κοινωνική, οικονομική και χωρική τους ανάπτυξη, δηλαδή το στόχο της αειφόρου πόλης (Adams, 1994).

2. ΑΣΤΑΘΕΙΑ

Οι παράγοντες που θεωρούμε ότι δρουν καθοριστικά στην αστική ανάπτυξη σε σχέση με την ακίνητη περιουσία κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια είναι δύο. Ο πρώτος αφορά το γεγονός ότι τα ακίνητα –είτε πρόκειται για κτίρια, είτε για γη– έχουν καταστεί εύκολα διαπραγματεύσιμο χρηματοοικονομικό προϊόν, μέσω της τιτλοποίησης των δικαιωμάτων επί αυτών. Ο δεύτερος παράγοντας αφορά την όλο και εντονότερη κυκλικότητα και αστάθεια των αγορών ακινήτων σε παγκόσμιο επίπεδο (Peterson, 2009), η οποία εντείνει τα ήδη σοβαρά προβλήματα ελέγχου της αστικής ανάπτυξης.

Με την τιτλοποίηση³ (securitization) των δικαιωμάτων επί ακινήτων δίδεται αυτονομία στην οικονομική υπόσταση των ακινήτων, και επιτυγχάνεται η άμεση εξάρτησή τους από το χρηματοπιστωτικό σύστημα, την εθνική αγορά κεφαλαίων και το παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα (Weber, 2002). Από αντικείμενα που καθορίζονται από τα φυσικά τους χαρακτηριστικά, το ιδιοκτησιακό και πολεοδομικό καθεστώς τους, καθώς και από οικονομικά στοιχεία που απορρέουν κυρίως από τη χρήση τους, με την τιτλοποίησή τους τα ακίνητα μετατρέπονται σε άυλα κεφάλαια. Αν και εξ'ορισμού "ακίνητα", τα ακίνητα καθίστανται πλέον α-χωρικές αξίες, δηλαδή χρηματοοικονομικά προϊόντα εμπορεύσιμα ελεύ-

³ Τιτλοποίηση απαιτήσεων από ακίνητα είναι η έκδοση τίτλων με βάση τις προβλεπόμενες ταμειακές ροές που απορρέουν από την παρούσα ή μελλοντική εκμετάλλευση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και ιδιαίτερα των δικαιωμάτων αξιοποίησης ακινήτων. Η τιτλοποίηση μπορεί να αφορά το ενεργητικό και άλλων δικαιωμάτων, όπως τις υποθήκες δανείων επί ακινήτων που έχει χορηγήσει μια τράπεζα. Για την Ελλάδα βλ. Ν. 3156/2003, άρθρο 14, όπως ισχύει.

θερα σε μια παγκοσμιοποιημένη αγορά τιτλοποιημένων δικαιωμάτων, και συχνά χαρακτηρίζονται από μια έντονα κυμαινόμενη χρηματιστηριακή αξία (Harvey, 1982· Thrift, 1987 στο Charney, 2001· Weber, 2002· Renard, 2008). Εντοπίζεται λοιπόν ένας дуϊσμός ή μια "εσωτερική αντίφαση", στη σχέση της ακίνητης ιδιοκτησίας και των "νομαδικών" κεφαλαίων των διεθνών αγορών που προέρχονται από την τιτλοποίηση της ακίνητης ιδιοκτησίας (Charney, 2001). Η τιτλοποίηση οδήγησε στη διεύρυνση της αγοράς ακινήτων, στην ανάπτυξη μιας μεγάλης ποικιλίας επενδυτικών προϊόντων και αύξησε τη ρευστότητα κεφαλαίων και τις ροές τους σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και η εξέλιξη της τεχνολογίας των επικοινωνιών είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη μηχανισμών ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίων, μέσω των τραπεζικών και χρηματιστηριακών αγορών (Weber, 2002). Οι επενδυτές είναι σε θέση να επενδύσουν σε διάφορες χώρες, όπου προσδοκάται ότι θα επιτευχθούν υψηλές υπεραξίες και αποδόσεις: σε άμεσες επενδύσεις σε ακίνητα, σε χρηματοοικονομικά προϊόντα που έχουν ως βάση τα ακίνητα, ή σε τιτλοποιημένα δικαιώματα επί ακινήτων που διαχειρίζονται Real Estate Investment Trusts (REITs)⁴. Το νέο επενδυτικό περιβάλλον της αγοράς ακινήτων προσελκύει διαφόρων ειδών κεφάλαια, όπως εκείνα που επενδύονται δια μέσου των Collective Investments Schemes⁵, τα hedge funds που παλαιότερα επενδύονταν αποκλειστικά σε "κλασσικά" προϊόντα και μετοχές χρηματιστηριακών αγορών, καθώς και τα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια, τα Sovereign Wealth Funds (SWF)⁶. Στην

⁴ Τα Real Estate Investment Trusts (REITs) αποτελούν εταιρικές οντότητες αμοιβαίων επενδυτικών κεφαλαίων σε ακίνητα, εισηγμένες ή όχι σε χρηματιστηριακές αγορές. Στην Ελλάδα έχουν θεσμοθετηθεί οι Εταιρείες Επενδύσεων σε Ακίνητη Περιουσία, που προσιδιάζουν σε REITs, με το Ν. 2778/1999 όπως τροποποιήθηκε και ισχύει από τους Ν. 2992/2002, 3522/2006 και 3697/2008. Επισημαίνεται ότι υπάρχουν διάφοροι τύποι REITs με διαφορετική ονομασία και πλαίσιο λειτουργίας στις διάφορες χώρες.

⁵ Πρόκειται για συνασπισμένα ιδιωτικά κεφάλαια. Η ανάπτυξη και ποικιλία της αγοράς τους είναι μεγάλη. Τα κεφάλαια που επενδύονται με τον τρόπο αυτό ονομάζονται UCITS (Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities – UCITS). Στόχος είναι η δημιουργία μιας ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς των κεφαλαίων αυτών, που επενδύονται κυρίως σε Ευρώπη, Ασία και Ν. Αμερική. Ήδη από το 1985 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκδίδει κατευθυντήριες οδηγίες οι οποίες έχουν στόχο τη διευκόλυνση, αλλά και τον καθορισμό του πλαισίου κίνησης αυτών των κεφαλαίων εντός της ΕΕ (85/611/EEC, 92/49/EEC, 92/96/EEC, 93/92/EEC, 2000/64/EEC, 2001/107/EC, 2001/108/EC). Μια μορφή αυτών αποτελούν και τα REITs που όμως αφορούν αποκλειστικά ακίνητα. Όμως τα συνασπισμένα αυτά κεφάλαια μπορούν να επενδύονται και εμμέσως, και σε εταιρείες που διαχειρίζονται ακίνητα. Στην Ελλάδα η λειτουργία των UCITS με τη μορφή εταιρειών επενδύσεων χαρτοφυλακίου ορίζονται από το Ν. 3371/2005, ενώ με τη μορφή αμοιβαίων κεφαλαίων από το Ν. 3283/2004. Ο Ν. 2992/2002 τροποποιήθηκε από τον 3470/2006 επιτρέποντας τις πλέον επενδύσεις Αμοιβαίων Κεφαλαίων Επιχειρηματικών Συμμετοχών κλειστού τύπου (close-ended) σε εταιρείες. Ας σημειωθεί τέλος ότι στις 13 Ιανουαρίου 2009, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψηφίσθηκε ήδη η αναμόρφωση της οδηγίας του 1985 και η δημιουργία των νέων UCITS IV.

⁶ Τα Sovereign Wealth Funds (SWF) αποτελούν κρατικά funds, οι φορείς και τρόποι διαχείρισης των οποίων είναι διαφορετικοί εκείνων των κρατικών χρηματικών αποθεματικών. Τα SWF συστήνονται κυρίως από χώρες που έχουν μεγάλα εμπορικά πλεονάσματα, ενώ μπορούν να συσταθούν με βάση τα αποθεματικά ασφα-

αγορά ακινήτων τα διεθνή κεφάλαια τοποθετούνται κατά κανόνα σε REITs, σε υψηλού ρίσκου επενδυτικά προγράμματα ακινήτων με εξαιρετικά υψηλή μόχλευση⁷ σε πόλεις όπου ο κύκλος της κτηματαγοράς είναι καθοδικός. Προσδοκούν σε υψηλά κέρδη, όταν σε ευνοϊκή χρονική στιγμή της αγοράς μεταβιβάσουν τα δικαιώματά τους και αποχωρήσουν, για να επανεπενδυθούν σε άλλες αγορές, οπουδήποτε παρουσιασθούν νέες ευκαιρίες κέρδους.

Στο σύγχρονο επενδυτικό περιβάλλον, ο κλασικός στόχος της παραγωγής γαιοπροσόδου και αποκόμισης υπεραξιών από άμεσες επενδύσεις σε ακίνητα συχνότατα πλέον υποκαθίσταται από την αναζήτηση βραχυπρόθεσμων αποδόσεων. Όπως υπογραμμίζεται και σε πρόσφατη επαγγελματική έκθεση, "το κλειδί για την επιτυχία των επενδύσεων σε ακίνητα είναι να ακολουθεί κανείς τις ροές κεφαλαίων, όχι τα θεμελιώδη μεγέθη. Πρέπει να προβλέπει κανείς τι ζητά το κεφάλαιο, και να βρίσκεται εκεί" (PWC-ULI, 2009). Έτσι, στις ανεπτυγμένες αγορές, το ενδιαφέρον των επενδυτών δεν προσελκύει πλέον η ελκυστική Καθαρή Παρούσα Αξία (NPV) μιας ανάπτυξης ακινήτου ή οι δείκτες των τοπικών αγορών ακινήτων (Renard, 2008). Σημασία δεν έχουν ούτε οι δείκτες των ιδιοσημασιών των REITs [NAV (Net Asset Value), AFFO (Adjusted Funds From Operations), CAD (Cash Available for Distribution)]. Αντίθετα, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται όλο και περισσότερο στους δείκτες που αφορούν τη χρηματιστηριακή αξία των μετοχών τους (π.χ. οι δείκτες EPRA/NAREIT και INREV). Ειδικοί δείκτες (IPD derivatives indices) για την αγορά παραγώγων προϊόντων με βάση τα ακίνητα έχουν δημιουργηθεί σε χώρες με ανεπτυγμένες αγορές, με σκοπό να πληροφορήσουν και να κατευθύνουν τους επενδυτές προς τοποθετήσεις που θα αποφέρουν αυξημένες αποδόσεις των κεφαλαίων τους, και να τους διευκολύνουν στις αποφάσεις ανάληψης των κινδύνων που ενέχει η έκθεσή τους στις διάφορες δευτερογενείς αγορές ακινήτων⁸.

Νέα δεδομένα της εποχής αποτελούν επίσης η γενίκευση των κυκλικών κινήσεων και η αστάθεια των αγορών. Αποδίδονται κυρίως στην απορύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και των ροών κεφαλαίων σε διεθνές επίπεδο, ως αποτέλεσμα της ελαχιστοποίησης του ελέγχου της παγκοσμιοποιημένης αγοράς από τα κράτη (Dehesh και Pugh, 2000·

λιστικών ταμείων, ή ακόμη και με μέρος των αποθεματικών της κεντρικής τράπεζας ενός κράτους. Στα τέλη του 2009 υπήρχαν περίπου 50 SWF παγκοσμίως, που διαχειρίζονταν ποσά άνω των 4 τρισεκατομμυρίων δολαρίων. Οι επενδυτικές προοπτικές των SWF, αλλά και οι κίνδυνοι για τις αγορές ακινήτων είναι σημαντικές τόσο από επιχειρηματικής (Bahgat, 2008· CB Richard Elis, 2008· Deutsche Bank Research, 2008 και SWF Institute, 2009).

⁷ Βλ. τις περιοδικές αναφορές *Quarterly Reports on European non-listed Vehicles* του INREV (European Association for Investors in Non-listed Real Estate Vehicles).

⁸ Για τους μηχανισμούς λειτουργίας της αγοράς παραγώγων στην αγορά ακινήτων βλ.: Barling M., *Property derivatives in the UK* (PWC, 2005). Η ανάπτυξη των παραγώγων προϊόντων επενδύσεων ακινήτων είναι συνεχής. Η διαχείριση του ρίσκου αυτών των προϊόντων είναι πλέον εξαιρετικά δύσκολη (PWC, 2008)

Stiglitz, 2000, 2003). Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, πολλές κτηματαγορές παρουσιάζουν συχνότατα όχι απλά κυκλικές κινήσεις, αλλά κερδοσκοπικές "φούσκες". Οι τιμές που διαμορφώνονται στις αγορές αυτές αποσυνδέονται από την πραγματική αξία χρήσεως των ακινήτων και από την εξέλιξη των θεμελιωδών μεγεθών που τις επηρεάζουν (ανάπτυξη, προσφορά χρήματος, εισοδήματα, επιτόκια κ.λπ.)⁹. Σύμφωνα μάλιστα με στοιχεία των τελευταίων ετών, οι κυκλικές κινήσεις των αγορών ακινήτων παρουσιάζουν αυξανόμενες τάσεις συντονισμού¹⁰, υψηλή αλληλεξάρτηση (Wilson κ.α., 2007), καθώς και διεθνή μετάδοση και επιπτώσεις (Dehesh και Pugh, 1999· PWC, 2008γ). Αυτό επιβεβαιώνεται άλλωστε και από την παγκόσμια οικονομική κρίση που προκλήθηκε από την αστοχία των στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου (subprime loans), και η οποία εκδηλώθηκε τον Αύγουστο του 2007 στις ΗΠΑ και εξαπλώθηκε ταχύτατα σε ολόκληρο τον κόσμο (Hago και Sullivan, 2009). Ο αυξανόμενος συντονισμός των κύκλων των διαφόρων αγορών ακινήτων (Worzala κ.ά, 1996), η γενικευμένη αστάθεια και η διεθνής μετάδοση των οικονομικών καταστάσεων λόγω της παγκοσμιοποίησης, έτσι όπως παρατηρούνται κατά τα τελευταία χρόνια, φαίνεται ότι περιορίζουν σημαντικά την επιχειρησιακή χρησιμότητα της γεωγραφικής διασποράς ενός χαρτοφυλακίου επενδύσεων σε ακίνητα, αντίθετα με ότι προτάσσει η Σύγχρονη Θεωρία Χαρτοφυλακίου (Modern Portfolio Theory)(Stevenson, 2000· Sirmans και Worzala, 2003· Worzala και Sirmans, 2003· Wilson και Zurbruegg, 2003).

Οι αστικές και πολεοδομικές πολιτικές επηρεάζονται άμεσα από το νέο παγκόσμιο επενδυτικό τοπίο της αγοράς ακινήτων και τους νέους χρηματοοικονομικούς μηχανισμούς. Τα πρόσωπα και αενάως κινούμενα διεθνή επενδυτικά κεφάλαια, δεν έχουν ιδιαίτερους λόγους να επιδείξουν άμεσο ενδιαφέρον για τις πόλεις ανά τον κόσμο όπου επενδύονται, αλλά για τις χρηματιστηριακές αποδόσεις των εταιρειών στις οποίες επενδύονται και πραγματοποιούν έργα στο αστικό περιβάλλον ή διαχειρίζονται ακίνητα (Charney, 2001). Με το εξαιρετικά πολύπλοκο και δύσκολο έργο της προσέλκυσης των χρήσιμων για την αστική ανάπτυξη κεφαλαίων, αλλά και της ρύθμισης των τοπικών αγορών, της ρύθμισης και οργάνωσης του χώρου και των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, επιφορτίζονται οι αρχές εθνικής και τοπικής διακυβέρνησης κάθε χώρας.

⁹ Χαρακτηριστική είναι η έκθεση της JLL, 2007 με τίτλο *Back to Real Estate Fundamentals* όπου συμπεριλαμβάνεται άρθρο του O. Obert με τίτλο "Στο μέλλον η αύξηση της αξίας των ακινήτων θα προέρχεται από τα θεμελιώδη στοιχεία των ιδιοκτησιών", υποδηλώνοντας ότι κάτι τέτοιο δεν ίσχυε στο παρελθόν. Εν τούτοις, η άποψη αυτή δεν φαίνεται να έχει έως τώρα επαληθευτεί.

¹⁰ Βλ. για παράδειγμα τις τριμηνιαίες εκθέσεις του *European Office Clock* της Jones Lang LaSalle, ιδιαίτερα μετά το 2004.

3. ΤΑΣΕΙΣ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗΣ

Οι πληροφορίες σχετικά με τις προσφερόμενες αγορές για επενδύσεις σε ακίνητα παρέχονται στους επενδυτές από διεθνείς εταιρείες συμβούλων, που είναι παρούσες σε πολλές χώρες, με "ώριμες", "ανώριμες" ή "αναδυόμενες" κτηματαγορές. Οι εταιρείες αυτές θεωρείται ότι είναι σε θέση να υποδεικνύουν τη χώρα, την πόλη και την κατηγορία ακινήτων στις οποίες είναι σκόπιμο να επενδύσει κανείς, προκειμένου να επιτύχει τις υψηλότερες δυνατές αποδόσεις (Leitner, 1994). Εν τούτοις, ενδέχεται οι υποδείξεις των συμβούλων να εντείνουν τη διάρκεια και το εύρος της κυκλικής κίνησης των αγορών. Παρατηρείται ότι οι επενδυτές στρέφονται μαζικά προς τις αγορές εκείνες που γνωρίζουν πρόσκαιρη άνθηση και αποφέρουν θεαματικά κέρδη, όπως άλλωστε σχεδόν προδικάζουν και οι εταιρείες αυτές με τις προβλέψεις τους¹¹, οι οποίες μάλλον διαμορφώνονται από την απλή κεφαλαιοποίηση των παρόντων ευνοϊκών συγκυριών, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις πιθανότητες αναστροφής του επενδυτικού κύκλου, δηλαδή της κυκλικής πορείας των αγορών. Έτσι, τέτοιες προβλέψεις των συμβούλων αποτελούν ένα είδος αυτοεπιβεβαιούμενων προφητειών που οδηγούν τελικά στην έκρηξη των αγορών ακινήτων συγκεκριμένων χωρών και πόλεων και την εκδήλωση σοβαρών κερδοσκοπικών "φουσκών". Θύματα των κρίσεων αυτών είναι οι επενδυτές που ακολουθούν αυτές τις προβλέψεις. Έχει αποδειχθεί ότι η ανάπτυξη των κτηματαγορών συχνότατα δεν οφείλεται στα θεμελιώδη μεγέθη τους, αλλά στη συλλογική ψυχολογία των επενδυτών, η οποία χαρακτηρίζεται από ανορθολογισμό και μιμητισμό, με αποτέλεσμα να εντείνεται η κυκλικότητα της κτηματαγοράς (Renaud, 1997· Shiller, 2001 και 2006· Renard, 2008). Κατά παράδοξο λοιπόν τρόπο οι επενδυτές, ακολουθώντας τις προβλέψεις και συμβουλές εκείνων των εταιρειών και επαγγελματιών που αμείβονται ακριβώς για να τους διευκολύνουν στον έλεγχο και διαχείριση του ρίσκου, τελικά αναλαμβάνουν σημαντικούς επιχειρηματικούς κινδύνους.

¹¹ Κορυφαίες εταιρείες στο χώρο των συμβούλων επενδύσεων ακινήτων, δημοσιεύουν έρευνες και προβλέψεις, σχετικά την πορεία ανάπτυξης πόλεων ανά την υφήλιο, όπου και αναμένεται ότι θα υπάρξουν σημαντικές προοπτικές στην κτηματαγορά τους. Βλ. για παράδειγμα τις εκθέσεις που δημοσιεύει από το 2002 η Jones Lang LaSalle (JLL, 2002, 2003). Σύμφωνα με μεταγενέστερες εκθέσεις τους, οι κατά κανόνα ευνοϊκές προβλέψεις τους, μόνο πρόσκαιρα φαίνεται ότι επιβεβαιώνονται.

Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα πρόσφατων "φουσκών" αγορών ακινήτων, όπως εκείνων του Βουκουρεστίου¹², της Ιρλανδίας¹³ και οπωσδήποτε του Ντουμπάι, του μέχρι πρόσφατα αδιαφιλονίκητου Ελ Ντοράντο των επενδυτών ακινήτων στη Μέση Ανατολή. Για περίπου μια δεκαετία, η ανάπτυξη του Εμιράτου ήταν ταχύρυθμη και βασισμένη στον κατασκευαστικό τομέα, που απασχολούσε το 50% του εργατικού δυναμικού. Υπήρξε υπερπαραγωγή εξαιρετικά φιλόδοξων προγραμμάτων ανάπτυξης ακινήτων. Κατά το 2008 οι τιμές των κατοικιών είχαν σημειώσει αύξηση περίπου 60%, αλλά το αμέσως επόμενο έτος μειώθηκαν κατά 50%¹⁴. Παλαιότερα παραδείγματα αφορούν ασιατικές πόλεις, όπως της Μπανγκόγκ στην Ταϊλάνδη, στην περίπτωση της οποίας, υπερβολές στις επενδύσεις ακινήτων προκάλεσαν την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης του 1997 που διήρκεσε σχεδόν μια δεκαετία (Charmes, 1998· Preusse, 2001· Collyn και Senhadji, 2002). Η κρίση οδήγησε σε πτωχεύσεις εταιρειών, στην εγκατάλειψη πολυάριθμων προγραμμάτων ανάπτυξης κτιρίων, εκ των οποίων ένα μέρος είχε ήδη υλοποιηθεί σε μεγάλο ποσοστό (Charmes, 2003· Sintusingha, 2006)¹⁵. Η εγκατάλειψη μεγάλων συγκροτημάτων κατοικιών κατασκευασμένων στις παρυφές πόλεων στις ΗΠΑ μετά την εκδήλωση της κρίσης των στεγαστικών δανείων υψηλού ρίσκου (*subprime crisis*), αλλά και η δραματική αύξηση του αριθμού των αστέγων, αποτέλεσαν την οδυνηρή πραγματικότητα που ακολούθησε τον παραλογισμό των επενδύσεων σε κατοικίες (Immergluck, 2008)¹⁶. Τα *subprime*

¹² Βλ. την έκθεση της Price Waterhouse Coopers, *Romania: New Gem for International Investors* (PWC, 2006). Η Jones Lang LaSalle εγκαταστάθηκε τον Ιανουάριο του 2008 στο Βουκουρέστι, αφού προηγουμένως, τον Ιανουάριο του 2007 είχε δημοσιεύσει την έκθεση *World Winning Cities: Bucharest*, σύμφωνα με την οποία το Βουκουρέστι συγκέντρωνε όλα εκείνα τα γεωγραφικά, οικονομικά, δημογραφικά χαρακτηριστικά και υποδομές που υπόσχονταν μια αξιοζήλευτη αναπτυξιακή πορεία. Η προς τα τέλη του 2008 κατακρήμνιση της κτηματαγοράς, ίσως δεν οφείλεται αποκλειστικά στην παγκόσμια κρίση, αφού στην προαναφερόμενη έκθεση τα θεμελιώδη στοιχεία της αγοράς ακινήτων κρίνονταν υγιή, αν και το 2006 (τρίτο τρίμηνο) ο μέσος μηνιαίος μισθός ανέρχονταν σε 320€ και η μέση τιμή διαμερίσματος μεσαίων προδιαγραφών σε 1950€, δηλαδή 6 φορές πάνω από τις αποδοχές του δυνητικού τυπικού αγοραστή του).

¹³ Βλ. μεταξύ άλλων: "Ireland's boom falls hard in global crisis", *The Wall Street Journal*, 7/2/2009

¹⁴ Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ελβετικής επενδυτικής τράπεζας UBS, αναμένονταν περαιτέρω μείωση των τιμών κατά το επόμενο έτος. Στα τέλη Νοεμβρίου του 2009, το Εμιράτο ανακοίνωσε ότι αδυνατεί να εξυπηρετήσει το 80 δισεκατομμυρίων δολαρίων χρέος του, για το 75% του οποίου ευθύνεται η Dubai World, θυγατρική του κολοσσίου κρατικού κατασκευαστή Nakheel. Βλ. το άρθρο "Gloomy outlook for Dubai" της 20/11/2009, στο διαδικτυακό τόπο της *Property Wire* (www.propertywire.com). Στη συνέχεια, είναι γνωστό ότι την εξυπηρέτηση του χρέους ανέλαβε το Κατάρ.

¹⁵ Στο Ντουμπάι το 2009 το ποσοστό κενών χώρων γραφείων ανέρχονταν στο 25%, ενώ εκτιμούνταν ότι εάν ολοκληρώνονταν οι υπό κατασκευή χώροι, το 2011 θα έφθαναν το 50%. Από τις αρχές και έως τα μέσα του 2009 είχαν εγκαταλειφθεί περίπου 400 προγράμματα ανάπτυξης ακινήτων αξίας άνω των 300 δις δολαρίων, και εκφράζονταν φόβοι ότι ολόκληρες περιοχές θα μετατρέπονταν σε "πόλεις-φαντάσματα" (βλ. τα σχετικά άρθρα στο διαδικτυακό τόπο της *Property Wire*, στις 20 και 27/10/2009).

¹⁶ Βλ. για παράδειγμα το άρθρο του Alex Roth με τίτλο: "After the Bubble, Ghost Towns Across America. Half-Built Subdivisions Are Lonesome Places; There's Just No Noise" στη *Wall Street Journal* της 2/8/2008.

δάνεια, δημιούργησαν και *subprime* πόλεις; Στην Ευρώπη, η Ισπανία βίωσε πρώτη την κρίση στην αγορά κατοικίας¹⁷. Οι πρώτες πτωχεύσεις των κατασκευαστικών εταιρειών είχαν ήδη καταγραφεί από τα τέλη του 2007, ενώ εκατοντάδες οικοδομικά συγκροτήματα υπό κατασκευή εγκαταλείφθηκαν¹⁸. Στην Ελλάδα, όπου οι πολεοδομικοί κανονισμοί είναι εξαιρετικά χαλαροί και επιπλέον, επιτρέπεται η εκτός σχεδίου δόμηση, χιλιάδες ήταν οι αδιάθετες πρώτες και δεύτερες κατοικίες ήδη από τα τέλη του 2008. Στην Αττική εντοπίζει κανείς αποπερατωμένα ή ημιτελή κτίρια γραφείων που παραμένουν αχρησιμοποίητα επί χρόνια, κατά μήκος κύριων και δευτερευόντων οδικών αξόνων, ως αποτέλεσμα της "υπερθέρμανσης" της αγοράς γραφείων της πόλης στα τέλη της δεκαετίας του 1990 (Τριανταφυλλόπουλος, 2005). Μετά από τέτοιου είδους κρίσεις, ένας νέος τύπος *brownfield* κάνει συχνά την εμφάνισή του. Πρόκειται για εκτάσεις στις οποίες έχουν κατασκευασθεί κτίρια και υποδομές που πιθανότατα δε θα χρησιμοποιηθούν ποτέ. Εν γένει τα κτίρια απαξιώνονται κυρίως λόγω της έλλειψης συντήρησης εξ' αιτίας του μεγάλου κόστους της, ενώ ιδιαίτερα τα επαγγελματικά κτίρια, απαξιώνονται λόγω της ραγδαίας τεχνολογικής προόδου στον τρόπο κατασκευής και τον εξοπλισμό τους. Επίσης, η χρήση μεμονωμένων κτιρίων –ή τμημάτων αυτών– που βρίσκονται εντός συγκροτημάτων ημιτελών ή κενών κτιρίων είναι εξαιρετικά δυσάρεστη και δύσκολη. Η "ανακύκλωσή" τους με σκοπό την επαναχρησιμοποίηση των κτιρίων στις περιοχές αυτές, είναι συνήθως απαγορευτικά υψηλού κόστους, με δεδομένη τη δραστική πτώση των τιμών που ακολουθεί την εκδήλωση μιας "φούσκας" της αγοράς. Η σημερινή κατάσταση των κτηματαγορών σε πολλές χώρες μπορεί να υποστηρίξει την άποψη ότι η κρίση της δεκαετίας του 1990 των ασιατικών πόλεων μάλλον δεν είχε διδάξει, ούτε στους επενδυτές, ούτε στους πολεοδόμους, ούτε στις δημόσιες αρχές, τους κινδύνους που ελλοχεύουν από την υπερβολική εμπλοκή των κερδοσκοπικών χρηματοοικονομικών μηχανισμών στην αγορά ακινήτων και στην αστική ανάπτυξη (Fujita, 2000· Hilbers κ.ά., 2001· Sajor, 2003).

¹⁷ Μέσα σε λιγότερο από δέκα χρόνια διπλασιάστηκαν (σε σταθερές τιμές) οι αγοραίες αξίες των κατοικιών, και το χρέος των νοικοκυριών αυξήθηκε από 60% σε 125% του ΑΕΠ. Όσο για την επέκταση του χρόνου αποπληρωμής των στεγαστικών δανείων, αυτή έφτασε έως και τα 50 χρόνια. Παράλληλα, καταγράφονταν δημογραφική στασιμότητα και μια μάλλον αναμικτή αύξηση των εισοδημάτων. Περισσότερα από 700.000 διαμερίσματα κατασκευάστηκαν το 2006, περισσότερα από το άθροισμα όσων κατασκευάστηκαν στη Γαλλία, στη Γερμανία, και στη Βρετανία κατά την ίδια χρονιά. (Εφημερίδα *Le Monde*, 5/9/2008).

¹⁸ Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ίσως ο οικισμός Seneña Nuevo στα προάστια της Μαδρίτης, που ήδη από τις αρχές του 2008 παραμένει ημιτελής και σχεδόν εγκαταλελειμμένος. Η κατασκευή του οικισμού άρχισε στις αρχές της δεκαετίας του 2000 από τον Francisco Hernando, και σύμφωνα με τα αρχικά σχέδια θα περιελάμβανε περίπου 13.500 διαμερίσματα σε προσιτές τιμές (βλ. <http://onde2000.info/ONDE%202000%20WEB%20INGLES/home.htm>). Κατασκευάστηκαν μόνο τα 5.000 από αυτά, αλλά κατοικήθηκαν λιγότερα από 300 (βλ. επίσης: "Building boom reduced to ruins by collapse of Spain's economic miracle", εφημερίδα *The Guardian*, 19/1/2009)

Η κυκλική κίνηση της κτηματαγοράς εντείνει τις δυσκολίες στο επιχειρησιακό επίπεδο του πολεοδομικού σχεδιασμού. Σε κάθε πόλη διακρίνονται διαφοροποιημένες αγορές ακινήτων. Εντοπίζονται ζώνες ισχυρής ανάπτυξης, ζώνες στασιμότητας και ζώνες υποχώρησης της κτηματαγοράς, και αυτό μπορεί να ισχύει για κάθε επιμέρους κτηματαγορά (κατοικιών, καταστημάτων, γραφείων, κ.λπ.). Δηλαδή, οι κύκλοι της αγοράς κάθε κατηγορίας ακινήτων, σε κάθε μια ζώνη πόλεως μπορεί να είναι πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους. Οι διαφοροποιήσεις αυτές εντείνονται όταν οι αποδόσεις των επενδύσεων ακινήτων, τείνουν να αγγίξουν τις μέγιστες ή τις ελάχιστες τιμές τους. Σε μια τροχιά ανόδου των τιμών, όσο υψηλότερο είναι το σημείο εκκίνησης, τόσο η περαιτέρω αύξηση των τιμών είναι εντονότερη, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η διάσταση μεταξύ των μέγιστων και ελάχιστων τιμών που καταγράφονται στις διάφορες ζώνες μιας πόλης. Κατά συνέπεια, η διαφοροποίηση της κυκλικής κίνησης των επιμέρους αγορών των ζωνών μιας πόλης οδηγεί σε διευρυνόμενες διαφοροποιήσεις των ζωνών αυτών, τόσο μεταξύ των αγορών μεταβίβασης όσο και ενοικίασης ακινήτων (Renard, 2004, 2008). Όταν οι μεταβολές των αξιών στις τοπικές αγορές έχουν σχετικά μεγάλο εύρος και χρονική διάρκεια, εντείνονται τα φαινόμενα κοινωνικού διαχωρισμού και οι μεταβολές στο δομημένο περιβάλλον είναι έντονα ορατές και δύσκολα αναστρέψιμες.

Πέρα από τα προβλήματα που συνεπάγονται από την εκδήλωση των παραπάνω φαινομένων στη συγκρότηση και στην οργάνωση του αστικού χώρου (π.χ. στην ανάπτυξη και διαχείριση αστικών δικτύων, κοινωνικά προβλήματα), οπωσδήποτε τα νέα δεδομένα της αγοράς δε διευκολύνουν την αναστροφή του εκτατικού μοντέλου ανάπτυξης των πόλεων, την αστική αναγέννηση, και γενικότερα την αειφόρο συγκρότησή τους, η οποία και αποτελεί πλέον βασική ευρωπαϊκή πολιτική επιλογή (European Commission, 2006).

4. ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

Στο κεφάλαιο αυτό υποστηρίζεται ότι οι μηχανισμοί της παγκοσμιοποιημένης αγοράς ακινήτων δε λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στο σχεδιασμό των δημόσιων πολιτικών, καθώς και ότι η επενδυτική λογική επικρατεί όλο και πιο συχνά εκείνης του μακροπρόθεσμου δημόσιου συμφέροντος (Adams, 1994), το οποίο πλέον, μάλλον δύσκολα μπορεί να προσδιορισθεί με σαφήνεια.

Οι εθνικές κυβερνήσεις και οι κεντρικές τράπεζες των κρατών αδυνατούν να παρέμβουν αποφασιστικά στο παγκοσμιοποιημένο χρηματοπιστωτικό σύστημα (Strange, 1994). Ο μόνος τρόπος για να επηρεάσουν την αγορά ακινήτων είναι τα φορολογικά μέσα, και ως ένα βαθμό η ρύθμιση των επιτοκίων, αν και αυτά καθορίζονται κυρίως στη βάση των επιτοκίων αναφοράς της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας.

Εδώ και πάνω από μια δεκαετία, οι αστικές πολιτικές τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, επικεντρώνονται στην αστική αναγέννηση και στον έλεγχο της εξάπλωσης των πόλεων. Με την έκθεση της ΕΕ περί της Πολιτικής Συνοχής και τις Πόλεις [COM(2006)385 final] καθώς και της οδηγίας της ΕΕ περί των Κοινοτικών Στρατηγικών για τη Συνοχή 2006/702/EC (§2.1, "The contribution of cities to growth and jobs") προωθείται ο έλεγχος της αστικής επέκτασης και η αστική αναγέννηση. Στη Βρετανία, η έκθεση *Towards an Urban Renaissance* που επεξεργάστηκε η Urban Task Force, είχε ως απόρροια την οδηγία αρ. 3 περί "Χωρικού Σχεδιασμού και Κατοικίας" που εκδόθηκε το Μάρτιο του 2000 (Planning Policy Guidance Note 3: Housing, γνωστή ως PPG 3). Η οδηγία αυτή προέτρεπε τις πολεοδομικές αρχές της χώρας να αποφεύγουν τις εγκρίσεις δημιουργίας συγκροτημάτων κατοικιών στον εξωαστικό χώρο, και να προστατεύσουν τις "Πράσινες Ζώνες" των πόλεων και τον αγροτικό χώρο, ενθαρρύνοντας την επαναχρησιμοποίηση εγκαταλελειμμένων αστικών περιοχών (brownfields). Το 2000 στη Γαλλία τέθηκε σε ισχύ ο Ν. 2000-1208 περί "Αλληλεγγύης και Αστικής Αναγέννησης" (Loi pour la Solidarité et le Renouvellement Urbain, γνωστός ως SRU). Μεταξύ των στόχων του είναι η προώθηση των αστικών αναπλάσεων, η αύξηση των αστικών πυκνοτήτων όπου είναι δυνατό, και ο έλεγχος της κοινωνικής και οικονομικής διαίρεσης του χώρου με την αύξηση της κοινωνικής μίξης. Στην αρχική του μορφή, ο νόμος επέφερε σημαντικές τροποποιήσεις στο θεσμικό πλαίσιο της πολεοδομίας στη χώρα (Booth, 2003), αλλά μετά το 2006 τροποποιήθηκε αρκετές φορές προς την κατεύθυνση της μεγαλύτερης ελαστικότητας των μέτρων που αρχικά προέβλεπε. Εντούτοις, τόσο στις περιπτώσεις της Γαλλίας και της Βρετανίας, όσο και των περισσότερων άλλων ευρωπαϊκών κρατών, η αστική εξάπλωση και ο κοινωνικός διαχωρισμός δεν έχουν αναχαιτισθεί σε ικανοποιητικό βαθμό (Berger, 2003· Berger, 2006· European Commission, 2006· Roux και Vanier, 2008)¹⁹.

Οποιαδήποτε αύξηση της κατασκευαστικής δραστηριότητας και των τιμών των ακινήτων ευνοεί βραχυπρόθεσμα όχι μόνο τον ιδιωτικό τομέα, αλλά την επίτευξη επιμέρους οικονομικών στόχων του Δημοσίου, το οποίο αποκομίζει αυξημένα φορολογικά έσοδα από την παραγωγή, τις μεταβιβάσεις, την κυριότητα και την κατοχή ακινήτων. Έτσι, προκειμένου να ενισχυθεί η δραστηριότητα του τομέα των κατασκευών, προωθούνται συχνά από τις κυβερνήσεις διαφόρων ειδών φορολογικά μέτρα που σκοπό έχουν να ενθαρρύνουν τη ζήτηση και τις επενδύσεις σε ακίνητα, και να προσελκύσουν εθνικά και διεθνή κεφάλαια. Όταν η αγορά ακινήτων ευημερεί, το οικονομικό πλεονέκτημα που μπορεί να προσφέρουν στους επενδυτές ακινήτων τα φορολογικά μέτρα είναι τόσο

¹⁹ Το 2002, η Γερμανική κυβέρνηση είχε θέσει ως στόχο την μείωση της "κατανάλωσης" ελεύθερων εδαφών στη χώρα, στα 30 εκτάρια την ημέρα έως το έτος 2020. Ελαφρά μείωση επιτεύχθηκε όμως μόνο μετά το 2004, όταν τα ελεύθερα εδάφη που χρησιμοποιούνταν για νέες χρήσεις ανέρχονταν σε 120 εκτάρια ημερησίως, ακόμη πολύ μακριά βέβαια από το στόχο που έχει αρχικά τεθεί (εφημερίδα *Liberation*, 19/4/2008).

σημαντικό, που έχει ως αποτέλεσμα αυτοί να μην αισθάνονται την ανάγκη να εξετάσουν ενδελεχώς την απόφασή τους να αποκτήσουν ένα ακίνητο (Charney, 2001· Renard, 2008). Σκέπτονται μόνο ότι προβαίνουν σε μια αποδοτική επένδυση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του γαλλικού Ν. 2003-590. Ο δηλωμένος στόχος του νόμου ήταν η αντιμετώπιση του στεγαστικού προβλήματος με την αύξηση των διαθέσιμων προς ενοικίαση κατοικιών και ο έλεγχος του ύψους των ενοικίων. Σύμφωνα με τις αρχικές διατάξεις του νόμου, όποιος αγόραζε μια καινούρια κατοικία και στη συνέχεια τη μίσθωνε για διάστημα τουλάχιστον εννέα ετών σε κάποιον που τη χρησιμοποιούσε ως κύρια κατοικία του, επωφελούνταν σημαντικών φορολογικών ελαφρύνσεων²⁰. Το αποτέλεσμα από την εφαρμογή του νόμου ήταν η επιδιωκόμενη σημαντική αύξηση της κατασκευής νέων κατοικιών –αφού ουσιαστικά οι φορολογούμενοι είχαν τη δυνατότητα να κεφαλαιοποιήσουν σε ακίνητη περιουσία τους φόρους που διαφορετικά θα κατέβαλαν στο κράτος– αλλά επίσης, η ανεπαρκώς ελεγχόμενη επέκταση πολλών πόλεων. Το γαλλικό παράδειγμα υποστηρίζει την άποψη ότι, η υιοθέτηση μέτρων που περιστασιακά ευνοούν την ανάπτυξη προϊόντων απαλλαγμένων από τη φορολογία και σκοπεύουν στην αναθέρμανση ορισμένων αγορών ακινήτων, αντιβαίνουν συχνά τους μακροπρόθεσμους στόχους ρύθμισης του χώρου, όταν δε συνοδεύονται από τις ανάλογες πολεοδομικές ρυθμίσεις (Renard, 2009). Στις ΗΠΑ, κατά την περίοδο εξέλιξης της κρίσης των στεγαστικών δανείων, οι φορολογικές ελαφρύνσεις των δανειζόμενων για την απόκτηση πρώτης κατοικίας ήταν εξαιρετικά σημαντικές. Στην Ελλάδα, στις αρχές του 2006 πραγματοποιήθηκε μια φορολογική μεταρρύθμιση, με πιθανό στόχο την τόνωση της κατασκευαστικής δραστηριότητας και την αύξηση των κρατικών εσόδων. Πρόκειται για την επιβολή του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας στις νέες οικοδομές (Ν. 3427/2005), η οποία συνοδεύθηκε με τη δραστική αύξηση των αντικειμενικών αξιών. Τα μέτρα αυτά προαναγγέλθηκαν από την κυβέρνηση είκοσι περίπου μήνες πριν από την ημερομηνία εφαρμογής τους, με αποτέλεσμα η αγορά να θεωρήσει και να προεξοφλήσει μια επερχόμενη σημαντική αύξηση των τιμών των ακινήτων. Δεδομένης της υψηλής διαθεσιμότητας τραπεζικών κεφαλαίων για δανειοδοτήσεις, δημιουργήθηκαν πιθανότατα συνθήκες ψυχολογικής πίεσης σ'ένα μεγάλο ποσοστό των δυνητικών αγοραστών, οι οποίοι έσπευσαν να αγοράσουν κατοικία, θεωρώντας ότι στο μέλλον αυτό θα ήταν δυσκολότερο (Τριανταφυλλόπουλος και Κανδύλα, 2010). Αρχικά η ζήτηση προκάλεσε την προσφορά, η οποία αυξήθηκε υπέρμετρα κατά την περίοδο 2004-2007, ευνοώντας έτσι τη δημιουργία συνθηκών κρίσης στην αγορά κατοικίας στη χώρα από τα μέσα του 2008.

²⁰ Συγκεκριμένα, επωφελούνταν τα εξής: από το φορολογητέο εισόδημά του εξέπιπε το 65% του ποσού που δαπανούσε για την αγορά της κατοικίας, πλέον των τοκοχρεολυσίων του (πιθανού) τραπεζικού δανεισμού, πλέον των άλλων εξόδων (ασφάλειες, κ.λπ.). Αφορολόγητο επίσης ήταν μέρος των ενοικίων που θα λάμβανε. Κύρια υποχρέωσή του επενδυτή ήταν ο σεβασμός της ανώτατης τιμής ενοικίασης της κατοικίας, η οποία οριζόνταν από το κράτος για κάθε περιοχή.

Σε ότι αφορά τα REITs, η επιτυχία τους – σε χώρες πλην της Ελλάδας – οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα φορολογικά πλεονεκτήματά τους, που ισχύουν σε όλες τις χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας (KPMG, 2007· PWC, 2007, 2009α), σε συνδυασμό με γενικότερα ευνοϊκά καθεστάτα φορολόγησης των επενδύσεων σε αυτά κεφαλαίων (PWC, 2009β). Επίσης, στις διαδικασίες τιτλοποίησης των απαιτήσεων από στεγαστικά δάνεια, στις οποίες εντοπίζονται τα κύρια αίτια της κρίσης των δανείων υψηλού κινδύνου (*subprime crisis*) στις ΗΠΑ, η οποία ίσως να μην είχε πάρει τόσο μεγάλες διαστάσεις, εάν –πλέον της αδυναμίας κρατικού ελέγχου των αγορών κεφαλαίων– τα εθνικά φορολογικά συστήματα δεν παρείχαν σημαντικές φορολογικές ελαφρύνσεις, που διευκόλυναν την τιτλοποίηση και την ανεξέλεγκτη μόχλευση κεφαλαίων. Συνοπτικά αναφέρουμε ότι οι τράπεζες που χορηγούσαν δάνεια (στη συγκεκριμένη περίπτωση ενυπόθηκα στεγαστικά) ίδρυσαν offshore εταιρείες που δεν φορολογούνταν για τις συναλλαγές τους, και οι οποίες διακινούσαν κεφάλαια των Structured Investment Vehicles (SIVs). Οι εταιρείες αυτές, αφού αγόραζαν τα τιτλοποιημένα δάνεια από τις τράπεζες, τα μετέτρεπαν σε νέους εμπορεύσιμους δομημένους τίτλους (Collateralized Debt Obligations – CDOs) συχνότατα ιδιαίτερα "τοξικούς" (Βούλγαρης και Τριανταφυλλόπουλος, 2011)²¹.

5. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΓΟΡΕΣ

Η ανάγκη υλοποίησης των αστικών υποδομών και επενδύσεων επιτάσσει όλο και περισσότερο τη συνεργασία του δημόσιου τομέα με την αγορά και οδηγεί προοδευτικά, τόσο σε περισσότερο ευέλικτες πολεοδομικές ρυθμίσεις και μηχανισμούς, όσο και στην αναζήτηση τρόπων βέλτιστης αξιοποίησης των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί ακινήτων. Αυτό δε θα μπορούσε να θεωρηθεί οπωσδήποτε ως μια αρνητική εξέλιξη, εάν συχνά δε θέτονταν οι απαιτήσεις του πολεοδομικού σχεδιασμού και του προγραμματισμού της αστικής ανάπτυξης σε δεύτερη μοίρα, εάν βεβαίως υποθέσουμε ότι αυτοί υπάρχουν και είναι σαφείς και επαρκείς, κάτι που αδιαμφισβήτητα δεν ισχύει για την περίπτωση της Ελλάδας. Αυτό συμβαίνει κυρίως όταν κατά τη συνεργασία του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα δεν τίθενται μόνο θέματα που αφορούν απλά τους όρους αξιοποίησης των ιδιοκτησιών που επιβάλει ο σχεδιασμός, αλλά ολοκληρωμένες πολεοδομικές παρεμβάσεις, αυτές νοούμενες ως φυσικά και χρηματοοικονομικά αντικείμενα.

Το θεωρητικό έρεισμα της απορύθμισης του οικονομικού συστήματος, εντοπίζεται σε πολιτικο-οικονομικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν ήδη από τις αρχές του εικοστού αιώνα. Σε αντιδιαστολή με τις θεωρήσεις του Ρίγου (1932) για την "αποτυχία της αγοράς"

²¹ Εδώ αναφέρουμε ενδεικτικά ότι ακόμη και πόλεις ενέδωσαν στις σειρήνες των υψηλών αποδόσεων των *subprime* προϊόντων. Η νορβηγική πόλη Narvik, πληθυσμού 18.000 κατοίκων σημείωσε απώλειες 20 εκ. στερλινών, από επενδύσεις σε "τοξικά" ομόλογα (εφημερίδα *The Guardian*, 30/6/2008)

και την ανάγκη κρατικού παρεμβατισμού στις οικονομικές δραστηριότητες, διερευνώντας το "πρόβλημα του κοινωνικού κόστους", από τον Coase (1960) τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη της Θεωρίας των Δικαιωμάτων Ιδιοκτησίας (*Property Rights Theory*), από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της οποίας θεωρούνται οι Demsetz, Alchian και ο "αιρετικός" Barzel. Νέες πολιτικές θεωρίες αναπτύχθηκαν, οι οποίες υποστηρίζουν τον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης στην αγορά (Webster, 1998). Τέτοιες είναι η Θεωρία της Δημόσιας Επιλογής (*Public Choice Theory*) και η Θεωρία της Προσοδοθηρίας (*Rent-seeking Theory*), κύριοι εκπρόσωποι των οποίων θεωρούνται οι Gordon Tullock, James Buchanan και Gary Becker. Οι θεωρίες αυτές αμφισβητούν την ικανότητα του κράτους να προβαίνει στη βέλτιστη οικονομικά και κοινωνικά επιλογή, επειδή το Δημόσιο είναι άμεσα εξαρτημένο από το πολιτικό σύστημα, και οδηγείται να προτιμήσει την επιλογή που θα του διασφαλίσει την παραμονή του στην εξουσία, αντί μιας άλλης, περισσότερο ορθολογικής. Επίσης, πρεσβεύουν ότι η δημόσια παρέμβαση πάσχει από ασυνέπεια και αδυναμία καθορισμού μακροχρόνιας πολιτικής, γεγονός που μειώνει την αποτελεσματικότητά της σε σχέση με την ελεύθερη αγορά (Haila, 2007). Με έρεισμα τις θεωρίες αυτές, υποστηρίχθηκαν θέσεις ενάντια στον παρεμβατισμό του κράτους στην οικονομία, αρχικά στις ΗΠΑ και στη συνέχεια και στην Ευρώπη. Προοδευτικά, οι διάφορες οικονομικο-πολιτικές θεωρήσεις περί της "αποτυχίας του Δημοσίου" και της "μη-αποτυχίας της αγοράς" (Wolf, 1987), άρχισαν να κερδίζουν έδαφος, υποστηρίζοντας τη φιλελευθεροποίηση, την "απορύθμιση", τις ιδιωτικοποιήσεις, την υιοθέτηση της αρχής "ο χρήστης πληρώνει", και σε θέματα χωρικού σχεδιασμού και αστικής διαχείρισης (Freire και Stren, 2001· Webster και Lai, 2003).

Ειδικά σε ότι αφορά τον πολεοδομικό σχεδιασμό, η αντίθεση μεταξύ των ριζοσπαστικών και των νεοφιλελεύθερων θέσεων είναι σχεδόν τόσο παλαιά, όσο και η αντίστοιχη πολιτική (Klosterman, 1985· Sanyal, 2007), και στη σύγχρονη ήπια μορφή της (Geutig, 2007) μπορεί να εκφρασθεί από το εξής ερώτημα: οι περιορισμοί στα ιδιοκτησιακά δικαιώματα που επιβάλλουν οι πολεοδομικές ρυθμίσεις και ο σχεδιασμός έχουν μεγαλύτερο ή μικρότερο κόστος σε σχέση με την περίπτωση κατά την οποία η αγορά θα αφήνονταν ελεύθερη να λειτουργήσει, αφού το "κόστος δικαιοπραξίας"²² για τη ρύθμιση του χώρου θα είναι μικρότερο; Αξιοποιώντας εκ νέου τη Θεωρία του Κόστους Δικαιοπραξιών (ή Συναλλαγών) (*Transaction Costs Theory*) του Coase, προτείνεται ένας "Τρίτος Δρόμος" που επιθυμεί να συμβιβάσει την αγορά με τον ευέλικτο χωρικό σχεδιασμό (Alexander, 1992, 2004).

Ένα από τα βασικά στοιχεία των εξελίξεων στον πολεοδομικό σχεδιασμό αποτελεί η τάση προοδευτικής μεταβολής της έννοιας των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας σε πολλές χώρες.

²² Εδώ θα πρέπει να προσδιορίσουμε ότι τα "κόστη δικαιοπραξίας" (*transaction costs*) αφορούν, με την ευρεία έννοια των "Νέων Θεσμικών Οικονομικών" (*New Institutional Economics*), το σύνολο των οικονομικών επιβαρύνσεων που μπορεί να προκύψουν από μια πράξη.

Προς την κατεύθυνση της επίτευξης μεγαλύτερης ευελιξίας στο σχεδιασμό και της ευρύτερης ενσωμάτωσης των ιδιοκτησιών στην παραγωγική διαδικασία και το χρηματοοικονομικό σύστημα, προωθούνται: α) η ανάπτυξη μηχανισμών διαχείρισης των δικαιωμάτων ανάπτυξης ακινήτων (transfer of property/development rights), καθώς και β) η περισσότερο ενεργή συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στη διαμόρφωση των αστικών και πολεοδομικών πολιτικών.

Η έννοια των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων ποικίλει στις διάφορες χώρες. Σε χώρες όπου ισχύει το ηπειρωτικό δίκαιο, όπως η Ελλάδα, η έγγεια ιδιοκτησία αποτελεί δικαίωμα αδιαίρετο και απόλυτο. Σε χώρες όπου επικρατεί το αγγλοσαξονικό δίκαιο, η έγγεια ιδιοκτησία συνίσταται –πέρα από τη φυσική της υπόσταση– σε ένα σύνολο δικαιωμάτων (π.χ. δικαιώματα αξιοποίησης του συντελεστή δόμησης της ιδιοκτησίας, εκμετάλλευσης του υπεδάφους, των υπέργειων τμημάτων της), ορισμένων εκ των οποίων η εκμετάλλευση είναι ανεξάρτητη από τα άλλα. Η αποδέσμευση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων επί της έγγειας ιδιοκτησίας από τη φυσική υπόσταση αυτής διευκολύνει την ανάπτυξη μηχανισμών όπως η μεταφορά ή η πώληση των δικαιωμάτων ανάπτυξης, και ουσιαστικά καθιστά δυνατή τη δημιουργία αγορών για τα δικαιώματα αυτά (Haila, 2007).

Το θέμα της εξασφάλισης ικανοποιητικού δομημένου περιβάλλοντος και η παροχή επαρκών και ποιοτικών κοινωνικών υποδομών αποτελεί πάντα ένα από τα κύρια ζητούμενα του πολεοδομικού σχεδιασμού. Εντούτοις, η συνεχής αύξηση του κόστους των πολεοδομικών παρεμβάσεων και της δημιουργίας υποδομών, η ανάγκη οικονομικής βιωσιμότητάς τους, καθώς και η στενότητα των δημόσιων πόρων, οδήγησε στην ανάπτυξη μηχανισμών που προωθούν τις Συμπράξεις του Δημόσιου με τον Ιδιωτικό Τομέα (ΣΔΙΤ), με προσδοκίες αποκόμισης ωφελειών για αμφότερα τα μέρη (PWC, 2008γ, 2008δ· Peterson, 2009). Κατά την τελευταία δεκαετία, θεσμικά πλαίσια περί των ΣΔΙΤ έχουν πλέον θεσμοθετηθεί σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες. Η πρωτοβουλία JESSICA²³ εισάγει νέα δεδομένα στις πολεοδομικές παρεμβάσεις με ΣΔΙΤ. Η πρωτοβουλία χαρακτηρίζεται αδιαμφισβήτητα από ορισμένα πολύ θετικά στοιχεία και στόχους, όπως η συμμετοχή και μόχλευση ιδιωτικών κεφαλαίων σε αστικές παρεμβάσεις και η –από οικονομικής απόψεως– ορθολογική χρησιμοποίηση πόρων του ΕΣΠΑ. Εντούτοις, μέσω προγραμματικών συμβάσεων που προβλέπει, πιθανότατα ενισχύονται προοδευτικά οι σχέσεις εξάρτησης του πολεοδομικού σχεδιασμού και της αστικής ανάπτυξης από το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η πρωτοβουλία JESSICA αποτελεί μια σαφή ένδειξη για τη μορφή των μελλοντικών σχέσεων του χρηματοοικονομικού συστήματος με τον πολεοδομικό σχεδιασμό και την αστική ανάπτυξη.

²³ Βλ. http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/instruments/jessica_en.cfm. Βλ. Σύμβαση Χρηματοδότησης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων και της Ελληνικής Δημοκρατίας, 1/7/2010. Βλ. επίσης την ΥΑ της 20-8-2010 σύστασης του "Ταμείο Κεφαλαίου JESSICA" (ΦΕΚ 1388/Β/3-9-2010).

Ας σημειωθεί ότι η αποφασιστικότερη εμπλοκή του χρηματοπιστωτικού τομέα στην αστική ανάπτυξη προωθείται συντονισμένα εδώ και πολλά χρόνια από την Παγκόσμια Τράπεζα. Μέσω της χρηματοδότησης συγκεκριμένων υποδομών, προωθεί αποφασιστικές θεσμικές αλλαγές στα επίπεδα της εθνικής και τοπικής διακυβέρνησης (World Bank, 2000· Τριανταφυλλόπουλος και Αλεξανδροπούλου, 2010β)²⁴, ενώ με τις αρχές της φαίνεται ότι εναρμονίζονται και οι Ευρωπαϊκές πολιτικές. Στη στρατηγική της για τις πόλεις και την αστική διακυβέρνηση, που δημοσιεύθηκε με τον τίτλο: *Συστήματα Πόλεων. Ενσωματώνοντας Εθνικές και Τοπικές Πολιτικές. Συνδέοντας Θεσμούς και Υποδομές* η Παγκόσμια Τράπεζα θεωρεί ότι οι επιτυχημένες πόλεις "θα βελτιώσουν τα χρηματοοικονομικά τους, θα προσελκύουν ιδιώτες επενδυτές και φυσικά θα φροντίζουν τους φτωχούς τους" (World Bank, 2009). Επισημαίνεται ότι για την Παγκόσμια Τράπεζα, η έννοια της "αιεφόρου πόλης" συνοψίζεται στην καταλληλότητα των συνθηκών διαβίωσης (livability), στην ανταγωνιστικότητα, στην καλή διακυβέρνηση και διαχείριση, και στην "τραπεζική ελκυστικότητα" της (bankability) (World Bank, 2000).

Με τους προωθούμενους νέους μηχανισμούς της υλοποίησης πολεοδομικών παρεμβάσεων, το χρηματοπιστωτικό σύστημα, από απλός μελετητής, εργολάβος ή χρηματοδότης των έργων, καθίσταται ο βασικός εταίρος του δημοσίου, κάτι που αποτελεί μάλλον θετικό στοιχείο.

Σοβαρά είναι όμως τα ζητήματα που εγείρονται, και τα οποία, αν και εν πρώτης όψεως φαίνονται τεχνικά, έχουν ευρύτερες επιπτώσεις στην αστική ανάπτυξη. Από τη μια, τίθεται το θέμα της διαχρονικής διαχείρισης του ρίσκου που οφείλεται στην αστάθεια της αγοράς ακινήτων, αλλά και της δυσκαμψίας ή και αδιαφάνειας του θεσμικού περιβάλλοντος σε πολλές χώρες, και ιδιαίτερα στην Ελλάδα (JLL, 2008· D'Arcy, 2009). Οι σύνθετες πολεοδομικές παρεμβάσεις αποτελούν δύσκολα υλοποιήσιμες επενδύσεις υψηλού ρίσκου, και για το λόγο αυτό ορθά απαιτείται ο καταμερισμός αυτού, μεταξύ των ιδιωτικών και δημόσιων φορέων που συμμετέχουν. Από την άλλη, στη νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται, ως θεσμοθετημένος εταίρος, ο χρηματοπιστωτικός τομέας αποκτά μεγαλύτερη ισχύ στη λήψη αποφάσεων. Σε ότι αφορά στρατηγικής σημασίας πολεοδομικές παρεμβάσεις και λειτουργίες που αφορούν το μεταβολισμό των πόλεων (π.χ. ενέργεια, απορρίμματα), οι ενέργειες αλλά και οι στόχοι της τοπικής αυτοδιοίκησης –όταν υπάρχουν, είναι μακροπρόθεσμοι και ορίζονται με σαφή και ρεαλιστικό τρόπο– ενδέχεται να βρεθούν προοδευτικά υπό τον πλήρη έλεγχο ισχυρών οικονομικών συμφερόντων.

²⁴ Βλ. κεφ. 3, "A Renewed Bank Strategy for Urban and Local Government Assistance" (World Bank, 2000), και κεφ. "Encouraging progressive urban land and housing markets" (World Bank, 2009)

Οι πολεοδομικές παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας που έχουν καταλυτικές επιπτώσεις στον αστικό ιστό, όπως για παράδειγμα μια αστική ανάπλαση, μια ανάπτυξη μεγάλων δημόσιων ακινήτων, ή η δημιουργία υποδομών μεταφορών, οι οποίες υλοποιούνται με τη σύμπραξη του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα, απαιτούν την επένδυση σημαντικών ιδιωτικών κεφαλαίων. Προκειμένου να προσελκυσθούν τα κεφάλαια αυτά, οι πολεοδομικές αυτές παρεμβάσεις πρέπει να δημιουργούν σοβαρές προσδοκίες για συγκεκριμένα και μετρήσιμα οικονομικά οφέλη, τα οποία θα καρπωθούν κυρίως οι συμπράττοντες ιδιωτικοί φορείς που θα χρηματοδοτήσουν τα έργα, και οι οποίοι κατά κανόνα είναι θεσμικοί επενδυτές. Δηλαδή, βασική προϋπόθεση για την επιτυχία μιας αστικής παρέμβασης είναι όχι μόνο η ιδεατά άρτια πολεοδομική οργάνωση, αλλά και η ύπαρξη ευνοϊκών προοπτικών αποδόσεων των επενδύμενων κεφαλαίων, κάτι το οποίο δεν αποτελεί βεβαίως αρνητικό στοιχείο. Εντούτοις, τα νέα χρηματοοικονομικά μοντέλα υλοποίησης των επενδύσεων σε αστικές υποδομές, τις καθιστούν ελκυστικές και για τα "νομαδικά", κερδοσκοπικά κεφάλαια υψηλού ρίσκου, τα οποία όμως προσδοκούν σε βραχυπρόθεσμα και υψηλά οφέλη (Weber, 2002· Nappi-Choulet, 2006). Οι διαχειριστές αυτών των κεφαλαίων επιδιώκουν την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη μόχλευση των κεφαλαίων αυτών, μέσω της τιτλοποίησης και διαπραγμάτευσης των δικαιωμάτων τους επί των έργων ή των ακινήτων στα οποία επενδύουν, σε διάφορες αγορές. Στις περισσότερες περιπτώσεις μεγάλων αστικών παρεμβάσεων σε άλλες χώρες, οι επενδύσεις τέτοιων κερδοσκοπικών κεφαλαίων μέσω διαφόρων τύπων εταιρικών επενδυτικών οχημάτων, είναι εξαιρετικά σημαντικές. Σε ότι αφορά τις πόλεις, είναι μάλλον υποχρεωμένες να αναζητήσουν τη χωρίς όρους συμμετοχή αυτών των κεφαλαίων στην αστική ανάπτυξη.

Εκτός από το συμβατικό καθορισμό και οργάνωση της οικονομικής και διοικητικής συμμετοχής των συμπραττόντων μερών σε ένα πρόγραμμα πολεοδομικής παρέμβασης μεγάλης κλίμακας, τίθεται επίσης και το καθοριστικής σημασίας θέμα του εκ των προτέρων συμβατικού καθορισμού των τρόπων εμπορικής εκμετάλλευσης και της χρηματοοικονομικής διαχείρισης του τελικού προϊόντος μιας πολεοδομικής παρέμβασης. Για το λόγο αυτό, ήδη από τη φάση του σχεδιασμού είναι απαραίτητη η εκτίμηση, με αποδεκτή ακρίβεια, του οικονομικού οφέλους που θα προκύψει από επενδύσεις σε έργα ή ακίνητα εντός των περιοχών πολεοδομικών παρεμβάσεων, καθώς επίσης και η κατανομή πάσης φύσεως επιχειρηματικών κινδύνων μεταξύ των συμπραττόντων-εταίρων. Για να βελτιωθούν οι πιθανότητες επιτυχίας μιας πολεοδομικής παρέμβασης, πρέπει να ελαχιστοποιείται το ρίσκο που αντιπροσωπεύουν: οι καθυστερήσεις και η αβεβαιότητα που προκαλούνται από το ισχύον πολεοδομικό θεσμικό πλαίσιο και των διαδικασιών εφαρμογής του, να διευθετούνται ταχύτατα διάφορα σοβαρά θέματα –όπως για παράδειγμα εκείνα που αφορούν την απόκτηση ιδιωτικών ιδιοκτησιών εντός των περιοχών παρέμβασης, κάτι που

συνήθως απαιτείται– καθώς και να οργανώνονται μηχανισμοί αδρανοποίησης των κερδοσκοπικών μηχανισμών που αναπτύσσονται στην τοπική κτηματαγορά (π.χ. αποκόμιση υπεραξιών με φορολογικές ρυθμίσεις), όταν αυτοί δεν είναι ωφέλιμοι για την κινητικότητα της. Όπως προαναφέρθηκε, ο υπολογισμός του ρίσκου από τους εταίρους ενός έργου είναι συχνά ακόμη περισσότερο δύσκολος, λόγω της κυκλικότητας και της αστάθειας των αγορών ακινήτων. Το γεγονός αυτό, μπορεί να υπονομεύσει τις –αναγκαστικά– μακροχρόνιες συμβατικές σχέσεις μεταξύ των συμπραττόντων. Πλέον των παραπάνω, από τη στιγμή που μια πολεοδομική παρέμβαση μεγάλης κλίμακας (όπως π.χ. μια αστική ανάπλαση) προγραμματίζεται σε μια περιοχή, έως το χρόνο κατά τον οποίο οι υποδομές και τα κτίρια είναι έτοιμα προς χρήση, παρέρχεται χρονικό διάστημα πολλών ετών. Λόγω της μεταβλητότητας της αγοράς συμβαίνει, κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου που απαιτείται για την ολοκλήρωση της πολεοδομικής παρέμβασης, να αναστραφεί το κλίμα της αγοράς και τα κεφάλαια να στραφούν σε άλλες, περισσότερο προσοδοφόρες επενδύσεις ή αγορές, μεταβιβάζοντας τα τιτλοποιημένα δικαιώματά τους.

Με δεδομένη την αστάθεια της αγοράς και τις εγγενείς αβεβαιότητες σχετικά με την επιτυχία των πολεοδομικών παρεμβάσεων, η διαπραγμάτευση με αντικείμενο το συμβατικό καθορισμό ανάληψης του ρίσκου –και κατ’ουσίαν του έργου– μεταξύ των συμπραττόντων, καθίστανται αποφασιστικής σημασίας (PWC, 2008β· Bobot, 2008). Συνήθως, από τη διαπραγμάτευση ευνοούνται τελικά περισσότερο οι ιδιωτικοί φορείς, παρά οι δημόσιοι, αφού οι πρώτοι διαθέτουν συνήθως μια μάλλον σαφέστερη αντίληψη των επιδιώξεών τους, του ρίσκου και των τεχνικών διαχείρισής του, καθώς και –κατά κανόνα– περισσότερο εξειδικευμένο προσωπικό και μάλλον, καλύτερα επιλεγμένους συμβούλους.

Οι διαδικασίες του πολεοδομικού σχεδιασμού μέσω προγραμματικών συμβάσεων (*planning by contract/development agreements*) έχουν έντονα επιδοκιμασθεί, αλλά και κατακριθεί (Healey κ.ά. 1995· Bersanni, 1995· Ennis, 2003· Lai and Lorne, 2006). Στη Γαλλία για παράδειγμα, οι αστικές παρεμβάσεις και αναπτύξεις μέσω των *Zones d’Aménagement Concerté (ZAC)*²⁵ θεωρήθηκε ότι ευθύνονται για εντατικές αναπτύξεις, επειδή δημιουργούνταν κατ’εξάιρεση των εγκεκριμένων πολεοδομικών σχεδίων. Για το λόγο αυτό, μετά το Ν. 2000-1208, μια ZAC θα πρέπει να προβλέπεται από το ευρύτερο πολεοδομικό σχέδιο (*Plan d’Occupation du Sol – POS*), διαφορετικά αυτό θα πρέπει να αναθεωρείται. Στην Ελλάδα έχει τεθεί θέμα εισαγωγής ενός παράλληλου συστήματος σχεδιασμού για επενδύσεις και προγράμματα οικιστικής ανάπτυξης (Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης, 2006), το οποίο θα μπορούσε σχεδόν να παρακάμπτει το ισχύον σύστημα χωρικού σχεδιασμού²⁶,

²⁵ Ανάλογες με τις ελληνικές Ζώνες Ενεργού Πολεοδομίας (ΖΕΠ) του Ν. 947/1979, οι οποίες όμως δεν έχουν τύχει παρά περιορισμένης εφαρμογής (ΖΕΠ Κοζάνης, Κομοτηνής).

²⁶ Ανάλογα ζητήματα με το θέμα των εκτός σχεδίου γαλλικών ZAC έχουν εγερθεί και στην Ελλάδα (βλ. υπ’αριθμ.

πράγματι προβληματικό συνολικά (Γιαννακούρου 1999· Οικονόμου, 1999· Οικονόμου, 2000). Δεν είναι όμως σαφές πως το προτεινόμενο αυτό παράλληλο αυτό σύστημα σχεδιασμού μπορεί να συνεργασθεί με το ισχύον σύστημα χωρίς να δημιουργήσει νέες αντιφάσεις, αγκυλώσεις και προβλήματα.

Κατά τα τελευταία χρόνια, με σκοπό την επίτευξη μεγαλύτερης ευελιξίας, παρατηρείται εν γένει στην Ευρώπη μια τάση διεύρυνσης της χρήσης των αδειών χωροθέτησης δραστηριοτήτων, κατ'εξαιρεση των πολεοδομικών κανονισμών και σχεδίων (Swynghedouw κ.ά., 2002). Στην Ελλάδα, η δόμηση μεγάλης κλίμακας εγκαταστάσεων κεντρικών λειτουργιών σε εκτός σχεδίου περιοχές ήταν και είναι δυνατή, αλλά κατά την τελευταία δεκαετία αποτελεί όλο και πιο συχνή πρακτική. Ο Δελλαδέτσιμας (2003 και Delladetsima, 2006) υποστηρίζει ότι πρόκειται για ένα νέο μοντέλο πολεοδομικού σχεδιασμού στην Ελλάδα, από το οποίο ελλοχεύει ο κίνδυνος διατήρησης του ισχύοντος σήμερα προβληματικού καθεστώτος, και της απουσίας σχεδιασμού του χώρου, των συνεχών επεκτάσεων, την αύξηση των αξιών γης και κατά συνέπεια του κόστους κατασκευής υποδομών, καθώς και τη δραστική μείωση του αποθέματος γης. Παρατηρεί επίσης ότι, όλες οι επενδύσεις που έχουν υλοποιηθεί με αυτόν τον τρόπο είναι μεγάλης κλίμακας και έχουν πραγματοποιηθεί από σχήματα μεγάλων θεσμικών επενδυτών στα οποία συμπεριλαμβάνονται και χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί. Για παράδειγμα, πριν την εκδήλωση της χρηματοοικονομικής κρίσης το φθινόπωρο του 2008, πολλές εκατοντάδες χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα εμπορικών κέντρων προγραμματίζονταν να κατασκευασθούν σε εντός σχεδίου, αλλά και σε εκτός σχεδίου περιοχές των αστικών κέντρων της χώρας²⁷. Το τοπικό εμπόριο δεν είναι συνήθως σε θέση να ανταγωνισθεί τις μεγάλης κλίμακας εμπορικές επενδύσεις. Έτσι, οι επιπτώσεις τέτοιων επενδύσεων στον αστικό ιστό και στην αστική ανάπτυξη είναι πολυδιάστατες σημαντικές. Ας σημειωθεί επίσης ότι, για την επέκταση των πόλεων και την κατανάλωση φαιών εδαφών, ευθύνονται περισσότερο οι νέες εμπορικές χρήσεις που αναπτύσσονται στην περιφέρειά τους και οι οποίες ευνοούν την ανάπτυξη κατοικιών σε δεύτερο χρόνο, παρά η ανάπτυξη περιοχών αμιγούς κατοικίας. Οι προαναφερόμενες εξελίξεις θέτουν νέα ζητήματα προς διερεύνηση και προβληματισμό, τα οποία όμως είναι εκτός των στόχων της εργασίας αυτής.

2149/1986 απόφαση ολομέλειας του ΣτΕ).

²⁷ Βλ. για παράδειγμα το δημοσίευμα της εφημερίδας *Έθνος* της 13/4/2008 με τίτλο "1 δις ευρώ θεμελιώνουν 15 νέα Malls".

6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΑΝΟΙΚΤΑ ΘΕΜΑΤΑ

Στην ανάπτυξη και διαχείριση της πόλης, στη λειτουργία των πολεοδομικών εργαλείων και μηχανισμών, εμπλέκεται μέσω της αγοράς ακινήτων κυρίως, όλο και περισσότερο, το αυτονομημένο και ευέλικτο χρηματοοικονομικό σύστημα, το οποίο προοδευτικά επιβάλλει τις προτεραιότητές του, εκμεταλλευόμενο τις αδυναμίες των συστημάτων πολεοδομικού σχεδιασμού και των δημόσιων φορέων άσκησης εξουσίας και ελέγχου.

Οι σύγχρονες πόλεις έχουν όλο και περισσότερο ανάγκη τις επενδύσεις των παγκοσμιοποιημένων κεφαλαίων και προσπαθούν να προσελκύσουν τις επενδύσεις τους. Συχνά όμως, επιδιώκουν να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των κεφαλαίων αυτών παραγωνρίζοντας το μακροπρόθεσμο δημόσιο συμφέρον (Swyngedouw κ.ά., 2002· Stiglitz, 2003), το οποίο ενδέχεται μάλιστα πολλές φορές να αδυνατούν να προσδιορίσουν. Όπως γράφει και εκείνος που επωφελήθηκε ίσως περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο από την παγκοσμιοποίηση, ο αμφιλεγόμενος George Soros (2008), *"Η παγκοσμιοποίηση των χρηματοοικονομικών αγορών υπήρξε ένα πολύ επιτυχές σχέδιο του φονταμενταλισμού της αγοράς. Όταν τα κεφάλαια κινούνται ελεύθερα, είναι εξαιρετικά δύσκολο για οποιοδήποτε κράτος να τα φορολογεί ή να επιβάλλει ρυθμίσεις, επειδή αυτά μπορούν να διαφύγουν άμεσα σε άλλη χώρα. Έτσι τα κεφάλαια κατέχουν μια προνομιούχο θέση. Συχνά, οι κυβερνήσεις δίδουν μεγαλύτερη σημασία στις απαιτήσεις των διεθνών κεφαλαίων, παρά στις προσδοκίες των λαών τους"*, επιβεβαιώνοντας ίσως την προλεγόμενη κυριαρχία του κεφαλαίου επί της πολιτικής εξουσίας και των κρατών, που επεσήμαναν εδώ και αρκετά χρόνια διακεκριμένοι πολιτικοί επιστήμονες (Badie, 1995· Strange, 1994, 1996, 1997).

Ήδη από τη δεκαετία του 1980 ο Harvey (1985) είχε προτείνει ένα θεωρητικό πλαίσιο πολιτικής οικονομίας για τη μελέτη της κινητικότητας των κεφαλαίων και το ρόλο των επενδύσεων σε δομημένο περιβάλλον, το οποίο καθίσταται σήμερα επίκαιρο σε πολλά σημεία του. Θεωρώντας την προσφορά κεφαλαίων ως την κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης του τομέα των ακινήτων υποστηρίζει ότι, μακροπρόθεσμα και ιδίως όταν δεν υπάρχουν ευκαιρίες αποδοτικών επενδύσεων στον πρωτογενή επενδυτικό κύκλο, τα κεφάλαια διοχετεύονται στο δευτερογενή κύκλο, και ιδιαίτερα στο σχηματισμό δομημένου περιβάλλοντος. Κατά τα τελευταία χρόνια, μεγάλο μέρος των επενδύσεων στον τομέα των ακινήτων πραγματοποιείται ίσως όχι επειδή δεν υπάρχουν ευκαιρίες στον παραγωγικό τομέα, αλλά επειδή ο τομέας των ακινήτων διαθέτει χαρακτηριστικά που προσελκύουν τα κεφάλαια (Haila, 1991, 2007), για τους εξής τουλάχιστον λόγους: επειδή διευκολύνουν τη διαφοροποίηση της σύνθεσης των χαρτοφυλακίων περιουσιακών στοιχείων των επενδυτικών σχημάτων, διαχέουν τον επιχειρηματικό κίνδυνο, επιτρέπουν την υψηλή μόχλευση των κεφαλαίων, καθώς και επειδή οι επενδύσεις σε παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα ακινήτων ευνοούνται από τις φορολογικές ρυθμίσεις, και επιτυγχάνουν έτσι υψηλές

αποδόσεις. Οι τιτλοποιημένες απαιτήσεις επί ακινήτων, είναι ανεξάρτητες από τον πρωτογενή κύκλο συσσώρευσης κεφαλαίων, αφού τα ακίνητα αντιμετωπίζονται πλέον ως χρηματοοικονομικά προϊόντα. Έτσι, κεφάλαια που προέρχονται από τιτλοποιήσεις ακινήτων, αντί να κινούνται επενδύσιμα μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου επενδυτικού κύκλου, επωφελούμενα από τους νέους χρηματοοικονομικούς μηχανισμούς της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, παραμένουν περιφερόμενα εντός του τομέα των ακινήτων, αναζητώντας υψηλές αποδόσεις μεταξύ διαφορετικών επενδυτικών προϊόντων ανά τον κόσμο (Charney, 2001).

Μέσα σε μια παγκοσμιοποιημένη αγορά κεφαλαίων που χαρακτηρίζεται από υψηλή αστάθεια, κύριος σκοπός των ελεύθερα κινούμενων κεφαλαίων είναι η αναζήτηση κερδών με βραχυπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα. Ο στόχος αυτός είναι μάλλον ελάχιστα συμβατός με τους στόχους των πολεοδομικών και αστικών πολιτικών, που είναι αναγκαστικά μακροπρόθεσμοι, κατά βάση ανθρωποκεντρικοί, και σκοπό έχουν τη βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος, των συνθηκών διαβίωσης για τον άνθρωπο, την αειφόρο οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή. Οι φορείς εθνικής και τοπικής διακυβέρνησης –κατά μείζονα λόγο στην Ελλάδα– αδυνατούν να ορίσουν και να ελέγξουν αποτελεσματικά το πλαίσιο και τα όρια εντός των οποίων θα πρέπει να δραστηριοποιηθεί ο ιδιωτικός τομέας και ιδιαίτερα, το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός, διαθέτοντας εργαλεία πολύπλοκα και δύσκαμπτα, όλο και συχνότερα αδυνατεί να συνεργασθεί με το χρηματοοικονομικό σύστημα για να επιτύχει τους σκοπούς του και ίσως τείνει να διαδραματίζει ένα ρόλο σχεδόν συμπληρωματικό στη λειτουργία των ευέλικτων χρηματοοικονομικών μηχανισμών. Εγείρεται το εξής ερώτημα: το α-πολιτικό χρηματοπιστωτικό σύστημα (Montgomery, 2008) οδηγεί σε α-πολιτικές δημόσιες αστικές πολιτικές; Από τη νέα κατάσταση που διαμορφώνεται, ελλοχεύει ο κίνδυνος εντατικοποίησης ή και εκδήλωσης νέων και σημαντικών κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων για τις πόλεις. Το θέμα που τίθεται στην πραγματικότητα, αφορά σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις ισχύος που διαμορφώνονται μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, και κυρίως του χρηματοπιστωτικού συστήματος και του πολεοδομικού σχεδιασμού.

Η παρούσα εργασία δεν είχε σκοπό να καταλήξει σε απαντήσεις ή αποδείξεις των βασικών υποθέσεων που πραγματεύτηκε, και πολύ περισσότερο σε προτάσεις. Άλλωστε, η ευρύτητα και πολυπλοκότητα των επιμέρους θεμάτων στα οποία αναφέρθηκε δεν θα το επέτρεπε. Οποσδήποτε απαιτούνται αναλυτικές και σε βάθος μελέτες αλληλοσυνδεδεμένων περιπτώσεων. Θεωρούμε ωστόσο ότι έθεσε ένα πλαίσιο προβληματισμού σχετικά με τους νέους μηχανισμούς παραγωγής και ενσωμάτωσης του πλούτου που παράγεται από τα ακίνητα στις διαδικασίες της αστικής ανάπτυξης και του πολεοδομικού σχεδιασμού, λαμβάνοντας ως δεδομένα τη σύγχρονη δυναμική αστικοποίησης των κεφαλαίων του παγκοσμιοποιημένου χρηματοπιστωτικού συστήματος και το αποψιλωμένο *imperium*

των κρατών²⁸. Το βασικό ερώτημα παραμένει: η παγκοσμιοποιημένη αγορά ακινήτων, έτσι όπως λειτουργεί έως σήμερα, συνεισφέρει στους στόχους του πολεοδομικού σχεδιασμού, δηλαδή των κοινωνικά, περιβαλλοντικά και οικονομικά βιώσιμων πόλεων, ή μήπως ενισχύει τις ήδη υπάρχουσες αντίρροπες δυνάμεις;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αραβαντινός Α. (1997) *Πολεοδομικός Σχεδιασμός για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου*, Αθήνα: Εκδόσεις Συμμετρία.
- Ανδρικοπούλου Ε., Γιαννακού Α., Καυκαλάς Γ. και Πιτσιάβα Μ. (2007) *Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη*, Αθήνα: Κριτική.
- Βούλγαρης Σ. και Τριανταφυλλόπουλος Ν. (2011) "Η κρίση των ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων υψηλού επιχειρηματικού κινδύνου: τα αίτια και οι μηχανισμοί της", στο: Γ. Ψυχάρης Γ. και Γ. Φώτης (επ.), *Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση: Τάσεις και Προοπτικές*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 305-315.
- Γιαννακούρου Γ. (1992) "Μορφές νομιμοποίησης των ιδιωτικών συμφερόντων στην ελληνική πολεοδομική διοίκηση", *Τόπος*, 4: 113-133.
- Γιαννακούρου Γ. (1999) "Το θεσμικό πλαίσιο του σχεδιασμού των πόλεων στην Ελλάδα", στο: Οικονόμου Δ. και Πετράκος Γ. (επ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων*, Βόλος/Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας/Gutenberg, 457-480.
- Δελλαδέτση Π.-Μ. (2003) "Κτηματαγορά και αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα: προοπτικές και προβλήματα", στο: Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ. (επ.), *Χώρος και Περιβάλλον. Παγκοσμιοποίηση – Διακυβέρνηση – Βιωσιμότητα*, Αθήνα: Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης (2006) "Πολεοδομικός Σχεδιασμός: Προβλήματα Εφαρμογής και Προτάσεις Μεταρρύθμισης", Έκθεση Επιστημονικής Επιτροπής, Δεκέμβριος (mimeo).
- Οικονόμου Δ. (1999) "Πολιτική γης και εφαρμογή πολεοδομικών σχεδίων", στο: Οικονόμου Δ. και Πετράκος Γ. (επ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων*. Βόλος/Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας/Gutenberg, 447-456.
- Οικονόμου Δ. (2000) "Σύστημα χωρικού σχεδιασμού. Η ελληνική πραγματικότητα και η διεθνής εμπειρία", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 101-102: 3-57.

²⁸ Υπό αυτή την έννοια, η εργασία αποτελεί μια προσπάθεια θεώρησης θεμάτων που είχαν τεθεί σε παλαιότερη εργασία (Τριανταφυλλόπουλος, 2005).

- Τριανταφυλλόπουλος Ν. (2005) "Η Κρίση της Αγοράς Γραφείων της Αθήνας: Μια ερμηνευτική προσέγγιση", *Αειχώρος*, 4(2): 4-33.
- Τριανταφυλλόπουλος Ν. και Αλεξανδροπούλου Ι. (2010α) "Μεταφορά Συντελεστή Δόμησης. Το Πολεοδομικό Εργαλείο και η Αγορά Ακινήτων", *Περιβάλλον και Δίκαιο*, 4.
- Τριανταφυλλόπουλος Ν. και Αλεξανδροπούλου Ι. (2010β) "Ο ρόλος των διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών στην αστική ανάπτυξη και διακυβέρνηση των πόλεων της Μεσογείου", στο: Μπεριάτος Η. και Παπαγεωργίου Μ. (επ.), *Χωροταξία – Πολεοδομία – Περιβάλλον στον 21ο Αιώνα. Ελλάδα – Μεσόγειος*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 327-340.
- Τριανταφυλλόπουλος Ν. και Κανδύλα Θ. (2010) "Η συμπεριφορά των αγοραστών κατοικίας κατά την περίοδο 2004-2007", *Αειχώρος*, 13: 94-117.

Ξενόγλωσση

- Adams D. (1994) *Urban planning and the development process*, Routledge.
- Alexander E. (1992) "A Transaction Cost Theory of Planning", *Journal of the American Planning Association*, 58(2): 190-200.
- Alexander E. (2004) "Between State and Market: A Third Way of Planning", *International Planning Studies*, 13(2): 119-132.
- Badie B. (1995) *La fin des territoires*, Paris: Fayard.
- Bahgat G. (2008) "Sovereign Wealth Funds: dangers and opportunities", *International Affairs*, 84(6): 1189-1204.
- Begg H.M. (1991) "Town and regional planning and the challenge of sustainable development", *The Planner*, 77(22): 7-8.
- Berger M. (2003) "Periurbanisation et division sociale de l'espace francilien", *Canadian Journal of Regional Science*, Summer-Autumn.
- Berger M. (2006) "Périurbanisation et accentuation des logiques ségrégatives en Île-de-France", *Hérodote*, 122: 198-211.
- Bersani C. (επ.) (1995) *Qui doit payer la ville?* Paris: ADEF.
- Bobot L. (2008) "Teaching negotiation for town planners in France", *Journal of European Real Estate Research*, 1(2): 183-200
- Booth P. (2003) "Promoting radical change: the loi relative à la solidarité et au renouvellement urbains in France", *European Planning Studies*, 11(8): 949-965.
- Buck N., Gordon I., Harding A. και Turock I. (επ.) (2005) *Changing Cities; Rethinking Urban Competitiveness, Cohesion and Governance*, Basingstoke/New York, Palgrave/Macmillan.

- Budd, L. (1995) "Globalization, Territory and Strategic Alliances in Different Financial Centers", *Urban Studies*, 32(2): 345-360.
- Buitelaar E. (2003) "Neither markets nor government: comparing the performance of user rights regimes", *Town Planning Review*, 74(1): 315-330.
- Buitelaar E. και Needham B. (2007) "Property rights and private initiatives", *Town Planning Review*, 78(1): 1-8.
- CB Richard Elis (2008) "Global View Point", CBRE, autumn.
- Charmes E. (1998) "La nouvelle bulle a éclaté en Thaïlande", *Etudes Foncières*, No 81.
- Charmes E. (2003) "Flux internationaux de capitaux et bulles spéculatives métropolitaines – Le cas de Bangkok et de la Thaïlande", στο: Osmont A. και Goldblum C. (επ.), *Villes et citadins dans la mondialisation*, Paris: Karthala-GEMDEV, 91-105.
- Charney I. (2001) "Three Dimensions of Capital Switching within the Real Estate Sector: A Canadian Case Study", *International Journal of Urban and Regional research*, 25(4): 740-758.
- Coase R. (1960) "The problem of social cost", *Journal of Law and Economics*, 3: 1-44.
- Collyn C. και Senhadji A. (2002) "Lending Booms, Real Estate Bubbles and The Asian Crisis", *International Monetary Fund (IMF) Working Paper*, WP/02/20.
- D'Arcy E. (2009) "The evolution of institutional arrangements to support the internationalisation of real estate involvements: Some evidence from Europe", *Journal of European Real Estate Research*, 2(3): 280-293.
- Delladetsima P.M. (2006) "The emerging property development pattern in Greece and its impact on spatial development", *European Urban and Regional Studies*, 13(3): 245-278.
- Dehesh A. και Pugh D. (1999) "The Internationalization of Post-1980 Property Cycles and the Japanese 'Bubble' Economy, 1986-1996", *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(1): 147-164.
- Dehesh A. και Pugh C. (2000) "Property cycles in a global economy", *Urban Studies*, 37(13): 2581-2602
- Deutsche Bank Research (2008) "SWFs and foreign investment policies – an update", 22 October.
- Ennis F. (επ.) (2003) *Infrastructure Provision and the Negotiation Process*, London: Ashgate.
- European Commission, Directorate General, Joint Research Centre (2006) "Urban sprawl in Europe. The ignored challenge", Report No 10, European Environment Agency.
- Fainstein S. (2000α) "Planning Theory and the City", *Journal of Planning Education and Research*, 25(2): 121-130.

- Fainstein S. (2000β) "New Directions in Planning Theory", *Urban Affairs Review*, 35(4): 451-78.
- Freire M. και Stren R. (επ.) (2001) *The Challenge of Urban Governance. Policies and Practices*, World Bank Institute Development Studies, Washington and Toronto: The World Bank Institute and The Centre for Urban and Community Studies, University of Toronto.
- Fugita K. (2000) "Asian Crisis, Financial Systems and Urban Development", *Urban Studies*, 37(12): 2197-2216.
- Geuting E. (2007) "Proprietary governance and property development. Using changes in the property-rights regime as a market-based policy tool", *Town Planning Review*, 78(1): 23-39.
- Haila A. (1991) "Four Types of Investment in Land and Property", *International Journal of Urban and Regional Research*, 15(3): 343-365.
- Haila A. (2007) "The Market as the New Emperor", *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(1): 3-20.
- Haro L. και Sullivan M. (2009) "The American Mortgage Crisis Goes Global", *Critique*, 37(1): 51-65.
- Harvey D. (1982) *The limits to capital*, London: Blackwell.
- Harvey D. (1985) *The urbanization of capital: studies in the history and theory of capitalist urbanization*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Healey P., Purdue M. και Ennis F. (1995) *Negotiating Development. Rationales and Practice for Development Obligations and Planning Gain*, London: Spon.
- Hilbers P., Lei Q. και Zacho L. (2001) "Real Estate Market Developments and Financial Sector Soundness", International Monetary Fund (IMF) Working Paper, WP/01/129.
- Holcombe R. (2004) "The New Urbanism Versus the Market Process", *The Review of Austrian Economics*, 17(2/3): 285-300.
- Jones Lang LaSalle [JLL] (2002) "World Winning Cities – Paper 1", JLL.
- Jones Lang LaSalle [JLL] (2003α) "Governance Matters – The First Jones Lang LaSalle City Governance Survey", JLL.
- Jones Lang LaSalle [JLL] (2003β) "Rising Urban Stars – Uncovering Future Winners", JLL
- Jones Lang LaSalle [JLL] (2006) "Global Real Estate Capital, More Markets, More Competition", Μάρτιος.
- Jones Lang LaSalle [JLL] (2007) "Back to Real Estate Fundamentals", JLL advance.
- Jones Lang LaSalle [JLL] (2008) "Global Transparency Index Report".
- Jones Lang LaSalle [JLL] (2009) "Dubai City Profile", October, On point report, JLL.

- Immergluck D. (2008) "From the Subprime to the Exotic", *Journal of the American Planning Association*, 74(1): 59-76
- Klosterman R. (1985) "Arguments for and against planning", *Town Planning Review*, 56(1): 5-20.
- KPMG (2007) "Taxation of Real Estate Investment Trusts", KPMG.
- Laposa S., Alford P., Trifilo T. και Price Waterhouse Coopers LLP (2008) "Global Real Estate Funds – Trends and Issues", PWC, report.
- Lai L.W.C. (2005) "Neo-Institutional Economics and Planning Theory", *Planning Theory*, 4(1): 7-19.
- Lai L.W.C. και Lorne, F.T. (2006) "Planning by negotiation for sustainable development: A tale of two habitats", *Economic Affairs*, 26(1): 54-58.
- Leitner H. (1994) "Capital markets, the development industry and urban office dynamics: rethinking business cycles", *Environment and Planning A*, 26(5): 779-802.
- Liu C. H. και Mei J. (1998) "The predictability of international real estate markets, exchange rate risks and diversification consequences", *Real Estate Economics*, 26(1): 3-39.
- Micelli E. (2002) "Development Rights markets to Manage Urban Plans in Italy", *Urban Studies*, 39(1): 141-154.
- Montgomerie J. (2008) "Bridging the critical divide: global finance, financialisation and contemporary capitalism", *Contemporary Politics*, 14(3): 233-252.
- Nappi-Choulet I. (2006) "The Role and Behaviour of Commercial Property Investors and Developers in French Urban Regeneration: The Experience of the Paris Region", *Urban Studies*, 43(9): 1511-1535.
- Needham B. (2006) *Planning, Law and Economics. The rules we make for using land, coll. The TRPI Library Series*, London/New York: Routledge.
- Peterson G. (2009) *Unlocking Land Values to Finance Urban Infrastructure*, Trends and Policy options, No 7, Washington DC: The World Bank and International Bank for Reconstruction and Development - Public-Private Infrastructure Advisory Facility,
- Pigou A. (1932) *The Economics of Welfare*, 4th edition, London: Macmillan. [Διαθέσιμο online στο: <http://www.econlib.org/library/NPDBooks/Pigou/pgEW.html>].
- Preusse H. G. (2001) "Banks, Financial Liberalisation and Financial Crises in Emerging Markets", *The World Economy*, 24(7): 911-931.
- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2005) "Global Real Estate Now", Vol. 10, Nr 3, PWC.
- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2006) "Global Real Estate Now", PWC, Ιούλιος.
- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2007) "Global Real Estate Now", PWC, Μάρτιος.
- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2008α) "Global Real Estate Now", PWC, Ιούνιος.

- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2008β) "Managing in a Downturn", PWC, Talking Points.
- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2008γ) "Navigating the big risk and opportunities in an interconnected world", PWC, American Perspectives.
- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2008δ) "No Going Back", PWC, Talking Points.
- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2009α) "Worldwide Real Estate Investment Trusts Regimes", PWC, Country Summaries.
- Price Waterhouse Coopers [PWC] (2009β) "Changing rules. The regulation, taxation and distribution of hedge funds around the world", PWC Asset Management.
- Price Waterhouse Coopers – Urban Land Institute [PWC – ULI] (2006) "Emerging Trends in Real Estate 2007: Europe", PWC-ULI.
- Price Waterhouse Coopers – Urban Land Institute [PWC – ULI] (2007) "Emerging Trends in Real Estate 2008: Europe", PWC-ULI.
- Price Waterhouse Coopers – Urban Land Institute [PWC – ULI] (2008) "Emerging Trends in Real Estate 2009: Europe", PWC-ULI.
- Price Waterhouse Coopers – Urban Land Institute [PWC – ULI] (2009α) "Emerging Trends in Real Estate 2010. US, Canada and Latin America edition", PWC-ULI.
- Price Waterhouse Coopers – Urban Land Institute [PWC – ULI] (2009β) "Emerging Trends in Real Estate 2010. Asia", PWC-ULI.
- Renard V. (2004) "Les enjeux urbains des prix fonciers et immobiliers", στο: Prager J.C. (επ.), *Villes et Economie*, coll. Villes et Société, Paris: La Documentation Française.
- Renard V. (2007) "Property Rights and the transfer of development rights", *Town Planning Review*, 78(1): 41-60.
- Renard V. (2008) "La ville saisie par la finance", *Le Débat*, 148.
- Renard V. (2009) "Coût du logement: la question du foncier", *Informations Sociales*, 155: 48-57.
- Renaud B. (1997) "The 1985 to 1994 Global Real Estate Cycle: An Overview", *Journal of Real Estate Literature*, 5(1): 13-44.
- Roux E. και Vanier M. (2008) *La périurbanisation: problématiques et perspectives*, DIACT (πρώην DATAR), Paris: La Documentation Française.
- Sanyal B. (2007) "Déjà vu", *Planning Theory*, 6(3): 327-331.
- Sagalyn L. (2007) "Public/Private Development", *Journal of the American Planning Association*, 73(1): 7-22.
- Sajor E. (2003) "Globalization and the Urban Property Boom in Metro Cebu, Philippines", *Development and Change*, 34(4): 713-741.

- Sintusingha S. (2006) "Sustainability and urban sprawl: Alternative scenarios for a Bangkok superblock", *Urban Design International*, 11(3/4): 151-172.
- Sirmans C.F. και Worzala E. (2003) "International Direct Real Estate Investment: A Review of the Literature", *Urban Studies*, 40(5/6): 1081-1114.
- Shiller R. (2001) "Human behavior and the efficiency of the financial system", Cowles Foundation Paper No. 1025, Cowles Foundation for Research in Economics at Yale University.
- Shiller R. (2006) *Irrational Exuberance*, 2nd edition, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Soros G. (2008) *The New Paradigm of Financial Markets*, Perseus Books Group.
- Sovereign Wealth Fund Institute [SWF] (2009) "Major Sovereign Wealth Fund Real Estate Transactions 2000-2008", Roseville (CA): SWF Institute.
- Stevenson S. (2000) "International real estate diversification: empirical tests using hedged indices", *Journal of Real Estate Research*, 19(1/2): 105-131.
- Stiglitz J. (2000) "Capital Market liberalization, economic growth and instability", *World Development*, 28(6): 1075-1086.
- Stiglitz J. (2003) *Quand le capitalisme perd la tête*, Paris: Fayard. (Πρωτότυπος τίτλος: The Roaring Nineties).
- Strange S. (1994) *States and Markets*, 2nd edition, Frances Pinter Publishers Ltd.
- Strange S. (1996) *The retreat of the State: the diffusion of power in the world economy*, Cambridge: Cambridge Studies in International Relations.
- Strange S. (1997) *Casino Capitalism*, Manchester: Manchester University Press.
- Swyngedouw E., Moulaert F. και Rodriguez A. (2002) "Neoliberal Urbanization in Europe: Large-scale Urban Development Projects and the New Urban Policy", *Antipode*, 34(3): 543-577.
- Taşan-Kok T. (2007) "Global urban forms and local strategies of property market actors", *Journal of Housing and the Built Environment*, 22(1): 69-90.
- Taşan-Kok T. και van Weesep J. (2007) "Global-local interaction and its impact of cities", *Journal of Housing and the Built Environment*, 22(1): 1-11.
- Thrift N. (1987) "The fixers: the urban geography of international commercial capital", στο: Henderson J. και Castells M. (επ.), *Global restructuring and territorial development*, London: Sage.
- van Kempen R. (2007) "Divided cities in the 21st century: challenging the importance of globalisation", *Journal of Housing and the Built Environment*, 22(1): 13-31.
- Weber R. (2002) "Extracting Value from the City: Neoliberalism and Urban Redevelopment", *Antipode*, 34(3): 519-540.

- Webster C. J. (1998) "Public choice, Pigouvian and Coasian planning theory", *Urban Studies*, 35(1): 53-75.
- Webster C. και Lai L.W.C. (2003) *Property Rights, Planning and Markets*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Wilson P., Stevenson S. και Zurbruegg R. (2007) "Foreign Property Shocks and the Impact on Domestic Securitized Real Estate Markets: An Unobserved Components Approach", *Journal of Real Estate Finance and Economics*, 34(3): 407-424.
- Wilson P. J. και Zurbruegg R. (2003) "International diversification of real estate assets - is it worth it? Evidence from the literature", *Journal of Real Estate Literature*, 11(2): 259-278.
- Wolf C. J. (1987) "A theory of non-market failure: framework for implementation analysis", *The Journal of Law and Economics*, 30(1): 107-139.
- World Bank (2009) *Systems of Cities. Harnessing urbanization for growth and poverty alleviation. The World Bank Urban and Local Government Strategy*, Washington D.C.: The World Bank.
- World Bank, Infrastructure Group Urban Development (2000) *Cities in Transition. World Bank and local Government Strategy*, Washington DC: the World Bank.
- Worzala E., Lizieri C. και Newell G. (1996) "The convergence of international real estate markets", Εργασία που παρουσιάστηκε στο International Real Estate Conference της American Real Estate and Urban Economics Association, Orlando, FL.
- Worzala E. και Sirmans C.F. (2003) "Investing in International Real Estate Stocks: A review of this Literature", *Urban Studies*, 40(5/6): 1115-1149.

Νίκος Τριανταφυλλόπουλος,
· Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: ntriant@uth.gr

Συνέδρια της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA/RSAI) την περίοδο 2010-2012

50^ο Συνέδριο ERSA 2010, Jönköping Σουηδία

51^ο Συνέδριο ERSA 2011, Βαρκελώνη Ισπανία

52^ο Συνέδριο ERSA 2012, Μπρατισλάβα Σλοβακία

Γιάννης Ψυχάρης

Αναπλ. Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Πρόεδρος, Ελληνικό Τμήμα ERSA/RSAI

Η Ευρωπαϊκή Εταιρεία Περιφερειακής Επιστήμης (European Regional Science Association – ERSA, <http://www.ersa.org>) με τα 18 επιμέρους εθνικά τμήματα μεταξύ των οποίων και το ελληνικό, είναι μια από τις τρεις υπερεθνικές ενώσεις που συναποτελούν την Διεθνή Εταιρεία Περιφερειακής Επιστήμης (Regional Science Association International – RSAI). Οι άλλες δύο είναι οι Regional Science Association of the Americas και Pacific Regional Science Conference Organization.

Τα συνέδρια της RSAI είναι ένας θεσμός που συγκεντρώνει κάθε χρόνο πλήθος επιστημόνων από κάθε γωνιά του πλανήτη. Ειδικότερα, τα συνέδρια της ERSA συνιστούν την πολυπληθέστερη συνάντηση της περιφερειακής επιστήμης σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο αριθμός των εισηγήσεων ανέρχεται σε περίπου 900, ενώ ο αριθμός των συμμετεχόντων ξεπερνά τους 1000 συνέδρους που προέρχονται από 50 και πλέον χώρες.

Τηρώντας την παράδοση της γεωγραφικής κάλυψης ολόκληρης της Ευρώπης τα συνέδρια της ERSA πραγματοποιήθηκαν το 2010 στο Jönköping της Σουηδίας, το 2011 στη Βαρκελώνη-Ισπανία, το τρέχον έτος 2012 θα γίνει στην Μπρατισλάβα-Σλοβακία, ενώ το 2013 πρόκειται να διεξαχθεί στο Παλέρμο-Ιταλία και το 2014 στην Αγία Πετρούπολη-Ρωσία. Στη χώρα μας το ευρωπαϊκό συνέδριο έχει διοργανωθεί δύο φορές –το 1986 στην Αθήνα και το 2006 στο Βόλο.

50^ο Συνέδριο ERSA 2010, Jönköping, Σουηδία

Το συνέδριο της ERSA στην Σουηδία είχε ίσως τη μεγαλύτερη προσέλευση από κάθε προηγούμενο. Αυτό αντανακλά την πολύ καλή οργάνωση αλλά οφείλεται και σε δύο ακόμη παράγοντες. Πρώτον, το συνέδριο αυτό είχε επετειακό χαρακτήρα καθώς συμπληρώθηκαν 50 συνέδρια περιφερειακής επιστήμης γεγονός που έδωσε στην διοργάνωση έναν πανηγυρικό χαρακτήρα. Δεύτερον, η παρουσία του Krugman, με το κύρος του βραβευμένου επιστήμονα με το Nobel Οικονομικών, αλλά και πολλών ακόμη διακεκριμένων ομιλητών όπως Fujita, Venables, Thisse, κ.α. λειτούργησε ως μαγνήτης για την προσέλκυση μεγάλου αριθμού επιστημόνων.

Κεντρικό θέμα του συνεδρίου αποτέλεσε η "οικονομία της γνώσης" (*Sustainable Regional Growth and Development in the Creative Knowledge Economy*) και διήρκεσε πέντε ημέρες, 19-23 Αυγούστου 2010.

51^ο Συνέδριο ERSA 2011, Βαρκελώνη, Ισπανία

Μετά τον ευρωπαϊκό Βορρά το συνέδριο μεταφέρθηκε στον Νότο και ειδικότερα στην Βαρκελώνη της Ισπανίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι είναι η δεύτερη φορά που διοργανώνεται στο συνέδριο της ERSA στην Βαρκελώνη. Επίσης πρέπει να αναφερθεί ότι το Ισπανικό είναι το πολυπληθέστερο και από τα πιο δυναμικά τμήματα της ERSA, με μεγάλη παράδοση και συμβολή στην Περιφερειακή Επιστήμη. Το συνέδριο της Βαρκελώνης είχε επίσης μεγάλη προσέλευση και υψηλό επίπεδο διαλέξεων και συζητήσεων.

Θέμα του συνεδρίου ήταν η ανάπτυξη των πόλεων και περιφερειών της Ευρώπης στο σύγχρονο κόσμο (*New Challenges for European Regions and Urban Areas in a Globalised World*) και διήρκεσε επίσης πέντε ημέρες, 30 Αυγούστου έως 3 Σεπτεμβρίου.

50^ο Συνέδριο, Jönköping, Σουηδία

19 - 23 Αυγούστου 2010

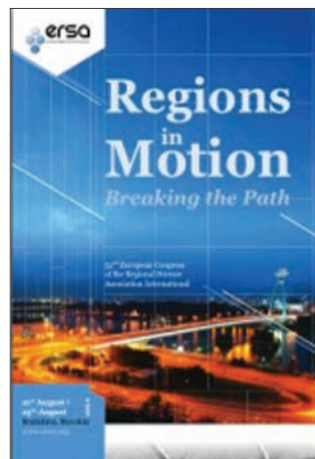
51^ο Συνέδριο, Βαρκελώνη, Ισπανία

30 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 2011

52^ο Συνέδριο ERSA 2012, Μπρατισλάβα, Σλοβακία

Αυτή την χρονιά το συνέδριο μεταφέρεται σε μια από τις νέες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τη Σλοβακία. Το συνέδριο αυτό που έχει ήδη προσελκύσει μεγάλο αριθμό άρθρων –που ανέρχεται στα 860– και συμμετεχόντων – από 53 χώρες– θα έχει ως κεντρικό θέμα τις μεταβολές που επέρχονται στις περιφέρειες από την οικονομική κρίση (*Regions in Motion – Breaking the Path*) και θα διαρκέσει πέντε ημέρες, 21 έως 25 Αυγούστου 2012.

Οι διαλέξεις προσκεκλημένων ομιλητών και οι συζητήσεις αναμένεται να κρατήσουν έντονο το ενδιαφέρον των συνέδρων. Στους προσκεκλημένους ομιλητές συγκαταλέγονται οι Ann Markusen (Humphrey School of Public Affairs), James P. LeSage, (Texas State University), Johannes Bröcker, (University of Kiel) και Peter Nijkamp (Free University, Amsterdam). Σε συζητήσεις συμμετέχουν επίσης εκπρόσωποι της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΙΒ) και του ΟΟΣΑ.

52^ο Συνέδριο, Μπρατισλάβα, Σλοβακία

21 - 25 Αυγούστου 2012

Προγραμματισμός μελλοντικών συνεδρίων ERSA

Σε ότι αφορά στα μελλοντικά συνέδρια, το συνέδριο της ERSA το 2013 θα πραγματοποιηθεί στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Παλέρμο στην Σικελία και θα διαρκέσει πέντε ημέρες, 27-31 Αυγούστου 2013, ενώ το συνέδριο της ERSA το 2014 μεταφέρεται στην Αγία Πετρούπολη της Ρωσίας, και θα διεξαχθεί στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Αγίας Πετρούπολης κατά το διάστημα 26-29 Αυγούστου 2014.

Παρατηρείται λοιπόν ότι στις Βόρειες ευρωπαϊκές χώρες το συνέδριο διοργανώνεται νωρίτερα τον Αύγουστο, ενώ στον Νότο οργανώνεται προς το τέλος Αυγούστου και αρχές Σεπτεμβρίου. Αυτό οφείλεται στις κλιματικές συνθήκες και στην μεγαλύτερη διάρκεια της καλοκαιρινής σεζόν στον Νότο.

Βραβεύσεις και δραστηριότητα της ERSA

Τα τελευταία χρόνια στα συνέδρια της ERSA γίνεται η απονομή ενός βραβείου που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων. Το βραβείο αυτό ξεκίνησε το 2002 και μέχρι σήμερα έχει απονεμηθεί στους Peter Nijkamp (2002), Jean Paelinck (2003), Ake F. Andersson (2005), Martin Beckmann (2006), Jacques Thisse (2007), Tony Venables (2008), Paul Cheshire (2009), Roberto Camagni (2010), Piet Rietveld (2011).

Επίσης, στα συνέδρια της ERSA απονέμονται βραβεία σε νέους επιστήμονες – Erainos Prize– για την εργασία που παρουσιάζουν σε ειδικές για τους νέους επιστήμονες συνεδρίες.

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι θεσμό αποτελεί και το Θερινό Σχολείο της ERSA που απευθύνεται σε υποψήφιους διδάκτορες και νέους επιστήμονες οι οποίοι έχουν την ευκαιρία να παρουσιάσουν την εργασία τους και να συζητήσουν με συναδέλφους τους από άλλες χώρες, να πάρουν σημαντικά σχόλια από ειδικούς επιστήμονες αλλά και να παρακολουθήσουν διαλέξεις και μαθήματα που θα είναι χρήσιμα στην επιστημονική τους έρευνα. Τα θερινά σχολεία, σε αναλογία με τα συνέδρια, διοργανώνονται σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες και πανεπιστημιακά ιδρύματα. Το 22ο θερινό σχολείο της ERSA με θέμα "*Regional growth models: advances in theory methodology and empirical analysis*" πραγματοποιήθηκε στο Βόλο κατά το διάστημα 3-12 Ιουλίου 2009. Το εφετινό 25^ο θερινό σχολείο της ERSA με θέμα την Δημοσιονομική Αποκέντρωση θα πραγματοποιηθεί στο τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Umea, Σουηδία και θα διαρκέσει 10 ημέρες κατά το διάστημα 2-12 Ιουλίου 2012.

Arthur O'Sullivan, 2011

Αστική Οικονομική, 7^η έκδοση

Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα

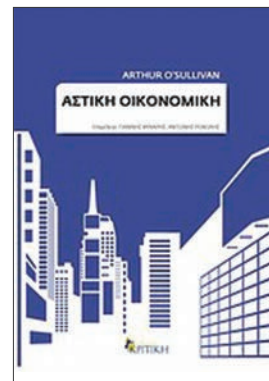
Μετάφραση: Ελεάννα Αντώνογλου

Επιμέλεια: Γιάννης Ψυχάρης, Αντώνης Ροβολής

Πρόδρομος Βλάμης

Ερευνητής, ΚΕΠΕ

*Επιστημονικός Συνεργάτης, Ελληνικό Παρατηρητήριο-
London School of Economics and Political Science*

Το βιβλίο του Arthur O'Sullivan έχει καταστεί ένα δημοφιλές ακαδημαϊκό σύγγραμμα, καταξιωμένο στη διεθνή βιβλιογραφία από την πρώτη κιόλας έκδοσή του το 1990. Η έκδοση αυτού του ξενόγλωσσου διδακτικού εγχειριδίου και στα ελληνικά από τις Εκδόσεις Κριτική έρχεται να προστεθεί στα, ομολογουμένως λίγα, βιβλία που κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά και ασχολούνται με θέματα οικονομικής ανάλυσης του χώρου. Η έβδομη έκδοση του O'Sullivan, από την οποία έγινε και η μετάφρασή του στην ελληνική γλώσσα, καλύπτει το αντικείμενο της Αστικής Οικονομικής και ισορροπεί με μεγάλη επιτυχία ανάμεσα στο επιστημονικό πεδίο των οικονομικών και της γεωγραφίας. Η Αστική Οικονομική είναι ο κλάδος της οικονομικής επιστήμης που ασχολείται με τη φύση και τη λειτουργία της οικονομίας της πόλης, την επίλυση θεμάτων του αστικού χώρου και με την διατύπωση πολιτικών αστικής ανάπτυξης. Το βιβλίο του O'Sullivan παρουσιάζει και καταφέρνει να αναδειξει με μεγάλη επιτυχία τέτοιου είδους θέματα δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις θεωρίες επιλογής του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών.

Το βιβλίο χαρακτηρίζεται από πληρότητα και ενσωματώνει με μοναδικό τρόπο την αξιοπρόσεκτη πρόοδο που έχει συντελεστεί τα τελευταία 20 χρόνια στην έρευνα στο συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο. Καλύπτει όχι μόνο τις κλασικές θεματικές ενότητες της θεωρίας εγκατάστασης των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών στα μεγάλα αστικά κέντρα, των οικονομικών των οικιστικών ακινήτων και της αστικής ανάπτυξης αλλά και θέματα όπως η φτώχεια, η εκπαίδευση, το δίκτυο μεταφορών, το έγκλημα και η δημόσια χρηματοδότηση στα αστικά κέντρα.

Πιο συγκεκριμένα, το βιβλίο χωρίζεται σε 6 μεγάλες ενότητες και οργανώνεται ως εξής: Η Ενότητα I εξηγεί γιατί οι πόλεις υπάρχουν και τι προκαλεί την ανάπτυξη ή την συρρίκνωσή τους. Η Ενότητα II εξετάζει το πώς οι δυνάμεις της αγοράς μορφοποιούν τις πόλεις και πραγματεύεται το ρόλο των κυβερνήσεων στον καθορισμό των προτύπων χρήσεων γης. Η Ενότητα III περιγράφει το σύστημα μεταφορών στις πόλεις και εξετάζει την αναγκαιότητα επιδότησης των δημόσιων συγκοινωνιών ως λύση στο πρόβλημα της εκτεταμένης χρήσης του αυτοκινήτου και των αρνητικών επιπτώσεων που αυτή προκαλεί (κυκλοφοριακή συμφόρηση, ρύπανση, ατυχήματα). Η Ενότητα IV παρουσιάζει ένα υπόδειγμα του "ορθολογικού εγκληματία", διερευνά τις αιτίες του εγκλήματος στα αστικά κέντρα και τις χωρικές διαστάσεις της εγκληματικότητας. Η Ενότητα V εξηγεί τα μοναδικά χαρακτηριστικά της αγοράς αστικής κατοικίας και διερευνά την επίδραση των κυβερνητικών πολιτικών στα οικιστικά ακίνητα. Τέλος, στην Ενότητα VI γίνεται αναφορά στο ρόλο των τοπικών κυβερνήσεων, ανάλυση του τρόπου επιδότησής τους από την κεντρική κυβέρνηση και συζήτηση του πώς εκλαμβάνουν οι φορολογούμενοι την επιβολή φόρων από τις τοπικές κυβερνήσεις. Ιδιαίτερα οι τελευταίες θεματικές ενότητες συμβάλουν σημαντικά στην διεπιστημονικότητα του βιβλίου και προσελκύουν το ενδιαφέρον φοιτητών και επιστημόνων από διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα όπως της Κοινωνιολογίας, Γεωγραφίας, Χωροταξίας, Πολεοδομίας, του Αστικού Σχεδιασμού και της Δημόσιας Διοίκησης.

Η έβδομη έκδοση του O'Sullivan επικαιροποιεί σημαντικό μέρος των ενοτήτων παλαιότερων εκδόσεων του βιβλίου και βελτιώνει το περιεχόμενό τους με την προσθήκη:

- α. χαρτών που αναδεικνύουν την χωρική κατανομή και διάσταση της οικονομικής δραστηριότητας στα αστικά κέντρα,
- β. ασκήσεων-ερωτήσεων στο τέλος κάθε κεφαλαίου για την εξάσκηση των φοιτητών,
- γ. παραρτημάτων στα κεφάλαια όπου ο συγγραφέας κρίνει απαραίτητο ότι χρειάζονται,
- δ. πινάκων και διαγραμμάτων που βασίζονται σε πρόσφατα δημογραφικά στοιχεία της Αμερικάνικης οικονομίας και
- ε. ερευνητικών ευρημάτων και αποτελεσμάτων μελετών, τόσο θεωρητικής όσο και εμπειρικής φύσεως, που έχουν δημοσιευτεί τα τελευταία 20 χρόνια σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά στο ερευνητικό πεδίο της αστικής οικονομικής, των οικονομικών της ακίνητης περιουσίας και των οικονομικών της κατοικίας.

Το βιβλίο του O'Sullivan, το οποίο έχει σχεδιασθεί για χρήση σε μαθήματα Αστικής Οικονομικής, κατά βάση προπτυχιακού επιπέδου, είναι γραμμένο με τρόπο απλό, εύχρηστο και φιλικό προς τον αναγνώστη και χρησιμοποιεί καθημερινές εκφράσεις αποφεύγοντας την σοβαροφάνεια και τον ακαδημαϊκό φορμαλισμό. Είναι ιδιαίτερα αναλυτικό χωρίς

όμως να γίνεται ούτε κουραστικό ούτε και εξαντλητικά τεχνικό, όπως συχνά συμβαίνει με άλλα βιβλία που κάνουν εκτεταμένη χρήση δυσκολονόητων ανώτερων μαθηματικών υποδειγμάτων. Το παρόν ακαδημαϊκό σύγγραμμα παρουσιάζει και αναδεικνύει όλες τις βασικές έννοιες και θεματικές ενότητες της Αστικής Οικονομικής και τις "παντρεύει" με ιδιαίτερη επιτυχία με τα εμπειρικά και θεωρητικά εργαλεία της σύγχρονης μικροοικονομικής προσέγγισης. Αυτό το σημείο αποτελεί ένα από τα πλέον ισχυρά μεθοδολογικά πλεονεκτήματα του βιβλίου. Μάλιστα στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται Παράρτημα με τίτλο "Εργαλεία της Μικροοικονομικής" ώστε οι αναγνώστες, που δεν διαθέτουν το ανάλογο υπόβαθρο γνώσεων, να επωφεληθούν από μια επισκόπηση των εννοιών που χρησιμοποιούνται στα μαθήματα Μικροοικονομικής.

Οι συμπληρωματικές βιβλιογραφικές αναφορές που παρέχονται στο τέλος κάθε κεφαλαίου είναι χρήσιμες στους φοιτητές και ερευνητές που επιθυμούν να μελετήσουν περαιτέρω την εκάστοτε θεματική ενότητα του βιβλίου. Επίσης, η πρωτοβουλία των επιμελητών της ελληνικής έκδοσης να παραθέσουν στο τέλος του βιβλίου 'Γλωσσάριο', στο οποίο γίνεται αναφορά των βασικών εννοιών της Αστικής Οικονομικής στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τους αναγνώστες, που ενδεχομένως έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με το γνωστικό αντικείμενο της Αστικής Οικονομικής και επιθυμούν να εξοικειωθούν με την αγγλική ορολογία.

Ωστόσο, το βιβλίο παρουσιάζει και κάποιες αδυναμίες όπως για παράδειγμα, η μεγάλη έκτασή του (περίπου 700 σελίδες), η οποία καθιστά σχεδόν αδύνατη την κάλυψη του περιεχομένου του σε ένα ακαδημαϊκό εξάμηνο. Μια επιπλέον αδυναμία αφορά στο ότι ο O'Sullivan γράφοντας αρχικά το εν λόγω σύγγραμμα στην αγγλική γλώσσα στοχεύει κατά κύριο λόγο στο κοινό των φοιτητών/φοιτητριών των αμερικανικών και αγγλοσαξονικών πανεπιστημίων με αποτέλεσμα:

- α. τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί για τα οικονομικά των πόλεων να αντλούν αποκλειστικά και μόνο από τις εμπειρίες και παραστάσεις αυτών των χωρών,
- β. το σύστημα μέτρησης που χρησιμοποιείται να είναι αυτό των ΗΠΑ (για παράδειγμα, γαλόνια για τη βενζίνη, μίλια για τις αποστάσεις, εκτάρια για την έκταση κλπ),
- γ. να γίνεται αναφορά σε φαινόμενα (γκετοποίηση, φυλετικές διακρίσεις κλπ) που δεν είναι ιδιαίτερα έντονα -τουλάχιστον όχι ακόμη- στις ελληνικές πόλεις, και
- δ. να γίνεται ανάλυση της οικονομικής και κοινωνικής δομής των ΗΠΑ για τα οποία δεν μπορεί να βρει κανείς το ακριβές ανάλογο στην ελληνική επικράτεια.

Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλεφθεί το όφελος που θα προκύψει για τους ελληνόφωνους αναγνώστες του βιβλίου από την απόκτηση παραστάσεων από άλλες χώρες του κόσμου, η οποία σε κάθε περίπτωση διευρύνει τον ορίζοντα των γνώσεων και ενδεχομένως να δημιουργεί ερεθίσματα για εκτενέστερη διερεύνηση του θέματος των οικονομικών των πόλεων.

Είναι γεγονός ότι ένα διδακτικό εγχειρίδιο, όσο καταξιωμένο και αν είναι στη διεθνή βιβλιογραφία, έχει πολλές δυσκολίες στη μεταφορά του σε άλλη γλώσσα. Για αυτό το λόγο θα ήθελα σε αυτό το σημείο να κάνω ιδιαίτερη μνεία στο έργο τόσο της μεταφράστριας όσο και των επιμελητών της έβδομης έκδοσης του βιβλίου του Ο'Sullivan στην ελληνική γλώσσα. Οι κ.κ καθηγητές Ψυχάρης και Ροβολής και η κα. Αντώνογλου έχουν κάνει εξαιρετική δουλειά αναφορικά με την άρτια απόδοση του κειμένου στην ελληνική γλώσσα. Καταφέρνουν να εισαγάγουν το ελληνικό κοινό, με μοναδικό τρόπο, στο αντικείμενο και τις έννοιες της Αστικής Οικονομικής και βρίσκουν μια ισορροπία ανάμεσα στο να διατηρηθεί η απλότητα του τρόπου γραφής αλλά και να αποδοθούν σωστά οι έννοιες στην ελληνική γλώσσα με την επιστημονική συνέπεια που απαιτείται για ένα ακαδημαϊκό σύγγραμμα. Το βιβλίο του Ο'Sullivan θεωρώ ότι αποτελεί απαραίτητο διδακτικό σύγγραμμα σε προπτυχιακά προγράμματα τμημάτων Περιφερειακής Ανάπτυξης, Οικονομικών, Γεωγραφίας, Πολεοδομίας, Περιβάλλοντος, κ.ά. Στην Ελλάδα, που δυστυχώς δεν υπάρχουν πολλά ανάλογα βιβλία, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί πιθανά και από μεταπτυχιακούς φοιτητές, που δεν είναι εξοικειωμένοι με τις έννοιες της Αστικής Οικονομικής και την μικροοικονομική προσέγγιση για την πόλη και τον αστικό χώρο.

Συμπερασματικά, θεωρώ ότι το βιβλίο του Ο'Sullivan είναι πρώτης κλάσης διδακτικό εγχειρίδιο και καλύπτει ένα βασικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία για τα οικονομικά των πόλεων. Η σημαντική αυτή εκδοτική επιτυχία των εκδόσεων Κριτική δίνει τη δυνατότητα στους φοιτητές των τμημάτων ελληνικών Πανεπιστημίων, στα οποία διδάσκεται το αντικείμενο της Αστικής Οικονομικής, να επωφεληθούν διαβάζοντάς το στην ελληνική γλώσσα.

Ελένη Μπαστέα, 2008

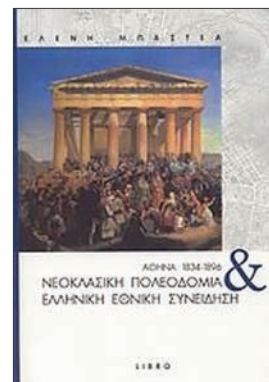
**ΑΘΗΝΑ 1834-1896: Νεοκλασική
πολεοδομία & ελληνική εθνική συνείδηση**

Εκδόσεις LIBRO, Αθήνα

Μετάφραση: Ελένη Μπαστέα

Διογένης Πυλαρινός

*MSc (London, LSE) Πολεοδόμος-Περιφερειολόγος, Εθνικό
Κέντρο Δημόσια Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης*

Για την Αθήνα τού 19^{ου} αιώνα έχουμε δύο κυρίως κατηγορίες μελετών. Από την μια υπάρχουν μελέτες καθαρά αρχιτεκτονικής οπτικής, οι οποίες επικεντρώνονται στην εξέταση κι ανάλυση των υφολογικών χαρακτηριστικών, με έμφαση στον νεοκλασικισμό, δημόσιων κι ιδιωτικών κτηρίων, μεμονωμένα ή ως ενοτήτων, τού αναδυόμενου τότε αστικού τοπίου. Από την άλλη έχουμε μελέτες οι οποίες είτε αφορούν την πολεοδομική εξέλιξη της Αθήνας ιστορικά ειδικά (π.χ. Τραυλός, 1993) είτε περιορίζονται στην παρουσίαση των από συστάσεως τού νέου Ελληνικού κράτους διαδοχικών πολεοδομικών σχεδίων της (π.χ. Μπίρης, 1995) χωρίς όμως συνολική διερεύνηση των συνθηκών παραγωγής αυτών των σχεδίων ή/και των κοινωνικών διεργασιών παραγωγής τού αστικού χώρου με ή χωρίς την μεσολάβηση αυτών των σχεδίων. Με το βιβλίο της κ. Ε. Μπαστέα έχουμε μία ολοκληρωμένη μελέτη η οποία εισέρχεται στην ουσία τού πολεοδομικού σχεδιασμού αλλά και των διαδικασιών παραγωγής του σύνολου Αθηναϊκού αστικού χώρου. Εξετάζει δηλαδή λεπτομερώς τις κοινωνικές διεργασίες οι οποίες συνιστούν την παραγωγή τού χώρου μέσω προταθέντων – απορριφθέντων– υλοποιηθέντων πολεοδομικών σχεδίων. Επιπλέον, επειδή μιλάμε για την αναβίωση κι ανασύσταση ενός ιστορικού αστικού χώρου, τού παλαιότερου στην Ευρώπη αστικού σχηματισμού με συνεχή κατοίκηση από την εποχή τού Χαλκού, σ'ένα νεοσύστατο, εν τώ γεννάσθαι, κράτος με διαμορφούμενη τότε εθνική επανααφήγηση, στο κέντρο της μελέτης, βρίσκεται ο συσχετισμός τού πολεοδομικού σχεδιασμού ως κοινωνικής, εν πολλοίς, διεργασίας με την διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης, της ιδέας δηλαδή πού το νέο έθνος αποκτούσε για τον εαυτό του ως συνέχειας της ιστορικής του εμπειρίας

Από μεθοδολογικής άποψης υπάρχουν δύο σχολές σκέψης όσον αφορά τον σχηματισμό της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης. Υπάρχουν εκείνοι οι οποίοι, ακολουθώντας ιστοριογραφικά-φιλοσοφικά πρότυπα τα οποία αναπτύχθηκαν προκειμένου να εξηγηθεί το πώς σχηματίστηκαν τα Κράτη – Έθνη της Δυτικής, κυρίως, Ευρώπης κι οι αντίστοιχες εθνικές συνειδήσεις τον 19^ο αιώνα, υποστηρίζουν πώς η νεοελληνική εθνική συνείδηση σχηματίστηκε **μετά την** ίδρυση του νέου Ελληνικού κράτους το 1830. Αυτή η ιστοριογραφική σχολή, κυρίως ιστορικών των τελευταίων 30 χρόνων, απορρίπτει δηλαδή την ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού και την ύπαρξη εθνικής συνείδησης των Ελλήνων πριν την Επανάσταση του 1821. Μια άλλη σχολή σκέψης, πλέον σοβαρή πιστεύω, υποστηρίζει το κατ' εμέ προφανές. Ότι δηλαδή υπήρχε και μάλιστα ισχυρή εθνική συνείδηση των Ελλήνων πριν το 1821 αναγόμενη μάλιστα κατά πολλούς στο ύστερο Βυζάντιο (π.χ. Σβορώνος, 2004· Γλύκατζη-Αρβελέρ, 209). Είναι δύσκολο πιστεύω ν' αμφισβητηθεί ότι υπήρξε μία συνεχής αφήγηση των Ελλήνων περί τον εαυτό τους αλλά και της παμπάλαιας Ελληνικής εμπειρίας ζυμωμένης σε μία παράδοση που γεφύρωνε χάσματα και διακοπές της συνέχειας κι ότι αυτή, με την δημιουργία του νέου Ελληνικού κράτους, εμβαθύνθηκε, μέσω ιδεολογικών και κοινωνικών αντιπαραθέσεων και της σύγκρουσης αντιτιθέμενων δυνάμεων σε μία διαδικασία επαναφήγησης της σε συνθήκες ελευθέρου πλέον βίου.

Στο βιβλίο της κ. Μπαστέα η μεθοδολογική γραμμή που ακολουθείται δίνοντας εγκυρότητα στην μελέτη της είναι πάντως απαλλαγμένη ιδεολογικών προσχώσεων κι η έμφαση δίνεται στην περιγραφή της παραγωγής του αστικού χώρου και μέσω αυτής θίγονται τα περί τον σχηματισμό ή μετασχηματισμό της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης στο νέο Ελληνικό κράτος ζητήματα. "Εκείνο", λέει η συγγραφέας, που *"προσπαθούμε να καταλάβουμε [είναι] αν ο σχεδιασμός και η αναγέννηση μιας πρωτεύουσας μπορεί όντως να μεσολαβήσει μεταξύ των (συχνά) αντιτιθέμενων δυνάμεων της σφυρηλάτησης εθνικής ταυτότητας από την μια και του εξευρωπαϊσμού από την άλλη"*.

Το βαθύτερο βέβαια αίτημα για την νεοπαγή τότε Ελληνική κοινωνία ήταν η προσχώρηση στην νεωτερικότητα. Αυτό ήταν το αίτημα το οποίο εκφραζόμενο, ως πρόβλημα, ως αγωνία "η Ελλάς να συναντήσει τα προπορευόμενα έθνη". Το πώς και με ποιους όρους θα εισήρχετο στην νεωτερική εποχή η Ελλάδα, ήταν που κινούσε τους μηχανισμούς – ιδεολογικούς και κοινωνικούς– (ανα)σύνθεσης της νέας Ελληνικής εθνικής συνείδησης. Γύρω από αυτό το αίτημα οι συζητήσεις, οι αντιπαραθέσεις, οι αμφιθυμίες, οι κοινωνικές συγκρούσεις, ήταν έντονες ενώ ακόμη πιο οξείς ήταν οι αντιδράσεις σε προσπάθειες βίαιου μονότροπου εκδυτικισμού όπως αυτή π.χ. που έκαναν οι Βαυαροί. και τούτο γιατί η νεωτερικότητα δεν είναι προϊόν αυτού του τύπου. Κι αν προτάγματά της όπως αυτά που δηλώθηκαν από την Γαλλική Επανάσταση για Ισότητα Ελευθερία Δικαιοσύνη εύρισκαν σχεδόν καθολική αποδοχή και επειδή αντικαθρέφτιζαν ιδέες που είχαν γεννηθεί εδώ σε

αυτόν τον γεωγραφικό τόπο από τούς προγόνους των νέων Ελλήνων άλλα στοιχεία της απορρίπτονταν μετά βδελυγμίας: Ο αντικληρικός της λ.χ. δεν μπορούσε να έχει θέση σε μια κοινωνία όπου η πίστη ήταν απόδειξη της γλωσσικής και εθνικής συνέχειας του Ελληνισμού για την οποία η Εκκλησία είχε συμβάλλει τα μέγιστα δυνατά ώστε να μην διαρραγεί στους αιώνες της υποδούλωσης. Ο ατομοκεντρισμός, άλλο παράδειγμα, της νεωτερικής εποχής ερχόταν σε αντίθεση, έστω μερική, με τον τρόπο οργάνωσης του συλλογικού βίου των Ελλήνων μέσα στο Οθωμανικό κράτος κ.ο.κ. Στέκεται αρκετές φορές κριτικά η μελέτη αυτή απέναντι σε όλα αυτά τα οποία συνιστούν την ιδιοτυπία του νέου Ελληνισμού αλλά εν τέλει καταφέρνει και τα εξισορροπεί συνθετικά. Κι ο αναγνώστης της θα δει εδώ όλες αυτές τις συζητήσεις κι αντιπαραθέσεις, πού συνέκβαλλαν στην εθνική συνείδηση εμπλουτίζοντάς την, αποτυπωμένες στο πλήθος των παρατιθέμενων δημοσιευμάτων του Τύπου της εποχής τα οποία βέβαια αφορούν τον πολεοδομικό σχεδιασμό της Αθήνας. Κι αυτό γιατί εκείνο πού κατέχει κεντρική θέση στη μελέτη αυτή είναι ο πολεοδομικός σχεδιασμός κι η σημαντική του, όπως αποδεικνύεται, συνέργια στην σχηματιζόμενη εξ' αρχής, ή, όπως εγώ πιστεύω, εμβαθυνόμενη προϋπάρχουσα ισχυρή και βιωματική εθνική συνείδηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο περιγράφεται παραδειγματικά η Ελληνική ιδιομορφία τόσο όσον αφορά την εξελικτική πορεία της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας όσο και οι, εκ παραλλήλου και σχετιζόμενες με αυτήν την πορεία, συνθετικές διαδικασίες παραγωγής του Αθηναϊκού αστικού χώρου. Γιατί μην ξεχνάμε, πως η παραγωγή του χώρου, είναι ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο κατά το οποίο κι εν τέλει σημαίνεται ο χώρος πολλαπλώς και ποικιλοτρόπως κι εγγράφονται σε αυτόν κοινωνικές διεργασίες και αφηγήσεις.

Σ' ένα άλλο επίπεδο της μελέτης ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Αθήνας τίθεται στο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων στο πεδίο του πολεοδομικού σχεδιασμού. Κι αυτό το επίπεδο ανάγνωσης του πολεοδομικού σχεδιασμού τη Αθήνας είναι επίσης πρωτότυπο και σημαντικό. Βρισκόμαστε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Είναι η εποχή πού ο Haussmann ανοίγει τα μεγάλα βουλεβάρτα των Παρισίων εξαλείφοντας τον παλιό ιστό της πόλης, μερικοί λένε προκειμένου, μετά και την εμπειρία της κομμούνα του 1848, να περνάν εύκολα πλέον τα κανόνια πού θ' αντιμετώπιζαν μια τυχόν καινούργια εξέγερση, στην Αγγλία προσπαθούν να καθαρίσουν τα *slums* του Ανατολικού Λονδίνου, στην Γερμανία αναπτύσσονται νέες χωρικές οργανώσεις, το επιστημονικό πεδίο του πολεοδομικού σχεδιασμού συντάσσεται κι εξελίσσεται στο Βερολίνο, το Παρίσι. Το σημαντικό εδώ σ' αυτήν την μελέτη είναι ότι ο συσχετισμός αλλά κι η αντίστιξη με τις διεθνείς εξελίξεις σε θέματα οργάνωσης του χώρου γίνεται για να εννοήσουμε όχι μόνο επιρροές και δάνεια αλλά και για να δειχθεί πώς μια διαδικασία, αυτή του πολεοδομικού σχεδιασμού, πού στην υπόλοιπη Ευρώπη και στις αποικίες της ήταν εν πολλοίς εκ των άνω, εδώ δέχθηκε ισχυρότατες εισροές από την κοινωνία.

Αυτό που αποδεικνύεται λοιπόν με αυτήν την μελέτη είναι ότι ο σχεδιασμός της Αθήνας δεν ήταν όπως πολλοί θεωρούν ούτε έργο μόνο μιας συντεχνίας αρχιτεκτόνων Ευρωπαίων κι Ελλήνων που επέβαλλαν ένα ορισμένο αρχιτεκτονικό ιδιόλεκτο και ύφος, ούτε αποτέλεσμα μόνο της θέλησης μιας "μεταπρατικής αστικής τάξης –κερδοσκόπων γής". Ήταν ένας συγκερασμός της θέλησης σπουδαίων Ελλήνων της Διασποράς που διέθεσαν κεφάλαια είτε επενδύοντας είτε προ πάντων μέσω ευεργεσιών, αρχιτεκτόνων που είχαν λίγο έως πολύ συναίσθηση του χώρου και της ιστορίας του και της βούλησης των κατοίκων για μια πρωτεύουσα αντάξια των προσδοκιών της παλιγγενεσίας του Έθνους. Κι ήταν οι δομές οργάνωσης του συλλογικού βίου των Ελλήνων, αυτές που είχαν διαμορφωθεί ως τυπικές ή άτυπες θεσμικές εκφράσεις του στα χρόνια της υποδούλωσης, οι οποίες, σ' ένα διαμεσολαβητικό ρόλο στο ελεύθερο βασίλειο, συμμετείχαν ενεργά στην διαδικασία οργάνωσης του Αθηναϊκού χώρου, στις διεργασίες αφομοίωσης ή απόρριψης στοιχείων της νεωτερικότητας.

Η συμμετοχή των πολιτών που έκριναν κατέκριναν πρότειναν βελτιώσεις ήταν συνεχής, έμμεση ή άμεση, θετική ή αρνητική ως προς τ' αποτελέσματά της. Απέτρεψε σημανσεις επιβολής μιας απολυταρχίας, όπως θα ήταν η προταθείσα από τους Βαυαρούς ανέγερση του ανακτόρου του Όθωνα στην Ακρόπολη, επέβαλλε την άποψή της για το πού θα κτισθεί η Μητρόπολη. Τα σχετικά κεφάλαια του βιβλίου έχουν εξαιρετική σημασία γιατί διαλύουν μύθους κι ανασυντάσσουν την αφήγηση για αυτήν την πόλη παραδίδοντάς μας την και ως κείμενο των πολιτών της.

Ο νεοκλασικισμός όντας μια αρχιτεκτονική γλώσσα που βασιζόταν στην επεξεργασία στοιχείων ύφους της Ελληνικής κλασικής αρχιτεκτονικής από την Δύση κι ένας τρόπος οργάνωσης του χώρου ο οποίος βασιζόταν στον Ιπποδάμειο κάρναβο για την Αθήνα η οποία περιβάλλετο από αρχιτεκτονικά σπαράγματα κι ερείπια των αρχαίων χρόνων ήταν εν τέλει, φρονώ,, δανείζομαι τον όρο από την γλωσσολογία, ένα **αντιδάνειο**, μια σύλληψη για τον χώρο και τα κτήρια που επέστρεφε στον γενέθλιο τόπο της. Φαινόταν να ταιριάζει στον Αθηναϊκό τοπίο αλλά και στην ιδέα της ιστορικής συνέχειας που ενυπήρχε στον πυρήνα της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων και ταυτόχρονα όπως ερχόταν από τα Δυτικά εισήγαγε την νέα πόλη στην νεωτερικότητα στην οποία επεδίωκαν να εισέλθει. Γι' αυτό κι έτυχε μια κατ' αρχάς θερμής, όπως αναφέρει η κ. Μπαστέα, υποδοχής. Η Αθήνα ήταν ένα ρευστό τοπίο τότε, μια πόλη πάνω σε μιαν άλλη πόλη, μια έκταση άδεια κι ένας πανάρχαιος ιστός. Πολλές από τις διαδρομές της ήταν τόσο αρχαίες, από την εποχή του Χαλκού έχει χρονολογήσει κάποιος ο Ι.Τραυλός, (1993) που ήταν αδύνατον να αγνοηθούν ή να καταργηθούν. Έπρεπε να ενσωματωθούν τα μνημεία με τα οποία οι κάτοικοι, όχι όλοι βέβαια αλλά η πλειονότητα τους, παρά την υποτιθέμενη απαιδευσία τους είχαν ισχυρή βιωματική σχέση, αν θυμηθούμε τον Μακρυγιάννη που μας αφηγείται πώς έδιναν οι ίδιοι

μολύβι για τα βόλια τους στους πολιορκούμενους στην Ακρόπολη Τούρκους προκειμένου αυτοί να μην σπάνε τις κολώνες του Παρθενώνα για να το βρουν. Τα Οθωμανικά κτίσματα έπρεπε να εξαλειφθούν. Η μελέτη στέκεται ελαφρώς κριτικά σε αυτό το σημείο. Αλλά θά πρέπει να σκεφτούμε πώς ό,τι άφησαν πίσω τους οι Οθωμανοί ήταν ίχνη της υποδούλωσης στην βαρβαρότητα. Οι κάτοικοι και μέσα από τον σχεδιασμό της πόλης έπρεπε να επαναοικειοποιηθούν τον χώρο, να αισθάνονται ότι τούς ανήκει, ότι μπορούσαν να εγγράψουν σε αυτόν την δική τους Ιστορία και ν' αναδείξουν την ιστορική συνέχεια. Ούτως ή άλλως τα Οθωμανικά κτίσματα ήταν είτε φτιαγμένα από *spoilia* αρχαίων μνημείων που έπρεπε να επανακτηθούν, είτε αποτελούσαν κακοποιηθείσες αρχαίων και Βυζαντινών μνημείων, π.χ. τα κτίσματα της φρουράς στην Ακρόπολη ή ο τεκές στους Αέρηδες (Ωρολόγιον Ανδρονίκου του Κυρρήστου). Κι εν τέλει οι Τούρκοι ποτέ δεν παρήγαγαν άξιο λόγο πολιτισμό κι ό,τι χτισμένο άφησαν πίσω τους δεν είχε καμιά πολιτιστική αξία.

Οι όποιες, ελάχιστες, ενστάσεις έχω αφορούν την διαφορετική μου θεώρηση σχετικά με τα ιδεολογικά συστατικά της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης όπως αυτή μετασηματίζεται τον 19^ο αιώνα. Επί παραδειγματι δεν μπορώ παρά να διαφωνήσω με την συγγραφέα όταν λέει: *"Τον επόμενο χρόνο (των Ολυμπιακών Αγώνων) παρατηρείται γενική αναζωπύρωση της Μεγάλης Ιδέας, που συνεπήρε το κράτος με πολεμικές επεκτατικές βλέψεις κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας"*. Η Μεγάλη Ιδέα όσο κι αν κακοποιήθηκε δεν ήταν στον πυρήνα της παρά μια ρηματική έκφραση του πατριωτισμού των Ελλήνων, της αγωνίας τους για την απελευθέρωση υποδούλων Ελλήνων που **αιτούντο** την απελευθέρωσή τους. Είναι πολλών σύγχρονων ιστορικών συνήθεια να βαφτίζουν τον πατριωτισμό των Ελλήνων εθνικισμό προκειμένου να χωρέσει η Ιστορία στα επιστημολογικά τους σταθερότυπα κι αυτό το ρεύμα φαίνεται να παρασύρει προς στιγμής την κατά τ' άλλα ψυχραιμη αυτή μελέτη. Οι υπόδουλοι τότε τόποι δεν ήταν Αλσατία και Λωραίνη έναντι των οποίων το νεοσύστατο βασίλειο είχε "επεκτατικές βλέψεις", κι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ήταν ο οικονομικός ανταγωνιστής της Ελλάδος αλλά θεσμική έκφραση κατάκτησης και υποδούλωσης σε μια βάρβαρη φυλή.

Κι αν στα πλαίσια της Μεγάλης Ιδέας, η οποία σημαίνεται αρνητικά από την συγγραφέα, η Αθήνα εθεωρείτο προσωρινή πρωτεύουσα έως ότου απελευθερωθεί η θεωρούμενη πραγματική πρωτεύουσα του Ελληνισμού η Κωνσταντίνου Πόλις, αυτό, όπως γίνεται αντιληπτό σε αυτήν την μελέτη δεν έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον πολεοδομικό σχεδιασμό της αφού η Αθήνα προοριζότο, όπως δείχνουν τα σχετικά τότε δημοσιεύματα, για πνευματική πρωτεύουσα του Ελληνισμού.

Κι εν τέλει: η μελέτη αυτή αναδεικνύει τον πολεοδομικό σχεδιασμό ως ένα προνομιακό πεδίο αναγνώρισης κοινωνικών διεργασιών κυρίως στο επίπεδο της διαρκούς επανασύνθεσης των ταυτοτικών στοιχείων του νέου Ελληνισμού και της συνέχισης της πολλών

αιώνων ιστορικής του εμπειρίας. Θα ήταν πολλαπλώς ενδιαφέρον αν η πρωτότυπη αυτή διερεύνηση της συσχέτισης χωρικών διεργασιών και διαρκούς ανασύνθεσης τού κειμένου της εθνικής μας αφήγησης προεκτεινόταν από άλλους μελετητές στον 20^ο αιώνα. Ποιά ήταν, ας πούμε, η εισφορά τού αστικού τοπίου πού όπως περιγράφεται εδώ σχηματίστηκε τόν 19^ο αιώνα στην λεγόμενη γενιά τού '30; Μια γενιά πού έδωσε λύση στο ερώτημα της προσχώρησης μας και με ποιούς όρους στην νεωτερικότητα αποφαινόμενη πώς πρέπει να κοιτάμε την Ελλάδα από "μέσα προς τα έξω" κι όχι "από έξω προς τα μέσα". Και τί σήμαινε η εκ νέου ανακάλυψη και τοτεμική σχεδόν λατρεία τού νεοκλασικισμού μετά την Μεταπολίτευση όταν και πάμπολλα λαμπρά του δείγματα τα είχαμε καταστρέψει και έχουμε αντιστρέψει την οπτική μας κοιτώντας την Ελλάδα απ' έξω προς τα μέσα επιστρέφοντας στο όραμα να συναντηθεί η "Ελλάς με τα προπορευόμενα αυτής Έθνη";

Πάντως το βιβλίο είναι ένα αξιανάγνωστο κείμενο, μετάφραση της ίδιας της συγγραφής από το πρωτότυπο της Αγγλικής, βραβευμένης έκδοσής του, εύληπτο και πολλές φορές απολαυστικό με την παράθεση των αποθησαυρισμένων χωρίων από τον Τύπο και τα δημόσια έγγραφα της εποχής όπου καταγράφονται ακόμα κι οι πρώτες απόπειρες οικοδόμησης και νομιμοποίησης αυθαιρέτων!

Βιβλιογραφία

- Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε. (2009) *Γιατί το Βυζάντιο*, Αθήνα: Εκδ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
- Μπίρης Κ. (1995) *Αι Αθήναι: Από τον 19ον εις τον 20ον αιών*, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Μέλισσα.
- Σβορώνος Ν. Γ.(2004) *Ελληνικό έθνος, γένεση και διαμόρφωση του νέου Ελληνισμού*, Εκδ. ΠΟΛΙΣ
- Τραυλός Ι.(1993) *Πολεοδομική εξέλιξης των Αθηνών*, Β' έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

1. Σκοπός του περιοδικού *Αειχώρος* είναι η προώθηση του διαλόγου και του προβληματισμού για ζητήματα που αφορούν την πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη και σχετίζονται τόσο με την ελληνική όσο και με τη διεθνή εμπειρία. Το περιοδικό δέχεται για δημοσίευση πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα. Επίσης δέχεται κείμενα για ζητήματα πολιτικής, κριτικούς σχολιασμούς για συνέδρια, συνεντεύξεις με ξένους και Έλληνες επιστήμονες, θεματικές κριτικές (review articles), καθώς και κριτικές/παρουσιάσεις για σχετικά βιβλία, οπτικοακουστικά προϊόντα και προϊόντα/υπηρεσίες των νέων τεχνολογιών που αναφέρονται στην προηγούμενη θεματολογία (κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικά προγράμματα, βιντεοκασέτες, DVD, CD-ROM, δικτυακούς ιστοχώρους, κ.ά.). Τα άρθρα κρίνονται από δυο ανώνυμους κριτές και τα υπόλοιπα κείμενα από τη Συντακτική Επιτροπή.

2. Τα πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 8.000 λέξεις, να είναι τυπωμένα στη μια όψη του χαρτιού, σε διπλό διάστημα, με περιθώριο 2,5 εκατοστά, και να περιλαμβάνουν τον αριθμό της σελίδας (στο δεξί άκρο της επικεφαλίδας). Στέλνεται ένα αντίτυπο (το οποίο δεν επιστρέφεται) καθώς και μια ακριβώς ίδια ηλεκτρονική έκδοση (σε μορφή MS-Word.doc με ηλεκτρονική υποβολή). Η πρώτη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει τον τίτλο, τα ονόματα των συγγραφέων, την επαγγελματική τους ιδιότητα, την ταχυδρομική και ηλεκτρονική τους διεύθυνση, τα τηλέφωνα και φαξ. Η δεύτερη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει με τη σειρά: τον τίτλο, μικρή περίληψη (abstract) 100-200 λέξεων η οποία θα αναφέρει το σκοπό και τα αποτελέσματα του άρθρου, καθώς και έως 7 λέξεις κλειδιά, στα ελληνικά και στα αγγλικά. Οι υποσημειώσεις πρέπει να περιορίζονται στις απολύτως απαραίτητες, να αριθμούνται με 1, 2, 3 κ.λπ. και να τοποθετούνται στο τέλος της σελίδας. Οι συγγραφείς πρέπει να δηλώνουν ότι τα κείμενα δεν έχουν υποβληθεί αλλού ή αν έχουν δημοσιευθεί σε άλλη γλώσσα. Η Συντακτική Επιτροπή δεσμεύεται ότι θα τους απαντήσει μέσα σε 6 μήνες.

3. Οι πίνακες και τα σχήματα τοποθετούνται με τίτλους και αύξοντα αριθμό μέσα στο κείμενο. Οι πίνακες αναφέρονται με τις πιθανές πηγές τους, όπως και όλες οι απεικονίσεις (χάρτες, γραφήματα, διαγράμματα, φωτογραφίες κ.ά.) οι οποίες ονομάζονται Σχήματα. Τα έγχρωμα σχήματα θα δημοσιεύονται σε ασπρόμαυρη έκδοση. Αν το άρθρο επιλεγεί για δημοσίευση θα ζητηθούν οι πρωτότυπες μορφές των σχημάτων.

4. Οι βιβλιογραφικές αναφορές πρέπει να υπάρχουν μέσα στο κείμενο με πρώτο το επίθετο των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα) ακολουθούμενο από το έτος δημοσίευσης και, όπου είναι απαραίτητο, τις σελίδες σε παρένθεση. Για παράδειγμα:

(Smith και Jones, 1995: 25-9· Smith, 1992α και 1992β).

Στην περίπτωση τριών ή περισσότερων συγγραφέων αναφέρεται το πρώτο επίθετο ακολουθούμενο από το κ.ά. Οι πλήρεις βιβλιογραφικές αναφορές τοποθετούνται (σε διπλό διάστημα) σε ξεχωριστή σελίδα στο τέλος του κειμένου. Πρέπει να περιλαμβάνουν τα επίθετα και τα αρχικά όλων των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα), το έτος δημοσίευσης (σε παρένθεση), τον τίτλο του άρθρου ή του βιβλίου, τον πλήρη τίτλο του περιοδικού, τον τόμο και τις σελίδες, καθώς και, στην περίπτωση βιβλίων και άλλων ντοκουμέντων, τον τόπο έκδοσης και τον εκδοτικό οίκο. Για παράδειγμα:

Allmendinger P., Prior A. και Raemaekers J. (επ.) (2000) *Introduction to Planning Practice*, Chichester: John Wiley & Sons.

Olmsted F. L. (1996) "Public parks and the enlargement of towns", στο: R. T. LeGates και F. Stout (επ.), *The City Reader*, London: Routledge, 337-44.

Cullingworth J. B. (1994) "Alternate planning systems", *Journal of the American Planning Association*, 60(2): 162-72.

Αραβαντινός Α., Βλαστός Θ., Γκόλιας Ι. και Πετράκης Κ. (1995) "Διαδημοτικό Τραμ: Σύνδεση του Κέντρου Αθήνας με Παραλιακούς Δήμους", Αθήνα: Δήμος Αθηναίων.

5. Αν το επιτρέπουν οι προθεσμίες τα κείμενα θα αποστέλλονται στους συγγραφείς πριν από την τελική εκτύπωση για διορθώσεις (μόνο τυπογραφικά λάθη και όχι σημαντικές αλλαγές ή αναθεωρήσεις). Τα κείμενα θα πρέπει να διορθώνονται αμέσως και να επιστρέφονται στη γραμματεία του περιοδικού.

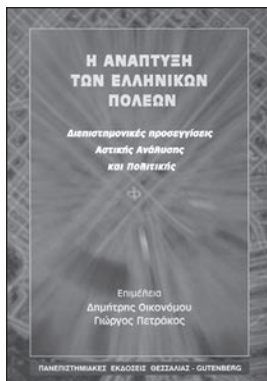
6. Τα κείμενα για ζητήματα πολιτικής και οι κριτικοί σχολιασμοί των συνεδρίων πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 4.000 λέξεις, οι θεματικές κριτικές τις 3.000 λέξεις, ενώ οι κριτικές για βιβλία και οπτικοακουστικά προϊόντα τις 2.000 λέξεις. Όλα τα κείμενα θα αποστέλλονται ταχυδρομικά και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση του περιοδικού.

7. Ο κάθε συγγραφέας θα λαμβάνει ταχυδρομικά δυο τεύχη του περιοδικού δωρεάν.

8. Τα βιβλία για βιβλιοκριτική αποστέλλονται σε δυο αντίτυπα στη διεύθυνση του περιοδικού.

9. Όλες οι συνεργασίες υποβάλλονται ηλεκτρονικά στον ηλεκτρονικό σύνδεσμο του περιοδικού <http://www.aeihoros.gr>, με την επιλογή "υποβολή άρθρου" εφόσον ολοκληρωθεί η διαδικασία εγγραφής μέλους στον δικτυακό τόπο. Επίσης είναι υποχρεωτική η ταχυδρομική αποστολή του άρθρου στη διεύθυνση:

Περιοδικό Αειχώρος, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος, (υπ. κας Άννας Σαμαρίνα).

Επιμέλεια έκδοσης
Δημήτρης Οικονόμου,
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 1999
Συνέκδοση με εκδόσεις
GUTENBERG

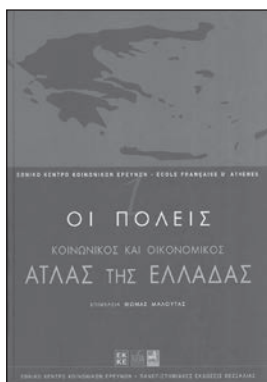
ISBN 960-8029-00-7

Τιμή 24,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων

Το βιβλίο αυτό θέτει τις ελληνικές πόλεις στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του. Αποτελεί ένα σημαντικό βοήθημα για τον φοιτητή, τον ερευνητή, το στέλεχος του ευρύτερου δημοσίου τομέα (και ειδικά της τοπικής αυτοδιοίκησης) και τον επαγγελματία που έχει ως κύριο αντικείμενο ή δραστηριότητα την μελέτη των τάσεων και χαρακτηριστικών των πόλεων, καθώς επίσης και τον σχεδιασμό πολιτικών σε ένα ευρύ φάσμα κατευθύνσεων για την ανάπτυξή τους.

Περιλαμβάνει αναλύσεις που αφορούν τις σύγχρονες τάσεις στα οικονομικά, διαρθρωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των πόλεων, τις υποδομές τους, τα δίκτυα συνεργασίας τους, την οικιστική ανάπτυξη, την προστασία του αστικού περιβάλλοντος, τις σχέσεις πόλης-υπαιθρου, τις ασκούμενες πολιτικές σε εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και σύγχρονες τεχνικές ανάλυσης της δομής και εξέλιξης των πόλεων.

Τόμος 1ος: Οι Πόλεις
Επιμέλεια έκδοσης
Θωμάς Μαλούτας
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000
Συνέκδοση με ΕΚΚΕ
Συμπαραγωγή efa

2^η έκδοση

ISBN 960-7093-71-2

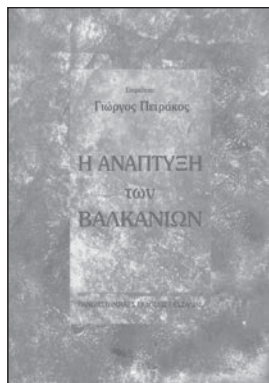
Τιμή 30,00 ευρώ

Κοινωνικός και οικονομικός άτλας της Ελλάδας

Ο πρώτος τόμος του Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας παρουσιάζει χαρτογραφικά, και παράλληλα επιχειρεί να ερμηνεύσει, σημαντικά φαινόμενα και μεγέθη που χαρακτηρίζουν τις ελληνικές πόλεις και την ανάπτυξή τους κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στις θεματικές ενότητες που αναφέρονται στα περιεχόμενα και οι οποίες εντάσσονται στα πέντε ακόλουθα κεφάλαια:

- αστικοποίηση και αστικό δίκτυο
- το δομημένο περιβάλλον της αστικής μεγέθυνσης
- κοινωνικοδημογραφικές δομές και απασχόληση
- κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές
- στοιχεία εκλογικής γεωγραφίας των πόλεων

Κάθε θεματική ενότητα επιχειρεί να εικονογραφήσει και να ερμηνεύσει ένα επιμέρους φαινόμενο στο πλαίσιο της ενιαίας ερμηνευτικής αντίληψης που διέπει το κεφάλαιο στο οποίο εντάσσεται, αλλά και το σύνολο του τόμου. Τα εργαλεία παρουσίασης είναι οι χάρτες, τα διαγράμματα και τα κείμενα, τα οποία, με στόχο την ευχρηστία και το ενιαίο ύφος, οργανώνονται σε δισέλιδες συνθέσεις.

Επιμέλεια έκδοσης
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-09-0

Τιμή 20,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των Βαλκανίων

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να παρουσιάσει τα βασικά οικονομικά, δημογραφικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των Βαλκανικών χωρών σε μετάβαση, να εξηγήσει – στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό – τους παράγοντες που έχουν συμβάλει στη συνολικά απογοητευτική πορεία αυτών των χωρών και να προτείνει τις βασικές αρχές ενός σχεδίου ανάπτυξης με αποδέκτες τόσο τις ίδιες τις χώρες, όσο και την διεθνή κοινότητα και ειδικά την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε τρία ειδικά και ένα γενικό κοινό. Κατ' αρχήν απευθύνεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα: σε πανεπιστημιακούς δασκάλους και ερευνητές και σε προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές που ασχολούνται με κάποιες από τις πτυχές του αναπτυξιακού προβλήματος στα Βαλκάνια. Κατά δεύτερον, απευθύνεται στους επιστήμονες και μελετητές του ιδιωτικού τομέα που, πέρα από την τρέχουσα ενημέρωση, χρειάζονται μια πιο σαφή εικόνα των βασικών χαρακτηριστικών των Βαλκανικών οικονομιών, προκειμένου να εκτελέσουν ειδικές μελέτες, να αξιολογήσουν προγράμματα ή και να παρέχουν επιχειρηματικές ή επενδυτικές συμβουλές. Κατά τρίτον, απευθύνεται στα στελέχη του Δημόσιου τομέα που συμμετέχουν στη διαμόρφωση και την εφαρμογή των επιμέρους πολιτικών που αφορούν τις διεθνείς ή διμερείς σχέσεις της χώρας (ή της ΕΕ) με τις υπόλοιπες Βαλκανικές, σε σημαντικούς τομείς. Τέλος, απευθύνεται στον πολίτη που προβληματίζεται και επιδιώκει πληρέστερη ενημέρωση για τα σημαντικά ζητήματα που τον αφορούν.

Επιμέλεια έκδοσης
Αλέξης Δέφνερ
Φίλιππος Λουκίσσας
Μανόλης Μαρμαράς
Σάββας Τσιλένης
Βίλια Χαστάογλου
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-6-2

Τιμή 15,00 ευρώ

Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως 1974

Η Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας αφιέρωσε το 2^ο Συνέδριό της στην επέτειο της συμπλήρωσης πενήντα χρόνων από την έναρξη των μεταπολεμικών προσπαθειών που αναλήφθηκαν στην Ελλάδα για την πολεοδομική ανασυγκρότησή της. Το θέμα, λοιπόν, του Συνεδρίου καθορίστηκε ως: "Η Πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974". Ο τόμος αυτός περιέχει τα κείμενα των εισηγήσεων και τη συζήτηση που επακολούθησε στο Στρογγυλό Τραπέζι.

Το Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Βόλο από τις 3 έως τις 4 Δεκεμβρίου 1999 με συνδιοργανωτή το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στις εγκαταστάσεις του οποίου έλαβαν χώρα οι εργασίες του, με την ευγενή χορηγία της ΓΓΕΤ και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Οι εισηγήσεις που ανακοινώθηκαν και οι τοποθετήσεις που έγιναν στο Στρογγυλό Τραπέζι που ακολούθησε, συνιστούν τη συμβολή του Συνεδρίου στη διερεύνηση ενός κρίσιμου ζητήματος της Νεοελληνικής Ιστορίας. Εκτιμάται ότι καλύφθηκε με επάρκεια το φάσμα της θεματολογίας που είχε τεθεί από την Επιστημονική Επιτροπή του Συνεδρίου.

Έκδοση για τα 10 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-5-4

Τιμή 15,00 ευρώ

Editor
Byron Kotzamanis
Γλώσσα Γαλλική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-08-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη

Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε με την ευκαιρία των εκδηλώσεων για τα δέκα χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Περιλαμβάνει 17 κείμενα γραμμένα από τα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος ειδικά για το σκοπό αυτό. Ο τόμος περιλαμβάνει ένα σύντομο σημείωμα του προέδρου για την ιστορία και τη διαδρομή του Τμήματος, τρία κείμενα χωροταξίας, γεωγραφίας και περιβάλλοντος, τρία κείμενα αστικού σχεδιασμού και αστικής ανάπτυξης, δύο κείμενα για τις πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις του αστικού χώρου, τέσσερα κείμενα για την οικονομία, το χώρο και τις νέες τεχνολογίες και τέσσερα κείμενα για τις τεχνικές σχεδιασμού και αναπαράστασης του χώρου.

La démographie des Balkans

Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population

Cette publication reprend les textes présentés lors d'une Conférence Internationale co-organisée en 1996 par l'Université des Sciences Economiques et Sociales de Macédoine, l'Association Internationale des Démographes de Langue Française (AIDELF) le Centre National de Recherches Sociales (EKKE, Athènes) et l'Association des Statisticiens des Balkans. Elle reprend largement les textes présentés lors de la quatrième séance ("Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population"), séance axée en premier lieu sur l'évolution de la répartition spatiale de la population de 1945 à 1995. Une place toute particulière est toutefois faite aux modifications de peuplement observées sur la période d'immédiat après-guerre, pendant laquelle furent organisés les premiers recensements, puis sur l'évolution des mouvements migratoires internes et internationaux (provenance et destination des flux: principales caractéristiques démographiques des migrants nets), et accessoirement sur les politiques migratoires et de peuplement.

Les présentes "Actes" consistent-en à une présentation sommaire des objectifs et des principaux acquis de la Conférence et à une publication des 8 textes édités par le signataire de l'avant-propos à partir des communications présentées lors de cette séance.

Επιστημονική Ευθύνη
Δημήτρης Οικονόμου
Κείμενα
Δημήτρης Οικονόμου
Παναγιώτης Γετίμης
Ζαχαρίας Δεμαθής
Γιώργος Πετράκος
Γιάννης Πυργιώτης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2001

ISBN 960-85978-7-0

Τμή 15,00 ευρώ

Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας

Ο σημερινός διεθνής ρόλος της Αθήνας είναι ασθενής, σε σύγκριση με το μέγεθός της, και χαρακτηρίζεται από προβλήματα που απορρέουν τόσο από γεωγραφικούς, γεωπολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες όσο και από αδυναμίες της εσωτερικής χωρικής οργάνωσης της Αθήνας και της Αττικής. Οι διαπιστώσεις αυτές σημαίνουν ότι η αναγκαία, τόσο για την ίδια την πρωτεύουσα όσο και για τη χώρα γενικότερα, ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας προϋποθέτει σοβαρές παρεμβάσεις, ριζική βελτίωση της αποτελεσματικότητας των χωρικών πολιτικών στην Ελλάδα και ανατροπές κατεστημένων πρακτικών. Από την άλλη πλευρά, πρόκειται για εγχείρημα που δεν είναι ανέφικτο: η βελτίωση του μακροοικονομικού περιβάλλοντος στη χώρα μας, η ύπαρξη πόρων τόσο ενδογενών όσο και εξωγενών, η αναβάθμιση της εικόνας της Ελλάδας στο διεθνή χώρο (τόσο στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και στα Βαλκάνια), οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα μεγάλα έργα και οι παρεμβάσεις σε τομείς όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές και το περιβάλλον, βελτιώνουν τους όρους του παιχνιδιού και επιτρέπουν λελογισμένη αισιοδοξία. Η τελική έκβαση παραμένει, ωστόσο, ανοικτή και πολλά θα εξαρτηθούν από τις πρωτοβουλίες που θα αναληφθούν κατά τα επόμενα δύο-τρία χρόνια.

Editors

Y. L. Bakouros
P. D. Skayannis
Y. A. Stamboulis
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2001

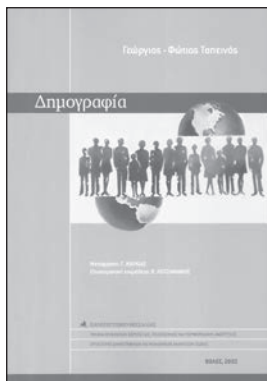
ISBN 960-8029-18-X

Entrepreneurship and innovation policies in the european periphery- A research agenda

Innovation is a complex phenomenon, embracing both new processes (technological and organizational) and new products (goods and services). Similarly, the processes through which innovations emerge are extremely complex. These processes concern the emergence, diffusion and combination of knowledge elements, but also the transformation of these into new products and production processes. This transformation from basic research to applied research and to the development and implementation of new processes and new products does not follow a linear path. Instead, it is characterised by complicated feedback mechanisms and interactive relations involving science, technology, learning, production, institutions, organizations and above all policies.

Innovation policies, defined as those elements of public and institutional actions that directly or indirectly affect the creation and diffusion of new products and processes, aim at learning, at how to do new things in new ways. During the last decade, the European Regions invested in a wide variety of policies and initiatives in order to enhance their innovative capabilities and competitive scope.

This document refers to those important elements of the innovative actions and is the outcome of an important scientific Conference that took place in the framework of the initiatives for the development of a comprehensive Regional Innovation Strategy in the region of Thessaly. The conference drew from the accumulated experience and contributed to the articulation of a research agenda for the emerging socio-economic and policy milieu.

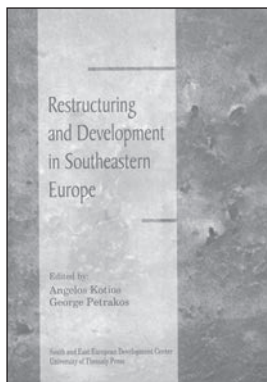

Συγγραφείς
Γεώργιος – Φώτιος Ταπεινός
Μετάφραση
Ι. Καυκιάς – Β. Κοτζαμάνης
Επιστημονική Επιμέλεια
Βύρων Κοτζαμάνης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8026-11-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Editors
Angelos Kotios
George Petrakos
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8029-16-3

Τιμή 15,00 ευρώ

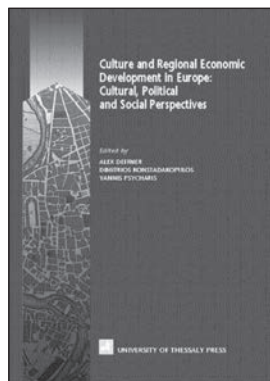
Δημογραφία

Η δημογραφία ή στατιστική μελέτη των πληθυσμών και των μεταβολών τους αναδύθηκε στα μέσα του XVIIIου αιώνα. Σε λίγες δεκαετίες κατέκτησε μία εξέχουσα θέση ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες. Αποτελεί στο εξής την βάση κάθε οικονομικού και κοινωνικού προβληματισμού που παραπέμπει στο χρόνο, επομένως και πολιτικής. Ήδη παρούσα στις πιο καινοτόμες πολιτικές θεωρίες του XIXου αιώνα (Malthus, Marx), ενσωματώνει σήμερα δύο μείζονα στοιχεία που διαπλάθουν το παρόν και το μέλλον των κοινωνιών μας: την επιμήκυνση της ανθρώπινης ζωής και τον έλεγχο της γονιμότητας. Ποια είναι η ιστορία αυτής της επιστήμης, η καταστατική της επιστημονική θέση, το "χρέος" της έναντι της στατιστικής, έναντι της οικονομίας; Σε ποιο βαθμό ακρίβειας και βεβαιότητας μπορεί να αξιώσει να φτάσει; Τι επιτρέπει να μάθουμε και να προβλέψουμε σχετικά με την εξέλιξη των εθνικών και περιφερειακών συνόλων, τα μεταναστευτικά ρεύματα και τις τάσεις των ποσοστών γονιμότητας ή θνησιμότητας; Αυτά είναι τα ερωτήματα, με τα οποία καταπάνεται το παρόν έργο. Το παρόν βιβλίο μεταφρασμένο από τα γαλλικά (G. Tapinos, Demographie, Population, economie et societes, Editions de Fallois, Col. Le livre de Poche-references, Inedit-Sciences Sociales, Paris, 1996) καλύπτει ένα βασικό κενό στην υπάρχουσα ελληνική βιβλιογραφία, εκπληρώνοντας μερικώς την επιτακτική για τη χώρα μας ανάγκη προσέγγισης, με υπεύθυνο και αντικειμενικό τρόπο, τόσο των θεμάτων που άπτονται του πληθυσμού όσο και των επιπτώσεων των πρόσφατων δημογραφικών μας εξελίξεων.

Restructuring and development in Southeastern Europe

The process of transition in Southeastern Europe (SEE) has received increasing attention in recent years due to remarkable failures and the political tensions and conflicts in Western Balkans. After more than ten years of economic transformation in SEE there are still many questions that need to be answered by the scientific community. This volume is an attempt to address some of the issues and problems faced by the region and especially the issues of restructuring and development. Its purpose is to contribute to the understanding of the transition processes in SEE and to provide policy recommendations to domestic and international actors with respect to reconstruction strategies and policies.

The 15 papers collected in this volume cover important issues and policy dilemmas concerning restructuring and development in SEE. They provide analysis and policy recommendations in relation to transition prospects, development policies, and structural change, and include several country studies on stabilization, privatization and integration. They suggest that, despite shortcomings, limitations and setbacks, policy failures or market failures, eventually the SEE countries will have to follow more or less similar policy routes with their more successful predecessors in Central Europe.

Editors
Alex Deffner
Dimitrios Konstadakopoulos
Yannis Psycharis
Γλώσσα Αγγλική

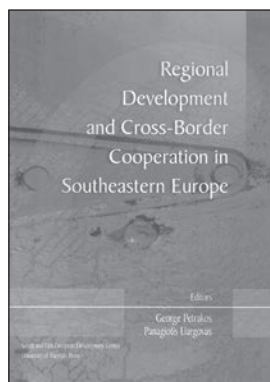
Έτος έκδοσης 2003

ISBN 960-8029-21-X

Τιμή 25,00 ευρώ

Culture and regional economic development in Europe: Cultural, political and social perspectives

This book constitutes a selection of the papers presented to the conference that was organised by the European Consortium for Political Research (ECPR) Standing Group on Regionalism and took place at the University of Thessaly, Volos (Greece) in September 2000. This conference was organised in cooperation with the Department of Planning and Regional Development (University of Thessaly), the Centre for European Studies (University of the West of England, Bristol) and the School of European Studies (Cardiff University, Wales). The main theme is the worldwide growing importance of culture (both in its general sense, i. e. including tourism and sports, and its specific sense, i.e. cultural heritage) in the process of regional economic development. In addition, the cultural, political and social perspectives of regional development are examined. The sub-themes of the book, which reflect the specificities of culture, are: i) integration, globalisation and local development, ii) the socio-political, economic and cultural evolution of European regions, iii) transregional groupings and cooperation, iv) regional attitudes to multiculturalism, v) entrepreneurship, innovation and regional development, vi) aspects of tourism, vii) the urban dimension of cultural planning, and viii) the management of cultural heritage.

Editors
George Petrakos
Panagiotis Liargovas
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2003

ISBN: 960-8029-25-3

Τιμή 15,00 ευρώ

Regional development and cross-border cooperation in Southeastern Europe

This volume brings together contributions of academics and researchers from Southeastern European countries dealing with the issue of regional development and cross-border cooperation. Southeastern European states are characterized by intense regional disparities with respect to welfare levels, unemployment, economic and social infrastructure and various forms of business performance. In several countries disparities have increased considerably, leaving behind rural, peripheral and border regions. This development deteriorates the existing asymmetries of the Balkans, which is the least developed and most fragmented macro-region in Europe, with the poorest transition performance and the weaker economic structure.

In many cases, less advanced regions are located in border areas, requiring a combination of regional and cross-border cooperation policies in order to achieve economic development. Cross-border cooperation is a multi-dimensional process, enveloping cooperative activities in many spheres and among many different actors, which is a critical condition for most Balkan countries for their development and their accession to the European Union.

The volume consists of two parts. The first part is dealing with issues of regional development. It analyzes the type and degree of the problem and discusses policy issues at the local or regional level. The second part focuses on cross border co-operation in Southeastern Europe, which was very limited in the recent past, due to institutional, cultural, political and economic constraints.

Επιμέλεια
Χάρης Κοκκώσης
Γιάννης Ψυχάρης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2005

ISBN 960-8029-35-X

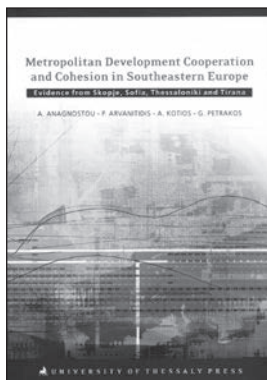
Τιμή 20,00 ευρώ

Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα – Τάσεις και Προοπτικές

Το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει τα κείμενα των εισηγήσεων που παρουσιάστηκαν στην ημερίδα του Ελληνικού Τμήματος της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης που πραγματοποιήθηκε στις 29 Νοεμβρίου 2003 στην Αθήνα.

Σκοπός της Ημερίδας ήταν να καταγράψει τις πρόσφατες τάσεις της Περιφερειακής Επιστήμης καθώς και τις εξελίξεις της περιφερειακής πολιτικής στην Ευρώπη και να εξετάσει τις περιφερειακές και χωρικές ανισότητες στην Ελλάδα και την πολιτική για την αντιμετώπισή τους.

Τα κείμενα αυτά απευθύνονται στην επιστημονική κοινότητα στον ακαδημαϊκό, ερευνητικό, μελετητικό χώρο καθώς και στη δημόσια διοίκηση και τοπική αυτοδιοίκηση με στόχο την ανταλλαγή εμπειριών και ιδεών στα σύγχρονα προβλήματα περιφερειακής επιστήμης και ανάπτυξης στη χώρα.

Editors
A. Anagnostou
P. Arvanitidis
A. Kotios
G. Petrakos
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2006

ISBN 960-8029-46-5

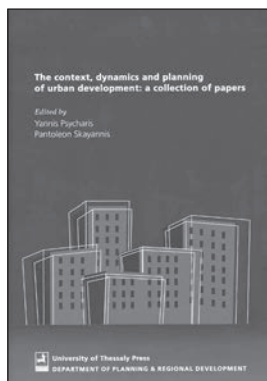
Τιμή 15,00 ευρώ

Metropolitan Development Cooperation and Cohesion in Southeastern Europe Evidence from Skopje, Sofia, Thessaloniki and Tirana

This Book presents the findings of the INTERREG III B CADSES project titled "Regional Integration and Metropolitan Development in Southeastern Europe", known with the acronym RIMED. The project has a case study focus on the metropolitan regions of Skopje, Sofia, Thessaloniki and Tirana. The Report serves dissemination and communication purposes and is available in printed form and electronic form in the site of the project:
http://www.seed-center.org/rimed/en_index.html

The project attempts to deal with three serious and interacting problems of Southeastern Europe: increasing spatial inequality, serious geographical and economic fragmentation and unbalanced or even anarchic growth leading to further spatial concentration of activities. The later may lead to congestion, pollution, environmental degradation and social segregation, threatening to undermine the prospects of large cities for sustainable development.

Summarizing, the region of SEE is characterized by low economic dynamism due to the impact of transition, high fragmentation, limited number of large or medium sized cities and increasing spatial inequalities. The real challenge in this problematic situation is how to promote development, reducing at the same time fragmentation and increasing integration, reducing spatial inequalities and increasing cohesion.

Editors
Yannis Psycharis
Pantoleon Skayannis
Γλώσσα Αγγλική

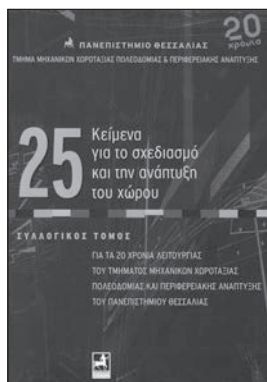
Έτος έκδοσης 2008

ISBN 978-960-8029-77-4

The context, Dynamics and planning of urban development: a collection of papers

This volume constitutes a collection of papers which were presented to the annual conference of the European Regional Science Association that took place in Volos, Greece, from 27th August to 3rd September 2006. This conference was organized by the Greek section of the European Regional Science Association, in cooperation with the Department of Planning and Regional Development of the University of Thessaly. The papers that are included in this volume are written by the staff of the Department of Planning and Regional Development.

The main theme of the volume is urban development, an issue that has been at the forefront of the worldwide academic debate for years. The papers that are presented cover a large spectrum of issues on the theory and practice of urban development, methods and decision support tools in urban planning as well as economic, social, ecological, political and cultural processes that underlie urban development. A large part of the papers are relevant to Greece. The sub-themes of the volume are: i) The dynamics of economic integration in the world economy ii) Urban planning, information technology and decision-support systems, iii) Urban infrastructures and urban competitiveness, iv) Real estate and the property market, and v) Socio-political aspects of urban development

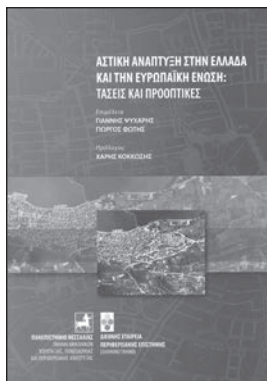
Έκδοση για τα 20 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2009

ISBN 978-960-8029-95-8

25 Κείμενα για τον Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου

Ο συλλογικός τόμος: "25 Κείμενα για τον Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου" περιλαμβάνει επιστημονικές εργασίες των μελών ΔΕΠ του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και εκδίδεται στο πλαίσιο των εκδηλώσεων για τα 20 χρόνια λειτουργίας του. Το Τμήμα λειτουργεί από το 1989 και προσφέρει ένα πενταετές πρόγραμμα προπτυχιακών σπουδών και πέντε Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών. Οι σπουδές περιλαμβάνουν ένα σύνολο επιμέρους θεμάτων με κυριότερα την οργάνωση του χώρου, τις αναπτυξιακές διαδικασίες, τα περιβαλλοντικά θέματα και τις κοινωνικές διεργασίες, αξιοποιώντας ένα ευρύ φάσμα προσεγγίσεων που αντλούν από την παράδοση του σχεδιασμού, της γεωγραφίας, των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών, των επιστημών του περιβάλλοντος και των σύγχρονων τεχνικών ανάλυσης. Οι σπουδές στο Τμήμα είναι προσανατολισμένες στο σχεδιασμό και στην παρέμβαση από την οπτική γωνία του μηχανικού. Έχουν ως στόχο τη δημιουργία επιστημόνων με ισχυρή τεχνική κατάρτιση για την αντιμετώπιση χωρικών προβλημάτων μέσω διαδικασιών που περιλαμβάνουν την ανάλυση, την ερμηνεία και την κατάθεση συγκεκριμένων προτάσεων για την αντιμετώπισή τους.

Επιμέλεια
 Γιάννης Ψυχάρης
 Γιώργος Φώτης
 Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2011

ISBN 978-960-93-3024-4

Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση: Τάσεις και Προοπτικές

Ο τόμος αυτός περιλαμβάνει τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο 8^ο ετήσιο συνέδριο του ελληνικού τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης. Το συνέδριο αυτό που διεξήχθη στις 17-18 Οκτωβρίου 2008 στο Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης είχε ως θέμα "Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση: Τάσεις και Προοπτικές".

Οι εισηγήσεις που περιλαμβάνονται σε αυτόν τον τόμο καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος θεμάτων που σχετίζονται με όψεις της σύγχρονης αστικής ανάπτυξης και πολιτικής όπως: ανάλυση του δικτύου των αστικών κέντρων, αστική διάχυση, υποδομές και ανάπτυξη των πόλεων, θέματα απασχόλησης και αγοράς εργασίας στις πόλεις καθώς και τον ρόλο του τουρισμού και πολιτισμού στην αστική ανάπτυξη.

Ο τόμος αυτός επιδιώκει να προβάλλει και να ενισχύσει το διάλογο πάνω σε θέματα αστικής ανάπτυξης και να συμβάλει στη διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής αστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα.

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ 15 | ΕΤΟΣ 2011
ISSUE | YEAR

4 Ψυχάρης Γ.

Εισαγωγή: Ζητήματα ανάπτυξης στον ελληνικό χώρο

8 Παπαδασκαλάπουλος Α., Χριστοφάκης Μ.

Αναπτυξιακά πρότυπα και αστικά κέντρα στον ελληνικό περιφερειακό προγραμματισμό μετά το 2000

42 Αρτελάρης Π., Καλλιώρας Δ., Πετράκος Γ.

Εισοδηματικές ανισότητες μεταξύ των ελληνικών νομών, 1995-2005: Διερεύνηση της ύπαρξης σύγκλισης κατά ομάδες

68 Καλογήρου Σ.

Χωρικές ανισότητες και ερμηνευτικοί παράγοντες της γεωγραφικής κατανομής του δηλωθέντος εισοδήματος στην Ελλάδα

102 Θεοδωρά Γ., Λουκάκης Π.

Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας

130 Αρβανιτίδης Π.Α., Δωρής Γ.

Λειτουργικές Αστικές Περιοχές: Μια προσπάθεια προσδιορισμού της οικονομικής επιρροής των ελληνικών αστικών κέντρων

152 Τριανταφυλλόπουλος Ν.

Οι νέες "προνομιακές" σχέσεις της αγοράς ακινήτων με την αστική ανάπτυξη και τον πολεοδομικό σχεδιασμό

ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

182 Ψυχάρης Γ.

Συνέδρια της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA/RSAI) την περίοδο 2010-2012

50^ο Συνέδριο ERSA 2010, Jönköping, Σουηδία

51^ο Συνέδριο ERSA 2011, Βαρκελώνη, Ισπανία

52^ο Συνέδριο ERSA 2012, Μπρατισλάβα, Σλοβακία

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

186 Βλάμης Π.

Arthur O'Sullivan (Μετάφραση) (2011)

Αστική Οικονομική, 7^η έκδοση

190 Πυλαρινός Δ.

Ελένη Μπαστέα (Μετάφραση) (2008)

ΑΘΗΝΑ 1834-1896: Νεοκλασική πολεοδομία @ ελληνική εθνική συνείδηση

ISSN

1109-5008

Webpage

<http://www.aeihoros.gr>